SZEMERE BERTALAN

ÖSSZEGYÜJTÖTT

MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

NAPLÓM.

SZÁMÜZETÉSÉBEN

IRTA

SZEMERE BERTALAN.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

1856.

Január. — Páris.

Mint a bányász, ki érre talált, nem szün meg, s nem szünhet meg dolgozni mig a gazdag érczfonalat maga előtt látja, ugy vagyok én most a számüzött gondolataival. Kelek vagy fekszem, megyek vagy ülök, nappal mint éjjel azok csengnek bongnak lelkemben. A legtöbb olyan eszme, érzemény, kedélyállapot, melyet itt vagy ott, többször vagy kevesebbszer éltem s éreztem s gondoltam, s melyet most csak rámába foglalok. Van uj is, de ugy látom, az igaz az érzett, és nem a talált; ez lehet ragyogóbb, meglepőbb, de az meghatóbb. A mult deczemberben XXXII darabot, ebben XX-at (összesen LII) irtam. Rendesen elolvasom Dinának is, neki a legtöbb tetszik, igen tetszik, s már tapasztaltam, hogy a mi kevésbé tetszik, az vagy homályos vagy tulzott vagy simitatlan, szóval igazitani kell rajta. S különös, tizszer elolvasom magamnak, és nem veszem észre a hibát, a rö-

gösséget, mit észreveszek, midőn neki fenszóval olvasom fel.

Oly könnyen folynak, hogy szinte kezdek kétkedni becsökön. Hármat négyet irok egy nap, s alig szánok rá egy órát, s csaknem tisztán irom le a papirra. Ugy szeretnék lenni másnak bőrében, hogy mint idegen itélhetnék rólok. Dinán kivül másnak hiában olvasnám elő, nem értenek hozzá, vagy nem mondanák az igazat. — Dina őszintesége s ösztönszerü tapintata többet ér száz tudákosnál. Nem hiában mondta Horác „nonum prematus in annum“, addiglan kell hogy az iró elfeledje, s ekkor saját műve idegenné válván neki, elfogulatlanul itélheti meg.

Czélom e gondolatok leirásában nemcsak enyhületet szerezni forrongó s bánkodó lelkemnek, hanem elébe ábrázolni otthon élő hazánkfiainak a számüzetés kínjait, láttatni, éreztetni velök azt, miről nekik alig van fogalmuk, a számüzetés keserveit, ők elvesztvén a szabadságot, legalább a hazában busongnak, de mi mindent elvesztének a mi az életben kedves és vigasztaló, házat és hazát, családi életet, birtokot, barátokat, rokonokat, a mult minden emlékeit, a jövő minden reményeit. Kivánatos volna, hogy a honvágyat, a számkivetés fájdalmait az otthoniak is ismerjék, mert ők azt nem ismerik, nem ismerhetik, s ennek ismerése s tudása egyik szellemi tápláléka lenne a szabadságnak, mert midőn szenvedéseinket megosztanák, ez őket szeliden emlékeztetné az elvesztett szabadságra s annak martyrjaira.

Ezért e költeményeknek nagy része merő egyéni panasz, vágy és visszaemlékezés, kerülöm a politikai czélzásokat, gondolván, hogy ily alakban a panaszok otthon is mutatkozhatnak, a zsarnok ily köntösben bebocsátandja őket, és a hiv hazafi ez álöltözetben is ránk

fog ismerni, szegény számüzöttekre. Ha sokan eddig mint pártembereket néztek, és mint ilyeneket nem sajnáltak, s nemcsak a conservativok nem, de a szabadelvüek egy része sem, kényszeriteni kell, hogy sebeinket, a gyógyithatlanokat, lássák és tapintsák, s kesergő hangjaink által szenvedéseinkre emlékeztessenek . . .

A meséken most kevésbé dolgozom. E hóban csak négyet irtam: A kunyhó és a palota. A csiz és az urfi. A szindarab és a szinészek. A róka és kölyke. = 4, régi 122, összesen 126.

. . . Dina csakugyan megkapta az utlevelet, és, a mi csodálatos, három rövid hét elfolyása alatt, holott az otthoniak havakig kénytelenek reá várakozni. Mig meg nem kapta, örült, mert örvend az ember honát s ismerőseit megláthatni, de midőn megjött, busulni kezdett, az elválás gondolata elbusitotta . . . Talán szerencsésebbek lesznek az otthoni orvosok! Talán az éghajlatváltoztatás egészségének használni fog! Mindenesetre egy kis változást hoz ez számüzötti szomoru, egyhangu, nélkülözés- és csalódásteljes életébe! . . . Már két héttel előbb készülgeténk, rakosgatánk, rendezgeténk, tervezgeténk és igy multak el a napok. De szenvedései keveset enyhültek, mit sem. Dubois és Ducommun orvosai testének keveset használnak, de barátságos, részvétteljes, rokonszenves bánásmódjukkal lelkének valódi vigasztalói és gyógyitói. Mily különbség van köztük és Gruby meg Roth orvosok közt, pedig ezek magyarok, s hidegebbek mint minden idegen, kivel érintkezésbe jövünk . . . Jolán is, kit 1851. sept. óta itt nevelénk, tartánk, vissza fog menni és végképen. Talán soha sem látom őt többé. A mit tehettem érte, abból áll, hogy jó tanácsokat adtam neki. Szüksége lesz rájok, csak attól tartok, nem tudandja hasznukat venni. Legyen az ég áldása vele.

. . . Dináék 21-én este 8-kor csakugyan elindultak, menvén Strassburgon, Frankfurton, Drezdán keresztül egyenesen Bécsbe. Engedelemmel elkisértük a kocsiig, s megvártuk mig a locomotiv szikrázás és dörgés közt elragadta őket szemeink elől, mint Illést a villámzó fellegek elragadták. Ekkor Mimi és én haza mentünk, lefeküdtünk és még sokáig beszéltünk róluk, kik a hideg éjben utaznak, rohanva mint a szélvész.

Február.

Magánosan maradván, kezdék olvasni s irni szorgalmasan, oly rég nem dolgozhatám folyvást, nyugodtan, miután mindig, de mindig betegápoló voltam. Az ősz, tél és tavasz egy része Dinát mindig szenvedve találta, a nyár meg más-más bajt hozott. Igy multak el nem havak, de évek, az idő eltelt és semmi eredményt nem mutathatok fel. Kezdtem több dologba, de mindig félbe kelle szakasztanom.

Most az a remény táplál, talán Dina otthon jobban leend, vagy talán lesz egy istensugalta orvos, ki meggyógyitandja. Mindenesetre nem látom őt örökké előttem feküdni, szenvedni, nyögni, panaszkodni, s igy lesznek óráim, midőn gondolataimnak teljesen, háborgatás, aggodalom nélkül átadhatom magamat. Nem mintha reá nem emlékezném, de nagy különbség a szenvedőt szinről szinre látni és valakit csak szenvedni tudni a távolban . . .

Bele is fogtam megirni Irénkénk emlékezetét. Oly rég ohajtám ezt megirni, de mindig féltem sebeimet felszakgatni. Vártam, hogy azok behegedjenek. Aztán az olvasóknak nem az igaz, vérző, de a szép fájdalom kell, — az iró olyan mint a festő, ki a hajótörést bizonyos

szabályok szerint kénytelen felmutatni, hogy hatása legyen. Én ugyan csak azt akarom megirni, a mit éreztem, de jól tudván, hogy a nagy szenvedések fátyolozva kedvesebbek. Hiszen most, két év mulva, én is máskép érzem a fájdalmat mint akkor érzettem, — akkor belőle csurgott a vér, lángolt, égett, — most beforrott, de fáj ha illetem. Szóval, én magam azon szenvedésnek most távolból szemlélője vagyok, s ez állapot alkalmasabb arra, az idegen olvasóval érzetünket közölni.

Ennek egy részét végeztem be, — számüzetési gondolatim egypárral szaporodtak, — mesét hármat irtam:

Az ürge és a tüskedisznó. A két vándor és a két kutya. A méhek és a gazda. Ehhez a régiek: 126 és 3, összesen 129.

Boldin kérte Dinát, hogy látogassa meg anyját, ajándékokat külde neki, s hogy atyjának jól szóljon róla, — kivel meghasonlék egykor, de a ki még mindig vagyonos . . . Elmenvén Dina, akarta hogy nála ebédeljek, — vagy legalább, hogy vasárnaponkint fogadjam el meghivását, Kozinát is kedvemért meghivandja, . . . különben is rendelkezésemre adja magát, hogy együtt tölthessük a mi szabad időnk marad . . . Szóval, nekem csaknem feltünt azon udvarias, előző modor, melylyel utánam járt. Dinának még irtam is róla, hogy elvégre is Boldinnak szive van, hiszen csaknem sirt midőn Dina és Jolán elutaztak.

Én, magányomban, inkább Kozinára számiték. Hogy dolga legyen, nyakra-főre tettem a látogatásokat, mik annyira ellenemre vannak, a jó és olcsó éthelyeket igyekeztem fölkeresni neki, magam előbb azokat megkisértvén, eljártam hozzá ülni azokkal, kiket festett, szóval mindenben tettem, szolgáltam neki, fáradtam ügyeiben mint egy szolga . . . De mihamar meggyőződtem,

hogy a mint becsületes ember egyrészől, olyan gondtalan s pedans másrészről és fukar. Ő a maga szokásaitól senki kedveért nem tér el, ő minden szivességet elfogad, de semmit nem viszonoz, ő mindig eljön ha meghivod dohányozni, ebédelni, théázni, de nála se szivarra, se semmire ne számits, — ha nincs veled, enged elmenned a boltba, hogy ott végy. Mit nem tevénk érte, Dina és én, munkát szereztünk neki, mulattattuk, vendégeltük, hetenkint háromszor ült asztalunknál, — mert az asszony őt régóta ismeri és kedveli, és én is becsülöm, főleg republikánus elvei miatt. Dina elmenvén, inkább vele ohajték lenni mint másokkal, de mihamar vettem észre, hogy ha én nem keresem fel, ő nem fog fáradozni utánam . . . Gondoltam volna pedig, hogy most ő rajta is volna a sor tenni néhány lépést értem, annyival inkább, mivel Dina is kérte, mint jó szivü, szerető asszony, hogy ne hagyjon magánosan . . . Próbára akartam tenni. Két hétig nem mentem hozzá, és ő sem jött. Azt sem kérdezte, élek-e? Ötkor ment enni oda, a mely helyet neki én ajánlottam, 6-kor a café à la régenceba, hol' a sakkozókat 11-ig nézte, s ez igy ment naponkint. Sőt azokkal járt oda, kikkel én nem társalkodom, mit ő jól tud s az okát is tudja . . . Nem mondhatom, mennyire fájt nekem e barátságtalanság oly emberben, kit becsülök, — sőt ez több volt, szivtelenség, hálátlanság. Kezdetben ingerült voltam, s Nagy Károlyféle jellemnek tartám, kivel járt is, s ujra feltevém magamban nem tenni senkiért semmit, mert csak igy nem csalódunk. Csak később, de sok szenvedés, belküzködés után győződtem meg arról, hogy ez nála nem roszaság, hanem csupa önzés, összekötve fösvénységgel s ragaszkodással ahhoz, a mit megszokott. Az ilyen ember másért nem tesz semmit, figyelemből, — csak ha rá egyenesen felhivatik. Ő nem ta-

gad meg valamit, — de kérni kell, maga ki nem találja. Ő eljön szivesen ha meghivod, s jól is mulatja magát, — de eszébe nem jut eljönni hivatlanul, arra gondolva, hogy talán te is akarnád őt élvezni. Ő szereti ha vele teszed, a miben neki kedve telik, de ő nem lesi ki, miben telnék neked is kedved. Mindig becsületesen cselekszik, teszi is azt a mi kötelesség, de azon tul semmit, azt, mit figyelemnek, szivességnek, szolgálatnak nevezünk.

Mi nehéz egy ember jellemét is kiismerni, még azét is, kiét kiismerni alkalmunk van. Az emberben oly sok tulajdon van mi egy rokonhoz hasonlit, de még sem az, s megkülönböztetni nehéz. Ez takarékos és fösvénynek látszik; ez rendszerető és pedansnak véled; ez hideg, félénk és szerénynek hiszed, pedig tele a legnagyobb önelégedéssel, ez minden hivásodnak örül, minden szivességedet elfogadja, azt vélnéd éretted teszi, pedig nem, önmagáért, ez ritkán látogat meg, azt gondolhatod elfelejtett, nem, hanem szokásaiba nem illik be gyakrabban jönni hozzád, . . . mindez oly közel áll egymáshoz mint a pénznek két oldala, s ki tévedni nem akar, kell hogy a dolgot jól megvizsgálja. Kozina nekem sok belső fájdalmat, tünődést okozott magaviseletével, hajlandó valék roszaságnak tartani mi csak gyöngeség, szivtelenségnek tartani a gondatlanságot, hálátlanságnak az ügyetlenséget, részvétlenségnek a saját szokásaihoz ragaszkodást, . . . mindezek azonban testvérek, annyi mégis igaz, hogy önzésből, fukarságból jó adag van benne, de hozzá teszem, hogy e gyöngeség inkább mutatkozik nála az élet apróbb részleteiben, mint nagy eseményekben, ekkor kész mindent tenni, de kell, hogy szólitsd fel . . .

Most legnagyobb örömem Mimihez kimenni, kit a nevelésben hetenként kétszer látogatok meg, azért is, hogy a magyar nyelvben gyakoroljam. Magamban lévén,

minden szeretetem benne központosul. És ő tud igen kedves lenni ha akar, és nem panaszkodhatom ellene. Néha iratok vele anyjának is, francziául már jól ir, magyarban nem oly biztos. Csinált egy kis imádságot anyjáért, igen naiv, de jó, azt estenkint elmondogatja. Mikor azt kérdi, mit irjon, felelem: azt ird a mit érzesz és gondolsz, soha mást, vagy azt a mi történt. És ez uton el tud menni. Ez az igazság ösvénye.

Épen elvégeztem Irénke emlékezetének első szakaszát, melyben a számüzött gyötrelmeit rajzolom, midőn 22-én délben belép hozzám Lemarchand, s mondja, mikép Boldin megbukott és eltünt. A hideg átfutott mint egy láz, . . . előérzettem azonnal, hogy ha valakit, minket csalt meg, ha a csapás nagy, minket fog az leginkább sujtani. Mentem vele rögtön Boldin lakába, mindent nyitva találtam, régibb segédje szintén elutazott, az ujabb volt ott csak és cselédje . . . 20-án szökött el, este, miután 19-én a vasutról lekésett; hova ment? senki nem tudja, cselédje legalább nem akarja mondani.

Egy angol házért, Cuylits, Simon et Co. 5000 font st. váltót fogadott, az megbukott és ez őt maga után rántá. Ez mondatott. De hisz ez nem az ő hibája, szerencsétlenség, de nem ő az oka, . . . egy belső hang mondá nekem, emlékeztetvén bélyegzett multjára, ha elszökött, tette mivel csalt, mivel bűnös. Már 16-án sürgettem, hogy a Compagnie Générale Maritime actiák árát, mik eladattak, adja át nekem, eddig mindig talált ürügyet nem tenni, most keményen irtam rá, üzente: jönni fog 17-én s nem jöve, ekkor üzente hogy 18-án jövend, szinte nem jött el, 19-én is vártam, — és ő elszökött. Bizonyos, hogy az áldozat én vagyok.

Mentem Noël és Allier bankárokhoz, kikkel tudám, hogy viszonyban volt. Amaz mondá, hogy

a Comp. Maritimért eső pénzt Boldin még január elején felvette (22—23,000 franc), emez hogy 110 Septêmesi actiát neki fizetésben adott (27,500 fr.), ezelőtt mintegy 10 nappal, — az amerikai 50 Statebank actiákat amattól átvette e napokban (28,000 fr.) és elvitte. Utolsó levele, mit Amerikából 19-én kapott, arról értesit, hogy a 30 Statebank actiák el fognak adatni (ezt én rendeltem) s a pénz meg fog küldetni (16,500 fr.). És a pensylvaniai 3000 dolláros obligatio hol van?

Mentem a rendőrséghez, de csak 25-én, nem látván át előbb helyzetemet, s az telegraphiroztatott minden franczia kikötőbe, nekem pedig ajánlványt ada az angol policziához, elhatározván, hogy Londonba menendek, — bár oda tüstént irtam.

Azonban hallván, hogy vas-szekrénye, a mi egyedül volt zárva, ki fog hivatalosan nyittatni, megvártam ezt . . . Hátha legalább az amerikai actiákat ott hagyta? Hátha ráirta, hogy azok a mieink? Hiszen számtalanszor mondá, hogy ő e világon nem tisztel mást, mint anyját és a mi családunkat, és épen minket rontana igy meg? épen egy számüzött családot? épen mely egyedüli menhelye, öröme s egyedüli hona volt a külföldön? . . . Annyira lekötelezettnek hivém hozzánk, hogy minden ellenkező tények daczára némi remény csillogott bennem, s a szekrény fölnyitását szivdobogva vártam.

Két órai munka után, kifuratván, a szekrény megnyittatott, — benne egy fillér sem, — sem egy actiánk, — sőt egy mennykőcsapás, milyent csak a sátán maga gondolhat ki. Irta egy darab papirra ezt: A Cuylits, Simon et Co. megbukván, ez engemet is megbuktatott, mi értékem van, mind, a Szemereféle actiákat is bele értve, hitelezőimnek hagyom. — 6000 francnak kellett volna a könyv szerint a pénztárban lenni, egy fillér sem találta-

tott, — mint egy actia sem, ezt már rég eladogatta, az amerikait elvitte . . . És e hallatlan sátáni fogás nem tett őrültté! — Reményleni a végpontig, bizni, és ily szemtelenül, ördögileg megcsalatni . . . Annyira szégyenltem becsületességemet, jámborságomat, hogy ez óvott meg a legrettenetesebbb csüggedéstől s fájdalomtól . . .

Még az este ültem vasutra és mentem Londonba. Oda értem 27-én reggel, még mindig feldult kebellel s álmélkodva a rendkivüli gazságon . . . A jó Mayer ott már minden lépéseket megtett, s velem ujra mindenüve elfáradozott. Voltunk a rendőrségnél, . . egy ügyvédnél, . . a börzére kifüggesztők a tiltakozó intvényt, . . a Timesba óvást igtattunk, az amerikai consult meglátogattuk, . . . másnap egyes bankárokhoz mentünk, . . szóval tettünk, irtunk, tanácskoztunk, de e város egy birodalom, egy világ, oly rövid az idő itt kinek baja és dolga van . . .

29-én Liverpoolba mentem, honnan márcz. 1-jén New-Yorkba hajó induland. Hát ha elkésett, hát ha holnap fog hajóra lépni? Már előre irt Vukovics oda a két Szabónak (Imre és István), kik e vidéken tartózkodnak, s a kutató rendőrség oda jöttünkre már értesitve volt. Megjártam a gőzösök hivatalait, értekeztem a rendőrséggel, . . és egész éjjel gyötrött a gaznak képe mint egy alpnyomás mellemen. Mit csinálok vele ha meglátom? Mit fog ő csinálni? Mikép bánjak vele? Hideg véremet birandom-e megőrzeni? Avagy a gyáva dühös fog lenni, és én is szenvedélyes? Elgyult ilyenkor egész testem, s magamban ohajtám olykor, inkább ne találnám, ment volna legyen el. Czélom volt a netalán nála lévő actiákat elvenni, s ereszteni szabadon a szörnyeteget.

. . . Másnap láttam megtelni a hajót, sokan jöttek, de ő nem jelent meg. A rendőrség azt hiszi, a mult

szombaton ment el egy, ki az én leirásomnak tökéletesen megfelel. Hiszem, ha roszabb ember nincs nála a földön, nincs félénkebb, gyávább sem, ő sietett volna elmenni a szél szárnyain is.

Öt-hat levelet küldtem, két különböző hajóval, Amerikába már a mult héten . . . New-Yorkba Házmánnak, mindent elmondva s kijelelve, mit tegyen. Charlestonba Kuthmannak teljhatalmat küldtem, az 50 actia átiratása ellen óvást tenni, kérve, hogy azt tegye a Pensylvan-obligatióra nézve is . . Ravenelnek is irtam, ki a 30 Statebankot eladta, hogy árát ne Boldin neve alatt küldje, mindenesetre, ha már elküldte volna, világositson fel, s ha teheti, jogos követelésemben támogasson . . .

Londonba még az nap, márcz. 1-jén visszatértem. A jó, a derék, a részvevő Mayernél laktam, mindig vele voltam; rég nem láttuk egymást, ő örült nekem, s én igyekeztem a becsületes öregnek jó napot csinálni, — miután magamnak azt nem csinálhattam. Törekvésemnek magam vettem jutalmát. Nyugalmam kezd megtérni, lelkem háborgása csillapodik, csendesebb lettem. Ha londoni utamnak más haszna nem volt, az már nagy nyereség, hogy a sok fáradság megtört, a nagy izgatás kifárasztott, annak tudása, hogy a mit teheték megtevém, megnyugtatott, s Mayernek szives részvéte, barátságos fogadása, természetes, de őszinte tanácsolása, beszéde meg is vigasztalt. E haszna volt utazásomnak. És még az, hogy Mayer, ha zavarban volnék pillanatilag, segedelmét ajánlotta fel. Nem örömest élnék vele, — ő neki annyi magyar adós, csaknem mind, a ki Londonban van, de ha kell, élek vele tartalék nélkül. Ő az én legrégibb ismerősöm, ő kedvel engemet, én tisztelem őt, — én fedeztem fel őt mint londoni magyart még 1837-ben, ő az

én Amerikám. Azóta ritka magyar utazott Londonban, ki őt nem látta s szivességével nem élt volna.

Némileg magamért, némileg érette maradtam még 2., 3., 4-én Londonban, s szives búcsút vévén tőle, 4-én este visszaindultam Francziaországba, s Párisban 5-én megérkeztem.

Dinát már 24-én irt levelemben előkészitém a rosz hirre, 29-én megirtam neki, természetesen nem mondván meg az egész valót. Hiszen ő oly beteg, még rá e csapás: sok volna egyszerre.

Márczius.

Mindig és mindig gyötör e szerencsétlenség. Éjjel, sem nappal nem hágy nyugodni. Velem van, utánam jár, elmémben él, semmire nem vagyok képes, ha olvasok azt látom a sorokban, ha álmodom azzal tépelődöm. Mert a fő benne az, hogy e vagyon nem enyim volt, nőmé, ki bennem bizott, és méltán, mert nem tékozlék, nem valék rosz gazda, s ime, bűnöm nélkül, de kezeim közt mindez elveszett. Elkobzott vagyonaimra fájdalommal soha sem emlékeztem, azokat a hazáért veszélyeztetém, megbukván, nem magamra, a hazára gondoltam. De igy megrontatni, igy tönkre juttatni, s egy ily nyomorult ember által, ez valami kétségbeejtő.

Még az utolsó hetekben is kinált pár ezer frankkal, az amerikai osztalékok fejében. Nem fogadtam el, mondván, nem sürgetős, azt gondolván, hogy talán szükségesb neki, s nekem kevésbé az. Ezt is elvitte, s most csaknem pénz nélkül vagyok. Eddig mindig mi kölcsönözénk, most ime kérnem kell. S igen természetesnek találtam, ahhoz fordulni ismerőseink közzül, a kinek

pénze van. A szerencsétlenségből nem csináltam titkot. Fordultam egy francziához, Lemarchandhoz, ki a rosz hirt hozta, — nejével 600,000 fr. kapott, atyja milliós, — ajánlta szolgálatát, s midőn kértem, megtagadta. Bezanához fordultam, ki olasz, — örökölt 150,000 fr., jó gazda, minket jól ismer, régi barát, — megtagadta. Fordultam a háztulajdonoshoz, német, Fischer, — szegény legény volt 6—8 év előtt, kereskedősegéd, — két neje után kap milliókat, évi jövedelme 100—150,000 fr., — megtagadta. Mintegy fölébredtem álmomból. Soha sem kértem eddig. Ahhoz fordultam a kinek van, s a ki ezelőtt akármennyit adott volna, mikor nem volt szükségem. Hát ilyen a világ? Akkor látjuk ezt be midőn rá szorúlunk? Elszégyenltem magamat, hogy az emberekben igy biztam. Mi balgaság! Mi együgyüség tőlem! És mi szivtelenség bennök!

Irtam Mayernek, némileg, hogy biztositsam magamat, némileg, hogy lássam: ha mind oly roszak-e az emberek? Felelt, — és elküldte az 5000 frankot. Ez az angol jellem, mellőz ha jól van dolgod, segit ha bajod van. És ő angollá lőn teljesen, — talán angol volt mindig, mielőtt Angliába letelepedett volna is.

Kozinában is mutatkozott készség szolgálni, s véleményem róla teljesedett: apróságokban nehézkes, nagy bajban szavának embere. . . .

Mi ama czudart, Boldint illeti, én őt Magyarországon, — hol mint Szabó Pál, a magyar kereskedelmi társaság igazgatója szerepelt — nem ismerém. Onnan ő 1846-ban szinte megszökött. Midőn 1849-ben Párisba menekedtem, mihamar hozzám jön egy Bogdány nevü, s jelenté, mikép Boldinyi (vagy Boldin) akarna tisztelkedni nálam. Mondván, hogy nem ismerem, ő válaszolta: Szabó Pál. S elbeszélte mint bánta meg tettét,

mint tudja ő magát igazolni, mint dolgozott 1848/9-ben, Párisban röpiratokat nyomatván a maga költségén, e miatt ruháit adván zálogba, mint irta meg Magyarországnak történetét, melynek első kötete kész. . . . stb. A számüzetés első idejében érzékenyebb a sziv, oly elszigetelve látjuk magunkat, aztán a megjavulást senkitől nem kell elzárni, ki hibázott az még érdemeket is szerezhet, . . . s végre rá álltam, hogy elfogadjam. Eljött alázatosan mint egy hibás és egy szegény, s másnap hoszu levélben pénzt kért, teljesen a nélkül lévén, s ruháit télre nem tudván kiváltani, miket, mondá, a röpiratok kinyomatása miatt zálogosita el. . . . Alig volt 3000—4000 frankom, Dinával semmi összeköttetésben, lebetegedendő volt, s ha meghalna? minden nélkül fogtam volna maradni; egy nyers levelet irtam neki, melyben csodálkozásomat fejezém ki, hogy egy menekvőtől kölcsön kér, — de a néhány száz frankot elküldtem. A tett jó volt, a modor őszinte, de nyers, sokszor történik ez velem, ezért aratok köszönetet ritkán.

. . . Mi hamar láttam őt kiváltott ruháiban csinosan sétálni a boulevardokon, kávéházak előtt ülni, . . . szinte haragvám, ha t. i. a pénzt, mit én nélkülözök, ilyenre forditja. Maga mondá, hogy néha naponként 4 sousból él, s öltözete épen nincs. . . .

Ezután én őt ritkán láttam, néha ő jött hozzám valami felvilágositást a magyar ügyben kérni, néha én kölcsönöztem tőle egy könyvet, vagy reggelire hivtam meg. Hanem 1850. juniusban, Dina pénzt küldvén nekem ki (még lebetegedése előtt intézkedvén, nemesen), mintegy 70,000 fr., s én a pénzügyet, sem az itteni kereskedelmi viszonyokat nem ismervén, hozzá fordultam az iránt, hogyan s mibe kellene azon összeget fektetni. Ő jött ment, tanácsolt, — sőt javaslá, kezdenék gya-

pot-operatiót, — ő azt ismeri, az csalhatatlan, — de én a gyapot-operatiót épen nem ismertem, ő tőle meg féltem, és igy tanácsát nem követtem e részben. Amerikai részvényeket vettem.

Ugyan azon évben Dina kijövén, ekkor én őt még ritkábban láttam, 2—3 hóban egyszer. Csak ha szüksége volt, jött el hozzám. Azonban ugy látszik, mióta öltözködhetett, ismeretségeket csinált, s néha-néha oda veté, hogy gyapot-vásárlásokra több megbizásokat kapott. 1851-ben szállást változtatott, végén egy segédet is fogadott, s látszott mind rajta, mind körülményein, hogy dolgai jóra fordultak. Időközben egy röpiratot adott ki: La nationalité Magyare, és egy könyvet: „La Hongrie" képekkel.

E munkássága jobban megnyert engem neki, s kezdtem vele találkozni többször, annyival inkább, mivel az emigransok közül sokan épen e munkássága miatt irigységből, méltatlanul bántak vele. Azonban a viszonyom vele udvarias ugyan de nem benső volt, még 1852-ben is, hanem sokkal gyakoribb lett ekkor, történvén, hogy Dinának lebetegedése után Bellevuebe falura kellett mennie, s ott szállást talált és azt szives volt nekünk átengedni.

De ez alkalmat adott többször kirándulnia hozzánk, jött mint látogató, mint tudakozódó, mint szolgálatát ajánló, — ebédre megmarasztgattuk, máskorra meghivtuk, vagy kijött egyéb magyar ismerőseinkkel, igy történt, hogy apródonkint sokszor eljárt hozzánk, s ha nem szerethettük is soha, de oly végtelen ragaszkodást kezdett nyilvánitani családunkhoz, mi a szivbe magát, mely mindig önző, hiu, behizelegte.

1853-ban pedig anyját és kis hugait várván ki, történetesen velünk egy házban fogadott szállást, falusit,

Bellevueben, anyja ugyan betegsége miatt nem jöhete ki, s a nagy szállás üresen álla, — de ő gyakran kijött, s egy udvaron lakván, természetes, hogy az ismeretség köztünk szorosabb lőn. Ekkor még élt s szép volt Irénke, gagyogott, járt, nevetett, játszott, s azon ember élt-halt a gyermekért, s ha ki-kijött, egész délután, egész reggel vele játszék, s látni volt benne a kéjt, melylyel szerette. Hiszen mindnyájan szerettük, mint most mindnyájan siratjuk, de nekünk mégis jól esett az ő hajlama hozzá, ki a gyermeket szereti annak szive van, az még sem lehet romlott ember, ha hibázik épen szenvedélyei az oka. Élj valakivel egy nyarat s őszt ált egy helyben, s bizonyos, hogy a kötelék közöttetek szorosb fog lenni.

Dolgai azonban még jobban mentek. Ismét uj szállást fogadott, nagyot, bureaut állita, két segédet vőn (per 1600 fr., később per 2000 fr.), szolgát és szolgálót, butorozta magát fényesen, s ugy beszélt, hogy ha igy megy, 4—5 év mulva magát visszavonhatja a kereskedéstől és a literaturának fog élhetni. Én saját dolgairól soha sem beszéltem vele, . . . azért ő is csak keveset szólhatott, de néha oda vete egyet és mást, miből érthettem, hogy pl. ez évben 2% commissio-üzlete maga 30,000 francot adott. . . . Sőt New-Orleansban egy francziával egy uj commissio-házat alapitott, clientélje itt Francziaországban megszaporodván a gyapotrendelvényekre nézve. De a mint vagyonos lett, bőkezü is lőn. Szegény magyaroknak szivesen adott. Ebédekre hivta. Ha neki valakit ajánlottam, annak kölcsönzött, pl. Almássynak 4000 francot. Amerikai kamatainkat általa pontosan kaptuk. Uj actiákra, midőn Dina pénzt hozata ki, ő tette az aláirásokat, — igaz, saját nevében, s ekképen forgatván 50—60,000 fran-

kunkat, ez az ő hitelét nevelte, s igy nagy bankárokkal jött viszonyba. Ő szedette be itteni kamatunkat is, szinte pontosan. E szerint bizodalmam benne lehetett.

Később rávett egypár gyapot-vállalatban részt vennem. Adtam neki 15—20,000 frankot. Igaz, haszon nem volt benne, sőt kár, de hiszen minden vállalat senkinek se sükerülhet. Utóbb ő börze-operatiót tevén, mondá 10,000 frankot nyert. Oda is bevont lassankint. Kezdetben 1000 frank hasznom volt, — de utóbb nagy veszteség, ezerekre ment. Ő tevén a munkálatot szabadon, — mivel én e tárgygyal nem foglalkoztam soha, — mondám, mikép megvárom, hogy a mit elvesztett nyerje is vissza. De az nem ment. Uj gyapot- és lisztoperatiót javaslott, — mert az egyedül biztos, és az az ő tere, ő ott van hon, rá álltam, és mind ebből uj veszteség állt elő.

Igy egyeztem meg abba, hogy némely franczia actiákra előlegezést vegyen fel, kész pénzt a vállalatokra nem adhatván, s a fatum ugy akarta, hogy egyik vállalat a másikat vonván maga után, nem huzhatám magam vissza a mikor kivántam magam visszahuzni, ő miatta nem, — biztatott is mindig uj eredménynyel, — s a mit csak most tudok, hazugságot hazugsággal fedezvén, s hamis tényekkel ámitván, a helyett, hogy a veszedelem perczében legalább engemet mentett volna meg, épen engem áldozott fel a nélkül, hogy magát megmenthette volna. Franczia actiáinkat fizetésbe adta oda, — az amerikait eladta vagy elvitte, hirem és tudtom nélkül, — teljhatalmainkkal visszaélt, — de mind ez csak most sült ki.

Mind amellett, hogy később ő családi nevezetesb örömeinkben s búnkban részt vett, hogy Irént szerette, hogy halálakor ott volt, temetését ő rendezte, hogy e

szomoru eset után a legmelegebb részvétet mutatta, hogy láttuk mikép ő boldog, elégedett csak nálunk volt, hogy százszor mondta, s ekkor ő bizony nem hazudott, mikép e földön anyján kivül csak minket tisztel, imád, hogy házasodni akarván, egy leányt akart elvenni, kit nálunk ismert meg, s ez ügy hozzá még közelebb hozott, hogy minket kért birjuk anyját a kijövetelre, s atyját engeszteljük ki iránta, szóval mind a mellett, hogy ő mint adoptiv családtag tekinté magát körünkben, hogy a legteljesb ragaszkodást mutatta hozzánk, s némileg lehetetlen nem érezni rokonszenvet az iránt, a ki irántunk oly határtalant tanusit: mind a mellett Dina inkább ellenszenvet érzett iránta semmint rokonszenvet. Oka volt, hogy Boldin néha igen tapintatlanul viselte magát, tanult de nem nevelt ember levén, ma kedves tudott lenni, holnap faragatlan; oka volt még inkább az, hogy sok ellensége levén, multja miatt, a magyarok közt, ezek Dinának mindig ellene beszéltek, — több épen miatta maradt el a háztól. Mi engem illet, azt láttam, sok ismerete van, de nem nagy ész; jelleme szenvedélyes és türelmetlen volt, de jelenlétemben mérsékelte magát; a mi rokonszenvemet fejlődni hozzá nem engedte, az volt politikai elve, — mióta dolgai jól mentek, a liberalismus ellen szólt, a republikanismust gyűlölte, az itteni császárt dicsőité. Nem is szóltam vele politikáról. E részben kőfal volt köztünk. S multját én sem feledhettem, de hát ki egyszer bukik, örökre megvetendő? Ne javulhasson meg a hibás? A kik ellene vannak, nemde személyes boszuból szólnak ellene? Makacs voltam, — föltettem nem engedni mások boszuérzetének. Nem kedveltem, és vele tartottam, nem becsültem, de azért el nem hagytam, sokat adok vala érte, ha soha nem ismerem, azonban el nem löktem,

— szivét hittem, tapasztaltam jónak, és ez sok. Irántam mindig tiszteletteljesen, különös tekintettel viseltetett, mindenki látta és észrevette. Én tudtam, hogy hitelét a mi pénzünknek is köszönheti, tudtam hogy erkölcsileg általam akarja magát rehabilitálni, tudtam hogy mi áldozatot hoztam neki: nem vetvén meg őt, sőt szembeszállván mások fenyegetéseivel. Tudta ezt ő is, habár ritkán, de volt alkalom e húrt megérintenünk, s nem kétlém, hogy legalább hálás lesz, sőt meg voltam győződve, hogy inkább magának mint nekünk tenne kárt, s hogy anyja után, — kit bálványozott, — e világon minket tisztel legjobban. Azt hittem nem nagy szellem, — de egészen a sziv embere, ennek birja mind rosz, mind jó tulajdonait.

S ime a hála, a jutalom. Elszökött gyalázatosan. Talán nem csalt meg senkit, de minket tökéletesen. Magát nem mentheté meg, minket, mások javára, lerontani akart a mennyiben tőle függött. Sőt mind ezt a szemtelenséggel koronázta meg.

És ez ember mégis élni fog, élni akar. Élni méltatlan, meghalni gyáva. . . . És én még most sem fogom az embereket gyűlölni. Bizni fogok ismét, jámborul, együgyün, bolondul, — ki minek született, azzal hal meg. Egyiknek rendeltetése csalni, másiké csalatni, örökké az.

April.

Szomoru nap e hó első napja. Irénke haláláé. Meudonba a temetőbe kimentem, s egy rózsabokorral áldoztam neki. Néhány kis bimbó piroslik rajta, szép mint ő volt, s hervadni fog mint ő elhalt. Lelki álla-

potom a nélkül is borongó lévén, alkalmas valék busulni, s kéjjel sirtam sirjánál, fájt is, és jól is esett.

15-kén anyósom halálának napja, kit Dinám méltán imádott, kit én méltán szerettem. Rá nézve talán jobb volt meghalnia, fiaiban nem volna öröme, leányát betegen és számüzésben látná.

16-án Dinám született.

20-án házasságunk évnapja, minek egyetlen kedves s élő emléke Mimi.

Különös egy hónap, öröm és bú, jó és rosz váltja föl benne egymást, — az életnek hű képe, semmi egyéb; bölcső és koporsó, sirhalom és virág, öröm és búkön y szomszédok benne. Ezért bajos az életet áldani, bajos átkozni, ma mosolyg, holnap ijeszt.

De ép ezért Dina fél e hónaptól, s minden áron vissza akara jönni, csak betegsége gátolta, mert gyógyittatik, az orvosok javulást igérvén ott, mint igértek itt. Egész márczius havában nem ment ki a szobából.

Hozzá járult a Boldin esete, mi őt idegbeteg állapotában még jobban gyötörhette, ha ugyan lehetséges, mint engem kinzott. Eleinte nagy lelket tanusitott, t. i. mig a valót nem tudta, de a hir, kivált a rosz, nagyitva s gyorsan rohan, s azóta mindig sürget, irnám meg a valót, én viszont, kiméletből állapota iránt, azt tenni nem merem.

Csak 8-án irtam meg neki, miután a nagy rosz mellett némi jót, némi reményt is mutathattam fel. T. i. Házmán New-Yorkból, Ravenel Charlestonból irtak. A Dina 50 actiája még nem iraték át, és igy oppositióm elfogadtatott, azaz, ha Boldin vagy a ki tőle megvette, át akarná iratni, nem fogja tehetni. Ez tesz 28,000 frankot. A 30 actia eladatott, s a pénzt Ravenel elküldte, de Boldin utján, s ő elszökvén, a pénz a Syn-

dic kezébe jutott, kitől reménylem meg fogjuk nyerni. Ez tesz 16,000 frankot. Csak a Pennsylvaniairól (15,000 fr.) nem tudok semmit, mert Kuthmann, kiben annyira biztam, nem válaszolt. Mind ezt saját előrelátásomnak és tevékenységemnek köszönhetem, s örülök neki, mert hiszen már azt hittem minden veszve van.

Azonnal ujra irtam négy levelet, Amerikába, uj utasitásokat adván, s irtam a Pensylvaniai bankhoz is egyenesen. S Dinának is megirtam e mentséget a hajótörésben. Hat hét óta első kis örömem s jó órám volt. Nagy szerencsétlenségben kevés kilátás is oly becses, oly kedves, oly vigasztaló.

Midőn Angliába a rendőrséghez ajánlványt kértem, panaszomat a rendőrbiztosnál le kelle tennem. Az elküldte a procureurhöz, ez a vizsgáló biróhoz, hová meghivtak, és 12-én a Police correctionelle elébe, hol panaszomat megerősitvén, s Boldin természetesen meg nem jelenvén, „abus de confiance“ (bizalommal visszaélés) vádja alatt, a maximumra t. i. 2 évi fogságra és 1000 fr. birságra itéltetett.

Csődje lassan halad. A leltár sincs még bevégezve, s azt sem tudom mije van, mint azt sem mivel tartozik. Ügyvédem Victor Le Franc (1849-ben republikánus képviselő), de a „homme d'affaire“ öcscse, egy ifju ügyvéd, — itt az ügyvéd csak szóvitáz, az iratkészités stb. nem az ő dolga. De ép azért a pör költséges. Nekem a franczia codex soha sem tetszett, a rend, szabatosság benne csodálatos, de a szellem förtelmes, a közvádló eszméje örökös typusa a zsarnokságnak....

(A lap szélére itt egy száritott galyacska van tűzve s alatta e jegyzet: „Jolán küldte Vattáról; ültetvényeimből egy ágacska“.)

A béke, márczius 30-kán, aláiratott, s néhány nap mulva némely angol lapok közölték is nem hivatalosan. Mint a bécsi béke, „a mindenható Isten nevében“, de nem a népek javára van irva. Egy okmány pusztán a fejedelmek közt, mint a harcz övék volt, s bolond volt a ki e tusától valamit reménylt. Miklós el akarta nyelni Törökországot, Napoleon meg akarta magát rajta boszulni, — midőn az orosz látta, hogy czélját nem érheti, s Napoleon látta, hogy helyet foglala az európai fejedelmek közt, békét csináltak, — s az angol ép ugy pórul járt, mint a szárd, mint a kétfelé játszó osztrák. Legfölebb a török nyert, de a kelet nyert-e? Törökországot két veszély fenyegette, egyik az orosz volt, másikat kebelében hordja. Emezt a béke, minden szultáni uj engedmények daczára is, nem enyhité, sőt minden szabadabb mozgás dühösebbé teszi a küzdést a török és keresztyén elem közt, az uralkodni akar, s ez nem akar többé engedelmeskedni.

E harcznak áldott következménye egy lehet, ha t. i. az orosz nemzeti párt osztrák elleni gyűlöletében megerősödött. S ugy látszik, igen. Ausztriát leginkább s legkönnyebben az orosz semmisitheti meg. De politikáját mind benn, mind kün módositania kell. Nem vesztene általa, sőt nyerne. S csodálnám, ha Napoleon nem szövetkeznék vele. Ő olasz, mint családja, mint nagybátyja az volt; ravasz, okos, vakmerő ha kell. Ő talán sorban fogja I. Napoleon elleneit megalázni, szövetkezvén egygyel-egygyel, hogy a harmadikat megrontsa. Kezdte ezt Oroszországgal, mint leghatalmasabbal; ha ezután vele egyetért, Ausztriával könnyen bán, mert abba Anglia nem avatkozik, sőt Prussia sem. A végső leend Anglia, az ellen az egész világgal kell

egyesülnie. . . . T. i. ha addig él. Minden esetre, pályájának vége oly kalandos lesz, mint volt eleje.

Isten hozta hát a békét, mert ez egy uj drámának kezdete. A harcznak semmi jó s nagy eredménye nem lehetett, tehát jobb hogy vége.

E hóban egypár verset irtam, számüzötti elegiát, — s forditék egypár apróságot Goldsmithből.

Kifáradván tünődni s aggódni, a munkának ujra szükségét érezem. Én az olvasást nem tartom annak, az nekem élv, s oly szükséges működés mint táplálkozni.

Sok szomoru tárgygyal foglalkozék lelkem e szomoru napokban, hetekben. Kedve abban tölt, hajlama arra volt. Apám képe is gyakran megjelent, ki 13 év előtt halt meg, és sirhalmán kő bizonyosan most sincs. Anyámmal ő, az utóbbi években, sőt mióta én emlékezem, folyvást háborogva élt. Ellenkező természetüek valának csaknem mindenben. Minden jó tulajdon meg vala apámban, csak egy nem, az apai, a családfői, takarékos gondossági; anyámban sok nem kedves tulajdon volt, de egy nagy érdeme van, a családot a végszegénységtől ő menté meg.

Megszállt a vágy: apám emlékezetét megirni, mint már többekét megirtam, kik nekem kedvesek valának. Mint emberről, férfiról, jellemről csak jót s szépet mondhattam, tehát miért ne irtam volna meg? Hálámat iránta ugy fejezem ki a mint tehetségemben áll, — követ nem' állithatok sirján, virágot sem hinthetek rá, tehát irok róla, reá emlékezvén.

Még a télen alkalmam volt néha találkozni egy Janek nevű osztrák huszár-kapitánynyal, ki most nyugdijat húz, s itt tartózkodik. Apja magyarországi, anyja lengyel volt s Galicziában növekedvén, birja az orosz

nyelvet is. Ezért ő a Paskevics stabjához adatott 1849-ben, mint kalauz, mint olyan, ki az országot ismeri s a nyelveket. Most elégedetlen, és sokat beszél. Egyébiránt a mindennapi kenyér köti a fejedelmekhez a katonákat, ifjusága óta szolgálván, kénytelen volt 1849-ben is szolgálni, bár vérző szivvel.

Egyet mást érdekest beszélt. Világos volt, ő is azt mondja, hogy az orosz tábor szelleme az osztrák irányában ellenséges volt. Velök oda küldött tisztekkel folyvást éreztették az orosz tisztek. Sőt gr. Zichyvel az osztrák kormánybiztossal is megvetőleg bántak, és gr. Szirmay Istvánt hazaárulónak nevezték, szemtől szembe. Mondám neki, miként Paskevics hadjáratát nem értem, mert ő Görgeit a legkönnyebben körülkerithette, s igen könnyen Kassa felé beszorithatta volna. Ellenben Paskevics a helyett, hogy Miskolcz vidékén helyet foglal, onnan épen akkor vonul el, midőn Görgei közeledik. Én ezt soha nem érthettem: vagy a legnagyobb ostobaság, vagy szándékos akarat Görgeit kisiklani engedni. Janek erre azt felelte: igaz, ő mind ennek tanuja volt, olvasta a váltott leveleket, hallotta a tisztek nyilatkozásait, s tudja, a czél az volt: Görgeit elereszteni, hogy a más sereggel egyesülvén, Haynaut tönkre tegyék. Ezt óhajták, reménylék az oroszok, erre számitának, — akkor aztán mit cselekedtek volna? nem tudom, alkalmasint mind a két félnek föltételeket szabtak volna: a fejedelemnél mint segitők, a népnél mint pártfogók jelentek volna meg. Mint egykor a dunai tartományokban. Neki alkalma volt némely leveleket olvasni, miket az orosz tábornokok váltának, s mikből e terv kitünt.

Irtam pár költeményt: Atyámhoz, Számüzött gondolatai, Goldsmithből is forditottam.

De ily szabad pillanataim ritkán vannak, ama veszteség gondja meg-megrohan, s ilyenkor napokon ált mindenre tehetetlen vagyok.

Estenkint s napközben sokat olvasok. Kellene irnom valamit, mi kiadható volna. Leginkább volna kedvem olyanhoz, mi hazámra vonatkozik. Ha jövőjéről nem okoskodhatom, multját kellene megismertetni, a külföld kevéssé ismeri, a franczia közönség épen nem, vagy roszul. Az eddigi tekintélyes irók ellenünk nyilatkoztak. Hibánk is, mert nem mozgunk, nem irunk, nem világositjuk fel azokat, a kiket kellene. Szabadelmü irók elvből fogják pártunkat, de ezek pártfogása sokaknál nem ajánlás. Meg kellene nyernünk azon középosztályt, mely mind a despotismustól, mind a republikanismustól távol áll, — melyet itt, — pl. a Journal des Débats képvisel. E szinezet iróinak hitele a részrehajlatlanságban áll, s ezért arra mit állitanak, a szélsőségek is figyelnek.

Kellene irni egy munkát, melynek czime ilyesmi lehetne: La Hongrie et les hongrois, s historiai hűséggel, menten bizonyos politikai éles iránytól, de a haladás elvét meg nem tagadva, megirni Magyarország s a magyar nemzet életét, végig a századokon, kimutatva mi politikai hivatást tölte be, s törvényhozási, igazgatási, vallási és mivelődési s irodalmi fejlődését hiven előadva, s szakonkint összehasonlitva az európai nemzetek illető korbeli állapotával. Azt hiszem, nem válnék gyalázatunkra ez összehasonlitás. Volt kor, midőn sok népnél előbb állánk, van tárgy, miben semmi nép nem halad felül, s a 17-ik századig az európai nemzetekkel igen hasonló fokon álltunk, a 18-ikban néhánytól visszamaradtunk, s a 19-ikben később kezdtünk haladni mint néhány nagy nemzet, de nem valamennyi.

Erre nagy készület, sok ismeret kell, alaposan tudni Magyarország ügyeit s a külföldéit, s még több függ a formától s ügyes előadástól. Politikai czélja ne legyen, sem az ne látassék igen, hogy apologia, a tények hűven összeállittatván s az európai illető korbeli hasonló tényekkel összevettetvén, nem a szerző mondaná el a következtetést, minden olvasó maga fogná azt belőle kivonni. Kivánatosb volna, hogy azt oly iró tenné, mint pl. St. Marc Girardin, de ha idegen nem teszi, miért ne tennők mi? . . .

Május.

Örvendetes dolog rám nézve csak az e hóban, hogy Dina már jobban van, kijár, élvez, szóval nem szenved, mi neki már elég. E hó végén Pestet elhagyja, és junius elején visszatér ide.

Mimi egészséges, nő, kedves, okos gyermek, egyetlen vigaszunk s örömünk az életben.

Elvégre Irénke emlékezetét is megirtam. Februárban kezdtem meg, de ama veszteség félbeszakitatta velem, — végre nyugalmamat visszanyervén, e hóban bevégeztem. Fájó szivvel dolgoztam rajta. Sebeimet ujra fel kelle szakgatnom. Sirtam mint mikor meghalt. Nagy teher esék le szivemről, tartoztam neki ez áldozattal. Messze van már tőlünk az ő képe, olyan mint egy testetlen gondolat, — mint egy pillangó, mely a távolban végkép eltünt. Nézünk utána, de nem látjuk, csak emléke maradt lelkünkben.

Kedves gyermekem, nyugodjál békével. Porod szent és tiszta, mint a hervadt virágé.

. . . . Ama czudar Boldinféle ügygyel sok kellemetlenségem van. Uj meg uj körülmény uj zavarba hoz,

ujra kinoz. A gonosz mindig gyötri a jót. A bizodalom mindig martaléka lesz az álnok ravaszságnak. A mi a legfájdalmasb, hogy a törvény a szót, a formát nézi, nem a lényeget. A csalónak igazsága van, ha ügyes volt a csalást bizonyos alakba öltöztetni. Utálnom kellene a világot, embergyűlölővé kellett volna válnom, és érzem, még sem vagyok az. Haragszom magamra, de nem tehetem. Érzem, egy uj gonosz ujra meg fogna csalhatni. Csak őt gyűlölöm, és másokat nem, keblemet az epe nem önté ugy el, hogy a keserüség, a boszu, a megvetés, a szeretetlenség érzése uralkodjék bennem. A bárányból nem lesz farkas soha, a liliomnak soha sem lesz tövise, s a szőlőléből senki nem csinál mérget.

Irtam egy satyrikai darabot „Idegen és a Mágnás, párbeszéd“, melyben a magyar mágnásokat, mint osztályt, ostorozom. Alexandrinokban van irva. Irónia és gúny benne a túlnyomó. E téren talán többet is megpróbálhatnék, annyival inkább, mivel, mint mese nincs versekben, ugy satyra is kevés van magyar nyelven. Általában a humor, a magyar nép ez alaphangja, nincs az irodalomban eléggé képviselve. Itt-ott sugárzik ki Petőfi irásaiból, ki valóságos nemzeti és népköltő, de a lyrai szállongásban annak csak kivételesen van helye. Aranyban is van nyoma, Tompában ritkán, inkább Vörösmartyban, midőn ő nép-, és nem keleti költő. Csokonayban szinte, ki legelső járt azon téren, melyen utóbb Petőfi oly nagygyá lőn.

Makk irt Londonból egy eredeti levelet hozzám. Ő az osztrák ágyuseregben szolgált, s 1848-ban első volt, ki a magyar zászló alá átjött, s a magyar ágyuszatot megalapitá. Erélyes hazafiu, az ábrándozásig az. Bátor a vakmerőségig. Republikanus testestől lelkestől.

Később Komáromban az erősség igazgatója volt, de Kossuth nőtestvérei ármányt szővén ellene, mivel nekik nem bókola, letétetett. Azt költék róla, őrjöng. Kossuth csaknem hitte, hogy el akarta a várat árulni. Évek óta Erdélyben s Havasalföldön bujdokolt és izgatott. El is fogták, de megmenekedett. Kossuth Kutahiában lévén, hozzá mene, s igazságtalanságait megbocsátván, rendelkezése alá adá magát. De egyik föltétele volt: békülne ki velem és Batthyányval. Nem tevén, sőt bolondokat csinálván, most Londonba jőve, hogy szavát személyesen vissza kérje tőle. Irja, miképen csak most olvasta brochuremet (gr. Batthyány, Görgei, Kossuth életrajzait), szemei felnyiltak, s ime köszönetét mondja. Bár évek előtt irtam volna, mondja. Tudatja, miképen Gál, Kossuth ügynöke, hamis üdviratot csináltatott a tiszai nép nevében Kossuthhoz, s a párisi pártok ellen (azaz ellenem), — igy űzik a komédiát, mig magok is elhiszik.

Hullnak az emberek szemeiről a hályogok, de ő a charlatan még mindig szerepel. Alig becsüli valaki, de sok kiméli, vagy gyávaságból, vagy tudatlanságból, amaz bűn, ez csapás.

E napokban a Palais royal udvarán én is, mint mások, a kerten legeltetem szemeimet. A hosszas alaku ágy széle köröskörül tulipánokkal volt beültetve. Néztem ezt, aztán amazt, mind szép, de mind hasonló egymáshoz, a tizediknél már elfárad, beleun a szem, mindig azon egy virág ismételvén magát. És ha valamenynyit egyszerre tekintem át, a mi külön szép volt, együtt megszün az lenni, a sok tarka szin zavaros és kiáltó.

Szemeim a gyepre, a pázsitra fordultak. Mi kellemes e folytonos zöld, ez összehangzás, ez összeölelkezése ugyanazon alapszinben a szinárnyéklatoknak.

Magában egy ily fűszál semmi, alig tekintünk rá, sőt nem is, de valamennyi együtt szebb tekintet ama tulipánseregnél.

Az a nemes, a gazdag, a ki magában ragyog legjobban, veszt ha van sokad magával, mulattat pillanatra, de nem enyhit, köztük irigység s verseny uralkodik; ez a nép, mely annál szebb mennél több, mennél számosabb, s ha bár egyik sem hasonló teljesen a másikhoz, de nem is különböző, s együtt a legbelsőbb s édesebb szin-harmoniát képezik. . . .

Egy vén fa is áll ott, melynek tövét mezei virágok tengere ömli körül. Oly hideg, vén, durva a törzsöke, s e virágok oly aprók, lágyak, szépek. Mindig egy öreg apa jut eszembe, kinek lábainál kedves gyermekek vidám csoportja hemzseg. . . .

Junius.

Miután Dinám 4½ hóig távol volt, végre visszaérkezett. A strassburgi vonalon jött meg, reggel 5-kor. Mimit az intézetből kihozván, szépen felöltöztetém, s már reggel 4-kor a vasut udvarán várakozánk. Ugy találom, Dinám megfogyott, természetes, mind egészségében, mind máskép annyit szenvedvén . . . . Veszteségének oka, közvetve, én lévén, ez tartalékossá tesz engemet. De ő nem tud nem szólni a dologról, s még az nap számot adott arról, a mit hon tett, a mi otthon van, a mi jövedelemre számithatunk, s ekkor, röviden, a czudar Boldin is szóba jött, ő keveset szólt, én semmit. Ő ép oly nemesen viseli magát, mint én szerényen. . . . Ama gazember árnyéka mint egy rém lebeg közöttünk.

Dina magával kihozta Kánya Máriát, a pesti evang. gymnas. professorának leányát, azon czélból, hogy ha beteg, ápolója, ha egészséges társa, s később Mimi nevelője legyen. Sok jót, szépet irtak róla; Dinának alkalma volt kiismerni, adja Isten, váljék családunk tagjává.

Ismét egy szomoru hirt hozott Dina, mi annál inkább meglepett, levert, mivel két hó előtt az ellenkezőt üzente. Naplóim csak ugyan nincsenek meg. Hosszufalusy Ferdiék elásván, nagy része elrothadt. Ez engem igen elkeseritett. Mindenben, de mindenben üldöz a sors, nagyban mint kicsinyben. Még az ily apró emlékeket sem hagyja meg. Mások iratai, egyes lapok, századokon át fennmaradnak, ime az én köteteim rokonim kezében elhamvadnak, s még csak gyermekemnek sem mutathatom meg őket, sem magam nem olvashatom mit mint ifju összeirtam.

Ha naplóm már nincs meg, álljon itt legalább emlékezete.

1830-ban márcziusban kezdém azt vinni, Patakon, hol második évre a philosophiát hallgatám. 18 éves valék. Kazinczy Ferencz fija, Emil, tanulótársam volt, igy ismerkedém meg a hires férfival. Széphalomról nekem egy biztató, tüzelő levelet irt, ő haláláig az irodalom apostola volt, s végén naplóvitelre hivott fel, egy mintát csatolván hozzá saját naplója szerint, melyet ismerünk.

Naplómat én ez évtől kezdve vittem egész 1848 márcziusig, mig minister nem lettem. Összesen tőn 13 kötetet, s kivéve a 2—3 elsőt, mindenik 28—30 ivből állt.

Kezdém az elömbe adott minta szerint, de nem kötvén magam hozzá szolgailag, a mint életem, nézetem változék, az is változott. Azonban a 10 utolsó

kötet azon egy formába volt ütve. T. i. napról napra irtam. A lap közepén volt a hó napszáma, utána az időjárat, azután mely órától meddig mit csinálék, aztán a mi velem történt, a mit hallék nevezetest, s néha gondolataim, észrevételeim. A lap szélén a munkák czime, miket olvastam. Minden hó végén az egész hónap összezete állt e rendsorban:

Idő....
Külföld....
Haza....
Irodalom....
Házikör....
Belső életem.... mindenik rovatban elmondván, a mi emlitésre érdemes volt. Kezdém a legtágabb eszmén, az időn, és végzém a legszűkebben, belső életemen, hol örömeimet, bajaimat, bánatomat elmondván, saját magamat erkölcsi birálat alá vevém.

Az év végén pedig e rendsorozatban az egész év eseményeit s érzeményeit foglalám össze, s igy ha havonkint megszámoltatám magamat, az esztendő végén magam körül s magam felett egy nagyszerü szemlét tarték.

Szóval az én Naplóm az én külső és belső életemnek hiv tüköre volt, naponként, havonként, évenként. Naponként irván benyomásimat s véleményimet, azok mindig igazak s valók voltak. Rosz vagy jó, helyes vagy hibás volt, mindegy, de mindig igaz volt. Néha-néha a régieket átlapozván, mosolyognom kelle magamon, együgyüségemen, tévedésemen, olykor pirulni is volt okom, de a mi beirva volt, azon nem változtathattam. Olyan volt Naplóm mint a daguerrotyp, mely pillanatonként minden változást visszaad, a melyik napon, a mily lélekállapotban, a mily véleménynyel valék, oly képet hagy-

tam Naplóm lapjain. S okom nem volt magamat szépiteni, mert Naplóm az én titkom volt, azt soha senki nem látta, senki nem olvasta, sem szülőim, sem testvéreim, sem barátaim (szándékom változhatlan volt, halálom előtt nem közölni senkivel), e volt az én néma papom, kinek gyóntam, e volt meghittem, melynek örömemet, bánatomat, haragomat, csüggedésem el-elbeszéltem, e volt a titkos biró, kinek tetteimről, sőt legbelsőbb gondolatimról naponkint számot adtam. Ritkán történt, hogy este nem e volt volna utolsó dolgom. Leülék, kinyitám, s emlékezetemben egész napomat végig futván, röviden vagy hosszabban bele jegyzém napi életemet. Természetes, hogy ez mindannyi alkalom volt tetteim s érzeményeim birálatára. S ha megtörtént, hogy az események közelsége nem engedé hibámat belátni, volt arra alkalmam midőn a hónapot vagy az évet összegezvén, e munka kényszerite a hónapot s az évet átlapoznom.

S valóban, ha van bennem jó, nemes, ha van igazságszeretet, méltányosság, humanitás, azt főkép Naplómnak tulajdonitom. Mi a tűkör a testnek, az a hű Napló a léleknek. Benne meglátjuk magunkat, s ha az indulat vagy elfogultság ma tisztán nem enged látnunk, később is módunkban van magunkra ismerni. Alig hiszem hogy e nélkül ember teljes önismeretre jutna, minden esetre ez oly eszköz, mely azt tetemesen megkönnyiti. Hozzá járul, hogy az értelmi fejlődésünknek, haladásunknak is mértéke, átnézvén 18 évi Naplómat, mennyi különféle, sőt ellenkező véleményt látnék benne. Látnám mind azon lépcsőket, melyeken oda juték, hol most állok. Mind ez most veszve van rám nézve. De Naplómban szokásom volt gondolataimat, terveimet is feljegyezgetni. Meglehet, becstelenek azok, de enyimek, szellemem kifolyásai. Kezdetben apróbb dolgozatimat is beleirám,

p. néhány beszédet, és igen sok felköszöntésimet, melyek sehol nincsenek meg, s melyek, ha talán ok nélkül is csodáltattak, de minden esetre alakaikban a divatos modornál sokkal magasban állottak. . . . Itt-ott nevezetes személyek jellemrajzai is helyet foglaltak benne, azokéi, kikkel érintkezésbe jöttem. . . .

Ugy látszik, mind ennek vége van. Egykor talán történeti becse lett volna; de nem azért fáj nekem, hogy elveszett, hanem mivel az az én hű másom volt, s ohajtottam volna gyermekeimre hagyni örökségkép. Ez az ember hű képe, és nem az, melyet a festő fest. Hallván a szomoru hirt, csaknem sirni tudtam. Mintha az egyetlen barátot vesztettem volna el, ki életem minden titkait ismerte. S ki annyit veszték, miért kelle hogy a sors ettől is megfoszszon? Ez az én kincsem volt, az én életem, az én pályám, másnak semmi. De ugy látom, a sors nekem könyörületlen sorsom, s kinoz mindenben, nagy mint kicsiny dolgaimban.

Dinámnak is volt naplója, több évekről. Én nem olvastam, mint ő nem az enyimet, de azt hiszem, oly őszinte, oly ritka ösztön-genie asszonynak naplója, psychologiai tekintetben érdekes lehetett. 1849-ben az osztrákok Budán lévén, azt is elprédálták több egyébbel. Ime mindkettőnket hasonló veszteség ért.

Bevégezém Iréne és Atyám emlékezetét még a mult hóban.

Csepcsányiné, született Szemere Erzsi is eljött. Otthon keveset ismerém, ő is fogságot szenvedett, szeretni látszik engemet és családomat. Igyekszem ittlételét kellemessé tenni.

Julius.

E hó 12-kén szállást változtatánk, s a rue des Petites écuries 42-ből menénk a Champs Elyséesbe, rue de Châteaubriand-ba (egy ház a 13-ik rue de l'Oratoire-ral), hol földszint, de 10 lépcső magasan lakunk. Van: terem, étterem, 3 hálószoba, 1 kis szoba, 1 cselédszoba, földszin alatt konyha, pincze, udvaron kert, s fizetünk 1600 francot. Itt frisebb a lég, csendesb az utcza, s Dinának e kell.

Balassa orvos Dinának a Creuznachi jod-fördőt ajánlván, mint Miminek is, ki szinte nervosus és náthára hajlandó, ők 18-án oda elutaztak. Erzsi és Mari Brüsselből Köln felé, már előbb, de szinte oda mentek.

Én ismét magam maradtam, — bajaimmal. Mert az a gazember Boldin bukása nekem sok bajt, de még több gondot ad. Fejem tele van vele még mindig, s nehéz mintha ónnal volna tele öntve. Éjjelenként majd mindig vele álmodom, s nagy erőmbe kerül dolgozhatnom és olvasnom. Hajam kezd őszülni, ritkulni, szinem sápad, — eddig mindenki 10 évvel vélt koromnál ifjabbnak. Akár mit mond a vallás és morál, én nem birok neki megbocsátani, s ha mint nádszál volna kezemben, kérlelhetlenül összetörném. . . .

Dolgozni sem enged bánatom. Pedig már szerezni is kellene valamit. A sok terv cseng-bong fejemben. Nem tudom magamat elhatározni. Ez baj. Hét év óta mit nem végezhettem volna! Hiszen én nem heverek, mindig irok, olvasok, a nélkül nem tudnék élni, de mi az eredménye? 1850-ben két kötetes munkát irtam: „Egy számüzött naplójából“, szép összeget igértek érette

a német forditásért, — másokat kimélve, nem adtam ki. Utóbb Batthyány L., Görgei, Kossuth politikai jellemrajzát adtam ki németül, — jutalma ellenségeskedés. Később a Nemzetiségről értekeztem, félig kész, — Iréne halála félbeszakitá. Ezután a Lombok és Töviseket irtam, kőre nyomatván, — mind igaz kép, mindenki azt mondja, de bár a dicséret túlsok, s a tövis lágy: azt mindenki feledi, csak ezt érzi. Iratim közt 120—130 versben irt mese van, — kedvem volna kiadni hon, ha lehet. De még hadd heverjenek. A bú tett költővé, de ki tudja az vagyok-e valóban? Várjunk, előbb feledjem őket, hogy róluk mint idegen itélhessek. — Számüzött gondolatai czim alatt majd 50—60 darabot irtam. Ezeket haza nem küldhetem. Ha érdemlik, csak a maradék fogja olvasni mint egy holt számüzött keserveit. . . .

Most eszembe jutott valamelyik szabadelvü szemlébe a magyar ügyről irni. A Revue de Parisban a lengyel s olasz mozgalomról két rövid, de érdekes czikk jelent meg. Ilyesmi mind jó, mind szükséges volna. Ha mi magunk elhallgatunk, ki emlegessen? Végre egészen elfelejt a világ. . . . Olvasgatom a magyar történetirókat, Fesslert, Katonát, Csereit, Szalárdyt, Keményt, Jászayt, Majláthot, Szalayt, s a hol lehet, ugyanazon időszakot, mindenikből, hogy lássam, halad-e a magyar történetirás? De ugy látom, ahoz mit a régi kor s kivált a XVIII-ik század iró serege nyujt, az uj irók semmit nem adnak. Ha uj adatokat előhozni nem birnak, uj eszmékkel gazdagithatnának. De ezt sem birják. Jókai költői rhapsodiákat rajzol, mi sem nem költészet sem nem történet; Jászay diplomákat forditgat ó-izü érdekes magyarsággal, vagy a régi irók meséit füzi össze kritikai tehetség nélkül; Majláth fizetve volt osztrák szellemben irni, azt is gyöngén vitte ki; Szalay jobb Hor-

váthnál, de a tudóst játszsza, olvasójában nagy olvasottságot tesz fel, s ujat nem igen mond, a történet vázába szellemet nem önt, s ő is, mint valamennyi, a megmegrovott Fesslernél nem előbb de hátrább áll. Szóval nincs valódi történetirónk. A régi könyvekből egy ujat alkotnak, itt-ott módositgatván *). De hol van az, kinek műve méltó volna Európa által olvastatni? Hol az, ki a magyar történetből egy nagyszerü műalakot képes volna önteni? S addig ne reményljük, hogy a világ érdekelje magát érettünk, mig a nemzet történetét érdekessé tenni nem birjuk. . . . Hic opus hoc labor est!

Bánatomban, gondjaimban, szorongásaimban csak apró dolgozatokra vagyok alkalmas. Néha-néha egy mesécskét irok, vagy egy verset. E hóban irtam: A paripa és a rokkant ló. Lipolda és Mari. A szegény és a só. A tót és a délibáb. A rák és a csiga. Az ürü és a hiúz. A kertész és a rózsa. A halász és a halak. A szellő és a virág. A pillangó és a méh. A földmives és az ugar. A nyul és a bika. A juhász és a fia. Az iródiák- és a paraszt. A nyárfa és levele. Volt februárban 129. Ezekkel 15, van 144.

Augustus.

Creuznachból elég jó hireket kapok. Pár barátságos házzal ismerkedtek meg, a vidék gyönyörű, lakjuk szűk, de az étel igen jó, mint a házi asszony is, csak Mimire panaszkodnak, hogy nem szófogadó. De mindjárt a mentség is következik, — talán a fürdő iz-

---

*) Ugy látszik Szemere nem ismerte még Horváth „Uj dolgozatát“ s Szalay nagyszerü uj forrás-tanulmányait sem méltatta kellő figyelemre.

gatja fel. A jó és gyönge anya, és Dina mindkettő, vádol, de ki is ment. Azonban többször ismételvén Dina ugyan a panaszt, én megirtam, ha egy gyermeknek hárman nem tudnak parancsolni, akkor nincs joguk panaszkodni, — minden esetre Miminek én sem nem irok, sem nem köszöntöm őt. Ez üzenetet Miminek fel olvasván, elfakadt sirva, s azt irja Dina, ez legjobban hatott rá. Mimi pedig elég jó gyermek. Olyan mint a jó ló, jó lovagnak engedelmeskedik, rosznak nem. Tőlem fél is, de szeret is bizalmasan, s e két móddal azt teszem vele a mit akarok. Akaratos lévén, ennek ellenébe parancsot teszek, s a mit követelésének nem adok meg, megadom azt ohajtásának, mig az hizelgéssé nem fajul. Ezt jobban utálom a makacsságnál. Mimiben két ellenkező tulajdon van; fejes, szilárd — mint én, és csapdi, magát kedveltető — mint anyja; hol az, hol emez. Mint ilyen haragot nem tart, egy perczben megpirongattatván sir, másban nevet és játszik; mint olyan neheztelésre hajlandó, s kedvteléseit, élvezeteit is feláldozza annak. Jelleme egy elég szerencsés vegyülék; a mi hibánk lesz, ha belőle valami jelest nem állitunk elé.

Hetenként irok Creuznachba levelet s kapok is onnan, — a ház rendezése is sok időt elvesz, — napközben ujságokat megyek olvasni, — kün ebédelek, — este $7^1/_2$—12-ig, sőt 1—2 óráig olvasom a magyar történetirókat, reggel 9—2-ig, azokat vagy egyebet, s ekkor kimegyek — dolgaimat végezni s látogatni és lapokat olvasni.

E hóban is irtam néhány mesét. Ha egyet irok, aztán irok többet is, ömlik mint a meghajtott korsóból a viz, aztán hónapokon nem is gondolok rájok. A czigány és rajkója. A köd s a bérczorom. A méh és fia. Istók és Kata nénje. A patak és partja I. II. A kan-

cza és csikaja. (Ezt septemb.) A sátán és a paraszt. Volt 144, uj 7, van 151.

Irék más apró verseket, kettőt ide irok, egyik a koronára vonatkozik, népdal alakban annak igaz történetét adja:

Dal a koronáról.

Éles fogu a borona
Rá akadt a szent korona,
Pedig oly jól volt elásva
Duna partján, Orsovába'.

Békén nyugodt hűvös földben,
Kis ligetben, sötét zöldben,
A vén Duna folyt alatta,
Zugásával altatgatta.

„Aludj', aludj gyermekem még,
Nyomunkba jár az ellenség,
Aludj, nincs itt a várt idő,
Mély ágyadból búnod elő."

Aludt is; — de nem alhata
Bezzeg Kossuth ur miatta,
Nem tudván az hova jutott:
Hogy ő török földre futott.

Batthyány mondá Kutajában,
Neki, az elrejtve hol van,
Jó czélból, de kár, hogy tette,
Kossuth gőgjét ismerhette.

Kossuth szive tüstént égett
Birni a szent ékességet,
Mit vétkesen, mi több, gyáván
Hagyott hátra, maga futván.

S kivitetné hogy magának,
Sok utipénzt ád Vargának,
Ez haza ment s elárulta, —
Osztrák kézbe igy került a.

De a Duna búsul, mormog,
Haragjában habja zokog,
Mit zugással altatgatott
Partján, kincse nincs többé ott.

„Kossuth, Kossuth, — bőg a folyam,
Átok reád, gyáva fiam,
Elvesztéd az apák honát,
S utána a szent koronát.

Mért vágytál a koronára!
Jól feküdt az föld gyomrába',
Hej korona rosz portéka, —
Téged is elcsábitott a!"

Ide irok még egy mást, azt, mit február 3-án irtam, és németre is leforditék, s a mi az uj kor, uj nemzet éneke lehetne. Ohajtám oláhra, szlávra is leforditani, és Magyarországba beküldeni, — talán egy mag fogna lenni, mely teremni fogna. Mit tudunk csinálni? Hintsünk, hintsünk, nem tudjuk melyik fog kicsirázni. Vetni a mi dolgunk, a siker istené.

Uj szövetség éneke.

Fogjunk kezet mint testvérek
A kik lakjuk e szép hazát,
Magyar, Német, Román és Szláv,
Legyünk együtt mind jó barát.

Magyar, hajdan hóditgatál?
Elmult annak régen kora,
Megváltója a népeknek
Légy, mint valál vas-ostora.

Számod földön mert roppant nagy,
Abban biznád el, Szláv, magad?
Hidd el, számos nép még nem nagy,
Az a nagy nép a mely szabad.

És te Német se vess meg mást,
Azért, hogy vagy tudós, bölcsész,
Minden népnek van az mi kell,
Tudniillik: sziv s józan ész.

Ne emlegesd te sem Román
A római régi jogot,
Elmult a mult, csak nagy erős
E négy faj, ha kezet fogott.

Fogjunk kezet mint testvérek,
Kik müveljük e szép hazát,
Magyar, Román, Német és Szláv,
Legyünk együtt mind jó barát.

Közbirtokunk ez áldott hon,
Ne osztozzunk ujból rajta,
Ád jó kenyért, ád édes bort
Terén megél minden fajta.

És szegjük meg hó kenyerét,
És igyuk meg arany borát,
S uj frigyünknek szent jeléül
Költsük el mint urvacsorát.

S átkozzuk meg száz átokkal
Kik a multat emlegetik,
S harczainkat, viszályinkat
Örökre el nem feledik.

Föld uj nem kell, közös hazánk
És szép hazánk van mi nekünk,
Az a mi nincs: a szabadság,
Ezért zengjen harczénekünk.

Erre, erre esküdjetek,
Szabadságnak kell diadal,
Testvérfrigyünkből kizárva
Az legyen, ki érte nem hal.

Mit érne a föld, ha egén
Nem ragyogna a fényes nap?
Mit ér a hon, a legszebb is,
Szabadságtól ha fényt nem kap?

Most nem a rög, az elv a fő,
Uj a kor, bár ó a világ,
A négy faj közt első az lesz,
Melynek műve a szabadság.

Fogjunk kezet mint testvérek,
A kik lakjuk e szép hazát,
Román és Szláv, Német, Magyar,
Éljünk együtt, mint jó barát.

Egyesüljünk mint frigyesek,
S szánkból hallja meg zsarnokunk,
Ellene s a szabadságért
Harczolni most együtt fogunk.

26-án név és születésnapom volt. 44-ik évemet töltém be. Az idő mulik, bölcsőm messzebb messzebb vonul, koporsóm közelebb jő. Ritkán gondolkodom a halál idejére. Miért? Okát nem tudnám adni. Sem nem félek tőle, sem nem kivánom, — eljön minden esetre, s legjobb ha jön bejelentetlenül.

Ime e verset irtam:

Születés napom.

Ismét fölviradt hát születésem napja!
Negyvennégy egész év, csaknem egy fél század.
Multam csak bút adott, jövőm is ha azt ad,
Éltem képe kigyó, mely farkát harapja;
Isten óvjon tőle
Keserv poharától, — ittam már belőle.

Körülnézem magam, elborul homlokom,
Melyen lakom, a föld, ez nem édes hazám,
Mely nép körültem él mind idegen hozzám,
Látja de nem kérdi: miért buslakodom?
Számüzött s idegen
Lévén, nem köszönt, s ha köszönt csak hidegen.

S tán szerettim reám hon sem emlékeznek!
Mint fa nem emlékszik lehullott virágra,
Melyet vész elragadt messze távolságra; —
Ó a hontalanok hivebben éreznek!
Fájdalmokban élnek
Ők, s egymás között csak honukról beszélnek.

Olthatatlan vágygyal epedeznek vissza,
Mint vándormadarak költöző serege
Magasan röpülve, mint az ég fellege, —
Ha érzik, honuknak hogy megtért tavasza;
S vigan énekelnek
Szülőföldük felé mikor utra kelnek.

De én magánosan merengek és ülök,
Hjában várakozom, senki nem üdvezel,
Keblem dagadozik fojtó keservekkel,
S búm mélyébe jobban s jobban elmerülök;
Nőm s lyányom sincs itten,
Elhagyott már engem maga is az isten.

Egy gyermekem van még, — de a temetőben!
Kimenék sirjára, szakiték egy rózsát,
Ki számüzött, annak virágot más nem ád
Nehéz üldözéssel ily terhes időben,
Más nem ád, csak a holt, —
Születésem napján ez egy bokrétám volt.

Roszul végződék e hónap. Amerikai részvényeket Boldin által küldvén Charlestonba, a váltó 17,000 fr., nevére volt küldve. Ő elszökött febr. 18-án, a váltó megjött márcziusban. Követeltük azon pénz visszaadatását, miután az nőmé, övé volt a részvény, ő adta a teljhatalmat, Boldin csak puszta eszköz, közbejáró volt. Az ügy igen világos vala, azonban augustus 28-án a kereskedelmi itélőszék ellenünk itélt. Ez itélet földig vert. Majdnem kilelt a hideg. Dina 3-ad napra visszajövendett. Egy hétig titkoltam előtte . . . De tovább nem lehetett titkolni, tudván, hogy törvényszék előtt forog az ügy, minduntalan kérdezte a sükert. Mily nehéz napok, mennyi aggodalom, éjjel-nappal gyötrődtem, keblem egy hegy terhét hordá magában. Ez oly bizonyos volt, ezt oly bizonyosnak mondtam, — az a világ gazembere még házi békénket is megzavarja, mit eddig zavartalan élvezénk!!

September.

Azt hivém, hogy a sors magát ellenem egészen kidühöngé. Koránsem. Ugy látszik az egész év kárhozatos lesz. Reményt ha nyujt, csak azért nyujtja, hogy annál keservesebben csalhasson meg.

Módokról gondolkodtam ama roppant veszteséget kipótolni. Egy kevés pénzt szerezvén, azt kisértém gyümöl-

csöztetni. Eleinte sikerült, de aztán csapás csapás után jött, mint mennykő után mennykő, oly dolgok történtek, mik nemcsak a számitáson, de képzeleten kivül feküdtek, s igy nemcsak tőkémet elvesztém, de még adósságot kelle csinálnom, ki soha nem valék adós, sem otthon, sem itt. Sokszor láttam a kötél hurkát összébb meg összébb szorulni, már fuldokolni érzém magamat, s nem egyszer történt e két hónap alatt, hogy akkor szabadita meg egy jó gondolat, midőn a veszély legszélén ingadozám. Soha ennyi kin, aggodalom, félelem nem gyötrött, néha hideg izzadás öntött el, a legfeketébb képek és gondolatok ostromlák lelkemet, kezdett megfogható lenni előttem az öngyilkosság, mi azelőtt megfoghatlan volt. Azonban mindig tudtam magamon a végperczben segiteni; csodálkoztam leleményességemen; ha nem menekültem meg teljesen, a veszélyt elhalasztám legalább. De mennyi fejtörésbe, mennyi megalázódásba került ez, s nekem, ki egész életemben annyit nélkülöztem, csak kérnem ne kellessen. Ime e legepésb poharat is meg kellett izlelnem, csakhogy Dinámat kiméljem. Ki-kitolom a catastrophot, talán az idő segit, meghajlom mint a fűszál a vész alatt, ha nem menekedhettem meg, nem fogott rajtam mulni. Jóvá akartam tenni a roszat és még lejebb sülyedtem. Valóban, nekem nincs Istenem, — csak ördögöm van, az a gazember, ki oly ölmagas, oly száraz, oly hosszu póklábu, oly csalfa szemü s rángatódzó arczu, mint itt a szobrászok boltjaiban Mephistophelest látni. Mindig volt fejemben, hogy ez alak valakihez hasonlit; ime most találtam ki, Boldinnak hű caricaturája e förtelmes gonosz alak.

Ez apró, házi, anyagi terhek jobban kifárasztottak s kiemésztettek mint a forradalom terhe, itt egy nagy

eszme csillaga járt előttem, de ha mostani helyzetemre gondolok, ugy látom magamat mint a vándort, ki egy mocsárban süppedt el. Körülte minden büzhödt, piszkos, undok és ha kimenekszik mi lesz jutalma? Az, hogy nincs benne. Azt csodálom, hogy erőm van néha-néha, kivált este s éjjel, midőn a nap hátam mögött van, olvasni s irni. Igy terem egy-egy virágszál a szemétdomb tetején . . .

Csak e hó végén juték annyira, hogy néhány hetem van lélekzetet venni. Egészen megujultam. Mint a ki a tömlöczből szabadult ki. Én nem szoktam ily természetü bajokhoz, s mi másoknak balga játék, nekem kinszenvedés. Szembe szállnék a halállal, de azon tudat, hogy valakinek bármi kevéssel tartozom, üldöz untalan. Szinte félek az utczán járni. Otthon igen parányi jövedelmem volt, s mégis fizettem apám terheit, mivel azok másnak jogot adtak volna reám, magam nélkülöztem, vigan, büszkén, megelégedve; itten Dina vagyonát lelkiismeretesen kezeltem s öregbiteni véltem, hogy ekkép ő advân a tőkét, én adjam a munkát, s mig csak magamra valék takarékos, minden mással megosztám a mi volt. S ime hova jutottam! Egy hálátlan és gaz megcsal, meglop, a sors segiti s még jobban megront, s ki hitelező voltam és segitő, most kérővé és adóssá váltam . . .

Kisértsük meg a végsőt. 8 éve, hogy számüzve vagyok, soha nem fordultam rokonimhoz és barátimhoz otthon. Nem reménylek a sorsban, sem semmire nem vágyok, csak kimenekülni bajomból, meglátom, vajjon rokonim s barátim emlékeznek-e reám.

Csak mulnék ez év mennél előbb! Tartok tőle, ugy végződik mint kezdődék.

S muljék el emléke is, örökre.

October.

Jolán gyakran ir, s jobban ir mintsem róla feltettem volna. Még itél is az emberekről, s nem épen roszul. Ugy látszik, van benne érzelem, s bizonyos józan ész. Nem szeretem, hogy rokonainkkal nincs jól, őket nem látszik kedvelni. Talán anyám tanácsát követi. Ezt sajnálom. Már annyit irtam erről, nincs sükere.

Az őszi napok bekövetkeztek, a fatalis sept. 24-ke elmult, és Dina mégis ment fejfájdalmaitól. Örül mint a gyermek, természetes: hat-hét év óta ez évszakban mindig szenvedett. Nem az-e oka, hogy viselősnek látszik? Ha ez való, pedig alkalmasint való, ez mindent kimagyaráz. Ennek mindketten örülünk. Csak ha más jön helyébe, akkor fogjuk Irénkénket nem siratni. Kivált számüzött házában nagy kincs egy gyermek, s kivált oly szerető szivnek, milyen a Dina szive. Ime egy szép remény, mely mint esti csillag ragyog házunk fölött.

A törvényszékeknek szünete van. Csak egy tanácsa ül a cs. kuriának. Igyekezünk, hogy följebb vitt pörünk a szünetek alatt fölvétessék. De ez nehéz. Dina követvén ihletét, mely nála szerencsés, a préfet de Policehoz ment, s ez a kuria sorszerinti elnökéhez, Zangiacomihoz utasitá. Ugy adá Isten, hogy ez igen szives s jó ember, és Dinának megigérte, hogy pörünket fölvéteti. S kedvezésből soron kivül 22-én fölvétété. Az itélet 8 napra elhalasztatott. Eleinte minden jót reménylénk, de 27-én Dina hozzá menvén, ugy vette észre, kevésbé biztatá. Megijedénk, s egész nap jövénk menénk, volt ő az előadó tanácsosnál is, s ezer apró körülmények kedvezvén, de főleg az elnök meleg pártolása, pörünket, — mely

27-én d. u. veszve volt, — 28-án egyhangulag megnyertük. Dinának mint nőnek (kinek sorsa, csillaga, hogy mindenkiben rokonszenvet gerjeszt), magok a birák elmondák, hogy valóban veszve volt ügye, a kérdés tiszta, de a törvényszöveg homályos lévén, — helyzete iránti figyelem az, mi a mérleget részére billenté. Ó mi nap volt az a 27-ik, mi szomoru, s mi derült a 28-ik. S az itélet ugy van szerkesztve, hogy a cassatioszékre nem vitethetik vagy hiában vitetnék.

Szerencsénk vala, hogy az a kereskedő, ki Charlestonban részvényinket eladá, itt járt, én azt csodálatos véletlenből megtudám, és vele oly bizonyitványt adaték az amerikai consul előtt, mi az itéletnek alapjául szolgált. Mily különösek mégis a gondviselés utai, amott hogy megrontott, itt hogy megsegitett.

Egy kis töredék veszteségünkből, és ugy örülénk neki mintha ajándékban kaptuk volna.

De mi czudarul viselte magát ügyvédünk, Victor Lefranc, ki magát republikanusnak, sőt a Montagne-párthoz valónak hirdeti. Tagja volt a szétvert képviselőháznak. Midőn Yvan collegája hozzá vezetett, azt mondá, én nem kivánok semmit, örvendek ha önnek mint elvtársamnak szolgálhatok. Nem is sokat gondolt az ügygyel. Első instantiában hanyagsága miatt vesztének, — pedig kijelölém neki a hiányt, mit ama bizonyitványnyal most kipótolék. Érettünk vételé fel Zangiacomi soron kivül, s neki elmondám mindazt, hogy el volt veszve a pör, mind azt 28-án reggel, hogy meg van nyerve, s hogy helyzetünk egyik főok, és mégis, az homme d'affairesnak (a kereskedelmi törvényszék előtt) 590 fr., az avouénak 200 fr., magának egy beszédért 1000 fr-ot a nyert pénzből visszatartóztat s levelemre, melyben várakozásra kérém, nem is felel.

Zangiacomi bennünket megkedvelvén, meglátogatott. Nőm kérdést tőn neki, az ügyvédnek mit kellene adni. Felelé: ki az? (V. Lefranc.) Azt hiszem megkinálni is sértés lenne. Ő nagy republikánusnak vallja magát, s örülni fog ha ön férjének, ki szinte az, szolgálhat. Nőm: de mégis mit lehetne ajánlani? Feleli: 150 fr. azon beszédért igen elég, 200 fr. tulsok lenne. S midőn nőm más napon elmondá neki, hogy 1000 fr. vett és azt levonta, Z. azt mondá: szégyenli, hogy franczia, de örül annak, hogy nem republikánus. Ez nemcsak szivtelenség, de alacsonyság, sőt tilalmas a mód, s ha panaszkodni akarunk, bizonyosan szégyent fog V. Lefranc vallani. Akárhány ügyvéd védett volna ingyen, 100 frankért valamennyi . . .

Másoknak is elmondám e zsarolást, hozzáértőknek, és valamennyi ugy itéli meg mint Zangiacomi, eltérve attól, hogy igéretét, mire egyébiránt nem kértem, meghazudtolta.

Bordeauxi ügyvéd volt. 1848-ban képviselőül választaték. A baloldal szélén ült. 1852-ben a képviselőház szétüzetvén, itt maradt, s azóta itt ügyvédkedik. Erős, szép hangja van; fejének alkata tehetségre mutat. Rúttá teszi ábrázatát vaksága, hibás szeme rút is lévén, különben is hanyagul öltözködik, sőt csaknem piszkosan, — modora az a mit nálunk betyárkodónak neveznek. A montagne-párt egyik főbb tagjai közül való volt. Nevére büszke is. De nincs modora, sem hozzám, sem nőmhöz nem jött; sem szive, viselete bizonyitja. Ő ingyen ajánlkozik, bár erre nem kértem; hanyagul viszi az ügyet, s nem mertem sürgetni, kimondván, hogy semmit nem fogad el; elveszteti az első fokon; én megnyerem a másodikon, ő tud mindent, nem is vette kétségbe, s egy

rövidke beszédért 1000 fr. nem kér, de lefoglal, s midőn várakozásra kérem nem is felel. Valóban ha Boldin gazember, ki meglopott, ez egy nemtelen legény, ki meglopottat kifoszt.

Nem tudom, történetes-e az vagy mi, hogy velem ekkép azok bánnak mindig, kik szinte republikánusoknak mondják magokat. Mi kellemetlen velem külföldön történt, vagy magyartól vagy franczia republikánustól eredt, s barátilag, részvéttel irántunk csupán a nem-azok viseltettek. És ez igy történt kivétel nélkül. Végig megyek 8 éven, orvosainkon, ismerőseinken s ez észrevételt látom igazolva mindenütt. Az orvosok közt ott van Fleury, Dubois (császári orvosok), Rostan (orleansi), mind ingyen akart gyógyitani, s valóban mint barátok, — másrészről ott van Roth, Gruby, két magyar, szivtelen mindkettő, ott van Perry, Lalesque republikánus, Regazzoni emigrans s követeléseket formáltak tulzottakat. Ott van Boldin, a magyar, ki meglop, itt van a hires V. Lefranc, ki zsarol, s egyszeri beszédért 1000 francot huz a számüzöttön, — és itt van az orleansi érzelmü elnök, a legitimista előadó tanácsnok, kik megmentenek s felül rá becses barátságukkal tisztelik meg személyünket. Ezen mértéket alkalmazhatnám egyéb ismerőseinkre is, s mindenütt azt látnám, hogy a nemszabadelvü velünk érez, hozzánk szives, igyekszik szolgálni, a szabadelvü lop, csal, biztat és megszegi szavát. Nőmnek ez nagy diadal, ő nem szereti a republikánusokat, én pedig pirulok érettök, s habár elvem nem ingadozik, az egyénekben kezdek bizalmatlankodni, — azaz, a franczia republikánus különbözik más republikánusoktól, fejben az, szivben nem, olyan mint azon ur, kinek czimere nemes, lelke nem.

November.

Ha apró bajaimat, küzdéseimet, félelmeimet, aggályimat leirnom kellene, lapokat, iveket tölthetnék be. De minek? Fogalmat arról még sem adhatnék. Minden embernek megvan a maga pokla, nekem is. S ha ki lát, a ki velem lakik is, semmit nem vesz rajtam észre, alig vehetné észre homlokomon egy-egy boru futó árnyékát. Mennyi kin az, mit az ember szenved, s miről más semmit nem tud, és jó, hogy egymás szenvedéseit nem ismerjük. Ennek tudása a világot boldogtalanabbá tenné . .

Ohajtva várom otthonról a segélyt jelentő leveleket. Nem felel senki. Cs . . . . né sem. Pedig mindent igért. Creuznachi mulatásából oly vonásokat tudok Dina és Mari által, mik reményemet igen lehangolák. Fösvény a tulságig, nemeslelküségről fogalma sincs, tudatlan, de ravasz mint egy paraszt nő, dicsekvő ok nélkül; igér, de szavát nem tartja, őszintét játszik, és nem az, — szóval egészen más mint a minek mutatja magát. Annyival inkább sajnálom, mivel Dina, nem ismervén, hon jól, sok jót beszélt róla, s örvendtem, hogy végre egy atyámfiában büszke lehetek. Most ismeri ő is s én is. Nem egy reményről le kell mondanunk.

Dina névnapját vigan ültük meg, miután folyvást egészséges. Én neki, hálószobájába, egy órát vettem, fehér márványból, melyen egy aranyozott bronzveder van, s vele két csonkaoszlop, szinte aranyos vederrel. Örült neki, mivel fehér márványt ohajtott, s mivel ő mindennek tud örülni. Ő a but is érzi, gyakran előérzi, de az örömet bizonyosan kétszeresen élvezi. Viselőssége most bizonyos, Dubois, mint orvos s mint barát, meg-meglátogat.

Almássy is itt van. Nem tőle, de mástól tudjuk, ő maga a megtestesült titkolózás, hogy Teleki L. és Klapka vivtak. Ama kapott könnyü sebet. Okát nem tudjuk, nem lehet más mint asszonyi dolog. Tavaly Almássy és Teleki vivtak, azaz a harag komoly volt, de a párbaj komédia. Almássy a légbe lőtt és aztán Teleki is. Ez nem békült ki soká, végre Batthyány Lajosné kiengesztelte őket.

Országh, ki az olaszországi magyar seregből 1849-ben elszökött, itt rajzoló és photograph. Mimit levétettem vele és anyámnak s másoknak haza küldtem.

December.

E hóban csak egy mesét irtam, A két koldus; volt 151 és 1 = 152.

De irtam egy satyrát e czim alatt: A grófi vadászat (1848 előtti korkép), kezdődik e soron:

„Foly a hősvadászat hosszu két hét óta stb.", 240 sor, vagy husz 12 soros versszak.

Több ilynemü terv zeng-kong fejemben, s nagyobb munkára nyugalmam még nem lévén, néha-néha ilyeneket szándékozom irni. Életemben nem fognak megjelenhetni, otthon ki nem adhatók, külföldön nincs ki értse nyelvünket. E darabról itélve, talán sükerülnek. Gúny van benne s irónia, kevés epe, inkább komoly menetelü. Lyrikus költő aligha lenne belőlem, nem festek eléggé, rajzolok inkább, s didaktikai logikára hajlok. Lehet, munka, gyakorlat uj tért nyit lelkemben, ifjui kisérleteim óta nem irtam költeményeket, s ha nem teljesen későn lépek e pályára, de mindenesetre elég későn. Minden kezdet darabos. Hány költő mutatkozék gyöngének, ki utóbb

jeles dolgokat adott. Ezért a hiány, mit magam érezek, a birálat, mit mások tesznek, nem csüggeszt el, ki szenved, az öreg korában is lehet költővé, ha szive van érezni, feje gondolkodni és lelke hinni és bizni. 1854 vége óta, hozzá véve a Lombokat, mesékben s ábrándokban, satyrákban majd 300 darabot összeirtam, minden aggodalmaim daczára, — vagy talán épen azok miatt. Költészetem épen a búnak, boszunak, elmélkedésnek szava. Ohajtanám a meséket hon kiadatni név nélkül, tárgyuk miatt kiadhatók. Versekben irt magyar eredeti mese kevés van, mint satyra is; de ezek sorsa a jövőben fekszik . . .

Végződik ez 1856-ik év is. Hála Istennek. Rám nézve a bú, szerencsétlenség, csapások szomoru éve volt. Lehetetlen, hogy a mi jő jobb ne legyen. Mindennek van határa, a sors csapásinak is. Számüzetésemnek ez a hetedik éve. Ez szent vagy fatalis szám az emberek szerint. Minden hét évben változik az ember és vele sorsa. Epedve várom az uj év viradását. Eddig engem mindinkább sötétebbre hajlott, kell hogy most kiderüljön, bár lassan, de folyvást. Adja Isten!

1857.

Január. — Páris.

Üresen hagyok egy lapot, hogy az ó és az uj év, mint egy feneketlen ür által, tökéletesen elválasztva legyen. Még csak emlékezete se hasson át a multnak. Uj legyen az uj év és egészen más mint az ó év, a fájdalmak szemetéből keljenek piruló és illatozó virágok.

Dinám egészsége folyvást tart. Viselőssége jól halad. Dina egészen boldog. Egészen feledi a mult évek kinjait, ő tudja a jelen pillanatnyi örömeit élvezni, szerencsés természet, nem zugolódik a mult miatt, ha övé a jelen. Most egy uj gyermek reménye boldogitja, s reggelenként fölébredvén, örvend, hogy nem szenved. Oly jeles mint ritka természet, hálásbat Isten nem teremtett mióta teremtett embert. Mimi is egészségesb; náthája, rángatózásai mulnak, szóval a kis kör felett, mi a mi házi életünk, nem borong uj felleg.

A keleti harczból mit sem reményltem; beteljesedett hitem, a béke fog harczot, uj harczot teremni. Ausz-

tria kétes politikája elkeseritette a feleket, de nyugot megbocsátott neki, Russzia nem. Most látja be, mi szörnyü hibát követett el 1849-ben, Ausztriát segitvén és nem minket. A két udvar gyűlöli egymást, Ausztria retteg, Russzia boszut liheg. Ennek közlönyei minden alkalmat felhasználnak Ausztria ellen felszólalni, s méltán lakolnak az oroszok, ők 1849-ben nemzeti politikájok ellen vétkeztek. Miklós volt a főbűnös, életével lakolt, s a nemzetet csak egy engesztelheti ki: Ausztria bukása. De ez nem egy év műve, s az orosz számitó politikus lassan vonja a hurkot, melylyel ellenét meg fogja fojtani. Várjunk türelemmel. Én e gyűlölségtől remény lek, semmi mástól. S talán Napoleon sem felejtette el, hogy nagybátyját Ausztria árulta el, és hogy az ő házasságát Ausztria gátolá meg a Wasa-leánynyal. Napoleon a macchiavellek törzsökéből való. Meglehet azokat, kik I. Napoleont megalázák, sorban meg fogja alázni. Kezdte Russzián, az alkalom azt jelölte ki elsőben, folytatja Ausztrián mint leggyöngébben és végzi Anglián, ha lehet, mivel ez a legerősebb, ez a legutolsó. Ehhez nem elég szárazföldi erő, ehhez marina kell, s látjuk mi feszitett erővel öregbiti hajóhadát . . . Meglehet tervét nem hajthatja végre, a franczia trón oly ingadozó, támad és sülyed mint egy szinpadi sülyedék . . .

Irtam néhány mesét: Az ur és bölcs. — A kőszál és rét. — A két ut és az ifju. — A vak és a sánta. Volt: 152, és 4 = 156.

Ezen kivül irtam két satyrát, egyik: „Az ifju herczeg és ősz titkára“, kezdődik e soron:

„Hon szélén nyugotra fekszik Fraknó vára stb.“, összesen 180 sor.

Másik: „Boldog Magyarország“, kezdődik e soron:

„Akárki mit mondjon, szép e világ stb.“, összesen 304 sor. Mindkettőt hamar irtam, azt jan. 5., 6., 7-én, ezt jan. 9. 10-én. Alkalmasint még csiszolni, egyengetni kell a szavakon, az eszmén nem. Aligha sok ilyent nem irok, — bár azt sem tudom, jó uton járok-e, soha nem olvastam satyrákat, a classicusokat épen nem ismerem.

Február.

A tél elég jól foly, mivel Dina mindig egészséges, s terhessége, kivévén néhány dagadt ért, mi fájdalmas, könnyebb, mint máskor, semmi roszulléttel nem jár, és különbözvén azoktól, ő fiut reményl. Én ohajtanék fiut, de jobb nem reményleni, mint aztán csalatkozni. Mind magunknál fogadunk, mind pár helyre estélyekre eljárunk, s ez Dinának némi örömet okoz. Ki sokat szenvedett s nélkülözött, kevéssel megelégszik.

Az amerikai pör sok bajt okoz, két itéletre volna szükségem, — egyiket Zangiacomi kiadatta, a másikban a kereskedelmi törvényszék ellenünk itélt, bár mindent igértek, az ügy is tiszta, az itélet a világos igazság ellenére ellenünk szól! A kereskedelmi törvényszékek ilyes bakokról hiresek itt, — ki rőffel jól mért, nem ért az igazság mérlegével bánni. Itt is főhibás az ügyvéd, kit V. Lefranc ajánlott, ez egy ifju, de a leghidegebb vérü legény, kinek mindent mondhatsz, csak fizesd. E hitvány itéletért is jól megrántott . . .

E télen ismerkedém három Golescoval, Oláhországból, 1848 óta ők is emigránsok, s bár ők nem a török, de a muszka ellen dolgoztak, engedelmet a hazatérésre eddigelé nem nyertek. Sajátságos helyzet. A legifjabb nekem legjobban tetszett (gondolom Alexandre a neve,

a másik kettőé Constantin és Étienne). Midőn hallotta, hogy én a nemzeti egyenjoguságnak barátja vagyok, mód felett megörült, hozzám jött s mondá: régen nem volt oly boldog mint ma, hogy végre talált egy magyart, ki azon jogot, mit fajának igényel, más fajnak is megadni hajlandó. Ő a magyar és oláh nemzet szövetségében látja a jövő biztositékát. Ez főeszméje, ettől remény1, minden ettől függ. S mindent elkövetett, hogy ez eszmének mind oláh társait, mind a magyarokat megnyerje. 1854-ben Genfben tartózkodván, hosszan értekezett Telekivel, Klapkával; — ez épen nem izlelte, de végre ráállt, amaz véleményében osztozott, de a formulázásnál kisiklott és semmit nem akart tenni. (Golesco maga sem tudta, ezt mondván mi hiven jellemzé a két embert; Klapka oly gyönge, hogy mindenre rááll, Teleki oly határozatlan s oly óvatos, hogy ép azért minden föllépéstől fél.) Megigérték, hogy irni fognak a nevezetesb egyéneknek, és ez értelemnek igyekeznek többséget szerezni. (Soha senkinek sem irtak) . . . De ő erről már 1849-ben Brusszában Kossuthtal beszélt. Igen érdekesen leirta, hogy három hétig mindig sürgette elfogadtatását, K. mindig igérte, de soha sem fogadta. Ürügy a török őrizet volt, de valóság az, hogy ő mindenkitől félt, mindenben egy orgyilkost látott. Wagner őrnagy volt a közbenjáró, ki föltételül tevé neki, hogy „excellentiás“-nak czimezze, hogy mint gouverneur-rel tiszteletteljesen beszéljen . . . Efféle föltételek neki ugyan különöseknek tetszének, de gondolá magában, hol van ember gyöngeségek nélkül? Végre is nem fogadtatott el, hanem az utolsó napon alkalma volt mintegy lehetlenné tenni be nem bocsáttatását. Miután Wagner a czim s tisztelet megadására ujra emlékeztette volna, bement Kossuthhoz s előadta neki okát jöttének, t. i. az oláh és magyar faj,

vagy ha ugy tetszik Oláh-Moldva és Magyarország közt szövetség, de őszinte, becsületes, nyilt, olyan confoederatio mint van az északamerikai statusok vagy a schweizi cantonok közt, de ép azért az épüljön a nemzeti autonomia alapján, nem a hóditásén, sem nem azon elven, mely a tért, a földet, az ország határait tartja szentnek. A belső igazgatás legyen souveraini joggal az illető országoké, de a kül- és általános ügyek közös országgyülésen intéztessenek el. A kivitelben az országos és szövetségi hatóságok határainak kijelölésében lesznek nehézségek, de most ne arról legyen szó, előbb az eszme mellett kell izgatni, a szövetség eszméje mellett, s kimondani alapjául a nemzetiségek egyenlőségét . . . Golesco részletesen fejtette ki nézeteit, ő tisztában van magával, dé én most azokat leirni nem tudnám. Elég az hozzá, hogy Kossuth tartalékkal hallgatta előadását, s azzal tette ellenvetéseit, végre, szorongattatván, kimondá: hogy Magyarország egységének eszméjét semmi másnak alá nem rendelheti. Hát miért harczolánk? kérdé. Épen mivel azon eszmét semmi másnak fel nem áldozhatjuk. Szóval Golesco nézetét el nem fogadta. Ez el akart távozni, kijelentvén, hogy sajnálja csalatkozását, mert azt hiszi a szövetség olyan eszméje nélkül sem nekik, sem nekünk nincs jövendőnk. Mit látván Kossuth, felhivta, fogalmazná irásban véleményét. Minek? felelé Golesco; először, én nem vagyok iró, aztán ha azt nem helyesli mit szóval előadtam, azt nem fogná helyeselhetni szerkesztve sem. „S nagy uriasan, de udvarias modorral Kossuth elbucsuzván, elhagytam őt, nagy búval keblemben, hogy Kossuthot oly exclusive csak magyarnak találtam. Azonban az eszmét terjesztgettem oláh társaim közt, mert ezek közt is sok exclusiv oláh van, kik a nemzeti elvnek azért barátai, mert ez más országokhoz

ád jogot, értekeztem, mint mondám, Telekivel stb. is, s a min csodálkozom, az, hogy nekem ők ön magas és tág nézetéről nem szóltak, mit Batthyány-, Görgei-, Kossuthról irt munkájában azonnal fölismertem . . ."

Sajnálom valóban, hogy nemzetiségről megkezdett munkámat be nem fejeztem. E mag megtermette volna gyümölcseit. Irénkém halála szakasztatá félbe. Az emigratióval nem gondolok, ez egy levált földdarab, mindegy, ez akármit terem, efféle magvakat az otthoni nemzetbe kell elhinteni, sükere az elvnek akkor lesz, ha az a nemzet hitévé válik.

Hiában mult el 5—6 év. Szemrehányást teszek magamnak. Eszembe jött egy rövidebb czikket irni, beadni egy itteni Szemlébe, ekképen utját fogja az találni mind Oláh- mind Magyarországba: „Emlékezzél rá."

Márczius.

Dinának holmi apró előitéletei vannak, vagy legalább emlegeti, ilyen, hogy pénteken nem kezd semmit, ilyen hogy az apriltől fél. Mert bár aprilban született s keltünk egybe, s ő pénteken született, de anyja aprilban holt meg és Irénke is. Ezért ő fél april havától. S most eszébe vette, hogy ha aprilban fog szülni, mint dr. Dubois véli, nem fogja tul élni. Annyit emlegeti, hogy végre magam is rá-rágondolok és fekete gondolatok rajongnak körül. Még csak a sors e csapása hiányoznék! . . .

Mindenesetre akarta, hogy végrendeletét változtassuk meg, mert az, mit Pesten tavaly irt, nem elégiti ki, a legfőbb pontokban nem. Testvérei nem érdemlik bizodalmát, s benne rájok támaszkodott, engem biztositani kivánván.

Azonban midőn erről gondolkodnánk, 19-én reggel fájdalmat érez, bábát, betegőrnét hivok, s fájdalma, ha nem volt is sulyos, tartott másnap 20-án d. u. $2^1/_2$-ig, midőn egy leányt szült. Neve: Gizella Lipolda, Klára, Berta. Keresztatyja Balassa István, Dina hű barátja és támasza hon, és Csepcsányiné, Szemere Erzsébet — mivel ennek megigérte. Itt helyettes keresztszüléi lesznek: H. Ch. Debbeld és neje, kereskedő, s ritka jeles ember, jóakaró barátom, magyar barát, bár osztrák eredetü, és republikánus. Nem aprilban született Gizella, de pénteken. 23-án az I. arrondissementben beirattuk, tanu volt: Dembinszki tábornok és Debbeld.

Minden a legjobban megy, jobban nem mehetne, ha az orvos szabályozhatná sem. Alig volt Dinának tejláza. Ő jől néz ki, alig látni rajta, hogy szült. Tele van örömmel, kedvvel, reménynyel. Mondá: Gizellában Iréne jött vissza, őt küldte vissza Isten, ő támadt föl. Ez eszméről Victor Hugo gyönyörü költeményt irt, valamely anyától hallotta, mert az anyában termett s teremhet minden szerető anya szivében.

A keleti háboru tisztán Napoleon műve volt. Az angol nélküle nem ment volna annyira, mint a béke is az ő műve, az angol oly kevéssel nem elégedett volna meg. Oka nem európai érdek volt, ő nála nem, hanem dynastikus, egyrészről helyet akart foglalni a fejedelmek közt, másrészről a franczia nemzet figyelmét a belügyektől el akarta forditani, s a nyerendő dicsőség által a hiu népet szolgaságában vigasztalni, kiengesztelni. A békét valóban itt nagy elégületlenség követte. Hadának csatáival nem foglalkozhatván, kezdte saját magát tapogatni, s kérdeni magától: vajjon ő, a hires nemzet él-e? Francziaországban ekkor oly nyomott volt a lelki atmosphaera, milyen a légi midőn egy csendes zivatar lassan közele-

dik. A keleti harcz ragyogó fátyolával sülyedt állapotát jól esett elfeledezhetnie, de midőn azt leránták róla: magától elborzadott önmaga. Alig volt ennél nehezebb pillanata Napoleon uralmának mióta a trónon ül. S ha e népben valódi büszkeség s erkölcsi bátorság volna, föl kellett volna lázadnia. De ilyen e nép; harczban bátor és vitéz, tömegben rohan, — mint polgárnál, mint egyénnél a bátorság hiányzik.

Mióta a világ fenáll, ily felvilágosodott, ily büszke nép nem sülyedt ennyire. Miveletlen népnél s olyannál, mely nem ismeri a szabadságot, megfoghatom ha a rabságot tűri; de hogy azt a franczia nép igy tűri, mely már volt szabad, melyben oly sok az értelmes elem, melynek öntudata van arról, mi a szolgai s mi a rabállapot, az valami megfoghatatlan. S mit mondjak ahhoz, hogy e nép most is a világ első nemzetének, a haladás fáklyásának, az emberiség vezérének, a civilisatió előljárójának nevezi magát széltiben? Ha sülyedése nagy gyávaságra mutat, azt csak szemtelensége haladja felül. Ha tűrne hallgatva, ha nyögne lánczai közt, ha fogolyként megalázná magát, szivünkből szánnók, de ő mint hős beszél, ő mint vezér lép fel, ő, a rab, népeknek szabadságot igér, ő franczia eszmékről, franczia szellemi tulnyomóságról szól, — egyébiránt annyiban igazsága van, hogy a legtöbb nemzetek rabok, ily értelemben ő a vezér.

Végig tekintek nemzeti életén, és nincs annak egy ágacskája sem, melyben szabadságát megőrizte volna. Törvényhozás? A senatorokat nemcsak Napoleon nevezi, de dusan fizetvén, meg is vesztegeti. A képviselőket a ministerium jelöli ki a választóknak, s rendelkezvén 4—500,000 hivatalnokkal, nem nehéz győznie. A respublika alatt a képviselőknek a napi dijat szemökre ve-

ték, pedig ki szolgál, azt dijazni demokratiai elv, sok képes ember van, ki nem gazdag; a császár nekik is dijat rendelt. Mi az igazgatást illeti, annak átka a centralisatio most is, a préfet minden, a departement, a város, a község semmi, egy joga s kötelessége van: a préfetnek, alpréfetnek, a birónak, kit mind a kormány nevez ki, engedelmeskedni. A polgár sehol nem ur, házában sem, a rendőrség éjjel-nappal vizsgálatot tarthat nála. A biróság független? Ki nevezi ki? a kormány, ki mozdithat elő? a kormány, — s megszabja az életkort, midőn mindenkit pihenni küld. Napoleon igy eliminálta $1/3$ részét. De különben is, hol a közügyvéd fő, a biró árnyék. És a tábor? nemzeti sereg ez? Az uj törvény szerint, minélfogva a katonákat a kormány helyettesiti 's dusan fizeti, öt év mulva a franczia sereg nagy része zsoldosokból fog állni, tiszti kara mindig az volt. Tábornagyjai rangjaikat hazafivérért kapták.

Összegyülni a népnek tiltva van, ki szólani mer, mint hirkoholó elitéltetik, — hátra van: irni, de irni sem szabad, minden lapnak véget vet két megintés. Különben is a franczia lapok nem bölcsek, nem hazafiak organumai, pusztán üzérkedő vállalatok, zsidók és bankárok kezében van, kiknek czéljok nem vezetni a véleményt, de nyerni, s ilyen helyzetben nem reménylhetni, hogy elv miatt veszélyeztesse a vállalkozó a milliókat, miket egy-egy lapba fektet. Nem is állhatna fen egy lap sem, ha hirdetési organum, s igy az iparnak egy szükséges kereke nem volna.

S nemcsak belügyekről nem szólhat, de külföldiekről sem, még idegen lapok czikkeit sem veheti föl, érettök is büntettetik. Az udvari ünnepekről sem szabad szólnia, ha azt nem tetszik tudatni a kormánynak, — XV. Lajos legalább ezt megengedte. Szóval Francziaor-

szág egy kolostor, melyet a guardian madzagon rángat; szabály: vak engedelmesség. Még a charivári tréfái is tiltvák, — csak olyan dolgokat gunyolhat, mik senkit nem érdekelnek. Kiszámithatlan azon szellemi kincs, mi az elmékben elásva marad, s e rabságban ez a legnagyobb veszteség. Mint az összerakott farakás, mely nem lángol, de füstöl, s szénné ég, olyan e nemzet. Még folyóiratokat sem szabad alapitani, sem kötetes könyveket irni, Proudhon legujabb munkája, a financziáról, 2 kiadást ért, neve azonban a czimlapra nem tétethették, ez 3 évig tartott, mióta neve ott áll, egy év alatt 3 és 4-szer adatott ki. Nyilvános leczkékre csak az mehet, kinek bemeneti jegye van. A szinháznak castigare ridendo mores, vagy sirva tenni azt nem szabad, csak ha a rendőrség a nevetést vagy sirást megengedi. Azonban nincs censura. De miért nincs? mi hát ez? A legmesteribb áloskodás, a nevét eltörölték, de a dolgot fentartják. A kerék megvan, de megkötve. Nyilvánosság czime alatt mindenben a legczudarabb titkolózás. Nyilvános törvényszék, de a policzia nem ereszt be hallgatókat, nyilvános törvényhozás, de tanácskozásaikat közölni nem szabad, nyilvános budget, de titkos költés, — nem szabad tudni, csak azt, a mit a kormány közöl. Nyolcz millió szavazta e kormányt? De ki számitá össze a szavakat? Maga a kormány. Rendőr eresztgeti be a szavazókat, az igent maga osztogatta, a nem-et osztogatókat befogdosta. Álgyuk hangja némitá el a zugolódókat, 10—20,000-et deportált az egyenlitő alá, s azután feláll és mondja: a csend helyreállt.

És ez franczia sereg műve! Valóban nincs a földön ehhez fogható sereg!! Kain igy ölte meg testvérét Ábelt. Napoleonon nem csodálkozom: ő korsikai, — első minisztere zsidó, Fould; igazságügyminisztere olasz, Abba-

tucci; neje spanyol; a törvényhozó test elnöke német, Schneider; — tanácsadói Casabianca, Bacciochi, Niewkerke, Pereire, Pietri, a rendőrség feje, . . . mind idegen nevek. A kevély és hiu franczia népet néhány idegen tánczoltatja, mint a medvét a komédiás. Ez a franczia nép sorsa, már a multban is igy uralkodott fölötte Medicis, Hapsburg vér, és Mazarin s több idegenek.

Lajos-Fülöp alatt 900—1000 rendőr Párisban alig volt. Most 6000 van, az átöltözteket ide nem számitván. Akkor nyersebbek voltak, mert a polgár, hol jogát érzette, ellenállt. Most mind nyájas, udvari, alázatos, — nincs alkalma parancsolni, impertinens lenni, minden meghunnyászkodik előtte. Ellenállni? kinek jutna eszébe. Minap egy birót (maire) elzárt egy csendőr (gendarme), bár az fölötte van; panaszt tőn a biró. Igazsága volt. De a csendőr fölmenteték, — mert bár a birónak igazsága volt, de a csendőr utasitását követte, s ettől el nem térhet. Sőt a csendőrnek joga van saját felsőbbjét feladni. Juhok népe a franczia, a legrepublikánusabb sem tudja honát csendőrség és centralisatio nélkül képzelni. Teljesen meg van romolva. Megjavitani nem lehet, ujra kellene teremteni, — mint a sánta Popénak mondá egy kocsis, kiszállva egy kocsiból megbotolván, s szavajárását mondván: Isten javitson meg, a kocsis rá azt felelte: uram, könnyebb volna ujra teremteni mint megigazitani.

E népben nincs más szenvedély mint: élvezni és szerezni pénzt. Tűrni nem tud, várni nem bir, ellenállni s akarni nem mer. Minden embernek módjában volna valamit próbálni, ki teszi? A katona fölebb menni vágy, az ügyvéd nyerni, a bankár gazdaggá lenni, a polgár békében élni, az iró hirt keres, a nép munkadijt, az ifju kéjeket, — minden várja a messiást, de magát az előkészités munkájára senki sem áldozza fel. E népből a pol-

gári bátorság s a kötelesség érzete egészen hiányzik. 1852 óta e nép élete semmi ilyest nem mutat fel. Mi nem történhetnék ha az uralkodó rendszer ellen nem százan, de ezeren felszólalnának, de egyenkint . . . Igaz, a kormány megbüntetné, de ép ez hatna a tömegre. Aztán ha e nép csakugyan érdemli és szereti a szabadságot, képviselőválasztáskor miért nem nyilatkozik? Az áll, hogy van eszköze nyilatkozni, roszalni a rendszert, ki hibája ha nem él vele? E tétlenséget soha nem tudtam megfogni, igaz, várni könnyebb semmint tenni s küzdeni. S ez a legerősb erősség a mostani kormány mellett, mondhatván: 1852-ben katonasággal választatám magam elnöknek, — de császárrá választatván, szavazhattak volna ellenem (itt az összeszámitás kétséges), s még inkább tehetnék azt képviselők választásakor. Ha nem tették, oka az, hogy tetszik a mostani állapot, ha nem tetszik: hogy van az, hogy nem szavaznak? Félnek? ez bátorság hiánya. Restelkednek? ez kötelességérzet hiánya, — mindenesetre nem látszanak szeretni a szabadságot, miután azt elérni semmit nem tesznek. Ha nem minden, de városonkint tiz-husz választó élne jogával, s azért mindennek kitenné magát, — ha az irók s hirlapirók mernének irni, s nem gondolnának vele ha elitéltetnek is, szóval, ha csak néhány száz, annyival inkább néhány ezer ember tenné kötelességét s ebből pör vagy üldözés támadna, ez megrázná a jelen rendszert alapjaiban.

De itt a legnagyobb hunyászkodás uralkodik, a legfinomabb sensualismus és legalávalóbb nyerészkedés. Ez ország egy nagy börze, tele csalókkal. Rothschild embere milliókkal szökik el, — a bankárok sorban ülik a fenyitőtörvényszék padjait, — a vállalatok nyakrafőre buknak, — a senatorok, tábornokok, miniszterek mind

üzérkednek, Morny az orosz udvarnál követ, a császár kebelbarátja, a képviselőház elnöke, a Grand Central vasut elnöke, 23—40 millió hiányt hagy, ezért adták el a vasutat, hogy őt fedezzék; — Rouher minister, 1848-ban szegény ügyvéd, milliókkal bir, — Fleury hasonlókép, az első lovászmester, s ipjának 50 milliós bankot szabad alapitani, — szóval, a kormány emberei s tagjai mind spekulálnak, mintegy sejtve, hogy ez igy sokáig nem tarthat, tehát most az idő meggazdagodni. Nem a nemzeti gazdagság nagy, a speculatio az, egyesek roppant kincsre tesznek szert, mig a sokaság elszegényül. Mind ez egy ragyogó épület (tűzjátéki); lángol, ropog, ragyog, de mi hamar füstölgő vázlata fog csak maradni hátra.

Jelszavuk: après nous le déluge. Ennek folytában nem kimélve semmit, s a jövendőre nem számitva, nagy dolgokat is hajtanak végre. A Louvre, uj utczák, uj boulevardok, uj piaczok, uj séták, ezek érdemek, mik meg fognak maradni, ha Napoleon nem bigyesztené is föl a Louvre minden négyszöglábnyi helyére az N-betűt, s ha képeit nem küldözné is szélt minden községbe s minden közterembe. Ez határtalan és kisszerü hiuságra mutat. Különben ez bélyegzi minden művcit. Mit csinál és alkot: mind olyan mi szembeötlik, hatásra számit, nem a jóra. Nem arra költ mi a népnek kéjelmet és jóllétet ád, hanem mi a nemzet hiuságát csiklándozza. A munkás nép laka körül nincs elég s tiszta lég, vize sincs jó, vagy drága, sétahelyei sincsenek, utczái piszkosak, szűkek, — de ő a vizet a tengerbe tölti, a tágas utczákat tágitja, a gazdag városrész kéjelmeit szaporitja, hirt akar, s a hiu nemzetet hiusága által akarja megnyerni. Nem számit roszul. Ha a sors időt enged neki, aligha meg nem fogja nyerni. E részben

ő rokon a nagy francczia tömeggel. Nincs dicsekvőbb nép a föld hátán. Magába halálig szerelmes. Én sokszor próbáltam, hogy a kik megróvták a nemzet sülyedését, azok előtt szóltam ellene, — és rögtön védelmére keltek. Csak nekik szabad magokat birálni, idegennek nem. Mindennap minden lap tele van ilyenekkel: a franczia nép az emberiség vezére, a civilisatió feje, a szabadság előbajnoka, a világ megváltója, az izlés mestere, Páris a világ lángelméinek középpontja, . . . szóval a nagy mindenség napja e nép. S e részben a republikanus oly elfogult mint a legitimista, a műveletlen mint a lángész. Egyképen nevetségesek. St. Marc Girardin mondja egy művében: a nyelvekbeli különbség enyészőben van, de ha még több nyelv van is, az eszme, az elv, a gondolat mind franczia, — a helyett, hogy azt mondaná: mind emberi. Pedig alig van tudomány s művészet, hol annyi sok között, a tetőpontot franczia foglalná el. A legnagyobb költőt, a legnagyobb bölcset, a legnagyobb festőt, a legnagyobb zeneszerzőt, a legnagyobb szobrászt, a legnagyobb történetirót, a legnagyobb csillagászt, a legnagyobb kritikust, a legnagyobb utazót, a legnagyobb jellemet, — ha van egy-egy, kit legnagyobbnak lehet mondani, — ne a francziák közt keresd. És ha az embert s ha a szabadságot nézzük, el kell szomorodnunk. Mikor volt e nemzet szabad? 1790-től—1802-ig, de mint a rab, ki letépve lánczait, ölt, gyilkolt, dühöngött. És 1848-tól—1850-ig, mert 1851-ben már bécsukták a ki merte a respublikát utczán éltetni. És aztán e nép nevezi magát a nemzetek szabaditójának! Hogy adhattad azt, mivel magad nem birtál? Lázaidban szét-szét töröd lánczaidat, de ha az elmulik, ismét rád rakják azokat.

Néhány év óta, egy tized óta, nagy változás ment végbe a francziákon, idegen nyelveket tanulván és utazván. Az előtt a legműveltebb franczia is tele volt előitéletekkel más népek érdeme s hiányai iránt. Más nemzetek története, haladása, irodalma rájok nézve nem létezett, csupán magokat ismerték, innen az a határtalan hiuság! Ők a németet ép ugy megveték, mint az angolt s az olaszt, pedig mindenik mestere, tanitója bizonyos nemben. A német mint bölcsész s tudós s mint egyetemi műveltségü, az olasz mint művész, s ki egész Európát első tanitá a tudományokra, az angol mint iparos, mint tengerész, mint kereskedő, mint költő, mint hóditó, mint szabad. Nagy, eredeti irókkal a franczia irodalom kevéssel bir, kellemes és divatos irókkal igen, mit más nemzetek felfedeznek, ő feldolgozza, alakba önti, s tudják magokat divatosokká tenni. XIV. Lajos századának jutott a szerencse, Európában a hangot adni, s azóta is nehezen birt uralma alól Európa, Angliát kivéve, kiszabadulni. Hogy magával e nép tele van, nem csoda, ki Párisban soká él, magán tapasztalhatja, hogy a sok magasztaló dicséret s lármás kérkedés egészen elszéditi fejét, a mi itt nincs, az mintha nem léteznék. Pedig Cousin, első bölcsésze, német és angol csonton élősködik, s igy többi tudósai is vajmi gyakran idegen eszmét dolgozgatnak fel. A mi több, még az izlés s divat dolgában is műhelyeiben idegen elméket s kezeket találunk. A gyárosok, rajzolók, dolgosok legjelesbjei német, olasz, angol nevet viselnek, — firma franczia, de egyéb nem. A bronz, a műasztalosság, a lámpakészités, a zongoragyár (első négy ház: Erard, Pleyel, Herz, Roller, mind német név), s több más mind idegen nevet ragyogtat, a művészek közt: Scheffer, Winterhalter stb., a bankárok közt: Rothschild, Hot-

tinguer, Löwenbourg, Marquard stb. Azonban a párisi divatnak egész Európa adózója, az idegen kezek munkáját francziának vévén más nemzetek, — nem is képzelik, hogy maguknak hódolnak.

Senki nem tagadja, hogy a franczia nemzetnek nagy érdemei vannak, hogy egy és más korban fő szerepet vitt, hogy Európa első nemzetei közül egy, de az minden esetre nevetséges, ha magát legelsőnek hiszi, sőt mi több, önmaga hirdeti. És pedig ezt teszi. S most is azt mondja, midőn a rabok közt első, s nem egy más idegen hatalom, de egy kalandor, sőt öngyávaságának rabja. E nemzettel én ugy vagyok, mint a tehetségdus de szerfölött hiu emberrel, elismerem képességeit, de ha kérkedik velök, ha maga magát tulozva dicséri, s másokat gyaláz, elfordulok tőle, s hevemben azt is hajlandó vagyok tőle megtagadni, mi illeti. Kiben semmi sincs, és hiu, azzal könnyü bánni, az ilyen nevetséges egy caricatura, de kiben sok van, de még több hiuság, ez nehéz feladat, hiuságát ostromolván azt gondolhatnák érdemeit is tagadod.

E népet XIV. Lajos és I. Napoleon rontá meg, a rendőrség, központositás és a dicsvágy által. Az első rabbá, a második a szabadságra alkalmatlanná, a harmadik hiuvá tette. Mint egyéneket roszul lehet nevelni, ugy lehet hamis irányt adni a nemzetek életének. Ilyen népnél, melynek az autonomiai kormányformáról sem fogalma sem gyakorlata nincs, támadhatnak Fourier-féle rendszerek, nem az életet elemezik, hanem elmés theoriákat szőnek, melyeknek egy hiányok van: nem gyakorlatiak. Az embert kell venni ugy mint van, és vele igy is lehet boldogulni. Az élet itt a földön bajjal jár, a társas élet is, de az bizonyos, hogy annak van legkevesb hiánya, mely s z a b a d s á g o n alapszik. De

csak az a szabadság, mely egész, itt mindent ki lehet számitani, mint a zsarnokságban is mindent, nincs roszszabb annál midőn a kettő összevegyittetik. Amannak képe Észak-Amerika, Anglia, ezé Francziaország, Austria. Ilyen nemzet hasonló azon fogolyhoz, kinek engedelme van kijárni, dolgozni, mozogni, de jelül lábán és kezén egy-egy darab láncz csüng, mi minduntalan gátolja mozdulatait.

A milyen tömegben a nemzet, olyanok egyenként az emberek. Tudatlan mi a külföldet illeti, idegen szokásokat megvető, saját szokásaiban egyhangu s pedant mint nyelvében, magáról sokat tesz fel, másról semmit, — ki két nyelvet beszél, neki az sok, ki hármat alig hiszi, ki négyet alig foghatja meg. Ha mi jót s szépet lát mi külföldi, elcsodálkozik, hogy olyasmi Francziaországon kivül is van. Egy igen művelt kisasszszony, ki magára vigyázni is tudott, este nálunk levén, s ezüst thea-készületünket látván, midőn hallá, hogy bécsi mű: „mit, kérdé, hát Bécsben is csinálnak ily szépet?“ Ekkor mi nézénk rá talán csodálkozva, mire ő elpirult, de ép e pirulás volt jele, hogy kérdése lelkéből jött. Talleyrand azt mondá: a nyelv arra való, hallgatni vele. A francziának nyelve arra való, az ellenkezőt mondani. Alig érez valamit, s mindig superlativval s nagy szavakkal él, mi a németnek hübsch, neki magnifique, divine, sublime. Beszéde egy csöpüfonal, mely hamis aranynyal van betekerve. Betanul szavakat, melyek szépen hangzanak, de semmit nem jelentenek. Ő náluk ez üres forma, hozzá szoktak, de az idegen a szavakat valódi értelemben veszi, s csak késő ábrándul ki.

Beszél sokat, de keveset érez. Kérdezősködik oly melegnek látszó részvéttel, s válaszodat már nem hallja,

másutt vagy magán jár esze. Azonban kiváncsi, mint Athenae polgárai azok voltak, kérdez untalan ki vagy? Eleinte feleltem ki vagyok, s mi vagyok, de mindig megbántam. Számüzött ne feleljen nekik, hideg kebelre talál nálok. És hogy érezne veled, miután hazádról s dolgairól semmit sem tud? Ez az oka, hogy már 1850-ben a republika alatt sem kerestem ismeretségeket, azóta még kevésbé. Annyival inkább nem, mivel a republikanus még hiubb, hidegebb, tudatlanabb. Természetes, nem igazi republikanus, véli magát annak, — ez egy mód szerepelni, kitünni, de tele van mind azon előitéletekkel, miket imád a legitimista. A státusfőre nézve különböznek, a rendszerben nem. Szóval a franczia nyájas, de nem szives, szavaiban nemes, tetteiben nem, udvari a kifejezésekben, a lényegben nyers, egy egy szines tulipán illat nélkül, egy csinált virág, egy vaslemez, melyet a szin lágynak mutat; mindent igér, de semmit sem teljesit, első napokban elbájol édes modora, harmad napra undorodol tőle, nagylelküt játszik pedig önző, egy nagy gyermek, bölcsőjétől kezdve haláláig katonásdit játszik, uniformisban jár már a nevelőben, mindenütt kitüntetésre vár, az iskolában dijt ohajt, az életben becsületrendet, öntudata neki nem elég.

Ilyen a franczia nép, — legalább a párisi ilyen; nem ismerem a vidékit eléggé, de azt hiszem az jobb, mert a franczia fajban sok szellem és józan ész van, s ez a vidéken még romlatlan.

April.

Dinának betegágya jól folyt le, keveset szenvedett, tejláza alig volt, szóval Dubois azt mondá, ha rendelnie kellett volna, máskép és jobban nem rendelhette volna. De az első dajka csak 10 napig maradt nálunk, fiatal s kövér volt, de aluszékony, tejét éjjel elaludta és nem volt a gyermek számára. Mást kellett fogadnunk, kinek sok teje van, és a kinek gyakorlata sem hiányzik. De az elsőre tett kiadás 60 fr. oda veszett.

Gizella, Leopoldine, Klára, Bertha megkereszteltetett a St. Philippe du Roule egyházban. Keresztapja Balassa István, keresztanyja Csepcsányiné, itteni helyettesek Debbeld és neje.

Keleti utazásomat irogatom. Tárgya lesz Törökország, főleg Konstantinápoly, Smyrna, utazás az Archipelli tengeren, aztán Görögország és ennek belseje. Ohajtanám elvégezni akkép, hogy a Pesti Naplóban mint tárczalap, ez évben megjelenjen, és aztán mint külön munka, de természetesen név nélkül vagy álnév alatt. Szerfölött nehéz egy oly világot, mint Sztambul, képek nélkül leirni. A legjobb leirást is csak az értheti, ki e vidéket beutazta. Sok leirást átolvastam, és magában véve egyik sem elégitett ki. Némelyik pontos de száraz, elvesz a tárgy költőisége, másik, mint Lamartiné költői, de hiv képet nem nyujt az elmének. Okvetetlen szükséges volna ily munkához néhány képet adni.

Leveleimre, miket haza barátaimhoz irtam, nem kapok választ, minden esetre segedelmet sem. Pedig hogy biztam bennök! Ugy látszik sorsom: csalatkozni az emberekben, és csalattatni az emberek által. Ha

azt meggondolom, mi készséggel segiték én itt másokon, tettem volna otthoni barátimmal, nem tudom megfogni az okot, hogy az otthoniak ily szivtelenek! Ó pedig mi nagy lélekkinba került irnom nekik, de tettem, és hiában. Azt tartom, mindent kövessen el az ember, mielőtt sülyedni s elveszni engedje magát.

Május.

Dinának fejfájdalma visszatér. Sokat szenvedt bele. S annyival inkább elgyöngül, mivel étvágya elveszvén, alig eszik. Ismét a hideg vizhez folyamodánk, az enyhiti de csak pillanatokra, a reactió rá annál erősebb. Gizi ellenben nő, kövér, fejlik, — egyetlen öröme anyjának.

Néhány mesét is irtam e hónapban.

A görgei csősz és a túzok. A biró, a csikós és fia. Lassu viz partot mos. Bandi és Árpád. A rózsa és ibolya. Fél, mint Samu a nadrágjától. 6, vólt 156, van 162.

Irtam egyebet is, „Szög és kék szem.“ És Dinának vettem két metszett képet, egyik ábrázolja a beteg gyermeket anyja ölében, széke mellett az angyal viraszt: „l'ange veille, la mère peut dormir“, másikon az angyal alszik s az anyja viraszt: „la mère veille, l'ange peut dormir“, gyönyörü gondolat. Erre egy verset irtam:

Anya és Angyal.

Hideg éj van, sötét éj van stb. stb.

Junius.

Magunk se tudjuk e nyáron mi tevők leszünk. Eszünkbe van Mimit Forges-ba vinni, közel Párishoz, hol egy fürdő van. Kirándultam oda, egy kis szomoru falucska, s a fürdő egy pocsolya, — mint Magyarországon a vidéki fürdők, de foganatosnak mondják. Mimit oda vinni szándékoztunk, Dina később tán a tengeri fürdőbe menendett. . . . Már a szobát fel is fogadtam, midőn más terv került elő, t. i. hogy mind Creuznachba menendünk. Engem e sokféle terv megzavar, munkámban meg-megakaszt. De még inkább megzavar Dina állapota, mely teljességgel nem akar javulni. Szép és hő napok járnak, mikor ő kevesbet szenvedett máskor, és most még többet szenved. Étvágya elveszett, éjjelei is roszak, reggel felé alszik jobban, dél felé kel föl, de alig van talpon egy óráig, megrohanja fejét a kin, és egész nap pamlagán kinlódik, használva hol mustárboritgatást, hol hideg vizet, hol kezemet tartom fején, minek magnetikai hatása volt eddig, de néhány nap óta ez sem használ oly biztosan. . . . Elmentünk egy orvoshoz, kinek neje somnambule, s az a Dina betegségét elég jól irta le, bár óvakodánk vele bár mit tudatni. Eltalálta azt is, hogy 8 év óta beteg. Irt rendelményt, s Dina másnap hozzá fogott. Én sem nem tanácslám sem nem ellenzém, mert a felelőség nagy, és én nem vagyok szerencse embere. Egy orvos látta a rendelményt s czélszerünek találta orvosilag a szereket.

Igy tartott ez 10 napig, midőn Balassa orvos irt, hogy Dina a tavalyi curát ismételné, és aztán menne Creuznachba. Dina ezt választá. Én nem merem tanács-

lani, de e határozat nem tetszett. Nem szeretem ismételni a mi egyszer nem használt. A somnambule minden esetre tisztán látott, természetesen más kérdés a gyógyszereket eltalálta-e. . . . De nem sok-e: a betegség székét ismerni? . . . Tehát Creuznachba megyünk.... Azonban Dina szenved, 10—12 napban alig megy ki, csak ha kénytelen; örül ha nagyon nem szenved, de türelme, s méltán, elvesz; — eddig főleg csak télben volt beteg, ime most nyárban is. Minden kisiet a szabadba, minden örvend a szép napnak, minden élvez, — ő szobában s kinlódva tölti napjait. Avagy krizis volna ez, az időszak változatás? A hideg douche-val felhagyott, a somnambule azt nem helyeselvén, pedig ha nem gyógyit, de legalább enyhit. . . .

Minden esetre ez év szomoru év volna, ha Gizella nem volna itt, de ő szép s beteg anyját föl-földeriti. Dajkája elég jó asszony, saját gyermekét mióta elvált tőle, elvesztvén, Gizit annál jobban szereti. Ügyes is, s ha egyebet a háznál nem lendit, a gyermeket jól táplálja és ápolja.

Még aprilban, mikor a császár magyarországi utazása alkalmából az amnestiáról beszéltek otthon a magyarok, itt a számüzöttek, irtam egy költeményt: „A két számüzött.“ „Nagy harczunknak vége, győzött ellenségünk stb.“ összesen 228 sorból áll.

E hóban Keleti Utazásomat folytatám, és holmi apró verseket persa költők után forditék magyarra. De nem haladhattam kivánatom szerint, — ha hon vagyok mindig szenvedő Dinám előttem, ha kimegyek untalan rá gondolok, este ápolnom kell, — csak azon pár reggeli órám marad mig ő tovább alszik, de akkor is ezer meg ezer aggodalom gyötör. Szóval életünk szomoru, bár jó képpel tűrjük a változhatlant.

Julius.

Egy sürü ivnyi iratot kőre nyomattam, melyben szólok az amnestiáról, s adom röviden a magyar emigratio történetét, főkép Kossuth magaviseletét itt és Amerikában, miután ő a legfontosabb személy, hivatkozva az akkori lapokra, hitelesség végett. Természetesen rosszalom azok tettét, kik az amnestiát elfogadák, mert most ezzel Austria nagylelküségét, — mi nem az, — mintegy megerősitik. A lengyel és olasz emigratio előtt magunkat szégyenelhetjük, kik 10—20—30 év óta szenvednek és reménylenek. És épen azok mennek haza, kik itt nem a szükséget, de az élvet unták meg.

Ama kőnyomást 100 példányban huzattam le, és adandó alkalommal haza küldendem. Czélom benne a nemzettel Kossuth botor eljárását is megismertetni, — különben ez egy neme a megtorlásnak, miután ő hon ellenem proklamatiókat terjesztget, mint Makk ezredes nekem irá, ki ezzel egykor 1853-ban hon megbizva volt.

Ide jött Kandó Kálmán, 1848-ban országgyülési követ, kinek igen megörültem. Neje is vele jött. Okos ember s jó hazafi, Kossuthnak soha se volt csodálója, de utóbb azt tapasztaltam, igen is számitó, tartózkodó. Minden szivességgel valék iránta, idegen iránt, ki a nyelvet nem birja, s maga mondá, mikép készségem szinte megzavarja; de utóbb magamat is tartózkodóvá tett magaviselete. Politikáról szólván vele, rendkivüli ellenmondásokba esett: mondta ezt, tette amazt, roszallott valamit, de hozzá tevé, mikép azt nem merné kimondani, hogy balul ne itéljék meg, pl. Kossuthra nézve, kit ő, mint mondá, mindig ugy ismert mint a milyen.

Az amnestiát is helytelenité és oda ment Andrássyhoz, s azt mondá neki: tőle várják, hogy Széchenyi István helyét elfoglalja stb. Baráti készségemet is igy köszönte meg, nem tudott szavakat lelni érzéseit kifejezni, — megvallom, igen szives örömmel fogadtam; — és később jövén mások ide, részint otthonrul, részint emigransok, kikkel én nem találkozom, — ő csaknem kimaradt tőlünk, s elutazván minden búcsu nélkül, egy uj sebbel többet hagyott szivemben.

Majd négy hétig volt itt, többnyire szobában ülve, semmit nem látva, hanem beszélgetve magyarokkal, pipafüst közt, táblabiró módra.

Néhány verset irék: „Magyar vagyok, magyar mágnás", két arczkép, egyik egy hazafi-, másik egy fajult mágnásé.

Arany Jánoshoz: „Szomoru a vándor számüzött élete", feleletül arra, melyet E(gressi) G(ábor)hoz intézett, ki amnestiával Viddinből visszatérvén, piszkos iratott nyomatott az emigratio ellen. Elküldtem Aranynak, de választ még nem kaptam.

Huszárdal: „Huszár voltam, édes hazám huszára."

Egy mást: „Szellős tetőn áll Világos."

„Számüzött emlékei", mely igy kezdődik:

„Mint gyermeket tettek mik boldoggá hajdan."

Augustus.

Dina, Mimi, Gizel, s velök Mari és a dajka a mult hó végén Creuznachba mentek. De mihamar rosz hirt hallék róluk. T. i. egy kis olasz leánytól Mimi elkapta a szamárhurutot, tőle elkapta Gizel, s Dina a nélkül is roszul lévén, a nyugtalanság és álmatlanság gyöngeségét

még nevelte. Borzasztó azt a fojtogató köhögést hallani. Hozzá járul, hogy Mimi nem förödhet, pedig a Creuznachi utnak egyik főczélja ez volt. E szerint mindig csak panasztele leveleket kapok. A sors az mi üldöz minket, minden lépésünk roszul üt ki, minden.

S valóban csak oly emberekkel hoz érintkezésbe, kik velünk az emberi nemet méltán megutáltathatnák.

Fröhlich, Pestről, szinte itt járt. Ő bankár, s 1848-ban miniszteri tanácsosunk volt. Ezzel is ugy jártam mint Kandóval, szives készségemmel elrontottam, elkényeztettem. Ha valami, az ily tapasztalások talán kijózanitnak. Szives leszek de hideg, tanácsot adok, de nem fáradozom mint tettem eddig, a kevés szolgálatot az emberek jobban megbecsülik mint a sokat, ez csak követelővé teszi, s vége mindig hálátlanság. De én nem szeretem a számitáson alapuló életet, — mindent természetesen szeretek, tenni vagy nem tenni, csak diplomatizálni nem!

Egyuttal megemlitem itt Országot. Ez is emigrans. Évekig nem jött hozzám. Végre a szükség hozzánk szoritotta. Ő photographiára adta magát. Dina is igen szeret másokon segiteni, a mit maga nem tehet, mással téteti. Annyi képet csináltatánk nála, s annyi embert küldénk neki, hogy ime egy év alatt nem csak minden adósságait kifizette, de néhány száz frank készlete is volt. Maga Dubois orvos családja, kit hozzá ajánlánk, több száz frankot nyeretett vele. Azt is kieszközlők, hogy műhelye, mi a rendőri szabály ellen volt épitve, a préfet által, — nagy nehezen, — mostani állapotjában hagyatott mig ujat épittethet. Szóval, a nyomorból jóllétre emeltük, mint irá, mondá százszor.

E hetekben szándékom volt valamit haza küldeni, s ily esetben, az otthoniak miatt, szeretem, hogy az

irat ne az én kézirásom legyen. Eszembe jutott őt kérni meg. A legnagyobb készséggel megigérte. . . . Másnap visszaküldte, hogy nem teheti a munkát, mi egypár óráját vette volna el. Különben ez Ország hóbortos ember, az osztrák seregből, hol őrmester volt, desertált 1848-ban, nem méltó róla beszélni, — de e szivtelensége mégis fájt, épen mivel őt inkább a természet emberének hittem. Mennyit fáradtunk mi, hogy segitsünk rajta, napokat töltének el dolgában, — költénk, hogy pénze legyen, kértünk mellette, irtunk mindenfelé, meghivtuk magunkhoz gyakorta, egypár ezer frank hasznot csináltunk neki, és ő egy iv lemásolását megtagadta nekem. Engem ez nem zavart meg, volt kivel leiratnom, de azt gondoltam, ő örülni fog, ha alkalmat adok neki értem valami csekélységet tehetni.

Nemde a sors az embereket mondva válogatja ki s küldözi életünk utjába? . . .

Irtam egy verset: „Diófa." „Ülök itt külföldön diófa árny alatt stb."

Különben keleti utazásomat folytatom.

September.

Ámbár én ohajtottam volna, hogy Dináék még Creuznachban maradjanak, Mimi fogván már a fürdőket vehetni, azonban Dinának ott nem volt nyugta, és viszszajöttek. Egyik sincs jó szinben. Dina megfogyott, Mimi is, ki már keveset, és Gizel, ki éjjelenként még sokat köhög. Csak Mari és a dajka néznek ki jól.

Azonban alig telék bele két hét, gyönyörű őszi idő járván, mindháromnak javult egészsége. Dinának étvágya megjött, talán a fürdő hatása is most kezdi magát érez-

tetni, — Mimi is veszi magát, Gizel köhögése kevésbé kinos.

Néhány látogatónk is volt. Bésánék, egy agglegény és aggleány, Dina régi jó barátai, kik Párisban akarják a legközelebbi éveket eltölteni, de előbb még Angliába, innen Olaszországba mennek. Bulyovszkyné, ki most Pesten a legjelesb szinésznőnek tartatik, ő egyszersmind ir is, — férje 1848-ban nálam fogalmazó volt. Batizfalvy orvos, ki Székely Józseftől, hajdani patvaristámtól levelet hozott, s egy regényét, Liliputi Tóbiást. Itt van két magyar festő is, kik Coignet-nál tanulmányoznak, egyik Madarász, eszes fiu, nagy hajlama van a kritikára, mi rosz jel művészben, mert ritka dolog, hogy nagy kritikus nagy művész is legyen, — másik Klimkovics, ez már idősb, ő otthon sok arczképet festett, szorgalmas ember, de nem teremtő ész, s alig hiszem, hogy valaha kitünőt alkothasson. Jámbor és rendkivül becsületes ember, de korlátolt tehetség.

Később jött Vukovics, s vele neje, leánya, fia, kiket ő 4—5 év óta nem látott. Leánya igen szép leány, valóságos szerb typus, sugár, fekete, piros, még gyönge, s leng mint nád a szélben. Fia 7—8 éves, furcsa kis gyermek, csaknem mindig nálunk volt, nem szeretett lótni-futni a városban. Az egész család sokszor volt nálunk, ebéden s este, közel fogadván én szállást nekik. De Vukovicsné nem mulatságos asszony, egész nap heverészni szeret, otthonról mit sem tud mondani, miután Csehországban leánytestvérénél él, s inkább hallgatni szeret mint társalogni. Marcsa, leánya, még igen fiatal, minden esetre korán érőnek eszét nem lehet mondani, — de bizony szép alak; jó rá nézni. Maga Vukovics igen öregszik lelkileg. Este 8—9-kor már papucsot ölt, mihamar szunnyadozik, kivált ha nincs idegen, reggel

korán kél, pedánt mint egy agg katona, nehézkes mint vén asszony, mint diplomata latolgatja, mit mondhat mit nem, s ha már e miatt is nehéz vele társalogni, hozzá járul, hogy lelkét a számüzés igen leverte, s eszméi, nézetei tetemesen megváltoztak. A multat ő most egész más szemüvegen nézi. Meglátszik rajta, hogy Londonban él, és a Timest olvassa naponként. Hol a süker hiányzott, ő ott hibát keres, különbségeket tesz, mik helytelenek, az 1847/8-ki diaetát kárhoztatja, az april 14-iki (1849) trónvesztést helyesli, szabadságot pártol democratiát nem, a régi Magyarországot szereti mert históriai, az ujat nem, mely élő nemzetiségeken fogna kelni. Ő nem kér amnestiát, mert gyávaságnak tartja, de Gorovét, mivel barátja, nem kárhoztatja, hanem másokat igen, kik nem barátjai. Azt nézi mit ki, nem azt, ki mit tesz?

Én utazásomat irogatom, s benne sebesen haladok. Azon munkámban, melyet 1850-ben irtam, s németre is fordittattam, sok van mit itt most felhasználhatok, nem adván ki e munkát, bár szép ajánlatot tőn egy berlini könyváros.

October.

E két hóban irtam S. Pataki növendékek czim alatt, az 1848-ki forradalomból egyes epizódokat, költői énekekben, nagyobb része élt s Patakon tanult ifjak tetteire vonatkozik. Az összes munkácska I—XXIV számot tartalmaz. I. Ifjak. II. Szabadság. III. Kibékülés. IV. Zavar. V. Kisértet. VI. Harcz. VII. Ákos. VIII. Gyula. IX. Pál. X. Vasvári. XI. Kálmán. XII. Czikó. XIII. Zoltán. XIV. Ödön. XV. Bertalan. XVI. Lajos. XVII. Péter

Pál. XVIII. László. XIX. Béla. XX. Pista. XXI. László. XXII. Sándor. XXIII. Tóbiás. XXIV. Huba itélete. Az egész mintegy 52 4-edrét lapot tesz, 12 lábas, négy soros, váltó rimü versben. Igy kezdődik :

„Ott hol a csavargó Bodrogh füzes partja,
Zemplén határain Patak várát éri,
Egy kolostorszerü ó épület boltja
Csengő falát sok száz ifju hang kiséri.“ stb.

Ha elismerést talál, ohajtanám ilyesmivel a forradalom érdekét életben tartani. Mint mindennek, egy harcznak is emberi alakot kell magára ölteni. Embernek csak az érdekes mi emberi alakot hord, — ez lelkesiti fel az ivadékot, s ki a szabadságot nem szereti, fogja a hirt s dicsőséget szeretni. Ha Homér, Hectort s Achillest nem nevezi meg, ki emlékeznék most Trójára és azon nagy harczra? Minden szent harczot kell hogy bizonyos nevek képviseljenek. Ez a legbiztosabb mód emlékezetét a tusának életben fentartani. Bár ihletettebb tollak fognának hozzá. Petőfi nincs, Vörösmarty se, ki e téren azzal nem vetélkedhetnék, Arany maga is rab hon, a mennyiben rab a haza. Minden népeknél meg vannak a nemzeti harczoknak énekeseik, a finneknél is, csak mi feledkeznénk el a bajnokokról?

Ha egy év mulva ujra elolvasom, és meglehetősnek találandom, és ha módomban lesz kinyomatni, tenni fogom, s igyekszem az országba bejuttatni, — hogy mint szikra itt-ott lángra gyujtsa a szunnyadozó kebleket.

Én mindig és mindig hazámról gondolkodom. A mit teszek, érte teszek, minden számitásomnak végczélja

ez. Nemcsak az emberek hálátlanok hozzám, de a nemzet is, — mindegy, szolgálnom őket annál nagyobb érdem, ki az elvet, a szabadságot nézi, azt oltára mellől nem idegenitheti el esztelen szolgáinak serege.

Pedig még mindig borzasztó nehézségekkel küzdök azon gazember csalása miatt, és csapások miatt, miket a sors még utóbb is rám mért, és miről nőm semmit nem tud. Annál keservesb a küzdés és szenvedés, mivel titkolnom kell. Minek tudatnám vele az ilyet? Őt betegsége eleget kinozza, ne sulyosbitsuk azt erkölcsi kinokkal.

Néha két-három hétig folytonos rettegésben élek. Ilyenkor minden munkára képtelen vagyok. Éjjel nappal párolog fejem mint tűz fölött az üst. Végre is nagy megaláztatásnak kell magamat alá vetnem, de ugy vagyok vele, mint a félénk, ki előre retteg az éjtől, mely még csak közeledik. . . . Hánynak nem irtam haza, legközelebb rokonimnak, legrégibb barátimnak, olyanoknak, kik mint nagy lelkek tiszteltetnek; mind hiában! hallgatnak mint a sir, egypár felelt hidegen, s nevetséges kifogások mögé búva. A számüzöttnek nincs hazája, sem barátja, — ki tart tőle? hisz ugy is oda veszünk, azt gondolják, ezt gondolják azok is, kiket egykor jókkal leköteleztem, — ő nem jövend többé vissza, s igy előtte nem fogunk pirulni.

Ha neveik során végig megyek, átfutja lelkemet a boszu mint egy hideg láz.

Ha jól meggondolom, azt kell hinnem, hibáztam. Ellenségeimhez kellett volna fordulnom. Valóban ugy van! Barátim mindig czudarul bántak velem, s azok, kiknek szolgáltam, — ha értem s nőmért valaki valamit tőn, az mindig egy volt politikai elleneim közül.

November.

Havonként még mindig kijárok Meudonba, Iréne sirját meglátogatni, de kedves képe mindinkább enyészni kezd, felejtem kecses mozdulatait, örömeimet egykor, s fő oka ennek nem az idő, hanem Gizel, ki üres helyét elfoglalta, s naponként fejlődvén ő az ki elbájol. Gizi nagyobb, erősebb, élénkebb, mi ruhanemüeket Iréne halálakor viselt, az csaknem jó illő Gizira. Hozzám, mint Iréne, Gizi is legjobban ragaszkodik, részint mert ritkábban lát, részint mert négy nő közt a házban férfiu magam vagyok, aztán mindig uj-uj tréfákat csinálok vele. Ő igen hasonlit Irénehez, mintha ez támadt fel, s született volna ujra benne. Még mindig köhög, de nem nagyon, s könnyen tűri.

Dajkája elég jó, kissé rest, de jó s bő teje van. Nem válogató, de szereti az ajándékot, magáéból semmire, még ruhára sem akar költeni. Veszekedni hajlama van, csak tőlem tart. Irástudatlan, de esze van, s ravasz mint minden őstermészet.

Gyönyörű az ősz, oly meleg, oly állandó, oly száraz mint az 1834-ki volt. Mind a búzatermés jó, mind a szüret dús, s ideje is, mert 1850 óta mindennek ára kétszereződött. A kenyér 3-szor oly drága, a bor 10 s. helyett 20, a szállás is, és igy minden. Ha ez év is szűk termést hozott volna, nem hiszem, hogy politikai forradalom nem ütött volna ki.

Beranger a hires népköltő, Lamennais a népszónok meghaltak. A kormány lehetetlenné tőn minden demonstratiót. A császár amazt a maga költségén temettette el, — szegény Berangert jobban meg nem gyaláz-

hatta volna. Ügyetlen fogás is volt; a nép szánta s nevette a zsarnokot, ki mint képmutató, a szabadság emberének koporsójánál gyászt ölt. Azonban e nép most hallgat, még nevetni sem mer, annál kevésbé szólni vagy ellenmondani. De lánczai közt is hiu, s pirulás nélkül állitják irói, hogy ő a civilisatió fáklyavivője. Nem fáklya az mit emelsz, a bilincs vége mit feltartasz, — csak nézd meg jól, te gyáva s hiu faj.

Mészáros irogat néha, mindig New-Yorkban van, mint tanitó. Az apa és ő a tanitója három fiunak. Állása mint házi baráté s családtagé. 1858-ban Európába viszszatérni szándékozik. Amnestiát nem akar, bár ő megkapná, — hajdani barátai, mind tábornokok, mint Kempen a rendőrminister, mind szószólói. De ő csak ugy menne vissza, ha az itéletet, mi ellene hozatott, megsemmisitik, és pedig folyamodása nélkül. Nem hittem ily szilárdnak őt, ki mindig Ausztriát szolgálta 1848-ig. Talán inkább a becsület, sem mint az elv szempontjából cselekszik igy.

Teleki L. is volt nálunk. Ő vele már $2^{1}/_{2}$ év óta nem találkozánk. A nélkül, hogy okát adta volna, egyszerre csak kimaradt házunkból. Ő oly furcsán viselte magát irányomban fontos pillanatokban, hogy elmaradását ha nem értém, de nem is sajnálám. De ezen hidegségem kezdé őt bántani. Ő nervozus és ingatag ember. Minden hivás nélkül most ujra eljött. Engem nem talált, csak Dinát, s mondá neki: ne beszéljünk a multról, hanem legyünk jó barátok. Másodszor is eljött a nélkül, hogy én hozzá mentem volna, csak ekkor hagytam nála kártyát, — de ő másnap elutazott. Ő mindig vándorol, mint az örök zsidó, sehol nincs nyugta, csodálatos egy természet, elveiben erős, tette soha el nem határozott, bátor de egyszersmind népszerüséget

vadászó, büszke de hitvány emberekkel is teviszonyba lép, a kit gyűlöl azt üldözi, de kétértelmüeket sem vet meg mint tennie kellene. Kár érte, mint szónok igen ügyes, kivált ha felelni kell, mint státusférfi nem lát helyesen, mint forradalmi ember használhatlan.

Fülepp is eljött, kit szinte rég nem láttam. Ő is Kossuthnak akart hódolni, midőn csillaga itt künn fenragyogott, bár mint okos ember már honn kárhoztatta; de nem látta hasznát, megvetve bántak vele, mint Vukovicscsal is, és igy visszavonult. Amnestiáért folyamodott. Megkapja, hisz ő mit sem tett, s nem foghatom meg, hogy eddig miért nem folyamodott. Röst, lassu, de eszes, értelmes, s csaknem jesuitailag finom és édes ember.

December.

Utazásomban kissé lankadtam, mivel kiadó iránt biztató választ nem kaptam. Csengery üzent, de még nem bizonyost. Kemény, a röst, nem is válaszolt.

Az amerikai pör februárban fog eldőlni. Jött egy törvényszéki irat, mire itteni ügyvédek véleményét kelle megszereznem. Sokat fáradoztam, mig benne czélt értem. Sok ember igér, szavát ritka tartja. Végre megtörtént. Hasonló véleményt kell angol ügyvédtől is kieszközölnöm, mi pénzbe is kerül. Ez is lassan megy. Mayer és Vukovics közbenjáróim. Csak legalább aztán nyernénk, — ez a mire számitunk azon nagy összegből, mit ama nagy gazember elrablott. Kevés a mit megnyernénk, de mégis nagy segedelem lenne, s nagy csapás ha nélkülöznünk kellene. Az összeg mintegy 25—28,000 frank.

Otthon Dina a kormány ellen megnyerte azon öszszeget mit az én birtokomba fektetett, 5200 pftot, és annak kamatát 1850 óta. Anyám igénye is elismertetett, kinek apám adósa volt, ez 6000 pft., és kamata 1815 óta. Szemere Pali is átengedte Dinának a birtokot, nagy nehezen, mi sequestrálva volt, s miért Dina 1849 óta az árendát neki atyafiságosan fizette az agióval együtt. E birtokrészt 5000 pftért kapja meg Dina, és megér 8—10,000 pftot. Egy pört is nyertek Dina és testvérei gr. Wolkenstein ellen, miből Dinára 6000 pft. esik. E szerint Dina vagyona e pörök folytában (anyámét bele nem számitva) mintegy 16—18,000 pfttal szaporodott. Igaz, Palinak árendaképen, 1849 óta 3600 pftot fizettünk, és igy e pénz nekünk most csak visszafizettetik, s talán nem is egészen.

Mind erre nagy szükségünk volna. Dina elhatározta ékszereit eladni. Fekszik benne 20—30,000 frank, s Dina beteges lévén, 1848 óta soha nem hordta. E tőke eddig heverhetett igy, de most nem nélkülözhetjük, bár mi jó gazdák vagyunk mindketten, ennek is van határa, s kell gondolnunk a gyermekekre, kik nővén a kiadást öregbiteni fogják. Mint mindenben, Dina ebben is nemeslelkünek mutatkozik.

Jolán, ki nagy-anyja házát elhagyta, férjhez ment Balogh Zoltánhoz, ki Dr. Balogh fija, költő és festész, de könnyüvérü ifjúnak mondatik lenni. Jolán ezt nekünk meg sem irta, kit mi itt öt évig neveltünk, s rá Dina sokat áldozott.

Septemberben Hosszufalussy Ignácz közel atyámfia holt meg. Anyja testvére volt apámnak. Több gyermeket hágy maga után. Mintegy 59 éves volt. Mulatságos költői lelkü ember, jó szivü, rosz gazda de szerencsés, szives atyafi, azért én fölötte sajnálom. Irtam nejé-

nek, de nem felelt, nekem nem mernek irni. Apródonként eltünnek azok, kiket szerettem, kik életem hajnalán az első alakok voltak, mikkel találkozám, még néhány év és ha haza térnék, uj embereket találnék, kiket nem ismerek. Barátimat a temetőkben kellene fölkeresnem. Igy lesz nekünk idegen a haza, a föld s ég ugyan az, lakói mások, ismeretlenek. Gencsy L., Szepessy József és László, ez alispántársam, Szathmáry J., ki főispáni helyettes volt s jó atyámfia, Szunyogh R. tanulótársam és 1848-ban követ, Vörösmarty a nagy költő, Szemere Gyuri kedves atyámfia, Okolicsányi F., jó szomszédom, Zoltán J., státustitkár ministeriumomban, Gortvay jogtanárom, stb. mind ezek elhaltak, s leányaik férjhez mentek, fiaik megházasodtak, kiket én mint gyermekeket ismertem. Bajzát a jeles irót szél ütötte, Petőfi a nagy, a legnagyobb költő nyomtalanul elenyészett. Hol halt meg? Melyik csatában? Hol fekszik? senki sem tudja. Feltünt és eltünt fényesen és ragyogva mint ég villáma.

De ha a jelesek, a régiek elmennek, támadnak-e ujak s nagyok? Ó nem, 1848 óta semmi téren nem támadt egy jeles. Sem költő, sem iró, sem művész, sem hazafi, sem nagy áldozó férfiu nem támadt, még a régi jók és jelesek is eltörpültek. Klauzál a vén banya megházasodott, Szentkirályi a nagy ész orvosi pályára adta magát, Deák társalog, elméskedik, dohányoz és heverész, sem nem tesz, sem nem ösztönöz, Széchenyi I. még mind az őrültházban ül, — de nem őrült, Eötvös ir de nem mint régenten irt — Apponyi és conservativ társai oldalt vonultak, a kormányt nem segitik, de a nemzetért sem tesznek semmit. Hiszen ha a papság és az aristokratia hazafi s áldozni kész volna, évenként

milliókat áldozhatna irodalomra, iskolákra, intézetekre, szinházra, lapokra, szóval olyanokra, mik által lehet és szabad a nemzeti érzelmet támogatni s fentartani. De nem teszik, mert nem akarnak áldozni. Ha szóból mind ez kitelnék, azt pazarolnák. Csak igaz az én hitem róluk, a magyar aristokratia minden nehéz pillanatban gyávának mutatkozik. 1848-ban hallgatott, sem a királylyal sem a nemzettel nem tartott, tettleg nem, maga detronizálta magát; most tekintélye s pénze által óriás dolgokat vihetne végbe, de nem tesz semmit, akkor vért, most pénzt kellene adnia, s ő ép e kettőben fösvény. Pedig mi könnyü volna most az elégületlen nemzetet vezetnie! Azt tudtam,. hogy nem hazafiak, nem elv emberei, de csaknem föltevém felőlök, hogy ha hazafiságból nem tesznek, tenni fognak boszuból a kormány ellen, mely a hatalmat kezeikből kicsavarta.

Nem, e léha fajt semmi nem képes felvillanyozni. Ha czimét s pénzét meghagyják, taposni enged magán. Még a becsületérzés is kihalt belőle. Ily esetben mit várhatni tőle? Majd eljön az orkán és elsöpri mint szemetet a haza szinéről.

Több utazó ifjakat láték itt. Mi tudatlanok, mi léhák, mi hiuk, és mi korlátoltak! Ez nálok annyira megy, hogy a szépet s nagyot még a külföldön se csodálják. Nemcsak tudományos vágy nem él keblökben, de hazafiság sem. Az 1848-ki ifjuság legalább lelkesedett volt, a mostani ez sem, élvezni s öltözni szeret, s nem a hazát szereti, de az osztrákot gyűlöli, — mivel divat. Ilyen a mostani ifjuság. És ha ezek férfiakká válnak, mi lesz akkor a szegény nemzetből? Sem nem gondolkodnak sem nem éreznek, még csak nem is emlé-

keznek, — ha velök 1848-ról s az előtti dolgokról beszélek, bámulva kérdezik, mi ez és ki az?

Haragomat alig vagyok képes ilyenkor elfojtani. Szegény, szegény hazám! Bizony elgyengültél! Ugy látszik, az 1848-ki láz teljesen kimeritett. Szomoru látni mint szenvedsz, de még szomorubb látni gyermekeid mint elveszték az ősi erőt!!

1858.

Január. — Páris.

Cornidesz, magyar emigrans, ide jővén egy találmányát felhasználni, öt hetemet vette el vele. Ő selmeczi növendék, egy bánya- s hámoregyesület élén állt hon, s 1848-ban guerilla-csapatot állitott s tüzes hazafi volt. Azóta mindig Londonban élt s több találmányokat csinált. De csak egyet akar most kizsákmányolni. T. i. az üvegfestést. Találmánya főkép abból áll, két üveglapot chemice összeolvasztani, miszerint az üvegfestés belől lévén, a festés igy letörölhetlen. Égetett üvegfestés most igen drága, egy koczka láb 150—200 francba kerül, az övé, a legszebb, sem jön 50 francnál többe és örökös. Ugyanilyent opaqueot is csinál, mi butorokba porczellán s ércz helyett alkalmazható és valóban szép hatást csinál. Ablakokra használva az üveg átlátszó marad. A házaknak e diszitmény uj szépséget kölcsönözne. Ő e találmányát egy angolnak eladta, ki neki évenkint 300 fontot kötelezett, de bukó félben lévén, nem képes

kötelezettségének eleget tenni, igy ő maga akarja itt létesiteni.

Tervem volt részt venni a vállalatban. Lehetetlen, hogy hasznos ne legyen, mivel szükséget pótol, ékesit és olcsó.

De ő hirtelen Angliába utazott, harmadik nőt veendő, — s ezzel nekem tetemes kárt csinált. Ugy látszik, nem állandó terveiben. Untalan ingadozik. Eszes ember, de állhatlan, ha nincs ki vezérelje.

Amnestiáért is folyamodott. És ez most érkezett meg. Kérte, mivel vagyonát reményli visszakaphatni, de hon maradni nem szándékozik. Sok fátum érte. 1850-ben neje utána volt jövendő, s lovai elragadván, kocsija felfordult, meghalt, s vagyonát a kormány lefoglalta. 1852-ben ismét megházasodott, de 1856-ban nejét s gyermekét tiz nap alatt elveszté. Egy gyermeke él. Most vett nőül egy angol leányt, kivel azonnal 20,000 francot kap, később többet. Jó ember, jó férj, házi életet kedvelő, s örülnék ha itt telepednék meg egykor.

Szörnyü nap volt január 14-ke. Napoleon a nagy operába menvén, három granátot hánytak kocsija felé, s ő s neje csodálatosan épen maradt, de 150 sebesült meg és hét belőle meg is halt. Én csak másnap a lapokban olvastam. Szörnyü az izgatottság. A belügyminiszter leköszönt, helyébe egy tábornok neveztetett ki. Rendkivüli törvényt nyujtottak a követház elébe, miszerint a kormány mindenkit elfoghat, internálhat vagy coloniákba szállithat. A merény okozói Orsini, Rudio, Pietri, Gomez, mind olaszok. Az első, ugyanaz, ki 3—4 év előtt Majlandból csodálatosan megszökött. Körte alaku volt a granát, megtöltve fulminánt mercure-porral; sulyosb végén 10—20 capszula volt, ugy hogy akármikép sujtatott, el

kellett sülni a granátnak. Magokkal Angliából hozták. Orsini volt a fő, a többiek kezében puszta eszközök.

Mondják, a császár le van hangolva. Hivei dühöngnek. A sereggel dühös üdviratokat szerkesztetnek mellette s Anglia ellen. Két lapot elnyomtak, a lánczot e nemzet testén még összébb vonták. Különös, mig a nyilvános szózat dörög a gyilkosok ellen, a titkos szó mind mint megváltókat nevezi. Borzasztó hogyan el lehet nyomni egy nagy nemzetet. Ki egykor ez idő lapjait olvassa, nem fog mást olvasni mint undort a merénylet ellen, pedig az általános vágy egészen ellenkező. De ez hallgat mélyen, ki szólni mer bárhol s bármi szeliden, tömlöczre itéltetik. Itt még a vélemény sem szabad, a gondolat sem, s e nép annyira megromlott, hogy lelkét is rablánczra engedte fűzni.

Nem volna itt az idő megtágitani e bilincseket? Ha Napoleon békében akar uralkodni, egyetlen eszköz visszaadni e népnek erkölcsi becsét a szabadság által. Ő most csak mint gát áll, legyen vezér, ezt követik, azt szétzuzzák. Ki annyit tesz mint ő, az e hiu népet megnyerhetné, de engedje szólani s véleménynyel birni. Sok dicsőség, kevés szabadság, szabad szó, ez kell neki. De itt most semmi és senki nem szabad, még a levegő sem. Ennyire nép Nero óta nem sülyedt. Soha nem láttam egyénileg ily gyáva fajt. Ha lapjaiban nem szólhat, magát senki sem meri veszélyezni. A lapok most csak speculatio képviselői, azok tehát félnek, — s egész Francziaországban nincs ember, ki polgári kötelességét, önfelelőssége terhe alatt, teljesiteni merné.

Ily gyáva nép nincs a föld hátán. A centralisatio tökéletesen megrontotta. Együtt mer nagyot tenni, egyenkint félénkebb a nyulnál. Egy rendőrrel egész Párist lehet kormányozni. Minket 1848-ban két birodalom tiport

le, e nemzetet egy személy és saját katonái fűzték bilincsre, keményebbre az ausztriainál, gyalázatosbra a muszkánál, — mert a muszka nép nem ismeri a szabadságot, de a francezia már volt szabad, sőt, — valóban kaczagjunk rajta, — a civilisatio vezéreinek nevezik magokat most is . . .

Kezdtem a Pesti Naplóba párisi leveleket irni, Lipolda név alatt, mi Dinám neve. Tárgya irodalom, szokás, erkölcs s efféle lesz, minden a politikán kivül. Hetenként egy levelet irnék, — ha t. i. megengedik hon s nem kivánják ingyen. Várom a választ, azonban irom és ir Dina is.

Irták Pestről, Heckenast keleti utazásomat kiadja, mint tárczát lapjában; egy ivért másnak 30 pftot, nekem 50 pftot adand. Azután könyvben jelenne meg.

E kilátás kedvet adott uj erővel folytatni munkámat. Dolgozom szorgalmasan. Törökországi utam leend 300—330 lap in 4-to sürűn, s februárban reménylem bevégezni. Egyszersmind tisztáztatom. Görögország kevesb lesz, talán 200 lap. Az egész két jó kötetet fog tehetni. Komolyan irom, hogy tanulságos legyen, a magyar nép a török népről most semmit sem tud, — pedig szomszédok századok óta.

Február.

Cornidesz megjött uj nejével, s bár szállást is fogadott, haza utazni kénytelen volt. Oly ügyetlenül vitte dolgait, hogy bár maradni s dolgozni akart, önmaga tette a maradhatást lehetetlenné. Tanácsot adtam neki, otthon mint s kivel vitesse ügyét, különben mindent el fog rontani. Kételyek örökös játéka ez ember, s alig hiszem, hogy valamiben czélt érjen. Terveire épitvén, nekem

2000 fr. kárt okozott, miről nem tud semmit, nem akartam e felfedezéssel lelkét terhelni.

Találmánya által, ha okosan vitetik, roppant vagyont szerezhet.

25-én kezdődött Orsiniék pöre. Jegyet igértek, de nem kaptam meg. Orsini mint politikus lépett föl, ő Róma elnyomatását s Európa szabadságát akarta Napoleonban megboszulni. Gomez mint szolgája munkált közre, Rudio gyönge fiu volt, Pierri tudta mit fog cselekedni. A 2-ik kivételével mind halálra itéltettek. A menekültek ellen a franczia kormány mindenütt lépést tőn, még Ausztriában is. Belgium uj törvényt hozat, Sveiczban a menekülteket internálják, Piemontban szinte teend valamit a miniszterium, — Palmerston is engedett a franczia kivánatnak, de rútul megbukott e roppant charlatán, ki mocska az angol státusférfiaknak. A legjellemtelenebb státusember ki valaha élt, hittagadó egykori tory, csalárd whig, radikál szóban, tettben a tespedés embere. Egy nevetséges komédiás, — csodálni kell, hogy egy oly nagy nemzet ily soká tűrte.

A lapok, — igaz a szolgalelküek, más nincs, — mind kiemelik, hogy idegenek törekesznek Napoleon élete ellen, Pinnori, — Tibaldi, — most Orsini. De hisz ép ez szégyene e nemzetnek, hogy kebelében nem támad ember, ki megváltani próbálná. Ez jellemzi a franczia jelen nemzedéket. Tűr, szenved, pirul, zugolódik, de nem mer moczczanni sem. Kivánja a szabadságot, de istene pénz s az anyagi élv. Bátorsága kihalt, erkölcsi méltóságának érzete elveszett, egy idegen nevet s eszmét szolgál, meggörbült háttal mint a szkláv.

Azonban őt büntetik most is, bár idegen követte el a merényt. Ez a megfoghatlan, a hatalom részéről, mely sujt, a nép részéről, mely állja az ütést. Minden-

esetre ugy látszik, borul az ég, előszelei e jelek, a kormány kezdi fejét veszteni, a lánczokat tágitania kellene és szorosabbra vonja. A helyett hogy a felleget szélesztené, még süriti.

Mi fogott volna történni? ez kiszámithatlan. A kormány hivatalos hivei számosak, a sereg neki le van kötelezve, az 1855-iki törvény szerint a kormány eszközölvén a helyettesitést, az ilyen zsoldosok száma 50,000-et meghalad, sok tábornok az ő egyenes teremtménye, de az is igaz, hogy a nép elkeseredettebb mint nem volt 1790 óta, ha nem szólhat is, érzi magában megaláztatását, a kereskedés megakadt, a budget sulyosbodott, a tul sok vállalat a financzerőt régen tulhaladta, — mindenesetre borzasztó s véres leendett a tusa. Annál inkább, mivel a kormány elbizván magát, a csapás véletlen s váratlan érte volna. Azóta ismét rendezi magát előrelátólag.

Külföldre mi hatása lett volna? az uj kormány föllépésétől fogott volna ez függeni. Annyi bizonyos, hogy Olaszországban kiüt a lázadás, nemcsak Nápolyban, Rómában, Lombardiában, de Piemontban is. S egy itteni előny visszahatott volna Magyarországra is. A muszka, ha ugyan tanult a multon, bizonyosan fuvandotta a lángot, nálunk is, Törökországban is. Az angol Indiában és Chinával bajlódik, — igy a tűz egész Európát elönti vala. De mi sükerrel? ez kétséges, mert soha nagyobb fegyveres erővel a kormányok nem rendelkeztek. De ha 1848-ban, oly kedvező körülmények közt a szabadság megbukott, most miért ne győzhetne? Mindig a váratlan teljesedik.

Békássy, hajdani vasi alispánnak s 1843-ki követtársamnak fia jött ide. Csinos fiu, ékesen öltözik, jó gyermek, szálas is, — de mi üres agyu, mi könnyüvérü, mint nem gondol sem a hazával, sem a multtal, sem

szenvedéseivel. Ilyen a mostani magyar ifjuság, szegény haza, árva nemzet! Megkisértem lelkében a hazaszeretetet fellobbantani.

Utazásomat pár nap alatt bevégzem, s mihelyt tudatják otthonról velem, mi uton küldjem, elinditom. Jelenjen meg e nevek valamelyike alatt: „Szíhalmi, Diósgyőri, Tiboldi, Cserépváralji", — mind borsodi falunevek, vagy „egy megholt naplójából", a mint jónak látják.

Lipolda név alatt hat hosszu párisi levelet küldtem a Pesti Naplóba. Ők nem is felelnek, ismételt sürgetésinkre sem, de fölvették. Most hallom, hogy a lap febr. 20-án, 2 hóra, a kormány által felfüggesztetett. Csodálkoznak, hogy az ellenség igy bánik velök? ők roszabbul bánnak számüzött barátjokkal.

A magyar aristokratia lelketlenségéről szóltam e lapokon. Van köztök egy nagylelkü is, báró Szina Simon, az ifju. Természetes, hogy kivétel, hisz ő nem magyar eredetü, ha az volna, nem viselné igy magát. Alig van hét, hogy valami jeles adományozást nem tenne, és mind nemzeti szellemben teszi. Gazdasági egyesület, magyar szinház, műkiállitás, muzeum, magyar nyelv és iskolák uradalmaiban stb. Hallván, hogy magyar revuet akarnának kiadni, de félnek a veszteségtől, ő Csengeryt magához hivatá és biztositá 1—3 évig minden veszteség ellen, kikötvén, hogy semmi szükséges kiadást ne sajnáljanak. Igy jelent meg a Budapesti Szemle. Első füzetében első az én czikkem: „Hunyadi János emlékezete", mit még 1850-ben irtam. Száva nevet tettek alá. Miért e szláv viznevet, ők tudják *).

*) Mi ugy tudjuk, a Száva nevet Szemere maga választotta magának.

Márczius.

Törökországi utazásomat e hó első napjain bevégeztem. Áll XIX fejezetből, nekem, in 4-to, mintegy 330 lap, letisztázva 556. Alkalom adván magát, Pestre el is küldtem Székelynek, s most várom a választ. Görögországi utam rövidebb lesz, felényi, s talán beleszövöm a forradalom történetét, ez láttatni fogja a magyarokkal, hogy nem kell kétségbeesni, meddig szenvedett a görög nép és számra mi kevés az, mégis szabad lett. A példa a legékesebb szólás. Olvasván ezt, mindenki a magyar harczra fog gondolni magában.

Januárban a Siècle-lapban Ubicini, — egy jeles iró, — az oláhokról irván, a magyar ügyről néhány sorban igen sujtó itéletet mondott. Lehetetlen volt rá nem felelnem. Megirtam és a szerkesztőnek elküldtem. Csak két hét mulva jelent meg, a jan. 26-ki számban. Másnap Ubicini látogatásomra jött s bevallá, hogy ő a magyar ügyet nem tanulmányozta, s hajlandó tanácsomat követni, t. i. hogy a keleti dolgokkal foglalkozván, mint annak kiegészitő részét a magyar kérdést is tanulni fogja. Ohajtandó, hogy tollát megnyerjük, ő az oláhok mellett több munkát irt, és jól ir. A magyar ügyről franczia nyelven egy valamire való munka sem jelent meg, ellenben szláv és osztrák érdekben több, ezért mondám czikkemben, hogy ki a magyar ügyet megirja, „celui fera une nouvelle découverte pour le public français“, — mit a Siècle szerkesztősége rosz néven vett. Hiuságát bántá e népnek, — de igaz.

Több oldalról tudaták velem, hogy a czikk meggyőző volt, én azért is irtam, hogy a figyelmet a ma-

gyar ügyre vonjam, melyről a lapok folyvást hallgatnak. Végre a világ rólunk teljesen elfeledkezik.

Leveleimet a Pesti Naplóban nem folytatom, Kemény három levelünkre nem felel, bár már Lukács által is emlékeztettük, bár a küldötteket fölvették — a mint hallók olyantól, ki itt olvasta; de más akadály is közbe jött, t. i. a Pesti Napló febr. 23-án két hóra felfüggesztetett. Sajnálom, hogy e reményem is dugába dőlt, kedvvel dolgoztam a párisi leveleken, hasznom is leendett belőle (miből titkos terheimet fizethettem volna, miket ama gazember hitetlensége rám zakkantott), de a mihez én fogok, minden roszul üt ki, — talán a velem érintkezés az ok, hogy a P. Napló felfüggesztetett, s bánt mindenek felett az, a mint Kemény viseli magát irányunkban, udvariatlanul, hidegen, hogy egyebet ne mondjak.

A mult hóban Charlestonban pörünkben itélet hozatott. Azon actiák felett, miket ama gaz, Boldin, ellopott. 25—28,000 francot ér. Nagy nyugtalansággal várjuk az eredményt. Lehetetlen, hogy isten elhagyjon, érzékeny seb lenne rajtunk, s kivált rajtam, ezt is elveszteni.

Nem emlitém, hogy a mult évben a persa követtel, Ferruk khánnal megismerkedém, többször voltam vele, egyszer nála is. Finom modoru, szép ember, tele nyájas és elmés feleletekkel.

April.

Orsini ügyében Bernard, egy franczia menekült Londonban, pörbe fogatott. Ő hozta Brüsselbe a gránátokat, s ő vette a mercure fulminantehoz szükséges szereket. Esküdtszék elébe állittatván, fölmentetett, mely

itéletet az auditorium tapssal fogadta. Az angol nép gyűlöli Napoleont, nem a nevet, nem az embert, de a zsarnokot. Palmerston a franczia kormány sürgetésére uj törvényt inditványozván, csufosan megbukott. De Belgium és Piemont engedett a franczia nyomásnak s törvényeit megváltoztatja.

Azonban a piemonti szabad lapok keményen irnak Napoleon ellen. Velenczében a tanulók Orsini lelkéért titkos misét mondattak, gyermekeinek aláirást, nagyszerüt csinálnak, Brutusnak nevezik, szóval ő mint hős és nem mint gyilkos emlittetik.

Kezdetben tarték tőle, hogy Orsini határozatának nagyságát a világ nem fogja fel, de ugy látom, igen, Angliában, Belgiumban, Piemontban, hol a sajtó szabad, meleg szávakkal magasztaltatik ő, ki magát az európai szabadságnak feláldozta. Francziaországban a zsarnokság kegyetlenebb, január 14-ke óta több százat itélet nélkül a gyarmatokba deportáltak. Ez aztán nem gyilkosság!

Lórodi, egykori miniszteri tanácsosom, Omer basa mellett segéd volt mint alezredes, Nusi Bey név alatt. Vele Aleppóba utazván, az arabok megtámadták, s hat golyó találván, meghalt. A számüzöttek ellen van a fátum is; mennyi elhalt egymásután, Bem, Beöthy, Batthyány, Kemény, Lukács, Tölgyesi. Sajnálom Lórodit, bár hálátlan s önző volt, leveleimre, miket hazámfiai érdekében irtam neki, nem is felelt, pedig rajtok segithetett volna.

Mind több-több magyar fordul meg külföldön, kik mernek meglátogatni. Békássy, Degenfeld, Nagy János, Szabó Sámuel, Fábriczy, Batizfalvy, Bulyovszkyné, a jeles szinésznő stb. Fájdalom, bennök sem tudományt, sem törekvést nem találok. Nagy része a multat, a hazai mul-

tat sem ismeri, a kor szellemét ritka fogja fel, minden érdemök abban áll, hogy az osztrákot gyűlölik. De ez negativ, egyebet várnék tőlök, azt, hogy az ipar terén használjanak és a művészetén, miután a politikain nem használhatnak. Szellemi tevékenység biztosithatja a magyarnak azon vezéri szerepet, mit eddig politikai előnyeinél fogva birt. Csaknem az összes uj nemzedék erélytelen, felületes, röst, szűkkeblü, az élvet szereti, a munkát nem, szenvedélyei vannak, nem eszméi, nem ideáljai.

Szegény Dinám ujabb betegsége ismét meggátolt munkámban. Keveset olvashattam, de nem irtam semmit. Pedig e hóban görögországi utamban messze haladhattam volna. Néhány verset irtam, mit utamba talán beszőhetek.

1. Mi most, mi most ez uj Görögország . . .
2. Hazámba vágyok én, akármerre járok . . .
3. Magas bérczen, szellős tetőn . . .
4. Mignon, Goethe után.
5. Bujdosó.
   Bujdosó fölött itt felhőtlen nap ragyog . . .
6. Thermopylék.
   Éjjel volt, csillagos, holdvilágos éjjel . . .
7. Delphosz.
   Ősidőknek szent vidéke . . .
8. Komám asszony, komám asszony . . .

Ezeket irtam, midőn napközben egy pillanatra kimentem dolgaimat végezni s az ujságlapokat olvasni. Mert kell, hogy elmém mindig foglalkozzék valamivel, dolgozni, gondolkozni az annyi mint élni, a munkátlanság megölne.

Május.

Dina fájdalmai, miután sok orvosságot, sok köpölyt, kenőcsöt, fürdőt használt, csak e hóban kezdnek szünni. E hó közepe felé kelt föl néha, s ehetett a nélkül, hogy az étel neki fájdalmat okozott volna. Igen meggyöngült s megfogyott, Naudin orvoson kivül tanácsolt még Rostán és Dubois. A daganat még mindig megvan, de nem fájdalmas, kivéve ha emel vagy hajlik. Csak most mondák, hogy betegsége halálosan veszedelmes volt. Mindenesetre kell, hogy valami fürdőbe menjen.

A hó végén Gizelt elválasztók az emlőtől. Épen helye akadt a dajkának, s a dolog hirtelen történt. Dina félt tőle, Irénkére emlékezvén, kinek halála a választáskor történt, de minden könnyen és szerencsésen ment, Gizi dajkáját egyszer sem hivta, evett jól, vig maradt, sőt midőn néhány nap mulva a dajka eljött, meg sem ismerte. Ez már egy kis hálátlanság volt, nem ismerni a mellre, melyen 14 hónapig függött. Gizi szép gyermek, kedves, hizelgő, de nyughatatlan, kiabáló, türelmetlen és röst, mert még mindig csak csuszkál, járni nem akar. Nemcsak nekünk örömünk, de a ház összes lakóié is, midőn a kerti udvarba kiviszik, minden feléje szalad, vele játszik, mulattatja, — ezért oly türelmetlen ha mindig nem mulattatják.

Pestről, utazásom iránt, levelet még sem kaptam. Ez megfoghatlan. Dina betegségén kivül ez is az oka, hogy nem dolgozom, — hiában senki se szeret dolgozni. De sokat olvastam, előbb könyveket, általok emlékeimet föleleveniteni, utóbb költőket olvastam, kivált francziákat. Alig tudnám okát megmondani, de nekem a fran-

czia költők nem tetszenek. A nyelvben nincs semmi költőiség, már előre tudom mi rím fog jönni, érzelegnek a nélkül, hogy éreznének, tele vannak szellemmel, de deklamálnak, néha bölcselkednek, de mindez nem olvad össze azon költőiséggel, mint azt a régi görögöknél s a németeknél is feltaláljuk . . .

Nem lévén sem léleknyugalmam, sem kedvem valami nagyobbon dolgozni, szabad pillanatimban verseket irtam. E hóban 23 darabot irtam, rövidebbet vagy hoszszabbat, a mint jön reggel, vagy este, vagy midőn a városban járkálok, az én fejem mindig foglalkozik, s néha mig egy látogatásból másba megyek, a vers fejemben kész, csak le kell irnom. Leginkább a hazáról irok, a honvágy az, a mi epeszt, ez örökös fájdalom az, mi százféle költői alakba öltözik, — hazai képeket emlékezetből rajzolok, életem eseteire visszaemlékezem, panaszkodom a rajtam elkövetett igazságtalanságokon, nézeteimet mondom el az életről, tanácsot adok, néha dévajkodom.

Czimeiket sok lenne ide irni, minden lap magán hordja a napot, melyen irtam.

Végre Amerikából az ügyvéd levele megérkezett és az itélet. Vesztettünk. Az ügyvéd maga azt mondja, szégyenli az itéletet, de az vigasztalja, hogy fölebb vivén, meg fog változtatni. Első instantiában egy biró itél, appellatában négy, de az a baj, hogy a négy között ül amaz egy is. Nem mertem Dinának ezt megmondani, ki még mindig szenvedő. Azon töröm fejemet, mit lehetne s kellene tenni? Igazságunk világos, csak attól függ, a biró bir-e józan észszel. 25,000 fr. forog kérdésben, mi mostani helyzetünkben nekünk igen sok. Kellemetlen a dologban, hogy a fölebbvitel uj költséggel jár. Csak januárban fog benne uj itélet hozatni.

Mindent elkövetek, hogy megapadt kutforrásainkat neveljem. Otthoni barátimhoz is fordultam, vagy nem felelnek, vagy csak tagadólag. Utazásomtól reményltem szép összeget, — elküldtem, de a válasz késik. Borral, tokajival, akarnék üzletet kezdeni, b. Vay M. küldött egy hordóval, — más nem, többet felhivtam. Ezt ugy tekintem mint hazafiui vállalatot is, most hiréből ismerik e bort csak, ha jó s jutányosan adatik, évenkint 20—40,000 palaczkkal el lehetne adni, mi jól esnék a Hegyaljának és magamnak is használhatnék vele. De ehhez némi tőke kellene vagy hitel, hogy t. i. a küldeményt havak mulva fizetném.

Ide érkezett Szabó Sámuel, ki Marosvásárhelytt a chemiát fogja tanitani. Jeles fiatal ember, tevékeny, ismeretei alaposak. Sokat várok tőle. Első fiatal ember, kiben, 9 év óta, örömem telt. A többi mind csak elszomoritott. Valamennyin a sülyedés beteg jeleit ismertem fel. Ezek, — sohajtám magamban, — a hazát nem fogják megmenteni, érzelemben szűkkeblüek, ismeretben szegények lévén.

Junius.

Hogy Dina végképen kigyógyuljon, fürdőbe kell mennie. Rostan Vichyt ajánlotta, Balassa Creuznachot, miután azt hiszi, a lép-baj a fejbajjal kapcsolatban van. De Miminek is szükséges e viz, mert ő mindig nervosa, náthás, száját kénytelen nyitva tartani. E szerint, mindent összevéve, elhatároztuk, hogy Creuznachba menend. Báró Dubois az orvos megkérte, leányát, kinek lábán havak óta sérv van, vigye magával, s igy Dina, Mimi, Gizel, egy cseléd, ezenkivül Dubois Mari, szobaleánya,

egy barátnéja s egy inas kiséretében 22-én elmentek. Köln felé mentek, onnan a Rajnán fognak utazni.

Én, Kánya Mari s egy cseléd itt maradtunk, miután nekem tavaly a porosz kormány az utlevelet megtagadta.

A lapokból látom, hogy Pesten Szontagh Gusztáv, nyugalmazott kapitány, jó hazafi, jeles tudós, kedves társalgásu ember, meghalt, mint Bártfay László is, ki szinte akademiai tag volt. Meg-meghökken az ember, midőn jó ismerősei a földről eltünnek, — oh, én már annyit láttam eltünni, — de ilyen jeles emberekben a haza és az irodalom is veszt, s ezeknek minden erőre oly nagy szükségök van. Béke hamvaikra.

Mig Dina készült utjára, mig a napok tervek közt multak el, mig naponként vártam Székelytől kéziratom sorsáról a levelet, mig az amerikai pör ügyén töröm fejemet, keresve a módot azt megnyerni, mig más apró financzialis bajokkal küzdtem, dolgozatom fenakadt, nem haladt elő, néha ezt, majd azt töredékesen olvastam, s ha néha magamban valék, verseket irtam fejemben, s aztán papirra tevém; e hónapban 17 kis költeményt irtam, p. Puszta templom, — Ellen s barát, — Emlékezzél, — Halad a világ, — Hazafi stb. Minden egy ilyen panasz után kebelem megkönnyül, egy-egy könycsepp az, mely szememből lepereg.

Julius.

Creuznachból nem a legjobb hireket kapom. Ugy látszik, Dinának a fürdő nem használ kellőleg, maga az orvos azt mondja Carlsbad vagy Vichy jobb lett volna. Másrészről, igaz, fejbaját is figyelembe kell venni, bár

most abban nem szenved. Hozzájárul, hogy Miminek e fürdő hasznos, — és ezuttal mi Duboist, ki annyit tőn érettünk, lekötelezzük, leányát Dina magával vivén.

Utazásomat nem folytatom, minden kedvem elveszett, mert sem Klein nem ir, ha a kéziratot átadta e, sem Székely, ha a Sajtóban megjelen-e? Hiában dolgozni kinek volna kedve? De még jobban bánt azok hanyagsága, kik négy hónap óta még csak nem is tudósitanak. Pedig Heckenast hivott fel, Székely a közbenjáró — ki patvaristám volt, mint szegény árvát fogadtam fel.

Macaulay angol történetét olvasom. Méltán hires munka. Rég kivántam olvasni, talán használhatom mint formát, melyben a magyar forradalom története feldolgozható. Könnyü, tartalmas, bonczoló, — de nagy studium eredménye, s mi sok segédeszközzel birt! Különben is ily nagy nemzet történetében minden érdekes. Ő maga nem volt volna képes a mi történetünknek annyi érdeket adni.

Augustus.

E hó végén Dina visszajön és Gizi, — de Mimi Creuznachban marad, Engelmann orvos házánál, onnan fog egy nevelőintézetbe járni, melyet az orvos egy rokona, Engelmann Sophie igazgat. Én kivántam ezt, de Dina hozta elő, részint mert Mimi németül tanul meg, részint mert az ottani lég neki jót tesz, nervosa lévén ő, s orra kissé dugult, végre mivel Mari itt nem volna képes őt nevelni, tanult leány, alapos, jó, művelt, de modora nincs gyermekkel bánni, ő és Mimi mindig neheztelnek egymásra. Ez örökös pörlekedés fogott volna lenni, s nekünk mindig biráskodnunk kellett volna. Rég

meggyőződtem, mikép Mari tanitani való, nevelni nem, kedély nincs benne, de sok érzelgés, minden szót nehez-tel, sir mindennap ok és alkalom nélkül, bár 28 éves, egy valóságos gyermek, kár értte, mert alapos és sok ismeretekkel bir.

De ép azért, hogy én is megitéljem a háznépet, hol Dina hagyni akarja Mimit, kivánja, menjek oda. Saját nevem alatt nem utazhatom Poroszországba, tehát más név alatt akartam menni, öt módot kisérlék meg, egyik sem sikerült, ha egy magyar szavát csufosan meg nem szegi, egy hatodik mód ment volna, de igy elkéstem. Nekem a magyarok, kiket lekötelezek, mindig igy fizetnek, — s a seb, mely tőlük jön, kétszeresen fáj, nem akarom megvetni őket, de szeretném ha irántok közönbös tudnék lenni. Ez ember váratlan bánásmódja is igen fájt, mit nem tettem értte?!

Szóval, el nem utazhattam. Dináék, Gizi és Mlle Dubois 26-án jöttek vissza. Gizi megnőtt és kövéredett, s a mit csodáltam, megismert. Dina nem roszul néz ki, az utolsó két hétben jobban érzette magát. Dubois Mari mankó nélkül jár, bár nehezen, de a javulás ösvényén van. Csak Mimi nem jött vissza, Dina busul, — ő elég könnyü szivvel maradt ott, ilyen a gyermek, s azóta Dina is nyugodtabb. Ő örült visszajönni 10 hét mulva, mintha haza jött volna, pedig Páris nekünk számüzési hely, de hol az ember fészke, ott a nyugalma.

Irtam pár verset: Tokaj; — 1858-ki névnapomon.

September.

E hóban itt fordult meg dr. Bogdán Tivadar Gömörből, s több ismerőseimről hirt mondott. Jó ember, a

szülészség miatt jött ide, de nem marad itt, Prágába megy, — késő kapta meg lakomat, igy nem soká lehettem vele.

De még nagyobb örömet okozott nekem Balassáék kijövetele, a professoré, ki a leghiresebb orvos, Emilia testvéreé, ki nőm barátnéja, s Istváné, ki az első ügyvédek egyike Pesten, egykori udvari agens, Gizi keresztapja s Dina legérdemesb barátja, ki ügyeit viszi otthon ép oly hűséggel mint nagy szerencsével. Én őt otthon egyszer láttam, soha sem beszéltem vele, tehát igen örültem láthatni, ide-oda vezethetni s barátsági viszonyba lépni vele. Neki mi igen sokat köszönhetünk, ő maradt egyetlen barátunk, — a régiekből egy sem. Mint Dina leirta: szerény, egyszerü, gyöngéd férfi, de nem szótlan mint véltem, sőt életvidor, szeret látni, élvezni, minden érdekli. Ha otthon tartózkodó, a nehéz viszonyok közt, itt közlékeny, sokat beszélt, s látom, hogy becsületes, hiv hazafi, jobb sok nagyszájunál. Szóval, olyan ember, milyennek a férfiut szeretem.

Testvére a professor is igen kedves, még élénkebb, öröm s élv, de egyszersmind a munka embere, 8 napig voltak itt és mindig együtt voltunk. Dina boldog volt, e volt vágya mindig, őket, kivált Pistát, itt látni, szivesen fogadni s beszélni az otthoniakról.

Kaptam Balassa által a Sajtó sept. 4-ki számát is, melyben *Keleti utazásom* Száva név alatt megindult. De mindjárt az első fejezetet elhagyták, bizony ok nélkül. Benne mint egy nyitányban a műnek alaphangját penditém meg, egy bizonyos bánatot, — de a számüzötti bánatot egy családi fájdalommal cseréltem föl. Azt hiszem, ebben az osztrák policzia sem ütközhetik meg. E nélkül a munkának lelke hiányzik vagy legalább szine.

Most tehát Görögországba fogok, mit eddig halasztgattam.

Egyszersmind a tokaji borüzleten töröm fejemet. Többször irtam Vay Miklósnak, ő is felelt többször. Czélom: jót s jutányosan adni a hamisitott helyett, mit méregdrágán adnak. Teszem hazafiságból, de jövedelmi számitásból is. Valamikép helyre kell pótolnom nőm veszteségét, 150,000 francot. 2000 palaczk adna 6000 fr. hasznot, nagyba véve. Irtam Vaynak, ha a tokaji boregycsület, melynek ő elnöke, Debbeld itteni kereskedő nevére, hiteles raktárt nyitna, miután nevemre nem lehet, — ő az eszmét helyesli, s Debbeld, felhivásomra, megtette az ajánlatot.

October.

Egy lapban olvasám, hogy régi tanulótársam, Mezőssy László, vig ifju, eredeti kebel, szenvedélyesen és országos sükerrel foglalkozik a tokaji borral. Főleg mivel Vay M. nem teljesiti a mire kértem, legalább nem elég erélylyel, irtam Mezőssynek, ki egy örömtelt, szives választ küldött. Ő mindenre kész, ő teljesit mindent, neki van készlete, ötven raktárt nyitott az országban, nem annyira hogy nyerjen, mint hogy a tokaji bor hitelét helyreállitsa. Lelkesedve ragadta meg tervemet, s most várok tőle 3 hordó bort és 250 palaczkot. Itt pedig lépéseket tettem s felhivást már több oldalról kaptam. Én üres óráimban számolgatok mint a paraszt asszony, ki tojásait a vásárra vitte. De a sors képes minden terveimet feldönteni, — nekem a 2 × 2 nem négy, igy bán ő velem.

Bele fogtam görögországi utam leirásába, 18-kán. S haladok gyorsan, bár Heckenasttól levelet vevék, hogy 21 számban adván Törökország egy részét, az egészet mint könyvet akarná adni. Hanem hozzá teszi, az irodalmi vállalatok nem mennek, tehát sokat ne várjak. Ez bántott. Először mivel ő ugy hivott fel, hogy ujságban adandja, ivét számitva per 50 pft., két annyival mint mennyit másnak ád. Most ime megszakasztja, és ő beszél könyvi kiadásról, de hozzá teszi, ne kérjek sokat. Aztán ő tartozott volna mind adni lapban, nem darabonként. Azt felelém neki: én szavában biztam, ha tetszik vegye hasznát helyzetemnek, t. i., hogy bár mit tesz, jól tudja én nem pörölhetek ellene.

Ez uj fordulat bántott, azonban dolgozom, ha nem ő, kiadja más. A Vasárnapi ujság azt mondja egy helytt, szólván a tárczai jeles dolgozatok ki nem adásáról: „Azt halljuk még Heckenast sem akarja külön kiadni Száva Keleti utazását, mely irodalmunk legeszmedusabb s legszellemteljesb termékei közé tartozik.“

Mi jelent meg a sajtóban belőle? nem tudom, sem Heckenast, sem Székely, sem Balassa nem küldte ki a számokat, bár mindeniktől vártam.

Nem régiben ismerkedtem meg Griszával, ő is magyar emigrans, hajdan ügyvéd, 1849-ben kapitány volt, bár részese a komáromi capitulatiónak, nem akart otthon a szolgaságban élni, Amerikába ment, most itt lakik öt év óta, s mint forditó tartja nejét és négy gyermekét. Én örülök, ha magyart látok, s még jobban örülök, ha magyart a népből látok, s nem az urakból. Ő elszigetelve élt itt, létéről a többi magyar nem tudott, én fedeztem fel. Különös, hogy engem a világ hidegnek tart, ki szivből szeretem az embert, tapadok a jóhoz, igaz, nem szóval, tetteimmel bizonyitom. Nincs is-

merősöm, kinek nem szolgáltam volna, bánt a hálátlanság, de hálára nem számolok. S bár annyian bántak velem roszul, philantrop vagyok most is, és az maradok holtomig, — mint a rózsa rózsának, némely fű szagosnak született, én sem vetközöm ki természetemből. Eszem mást hiában lát, bár jól látom, ösztönömet követem, lelkem vigasztal ha szomorit a vég.

Grisza hidegebb ember. Többel összeköttetésbe hoztam, de ő csak magányosan él. Pedantnak találtam, de solidnak. Most lépéseket tevénk Dinával egy elnöknél, hogy esküdt forditóvá neveztessék. Erre Grisza is felmelegült, — első jó hir, mondá, mit hall 10 év óta, ha sükerül, sorsa biztositva lesz. Szép négy apró gyermeke van, neje kunsági, csak magyarul beszél.

Földváry is magyar menekült, az is visszavonult, puha természet, 8 hóban látjuk egyszer. Kereskednék, de pénze nincs, sem ismerete, sem erélye. A mult héten váltó miatt a Clichybe zárták. Bár alig volt 300 frankunk, 150-nel kiszabaditottuk, — felénk se jött. Nőmnek nehezen esett, — én már megszoktam a magyarok háláját.

Valamennyi embereiknél, grófnál s urnál többet ér Drakulics, egy műasztalos (ébeniste), ki 1848-ban vándorolt ki, s ki szabad akaratból nem megy haza, mert jó hazafi s republikánus. Ez mindennek szolgál, ő maga a készség és elismerés, ő a természet hű embere. Legszivesben látom házunknál. Eleinte Dinának nem tetszett a csiszolatlan, bár nem darabos, sőt tapintatos ember, kedvelli ő is, jobban minden másnál.

November.

Mészáros a mult hó végén New-Yorkból Angliába megérkezett. Öt évet töltvén ott, mint amerikai polgár volt menendő Genfbe, hol a Puky-féle nyomdában mint részvényes vett volna részt. Megigérte, hogy miattunk Párison ált veendi utját, mindennap vártuk, valahányszor haza jöttem, mindig azt reményltem, ő lépend elömbe. Ludwigh azt irá, Angliában mulatozik. És ime 19-én kapok két levelet, Mayertól és Vukovicstól, melyben olvasom a szörnyü hirt, hogy november 16-án d. u. $5^1/_2$-kor meghalt, Eywoodban, Herfordshireben, Lady Longdalenak Teleki Sándor anyósának birtokában.

October 25-én ért Liverpoolba, s már roszul volt. Régóta mérges fekélyek voltak testén, carbuncle-nek nevezték az orvosok. Ő a homoeopathia hive, s annak gyakorlója lévén, maga magát gyógyitá; ide érkezvén t. i. Angliába, homoeopatha orvost nem kaptak mindjárt, s mástól orvosságot bevenni nem akart. Eleinte betegségét a tengeri ut bágyadtságának vélték, s ő ebédelt, feljárt, szivarozott, de fáradt volt, csak 13-án kezdett napról napra hanyatlani. De 14-én még fen volt, dohányzott, tervezett utjáról hol mennyi napot fog tölteni, hanem a láz rajta meglátszott. 15-én megegyezett abban, hogy a helybeli nem homoeopatha orvos megvizsgálja, ki baját gyógyithatlannak nem találta. Azonban e napon háromszor ájult el, s az utolsó után ágyba vitetvén, abból többé fel nem kelt. Pedig reggel még levelet diktált Czecznek, ki ott volt, és még Vukovics. Este a helybeli orvos azt fedezte fel, hogy M.-nak szivbetegsége is van.

16-án még evett, de a láztól már nem volt mentt. Többnyire összevissza beszélt, mindenféle nyelven, mindig utazott, azt kérdezte, melyik állomásnál vagyunk: siess, mert öt percz mulva indulunk. 2 óra után beszéde megszünt érthető lenni, kétszer dalolni kezdett. $5^1/_2$-kor mult ki. Eltemettetett 20-án, s miután a Titleyi templomban a halott megáldatott, annak udvarán egy sirba, Lady Longdale egyik ősének sirja mellett, lebocsáttatott. E derék asszonyság fizette az orvost, 10 guinee, és a temetési költséget, 50 fontot. A gyászvivők voltak: Vukovics, Czecz és Szabó Imre, — ez utóbbinak szegény jó Mészáros nem örült volna, mert ő talán senkit se gyűlölt csak Görgeit, s ennek ördöge Szabó Imre volt.

Vagyonát a mi van, rokonainak küldik, ruháit a szegényebb menekültek közt osztják el, Mémoirjait, 70—80 iv, előre Genfbe küldte Pukyhoz, s a mint tudom, ő azokat meg is tartja, ürügye van rá. T. i. ő általa, küldetett Mészárosnak az uti költség, és Mészáros különös előérzetnél fogva utolsó, elindulását jelentő levelében testamentomilag ir, rendelkezvén vagyonáról halála esetében, s az utiköltség fejében emlékiratait Pukynak hagyván. Puky elfoglalta azokat, bár nem ő adta, ő csak átküldte a pénzt, — mit a jó öreg nem tudott.

Minket halálának hire igen elkeseritett. Dina, ki őt igen szerette, könnyeivel siratta meg. Oly közel valánk ahhoz, hogy öleljük, karjainkból ragadta ki a halál. Állhatatos ember volt a makacsságig; sok ismerettel birt, de alaktalanul; vezérnek nem volt szerencsés, mert erélye s dicsvágya hiányzott, de ép e hiány nála sok jó tulajdon által pótoltatott; ha irt, nehéz volt érteni, de nem kellemetlen olvasni, társalgása kedves s vonzó volt, mindig vig, mindig nemes, mindig humor-

teljes, dévaj, — adjuk hozzá, hogy a magas, szikár, őszbe vegyült szakállos férfiu imponáló alak volt, s különösen vonzó a szabatos, barna szinü, mondhatni szép arcz, melyben a becsületes ember, a nemes lélek, az önzetlen kedély magát olvashatólag visszatükrözte.

Irt magára egy epitaphot is, mely őt, a mint élt, a milyen volt, egészen jellemzi. Latinul és magyarul van irva; kedélyes dévajság, de nem kétlem, hogy ő azt komolyan vette, s ohajtása, hogy azt sirkövére messék.

Mindjárt este irtam néhány sort Mészárosról a lapokba, többet nem lehetett, nem vették volna fel, a magyar ügy nem oly népszerü mint az olasz, a franczia ezt mint latin fajt rokonának tartja, sem oly befolyással nem birunk mint a lengyelek, kik emigransok a mult század óta, s közttök sok gazdag s befolyásos ember van.

A Presse azonnal fölvette, itt adom.

Havin, a Siècle directora csak késő, egy ismerősöm közbevetésére, Picardéra, ki ügyvéd, a lap igazgatója, és Páris ellenzéki követe most. Megjelent benne december 6-án.

A Kölner Zeitung nov. 30-án vette föl, de egyetmást kihagyván, — most alkalmasint bejárhat Austriába, s fél azt kellemetlenül érinteni.

A Timesbe Vukovics irt, az rövid életrajz, tényeket sorol elő szárazon, nem jellemrajz.

Horn a Journal des Débatsba akart irni, nem jelent meg, jele hogy nem vették fel, pedig ő a lap dolgozótársa.

A „La Presse“ közleménye.

„Magyarország volt hadügyministere Mészáros altábornagy meghalt. Legkitünőbb számüzött-társai egyike, Szemere Bertalan, ez alkalomból a következő sorokat intézi hozzánk, melyeket közölni sietünk. — Pauchet E.

„A magyar emigrátio, bár számra csekély, már sok tagját vesztette el. A lovagias gróf Batthyány Kázmér Párisban halt meg; Bem tábornok, küzdelmünk hőse, Aleppoban; Beőthy Ö., a nagy szónok Hamburgban; a vitéz báró Kemény F. Londonban; a bátor Prágay (?) Cubában lövetett agyon; a derék Lórody Ázsia sivatagain veszett el. Egy szóval alig van a világnak oly zuga, hol egy két barátot ne kellene siratnunk.

S legközelebbről, november 16-án, ismét egy nagy érdemü embert veszitének el. Mészáros Lázár altábornagy hirtelen halt meg Eywoodban (Herefordshire) Angliában, alig érkezve meg az Egyesült Államokból, hol utolsó öt évét tölté. Szándéka volt Genfben telepedni meg, e szintoly szabad földön, mint az a honnan jött, de sokkal közelebb annál szeretett honához, s ez az egyedüli ok, mely őt arra birta, hogy visszatérjen Európába.

Csak hatvankét éves volt. Fiatal korában katonai pályára lépett, s minden rangfokozaton dicsőségesen átmenve, soká volt vitéz ezredese egy vitéz magyar huszárezrednek. Mikor 1848-ban Magyarországban a felelős kormány megalakult, őt, mint tábornokot hivták meg a hadügyi tárczára. Sem hely sem idő mind azt elsorolni a mit tett, akár mint minister, akár mint hadtestparancsnok; elég legyen itt sirja fölött kimondani annyit, hogy soha senki polgári kötelességét jobban

nem teljesitette. Hazafisága, szabadságszeretete, lelkiismeretessége a demokrat elvekért való küzdelemben, ragaszkodása a nemzeti ügyhöz, annyival csodálatra méltóbbak, mert egész életét az osztrák hadseregben töltvén, még sem habozott egy pillanatig sem hazája ügyéhez csatlakozni, midőn azt veszélyben forogni látta. Nagy katonai és tudományos képzettséggel biró ember létére, 1843 óta a magyar akademiának is tagja, lángoló hazafisággal ritka tevékenységet egyesitett magában. Mindenütt kitüntette bátorságát, mint szónok a parlamenti küzdelmekben, mint katona a harczmezőn; de mindenek felett a jellem erkölcsi tulajdonai által tündökölt, az önzetlenség, igénytelen szerénység s teljes önmegtagadás által, szivesen háttérbe vonult, ha a közügy kivánta, s mindig jelen volt a veszély pillanatában; a veszélyes dicsvágy szomját ő nem ismerte.

Mint magán ember, a legszellemesb modorral birt; kedélye vidám, zavartalan az élet minden körülményei s annyi sorsváltozások között; a fényes haderő élén ugy mint a számkivetésben Kutahiában, fehér fürtei alatt is szive mindig ifju maradt. Egy tekintetben szerencsésnek is mondhatjuk: soha sem voltak személyes ellenségei; még az osztrák hadseregben maradt régi bajtársai sem gyűlölték, bár harczoltak ellene; ellenkezőleg, nem szüntek meg őt becsülni és szeretni.

Bizonyára nem birt egy Washington szerencséjével sem dicsőségével, de igen tiszta lelkével s nemes szivével. Jól esik remélnünk, hogy egy ily ember, polgár, harczos és vértanu, nem fog az idegen földben minden emlékkő nélkül nyugodni, legyen az bármily szerény, melyet minden igaz magyar, ki Angliában utazik, kegyelettel fog fölkeresni, — addig is, mig hamvai egykor, s talán mihamarabb, visszatérhetnek a régi sza-

bad és független Magyarországba! Csak ott lehet neki jó nyugalma s ott kell nyugonnia!

Szemere Bertalan,
volt magyar minister.

Páris, 1858. november 20-án."

Végre kaptam Heckenasttól levelet, azt mondja, eddig 21 lapszámban (a Magyar Sajtóban) 6000 sornál több jelent meg, s diját küldi. Különben azt állitja: ő épen könyvben ohajtá kiadni, erre ajánlkozott, — de nálam van Székely levele, ki akkor ellenkezőt ira. Mint könyvért 1000 frankot ajánl, — mi nevetséges ajánlat. A másolásért kellene fizetnem 400 frankot, egyéb kiadásaimról nem szólván, utazási költségeimről épen nem. Külföldi utazásom 1840-ben nekem tisztán 6000 franknál többet adott, 2-ik kiadásáért 1500 frankot kaptam, s a könyváros mint ajándékot vette. A két utazás érdeme közt, mint az iró állása közt is, akkor és most, ég és föld a különbség.

Nem feleltem neki, hanem Mocsáry Lajosnak irtam, nézne körül a kiadók közt, 1000 pftért olcsó, 800 pftért ajándék.

Mocsáry a nemzetiségrőli munkáját küldte meg. Ugy látom levelem folytában irta, felelet Eötvös J. két kötetes munkájára, melyben a nemzetiséget igy definiálja: az törekvés más fajok fölött uralkodni. A munka nem generalizál, hol tudományos akar lenni, kissé gyönge, de ez alig két fejezet, de egyebütt elég józan, gyakorlati.

E hónapban utazásomban sokat haladtam. Athénét csaknem bevégeztem, majd 100 lap, pedig az volt a legnehezebb, ettől féltem. Attika s a többi magában

legombolyodik. Fájdalmas a munka mig fogamzik, mig alakul, mig az egésznek tervét elmémben kifőzöm, mert én minden munkánál hármat tudok előre, elejét, közepét vagy az átmenetelt, és végét. Minden jó munkának szabatosnak, haladónak kell lenni, mint egy epigrammnak, vagy mint egy drámának. Az olvasó, ha nem érti is e belső formát, de érzi ösztönileg, bár kevés tudna magának róla számot adni.

December.

Görögországi utazásomat folytattam, s jól haladtam benne, VII. fejezetet bevégeztem, de itt megakadtam, a tokaji borüzlet sok gondot ád. Ki kereskedelmi dolgokhoz nem szokott, azt ilyesmi igen nyugtalanitja. Először nem jön rendesen a bor, aztán aggaszt az eladás, sokan ugyan mindent igérnek, de az igéret szép szó.

Dina ismét viselős, tavaszkor májusban fog lebetegedni. Fejbaja tökéletesen elenyészett, de lépbaja nem, ebben néha szenved, azonban nem annyit, hogy néha jó órái ne lennének.

A ház öröme Gizellánk, ki egészséges mint a makk, cseveg, szaladoz, mulattat, — szép is, kedves is, szegény Irénkénket elfeledteti. Az élő háttérbe szoritja a holtat, az uj rózsák pompája elfeledteti azokat, melyek egy hó előtt gyönyörködtettek, s most nincs meg poruk sem, a szél elragadta.

Mimi gyakran ir, hol szépen, hol roszul, hol okosan, hol szelesen, vele nem vagyunk megelégedve, pedig esze s szelleme nagy, sőt fényes reményekre mél-

tán jogositott. Sokszor dorgálom, de a távolban hiában, nem teszi mit neki tanácsolok, azt hiszem ott hol van, Dr. Engelmannál, igen is elkényeztetik. Egyébiránt még nincs 12 éves, még mindenre lehet hajlitni; adná Isten jóra! a h a z á t elvesztvén a h á z i körben virulhat nekünk csak öröm, megelégedés és boldogság.

1859.

Január. — Páris.

Európa, mintha egy villanyos ütést kapott volna, megrengett. Napoleon ujév napján Hübnerhez, az ausztriai követhez pár kemény szót szólt. A börzék leestek, a lapok fölriadtak, az olasz ügy napi kérdéssé vált. A telegraphok dolgoznak erősen, háborúról beszél a világ.

Nem lehet különben. III. Napoleon öröklé I. Napoleon politikáját, kevésbé genialis ő, mint nagybátyja volt, de okosabb, ravaszabb, s talán a végórában szerencsésebb lesz.

Emlékezem, hogy 1852-ben a coup d'étatkor én örültem. A franczia nép akkor mélyen sülyedt, s most is gyáván tűri a jármot, de Európára nézve én abból jót jóslék. Azon eszmém volt akkor, hogy ő mind azokkal háborut fog folytatni, kik nagybátyját megbuktatták. E jóslatomat láttam teljesedni midőn az angollal szövetkezve a muszkát legyőzte. S barátot csinált belőle

ügyesen, mivel becsületes föltételek alatt köttette meg a békét, mit mivel az angol nem akart, azon czélt is elérte, hogy az angol s muszka közt feszültség maradt fenn. Az osztrák rövidlátó politikát követett, a muszkát maga ellen felbőszité, s a nyugati hatalmakat sem elégité ki. Mi természetesebb, hogy az ekkép elszigetelten álló osztrákba köt? A muszka örvend az uj harcznak, az angol nem mer, bár akarna, Ausztria mellé állani. Az olasz ügy népszerü, s igy mellette, III. Napoleon mellett a közvélemény is nyilatkozik. Ha majd, az angollal a muszkát megvervén, az osztrákot legyőzi s meggyöngiti, akkor jő a végső csapás, s a muszkával megy az angol ellen, melyet az osztrák segiteni sem nem akar, sem nem tud, — lassan, de erre készül Napoleon, ezért veri meg Austriát, hogy képtelenné tegye Angliát segiteni, ezért öregbiti 10 év óta roppant költséggel hajóhadát, már most is az angol és franczia hajóhad csaknem egyenlő számra, s nagyobb ha az oroszét, mint kell, hozzá veszszük, végre nem kell elfeledni, hogy nincs Francziaországban valóban népszerü háboru, csak az, mely a szerinte hitetlen (perfide) Albion ellen fog kezdetni.

Igy fogja III. Napoleon a szent szövetség tagjait egymásután legyőzni, egyet a más segedelmével, ha t. i. Isten segiti, s a szerencse vele lesz.

Igy fog beteljesedni 1852-ki gondolatom, hogy az uj Napoleon a régi Napoleonért sorban boszut fog állani.

És azután? És azután? Ha jó ember, ha van hite, elve, ha van nagy gondolat lelkében, akkor be fog teljesedhetni mit I. Napoleon Sz. Ilonában mondott: hogy a mely fejedelem a szabadság s nemzetiségek

nevében föllép, az maga körül fogja összeseregelve látni a népeket, s Európa élén álland.

Hasznát fogja-e venni III. Napoleon azon tanácsoknak, miket I. Napoleon ama szirttetőn kigondolt? Nagy kérdés, nagy talány.

Házi körünkben változás történt. Kánya Mari, ki 1856-ik junius óta nálunk volt, mint nevelő s társalkodó, haza ment, szülőit meglátogatni. Alkalmasint nem fog többé visszatérni hozzánk.

Minden esetre eltávozása ürt hagyott a házban, — mert ő jó magyar érzelmü leány is volt, s jó volt vele a hazáról beszélni!

Február.

Európa forrongani kezd. Az olasz ügy csakugyan napi renden van. Megjelent itt egy röpirat, Napoleon III. et l'Italie (mondják La Gueronière tollából), melyet az itteni kormány nézetének tartanak általánosan. Azóta több is jelent meg, ütik a vasat mig meleg. Ausztria készül, seregeket küld Olaszországba, Piemont Európára hivatkozik, számos menekült tódul oda résztvenni a szabaditó harczban, mely kikerülhetlennek látszik.

Teleki L. hol itt van, hol utazik, nincs nyugta mint az örök zsidónak. Most is titkolózik mint mindig, akármit kérdezek tőle, gondolkodik előbb: feleljen-e? Azt kérdém tőle: Katona Genfben van-e? Azért kérdém: mivel nem felelt egy levelemre. Teleki habozva mondá: nem tudom, . . . az az ott volt, — ott van, tulajdonképen nincs, . . . hát nem tudsz semmit? — Nem. — Azt mondják eltávozott onnan, mert kénytelen volt, . . . de én nem állitok semmit. . . . Sokat beszélnek, . . .

nem tudsz semmit? — Nem. — Nem gondolod, hogy az rosz ember, hm?... én nem mondom, de bizony szomoru dolog a mint viseli magát... Nem tudsz semmit? — Nem. — Sokat beszélnek, czudar dolgokat, hogy... én nem tudok semmi bizonyost,... hát te? — Semmit. — Azt mondják, hogy Münchenbe menekült volna, miért? nem tudom. Azaz beszélik, hogy a bordeauxi házat, melynek ügynöke volt, megcsalta volna, ... de én nem tudom. Szegény Bornemiszánét, testvérét, sajnálom.... Azért ment volna Münchenbe, ugy mondják, én nem tudom, — tudod én bizonyost nem mondhatok... Ehhez képzelni kell egy embert, ki fölkel, leül, megint fölkel, rád néz vizsgálva mit gondolsz, öszszehuzza arczvonásait, magával küzködik, mit mondjon, mit ne, akarná, hogy kérdezz, ha kérdeztél nem felel, a mit felelt tüstént visszavonja, szóval, a legnagyobb habozás phásisait látod képén, mozdulatain, beszédében, más embernek ez a legfölségesebb mulatság volna, de engem szánakozásra indit. Ez ember volt a mi követünk itt 1848-ban; ha ily kis dolgokban ingadozó, határozatlan, milyen lehet nagy dolgokban? Én őt mindig a leghidegebb s nyugodtabb arczczal hallgatom, s most is csak ezt felelém neki: én semmit nem akarok róla tudni, csupán azt, ott van-e? azon egyszerü okból, mert irtam neki egy erdélyi név iránt, mi eszembe nem jutott, és ő nem felelvén, kiváncsi valék tudni ott van-e, avagy nincs?

Almássy is kóborol, napról napra várja az amnestiát, a hős, ki alelnökösködött midőn a trónvesztés april 14-én, 1849-ben kimondatott.

Itt van két fiatal művész, kiket gyakran látok. Egyik Klimkovics F., ki Sz. László és Salamon kibéküléséről históriai nagy képet festett. Szinezetre, rajzra

elég jeles, de sok benne az alak, és élet alig van egy-kettőben. Erővel történeti festész akar lenni, pedig nincs hozzá elég erélye és eszméje, mint genre és tájképfestő jelesb fogna lenni, — de ő is azok közé tartozik, kik más akarnak lenni mint mire hivatásuk van. Vörösmarty mindig drámairó törekedett lenni.

Fiatalabb, de eszesb, tüzesb, eszmedusabb Madarász Victor, csak az a baja, hogy nagyon szeret mást birálni, s nem kis mértékben elbizott. Feje hasonlit a Petőfiéhez. Féltem hogy tehetsége lévén kritikára, teremteni nincs. Azonban Zách képe, mit most végzett be, igen meglepett. A gondolat oly egyszerü, mint az elrendezés, az ecset ügyes, változatos, tetszelgő, — szóval a fiatal embernek nagy jövendőt lehet igérni. E képe az itteni kiállitásban is diszes helyet foglalt volna el, de haza küldi, mert pénzre van szüksége. Eötvös J.-nak irtam, figyelmeztetve e képre.

Márczius.

Congressusról beszélnek. Lehet, fog tartatni, de az bizonyos, hogy nem lesz sükere. Mit Napoleon kivánand, Ausztria nem adhatja meg, s mit ez megád, azt Napoleon nem fogadhatja el, és igy vége a háboru lesz. Ez elkerülhetetlen, ha congressus lesz is, mi még nem bizonyos.

Telekinek mondám: itt volna az ideje, Napoleon herczeggel az összeköttetést fentartani. De ő már rég nem volt nála, s nincs kedve menni. Én ellenben sajnálom, hogy nem mutattatám be magam, de eddig nem volt kilátás összeütközésre Austriával, s én nem szeretem az udvarokat, kivált hol őszinteség nincs. Ő elfo-

gadja császári-herczegi állását, a tiszteletet, a pénzt, minden jót mi belőle rá árad, azonban a liberalist játszsza, az elégedetlent, az ellenzékit, — oly komédia, milyent minden udvarnál találni. Azt mondják, esze van, jelleme kevés, szeret nevetni mások rovására, bátorsága is hágy kivánni valót, szóval alakoskodik, s én ily körbe nem vágyom. Azonban most kezdem sajnálni, hogy ez áldozatot, remény fejében, ügyünknek nem hoztam meg.

A bor, a bor! Minden időmet ebben töltöm. Nehezen megy. Néha csaknem kétségbeesem, hiában, nekem nincs szerencsém semmiben. Életem merő csalódás.

Egy ur azt igérte, 20 hordót maga elád. Három hóig felém sem jött. Más 10—14 palaczkot kért mutatóban, ára 120—140 fr., elitatta, de egy palaczkkal sem adott el. Harmadik kizárólagosan kivánta, hogy megbizassék; 40 napig vártam, 11 palaczkkal vitt el bort, egyet sem hozott vissza, sem pénzt, sem vevőt nem szerzett. Egy negyediknek milliós atyafiai vannak, mindent igért, semmit sem tett. Szóval, ki valamit igért, ki a vállalatra biztatott, mind nem tesz semmit. Mennyit irtam, mennyit beszéltem, mennyit kértem, mi sok megaláztatásnak tevém ki magamat, s mi kevés az eredmény! Pedig Mezőssyféle boraim fölségesek, mig itt a csinált, az ál-tokaji bor 18—30 fr., én a jót 8—12 frankon adnám, mi olcsóbb mint azt kapni Pesten. Azt hittem, ez áron eleget sem tudok hozatni, s ime a mi van, mintegy 2000 palaczk, azt sem birom eladni. Ebbe hazafiságból is fogtam, mert itt a tokajbort nem ismerik, tiszta, valódi egy csöpp sincs, s a hamis borzasztó drága, de beláttam azt is, hogy j ó t s o l c s ó n adva, magamon is segithetnék, mire ama roppant veszteség

után nagy szükségem van. Gyakran nyomnak házi gondok, s félek, eddigi állandó tapasztalásomból itélve, minden káromra fordul, még a legjobb is, ha én veszem kezembe. Mintha meg volnék átkozva, a mit illetek, az megvesz, mint a dühös állat, — csak egy sikerült mindig, az mit végrehajtani tisztán, s egyedül tőlem függött, nem mástól, még a sorstól sem.

Pörünk sem végződött Amerikában, azon részvények miatt, miket az a gazember Boldini ellopott. Három hónap óta mindig vártuk az ügyvéd levelét Charlestonból, félve és ohajtva, végre e napokban jött egy levél, — három napig nem mondtam meg Dinának, sem nem mertem felbontani. Végre fölnyitám: a pör nem vétethetett fel, tehát 8—12 hó mulva fog tárgyaltatni, — kedvező azon hirecske, hogy a biró, ki első instantiában ellenünk mint egyes biró itélt, s ki a fölebbvitelnél más hárommal fogott volna itélni, szélütést kapott, s többé nem fog itélhetni. Tőle féltem, a hiuság nagy indok lett volna nála, a többi három tag véleményét, bár mi módon megnyerni.

Otthonról semmi hir, csak hogy Balassa Emilia férjhez megy, s Pista megnősül. Nem fog-e barátsága Dina iránt megcsökkenni, s ügye iránt lesz-e a régi hűséggel? Kinek családja van, annak több gondjai s kötelességei vannak.

April.

Az olasz kérdés mind inkább bonyolodik. Az bizonyos, Napoleon minden áron háborut akar. Azonban látja, miképen háborut sem az ország, sem Európa nem akar, tehát oly szerepet játszik, hogy a kihivás ne

tőle, hanem Austriától jőjön. Ő látszólag elfogadja a congressust, mit Anglia, Russia sürget, de nem kivánja, neki az olasz ügy csak ürügy, ő az olaszokat függetleneknek csak ugy akarja, ha övé lesz belőle a dicsőség.

Oly ügyesnek tartják az osztrák diplomatiát, s ime a legügyetlenebbnek mutatkozott. Midőn egész Európa, értem a kormányokat, a háboru kitörése ellen, tehát Napoleon ellen dolgoztak, s midőn neki, Ausztriának ezt minden áron halasztani, ha lehet kikerülni kellett volna, tudván, ha ugyan ismeri, külső és belső helyzetét: bolond észszel maga lőn a kihivó, s Piemontnak hadat üzen, ha három nap alatt le nem fegyverkezik. Természetes, Piemont nem engedett a felhivásnak, Francziaországgal védelmi s támadási szövetsége lévén, az köteles volt segiteni. E szerint Napoleon kétszeresen érte czélját: háborut folytathatott, és nem ő volt a kihivó, — ugy hogy ekkor a közvélemény európaszerte Ausztria ellen fordult, s a párisi nép, tiz év óta első izben mutatott Napoleon iránt valódi lelkesedést. Valóban itt a bárány támadta meg a farkast, s ez ártatlannak látszott, — okos volt mint a kigyó.

Kéz alatt folyvást dolgoztak, hogy kellő időben minden kész legyen.

Napoleon herczegnek Klapka (ki szereti magát mutogatni) terveket adott, mikép kellene Magyarországot fellázitani. Mondá: ha ő Fiuméba 10—20,000 emberrel kiszáll, nevére az egész ország fegyvert ragad.... Napoleon herczeg nem hisz el mindent, bár ugy tetteti magát, s egy más magyartól kérdezé: valóban olyan népszerü volna Klapka? S nem ismervén multját, annak véleményét kérdé, ki felelé: „ő azon tábornokok közé tartozik, kiknek nem volt alkalmok, magokat kompro-

mittálni." Ez itélet tul sujtó volt. Klapka jó hazafi, ez igaz, de hiu mint egy leány, ingatag mint egy gyermek, mint katona bátor, mint vezér félénk, erélytelen, játéka környezetének, az országot s népét s ennek történetét nem ismeri, e részben tudatlan, német nevelést kapott; szóval gyönge jellem, de nem rosz ember.

Ő és Teleki L. értekeztek Napoleon herczeggel, s valóban, Ausztria ellen folytattatván a háboru, ok volt némit reményleni, kivált ha az orosz csakugyan boszut akarna Austrián állani. De mit akar a császár, ez a fő kérdés. Ez a nagy Sphynx, ezt kell kitalálni.

Május.

Ezt én indirecte akartam megtudni.

Irtam april 30-án egy czikket „Et la Hongrie?" (És Magyarország?); május 3-án egy mást: „L'Autriche plaidant pour les libertés qu'elle a violées" (Ausztria, mint az általa megsértett szabadság szószólója); május 11-én egy harmadikat: „L'Autriche plaidant pour les nationalités qu'elle a opprimées" (Ausztria, mint az általa elnyomott nemzetiségek szószólója); és átadtam a Patrie-nak, majd a Constitutionnelnek, mely félhivatalos lapok a kormánytól függenek. Gondolám: ha felveszik, sőt ha ez értelemben irnak, akkor ez jele annak, hogy a császár hajlandó lesz valamit tenni értünk is. Szivesen fogadtak Laguerronière és Amedée René, de mielőtt magasb helyen nem tudakozódnak, a magyar ügyet nem pendithetik meg.

Néhány nap mulva választ kapék, hogy nincs ideje e kérdésnek, sőt ez a napi, t. i. az olasz kérdés meg-

fejtését csak megnehezitené, uj diplomatikai bonyodalmakat idézvén elő.

Már ekkor meg valék győződve, hogy érettünk a kormány semmit nem fog tenni. Azonban ez nem ok kötelességemet nem teljesiteni hazám iránt, tehát a Siècle, ellenzéki laphoz fordulék, s beszélve legfőbb szerkesztőivel, hol megigértek mindent, hol visszavonták, s miután négy czikkem hat hétig hevert nálok, a magyar ügyről egy árva szócskát sem irtak. Ugyan ők: kik Maninról annyit irtak, kik a dunai fejedelemségek érdekében száz czikket firkáltak össze, rólunk Magyarországról nem akarnak megemlékezni. Csaknem hajlandó vagyok hinni, hogy el volt nekik tiltva, különben ez elvbeli következetlenség megmagyarázhatatlan.

Megjelent Perczel is. Őt 1849 óta nem láttam, Jersey szigetben lakott folyvást. Most is a régi: okos és bolond, dühös és békés, magát mindennek képzeli, Európa első hadvezérének, csak *ő* menthette s mentheti meg a hazát. Kossuthtal 1851 óta nem találkozott. Olaszországba akar menni. Itt van Teleki L., Klapka, Puky, Szabó Imre (Görgei megbizott barátja most is) stb. — de ezek Perczellel semmit nem közölnek, bár Napoleon herczeggel összeköttetésben vannak.

Teleki L. nem jön hozzám, eddig járt mindig. Mit jelent ez?

Többen sürgetnek, hivnám össze őket. Ez értelemben irék Perczelnek, *ő* közlé velök, de nem jöttek, — Teleki nem jön hozzám. Sőt hallom, hogy ő, Klapka, Puky, kik Kossuthtól 1852 óta elszakadtak, hozzá menének értekezni, s ekkép ismét vele készek menni; mi föltételek alatt, nem tudom. . . .

Jó hirrel végzem e hót. Május 31-én éjjel, 11—12 közt fiam született: Móricz, Huba, Attila, József.

Junius.

Perczel visszajött Genuából, hol a többiekkel öszszeveszett. Ment Londonba Kossuthhoz, vele tehát kibékült. Visszajövet nem jővén hozzám, irék neki Jerseybe, s ő válaszolt; mondván: hogy elkerült, mivel nem akart velem közölni titkokat, mikre nincs felhatalmazva. Azaz, Kossuth nekik azon föltételt tevé: nem részeltetni engem a haza megmentésének művében. Erre ezt irám Perczelnek:

Junius 13-án 1859-ben.

„Ha tudom vala, hogy Párison átutazva, számitásból kerültél el, bizonyosan nem irtam volna neked. Kell hogy gondolatomat őszintén kimondjam, fontold meg jól, s légy igazságos.

Arra, hogy Kossuthtal ujra szövetkezél, bár őt tartád te is a haza elvesztése fő okának, semmi észrevételem, jóllehet nem hiszem, hogy ő azóta valamit vagy tanult, vagy felejtett volna, s azt sem hiszem, hogy ő hivott fel, hanem te hajoltál meg előtte.

Nem ebben van a dolog veleje, hiszen a hazáért meg lehet bocsátani mindent; a mi nem szabad, az abból áll: a jó hazafit ármánykodva kizárni ott, hol a közügy forog szőnyegen.

Fölteszem az esetet, hogy valaki, bár ki a magyarok közül hozzám jött, s azt mondta volna: „itt az alkalom a hazáért valamit tehetni, dolgozzál velünk, de csak azon föltétel alatt, hogy Perczellel nem tudatod, sőt tőle eltitkolod, mert őt, bár számüzött társunk, ki akarjuk zárni“, tudod mit feleltem volna azon embernek?

Azt mondtam volna, hogy rosz magyarnak, pártembernek tartom, ki magát s nem a közügyet nézi, s ajtót mutattam volna neki.

Mit tettél te? feleljen lelkismereted.

E magasb hazafiui szempontból itélem meg eljárásodat. Azt nem is akarom emliteni, mert ez másodrendü tekintet, hogy mi viszony volt közöttünk hajdan, hogy 1843—45-ben belső barátok valánk, hogy 1848-ban magas hivatalba körömbe hivtalak, hogy midőn a pesti országgyülésen a hadjáratot megtámadád, Kossuth mint szomszédom a miniszteri padon hozzám dühösen mondá: szörnyüség, hogy egy miniszteri hivatalnok a kormányt meri megtámadni, reménylem, sőt követelem, Perczelt elcsapod. Nem tettem, mert én nem igy fogám fel a hazafiui s képviselői kötelességet, s mindig türelmes voltam a vélemények iránt.

Tehát ám kerülj, ám titkolózzál, — előttem ott, hol a haza ügye forog kérdésben, ám másokkal együtt járj e politikai immoralitás utján, — legyen bár hazám szabad vagy sem, a mi hely engem ott megillet, azt elfoglalni minden időben tőlem függ, senki mástól nem. Nemcsak számot tudok adni tetteimről, de vannak emberek, kiktől számot fogok merni kérni a haza szine előtt.

Ime ez válaszom meglepő leveledre, higgadtan irom, de mint látod, multam jogos önérzetében.

Sz.“

Hallám, hogy Teleki L. igen aggódék, hogy Kossuth e föltételének alávesse-e magát. De elfogadta. Elmondám itt régebben, hogy én mindig kitünőleg bántam vele, sokat elnéztem neki, politikai okokból, de ő ép ellenkezőleg járt el irányomban, szavakkal nem, de tettleg igen. Elvégre bele fáradtam, s ő sokáig nem

jövén hozzám, inkább örültem annak, sem mint sajnáltam. Ok nélkül maradt el. Ezelőtt két évvel, bár én ha találkoztam vele, nem köszöntém, ismét eljöve, ok nélkül mint a nélkül maradt el, ez neki sok belső küzdelmébe kerülhetett, mert ő makacs, kevély (bár födözgeti), sok becsület-álfogalmakkal tele, háromszor jött mielőtt látott s vagy én neki a látogatást visszaadtam volna, éreztetni akarván vele előbbi viseletének igazságtalanságát, de hittem is, hogy ő örökké az marad a mi volt, szellemileg jeles, jellemben habzó, beszélni kész, tenni röst, elvből, ambitióból demokrata, lelkében kevély urias grófi czimére, vándorol folyvást mint az örök zsidó, a megtestesült határozatlanság, ki nem képes magát eltökélni valamire, sem kis, sem nagy dolgokban . . . Tehát két év óta irtunk egymásnak, s midőn erre utazott, itt lakott, mindig meglátogatott, théázott nálunk s ebédelt többször.

És ime, midőn némi remény valóban mutatkozék hazánkra nézve, midőn az emigratiónak nagyobb megbántásokat is el kellett volna feledni, midőn ő, a mint nekem szembe mondá, másoktól, kivülem, minden státusférfiui felfogást megtagadott, Kossuthtól is; ő itt van hetekig, felém se jön, kerül, s mintegy számitva ki akar zárni a hazafiui munkálkodásból, mi annyival jellemzőbb rá nézve, mivel ő igazán mindent reménylt, általában ő hamar reményl. Ő engem sokszor megsértett, el-elmondtam neki és megbocsáték, nem mondom, hogy nehezen nem esett, de megtettem, mindez személyes ügy vala; de most ő bennem a számüzöttet, a hazafit, a martyrt sértette meg, ki akart zárni azon ügyből, mi nem a mienk, hanem a közös hazáé, ezt nem bocsátom meg *soha*, sem itt, sem a más világon.

Igy bánt ő velem, barátjával, ő, a számüzött, velem, bajtársával, ő nem szégyenelt elfogadni ily alacsony föltételt, és épen Kossuthtól, kitől politikai ostobaságai miatt 1852 óta elvált! Hogyan itélt ő Kossuthról, kitünik 1851-ik october 30-án Zürichben kelt leveléből, melyet naplómban már akkor, midőn megkaptam, vagy valamivel később*) jeleztem volt.

Ép azon évben, 1851-ben jött Londonba Kossuth. S tettel és szóval azt teljesité pontról pontra, mit ama levelében Teleki oly szabatosan definiált.

1-ször Southamptonba érkezvén, magát kormányzónak s excellentiásnak czimezteté, magát ugy irá, s hogy ennek nevezze az emigratio, igényelte. Ez történt october elején, Teleki ezt jól tudta.

2-szor Amerikába utazván, s meghallván ott, hogy az emigratio vele elégedetlen, irt egy levelet febr. 15-én 1852. Cincinnatiból, melyet birok, s melyben mondja: „Munkásságom czélja: hazánk függetlenségi nyilatkozatának valósitása; a Habsburg-házzal semmi transactio; Magyar- és Erdélyország territoriumából semmi concessio; sem ezen territoriumnak akár nemzetiségi, akár más tekintetbőli feldarabolása; kormányzati forma respublika stb.“ Viszonyát az emigratiohoz igy definiálja: „Munkásságomat semmi gátoló formákhoz nem kötöm; midőn tanácsra s közremunkálásra szükségem van, tanácsát kikérendem annak, kit alkalmasnak vélek, s közremunkálásával élek azoknak, kikben bizni okom leszen, *de* a tervek, az organisatio, az előkészületek csomóját a világon senkinek kezébe nem adom . . . Ha tehát egyet nem érthetünk, ám legyen párt, én egynek vagyok főnöke, kik ehhez csatlakozni kivánnak,

*) Az 1852-diki januári följegyzésekben.

tudják, hogy az csak azon elvek alapján történhetik, .. engedelmeskedniök, tenniök kell a mire utasitom, — kinek ez alap nem tetszik, az ellenem van, ám lássa . . . Ha az emigratioból senki sem lesz is velem, én azért mégis ez alapon maradok . . . Kik e törekvéseimnek utját akarják állani, ellenségeknek tekintendem . . s bánunk egymással mint ellenséggel . . stb."

3-szor. A nemzetiségi kérdésben Telekinek már 1850. aug. 28-ról irt Kiutahiából egy levelet (birom kivonatban), melyben ez van: „Menjünk hát divergens utakon . . Azon organisatión tul, melynek tervét velem közléd (Teleki), te még a szerbeknek és oláhoknak provincialis existentiát akarsz adni . . Ez annyi mint Magyarország dismembratiója . . s politikai halála . . Kezemet nem nyujtom oly lépéshez, melynek resultatuma roszabb, mint minden a mit más uton veszthetünk stb." (Hosszu levél.)

Tehát mintha Teleki fölebbi levelére pontonkint felelt volna Kossuth: magát kormányzónak nevezteti s tartja (2-dik), — föltétlen engedelmességet követel mindenben, ez valódi dictatorság (1-ső), — végre a nemzetiségi elv elismeréséről mit sem akar tudni, a territoriumi integritás nála a fő (3-dik); és Teleki, ha szólt is itt-ott ellene, nyilván soha, irásban épen nem lépett föl, sőt Batthyány ellen s ellenem beszélt, akarván lenni jól a Kossuth embereivel is, mert 1852 óta ő vele nem érintkezett, de nem elvből, csak mert Kossuth által mellőztetett.

És ime ez ember most hozzá ment hivása nélkül, az itteni kormánynyal érintkezésbe hozta, mely Kossuthtal őszinte soha nem lehet, erővel a combinatióba hozta őt, kitől minden státusférfiui belátást megtagadott, kiről azt irta nekem: hagyd rohanni, igy jobban lejárja ma-

gát, — sőt elfogadta azon gyalázatos föltételét, hogy én tőlem ez alkalommal távol tartózkodjék. Ilyesmit csak szolga fogadhat el urától.

A fölebb (lásd május), elősoroltak után azon meggyőződésre juték, hogy III. Napoleon érettünk, fegyverrel, semmit nem fog tenni s tehetni. Francziaország már az olasz háborut nem akarta, hogyan akarna egy magyar háborut? Lehetetlen, hogy Anglia s Németország közbe ne szólna, és Oroszország? Hát ha ennyire ennek boszuvágya sem menne? Hát ha tartana attól, hogy Lengyelország példánkat követni akarná? Ez esetben európai háborutól lehetne tartani, s Napoleon azt nem akarja, ekkor trónját félthetné, ellenben az olasz vállalatban neki a diadal s a dicsőség bizonyos.

Legfölebb a békekötés alkalmával szólhatna s tehetne érettünk valamit. E feladásban pártolná Anglia, mely az alkotmányos jogoknak mindenütt barátja, s érdekében is áll, hogy Ausztria erős legyen, mely gyönge lesz örökké mig Magyarország kielégitetlen marad. Poroszország szinte mellettünk fogna lenni, mert a korlátolt hatalmu Ausztria nem avatkozhatnék oly könnyen a német szövetség dolgaiba. Ha szabad lesz Magyarország, Ausztriának mindinkább ebben kell sulypontját keresni, s nem nyugoti, hanem keleti politikát követni. Sőt Oroszország is jó szemmel nézhetné ezt, keleti terveiben Ausztria örökös gát, Magyarországgal megalkudhatnék. Végre Szardinia is biztosabb lesz, ha Magyarország szabad lévén, Ausztriától megtagadja a pénzt s katonát Olaszországba avatkozni.

Ily értelemben lévén, három emlékiratot szerkesztém, egyet, jun. 5-ről, Cavour miniszterelnöknek; jun. 11-ről Lord Palmerstonnak. A harmadikat, jun. 29-ről, István főherczegnek küldtem, bár erre nehezen adám magamat. Ez ember most sokat, mindent tehetne, ha erély, becsületérzés van benne, annyival inkább ha némi hazafiság. E 10 év az ő politikáját igazolta, attól eltérve Ausztria, ime örvény szélén áll, olasz tartományait elveszti, főleg mivel nem számithat Magyarországra s a magyar seregre, s elleneitől függ, hogy itt minden pillanatban lázadás üssön ki, mely az ausztriai birodalmat megsemmisiti. Tehát itt volna az időpont, hogy István föllépjen, követeljen alkotmányt, kivánja ellenségeinek, a centralistáknak eltávolitását a kormányból, őt igazolta az utolsó tiz év, s bármint viselte magát egykor nálunk, ha ő visszamegy, a conservativektől környezve, a régi alkotmányt visszavive, lelkesedve fogna fogadtatni, — a nép el szokta szenvedéseit felejteni.

Ezt tenni annál okosabb volna a kormánytól, mivel övé lenne az inditvány érdeme, s megelőzné azt, mire külbefolyás netalán kényszeritené. Ime ez volt az én reményem. Ha van a dynastiában egy csöpp okosság, ezt teszi, s mi nagy szerencse volna a szegény nemzetre nézve, ha vérontás nélkül jutna jogainak birtokába!!

Junius 3-án iratott be fiam az I-ső kerület (mairie, arrondissement) jegyzőkönyvébe (rue D'Anjou St. Honoré). Neve: Móricz (azért hogy a franczia is kimondhassa, de néhány jeles embert ismertem is e néven), Huba (nemzetségünk alapitója, a hét vezérek egyike, honszerző, — emlékezzék rá), Attila (legyen a zsarnokok boszuállója s ostora), József (ezt nőm kivánta több okból).

Még 1856-ban csináltam egy verset, gondolván fiam lesz (de Gizella született), s ekkor elhatároztam vala fiamat Hubának keresztelni. Ezt irtam:

„Miért neveztünk el Hubának?
Egykor tán kérdeznéd tőlem,
Midőn hamu lett már belőlem,
Romja alatt a hazának.

Azért neveztünk Hubának
Családunknak mert ez őse,
S a hon-szerzők egyik hőse,
Elrontója Nagy-Morvának.

Hogy a hont ő is szerezte,
Kell hogy erre emlékezzél,
S apádra, ki bujdosva él, —
Szerezd a hont vissza majd Te.“
Ámen.

Tanuk voltak: Cerrati Lajos, szardiniai consul (ki 1848-ban Magyarországban küldetéssel járt), és Honein Alphonse, festész, szomszédunk (7. rue de Châteaubriand).

Julius.

A francziák egymásután három, négy csatát nyertek: Palaestro, Magenta, Malegnano és Solferinonál. Én azt hittem volna, hogy az osztrákok legalább egyet meg fognak nyerni háromból, bár föltevém, hogy az olasz s magyar seregrész hanyagul fog csatázni, sőt sok közülök átmegy az ellenséghez. Ilyesmi történt is, bár a francziák ezt nem mondogatják, mert ez vitézségöket kisebbitené, csak igy lehet megmagyarázni az osztrák foglyok nagy számát, mely eddig 14—20,000-re megy. Egy franczia

tiszt beszélte, hogy 25 lovassal reconnaissance-ot tévén, 250 ember adta meg magát. Kérdvén az osztrák kapitányt, ki vezérlé őket, mi ennek oka? felelé: 3-szor parancsoltam, lőjjenek ön csapatára, és nem engedelmeskedtek, — ők magyarok mind, én német vagyok.

Minden készen volt, hogy Velencze is ostromoltassék, midőn jul. 9-én Napoleon fegyvernyugvást köt és 11-én Villafrancában békét, gyalázatos föltételek alatt, programmját meghazudtolva. Itt a franczia nép részeg volt örömében a győzelmeken, a háboru népszerü lőn, mivel dicsőséget adott, s a béke hire mint villám csapott le a tiszta égből. Még a császáriak is elégedetlenek. Okát kérdi mindenki és adni senki nem tudja. Elégedetlen, boszus minden ember. Ezért költénk 5—700 milliót? ezért vérzett el 30—40,000 ember? ezért pang a kereskedés?

Én épen a császárhoz magához irék egy levelet, magasztalva külföldi politikáját, bár észrevevém, hogy a szabadság szót soha nem használja, csak a nemzeti függetlenséget emlegeti. De hiszen ez az, a mi nekünk is kellene. Csaknem hajlandó valék hinni, hogy ez értelemben ő a népeket védeni, támogatni fogja, s ha ezt teszi, Európa minden népei vele lesznek, s Európa sorsának másképen, de biztosabban lesz ura, mint I. Napoleon volt. Ennek ellenségei voltak fejedelmek és népek, III. Napoleonnak azok lehetnek ellenei, de mit árthatnak neki, ha a nemzetek rokonszenvét birja?

Ugy látszik, sorsa is az lesz, mi vala bátyjáé. Ő is a fejedelmek szövetségét keresi, kivált az oroszét és a Habsburgokét. Most mosolyognak felé, de az első alkalommal elárulják őt is. Ausztriát legyőzte, most megsemmisithette volna, nem tette, a nagylelküt játszá, de

Ausztria csak arra fog emlékezni, hogy megalázta, megrablotta, arra nem, hogy megkegyelmezett neki.

Mint a példabeszéd mondja: akkor vesz meg a kutya, mikor legjobban van dolga. A könnyü győzelem elszédité őt is, elbizta magát, s igy köté a czudar békét, mi 1851 óta első, de roppant hibája, ebből sok más hiba, sok más zavar fog támadni, s csodálnám, ha oka nem lenne buktának. Csillagát én hanyatlani látom. Ez valóságos coup de théâtre, de szerencsétlen, az olaszok dühösek, a francziák elégedetlenek, az osztrák hallgat, de boszut liheg, az angol ügyes fordulattal most kezd az olaszok mellett dörögni, az orosz ólálkodik jobbra balra, a demokraták örülnek, hogy az uj Macchiavelli körmeit láttatja, — és minden világosan látja, hogy ő személyes politikát követ, kezd háborut titkos czélból, bevégzi azt tekintet nélkül minden másra, s mindenki azt kérdi: háborui (a keleti is), mire eszközök? Az angol nemzeti ösztön, érzemény azt feleli egyhangulag: végczélja Angliát megalázni, e nagy feladatra gyüjti a szövetségeseket.

Midőn 1851-ben a coup d'étát-t végrehajtá, azt hivém, s föl is irám: ez ember, ha hatalmát megalapitja, sorban fogja megboszulni I. Napoleon s Francziaország megaláztatását. Csakugyan ki is ütött a keleti háboru, az nem volt szükséges az országra nézve, nélküle nem kezdhette volna meg Anglia, s midőn ő elégnek látta, hogy a czárt szövetségeséül megnyerje, Anglia ellenére megkötteté a békét. Ez oka a mostani háborunak s a váratlan békének is, kereste az ürügyet a harczra, s nyakrafőre megkötötte a békét. Azt hiszi, két császár most hű szövetségese, — csodálnám ha nem csalódnék keservesen! Azalatt, tiz év óta, roppant áldozattal neveli tengeri haderejét, már számra csaknem egyenlő

az angollal, mihelyt kész leend, ürügyet ő mindig talál háborura, és menni fog — és megbukik, mert sem a népek, sem a fejedelmek nem fogják segiteni.

Csakugyan, legalább látszólag, egy magyar legio alakul a magyar foglyokból. Ott vannak: Klapka, Czecz, Szabó I., Vetter, Perczel, Sréter stb. Klapka bocsátott ki egy proclamatiót a magyarokhoz, melyben mondja: hogy III. Napoleon és Victor Emmanuel a magyar ügyet pártolják, a haza szabad lesz, jöjjenek. A kölni ujság pedig Kossuth proclamatióját közli, mit Bécsből kapott, ő ebben azt mondja: a mely orosz Magyarországot tiz év előtt letiporta, most az fog jönni segitségünkre. Ő maga jön két fiával, kiket egykor Haynau küldött neki vissza, nem is álmodva: e két ifjura mi feladat várakozik. Ő tehát mind souverain mutatja be magát fiaival. Mindez lelketlen ámitás: a béke mutatja, hogy Napoleon és Victor Emmanuel ilyesmit nem igértek, ők megengedték a legió alakitását, hogy ezzel ijeszszék Ausztriát, mint a keleti háborukor lengyel legiót alakitottak, de egyiket sem fegyverezték fel, sem nem alkalmazták, s most azon néhány száz vagy talán pár ezer ember a világba szétoszlik, csak a számüzöttek száma nevekedett, s a magyar elem fogyott otthon. Ime ez a haszon. A czár pedig egyenesen óvást tőn a magyar legió ellen, mert félti a szomszéd Lengyelországot, ha Magyarország szabad lenne, — igy ámitja Kossuth hazánkat s már hányad izben!

Én emlékiratimat, egy levél kiséretében, francia lapokban közölni akartam, igérte közlését a Siècle s a Patrie is, nem tarták szavokat, — végre a kölni ujságba küldtem, itt meg is jelent jul. 27-én, de csak az, mely Palmerston Lordhoz van intézve. Im, ide melléklem:

Magyarország igényei.

Levél a „Kölnische Zeitung“ szerkesztőségéhez.

A béke tehát alá van irva. A fénylő s minden számitást messze tulhaladó győzelmek daczára az olaszok ohajtásai nem teljesültek, s még kevésbbé a magyarokéi, melyek egyébiránt most még nem is voltak kérdésben. Tegyük föl, hogy Magyarország Kossuth és Klapka urak felhivására valóban fölkelt volna, — mily szerencsétlenség, mily boszu, mennyi vérontás lett volna szomoru következése! Hogy merhették ezen urak ama vakmerő lépést, holott bizonyos, hogy a két szövetséges hatalmasságtól arra sem felhatalmazva, sem bátoritva nem voltak? Szabad-e egy nép életét és jólétét hamis és merőben alaptalan igéretekkel veszélybe dönteni?

Kossuth ur proclamatiójában, ugy látszik, azt akarta a magyarokkal elhitetni, hogy biztosan számithat az orosz kormány támogatására. — Ez állitás azonban oly hamis, a milyen csak lehet. Őrizkedett is azt az idegen hirlapokban közölni, mivel jól tudta, hogy azt Európa, mely a dolgok állásáról értesülve van, ki fogná nevetni; hanem titokban Magyarországba küldötte azt, hogy azon nép előtt, melyet valótlan állitásokkal már annyiszor megcsalt, saját jelentőségét nagyobbnak tüntesse fel. — Mit nem tervezett ő tiz év óta? 1849-ben Magyarország koronáját egy orosz nagyherczegnek akarta fölajánlani. 1853-ban Mazzinivel és Ledru Rollinnal esküdt össze. — Most Napoleonhoz akart csatlakozni, ő, ugyanazon agitator, ki Napoleont 8 évig mindig csak gyalázta; de ez

nem olyan ember, a ki könnyen felejtsen és sokkal hatalmasabb, mintsem reá szorulna.

A ki ekkép szalad egyik zászlótól a másikhoz, az oroszhoz, a köztársaságihoz, a Napoleonéhoz, — érdemel-e az bizalmat? mely párthoz, mely politikai elvhez tartozik az, ki egyik szélsőségből igy megy át a másikba? ki egyszerre akar szövetségese lenni Napoleonnak, a korlátlan hatalom képviselőjének, és Mazzininak, a teljes szabadság képviselőjének? — Valóban ő sem elveihez nem hű, sem szavaiban nem őszinte, neki csak egy dicsvágya van, — s ez gyászos gyöngéje — az, hogy szerepet játszhassék, mindegy bármely szinpadon s bármily társaságban. — Kielégithetlen dicsszomjával és bátorság hiányában százszor elveszitené hazáját, ha százszor adná azt kezébe a sors, mert nincs meg benne sem a forradalmár bátorsága, sem az államférfi éleselműsége, sem a bölcsész mélysége; ő szeret beszélni s szereti, hogy róla mások beszéljenek, ez az egész ember.

A ki csak világosan lát, könnyen előreláthatta, hogy e háboru, tekintve főrészvevőinek politikai elveit, nekünk semmi hasznot nem hozhat. — Először is tisztán olasz kérdés volt, s habár Napoleon nagyon hatalmas is, az ő hatalmának is megvannak a maga határai, ugy hogy két nagy föladat megoldását egyszerre nem vehette magára. Aztán tehette-e ő, a császár, magáévá a magyar ügyet, mig azt Kossuth képviseli, az egyetemes köztársaság triumvireinek egyike? Azzal csak maga ellen cselekedett volna, a korlátlan hatalom elve ellen, melynek ő a legtökéletesebb megtestesülése. — Szerencsétlenségre sokan még mindig azt hiszik, hogy Kossuth valóban képviseli Magyarországot, — pedig ő nem képviseli sem Magyarország türelmességét a különböző nemzetiségek kérdésében, sem erkölcsi, polgári és katonai bátorságát,

sem politikai mérsékletét, sem szerénységét és méltóságteljes nagyságát a páratlan szenvedésekben.

Bizonyára én is gyakran gondoltam e háboru alatt drága hazámra s a lehetőségre, javitni annak politikai helyzetén. — A háboru olyan mint a zivatar, csak az Isten tudja meddig megy, s hol ér véget dühe. Ha például Ausztria, bár megverve, nem tudta volna magát a békére elhatározni, a császár valószinüleg tovább folytatta volna győzelmeit. — Megkisértettem rábeszélni a félhivatalos hirlapokat, hogy a magyar ügynek néhány vezérczikket szenteljenek; de egyikök sem volt felhatalmazva, hogy Magyarországról szóljon; sőt meg kell vallanom, még a független hirlapok is, mint a „Siècle“, vonakodtak Magyarország érdekében felszólalni, s igy világos lőn előttem, hogy kezdettől fogva hivatalosan meg volt nekik tiltva, ügyünket az olasz kérdéssel összevegyiteni. — Ez általános hallgatás sokkal jellemzőbb volt, mintsem félremagyarázhattam volna.

Franczia szempontból igazuk volt; minden nemzet fukar a maga vérével, ha más nemzetért kell azt ontani. — De nem kellett volna-e a béke alkalmával tenni valamit Magyarország javára? nem lehetett volna-e erkölcsi befolyás utján tenni valamit Magyarország régi határainak s régi alkotmányának helyreállitására?

Ez minden, a mit én reményltem, s ez értelemben irtam két emlékiratot, egyiket Cavour gróf hoz, a két szövetséges hatalmasság bizalmas tanácsosához, a másikat Palmerston lordhoz, egy parlamenti kormány szabadelvü fejéhez intézve.

Van szerencsém megküldeni önnek ez utóbbinak másolatát, s felkérni önt, hogy azt jelen levelemmel együtt becses lapjában közölni sziveskedjék. Meg vagyok

győződve, hogy történelmi határainak s ősi alkotmányának helyreállitásával Magyarország lényegileg ki volna elégitve, és ha a dynastia őszintén az alkotmányos térre lépne, azzal mindenki csak nyerni fogna, — Magyarország, Ausztria, Európa, a civilisatió és az egész emberiség.

Páris, 1859. julius 16-án.

Szemere B.

Palmerston lordhoz.

Mylord! Önnek ragyogó politikai pályája a történelemé; az egész világ előtt nyitott könyv az. Abból tudom, hogy ön Ausztriát politikai szükségességnek tartja, melyet meg kellene teremteni, ha nem léteznék. Ön sokkal függetlenebb szellemü s meggyőződései sokkal szilárdabbak, mintsem csak eszembe is juthatna, önnel szemben az ellenkező nézetet akarni vitatni. Ámbár kérdhetném: valjon a régi Ausztria, melynek Anglia oly előnyösen vehette hasznát, létezik-e még? valjon betölté-e hivatását, s megfelelt-e annak, a mit tőle vártak: valjon előmozditja-e a haladást és a civilisatiót akár saját tartományaiban, akár a Duna mentén kelet felé, s valjon valóban ellensulyt képez-e Oroszországnak, melynek 1849-ben kezébe adta magát s még ma is abban van? Mire is való az egész Ausztria, ha Anglia érdekeit mindenütt, s nevezetesen keleten, erélyesen támogatni nem képes? Pedig arra válván képtelen. Ha van hatalmasság, melyet kelet népei lelkökből gyűlölnek: Ausztria az; ez a hatalom, melyet Moldva-Oláhország, a szerbek, a montenegroiak s Törökország minden keresztyén törzsei a legjobban utálnak; egyfelől, mert nemzeti és vallási ellenszenvek választják el őket Ausztriától; továbbá mert Ausztria, a szerint a mint saját érdeke kivánni látszott,

majd felizgatta őket, majd elnézte, hogy leigáztassanak. A mulékony bizalom, melyet 1849-ben, a magyar háboru alatt, iránta érezni látszottak, azóta gyűlöletre fordult, mely bennök még mélyebben fészkel mint a magyarokban is. Mert emezek csak legyőzettek, de a szlávok hűtlenül megcsalattak. E gyűlölet lángja megkapta az Ausztriával határos összes szlávságot, és pedig annál hatalmasabban, mert ők szünetlen egy nagy, akár független, akár az orosznak egy részét tevő szláv birodalomról álmadoznak.

Hasztalan tekintek körül bármerre is: hogy mely oldalon lehet még Ausztriának jövője? Valóban, délen, t. i. Olaszországban napjai meg vannak számlálva. Bizonyos, hogy Lombardiát és Velenczét, s azokkal együtt minden befolyását a félszigeten el fogja veszteni. Nem elég erős csak magának Francziaországnak is ellenállani, annál kevésbbé, ha Piemontot és az olaszokat is számitásba veszszük, kik mint egy férfi fognak fölkelni ellene. E küzdelemben területének egy ötöd- s népességének egy hatodrészét vesztendi el.

Északon, Németországban legkevésbbé sem remélhet gyarapodást Ausztria. Vagy ugy marad a német szövetség a mint most áll, s ez esetben ugy népei mint fejedelmei teljes erejökből ellene fognak állani minden beolvasztási törekvésnek; vagy ha uj egyesülés jő létre, az Poroszország előnyére lesz, mint a mely tisztán német hatalom, legnagyobb az országban, s a nemzet legnagyobb részének rokonszenvét birja. A német egység nagy eszméjét valósitani: Poroszországnak nem hiányzik egyéb mint egy uj II. Frigyes merész lángesze s szilárd akarata. Tegyük hozzá ehez azon jelentőségteljes jelenséget, melynek 1848-ban tanui valánk; Ausztria német tartományai Frankfurtba küldték követeiket s ezzel nyil-

tan kifejezték ohajtásukat, egyesülni a nagy német állammal, a minek következménye pedig a régi Ausztria teljes felbomlása fogna lenni.

A régi Ausztriáról szólok. Mert egy uj birodalom alkotására megkivántató elemek épen nem hiányzanak. S ez uj birodalom erősebb és hatalmasabb lesz a réginél, ha, miután különnemü alkatrészekből van összetéve, nem törekszik franczia modoru központositásra; ha tekintettel lesz a faj- és nyelvkülönbségekre; ha mindenik országának történelmi emlékezéseit s jogait, mint eleven hazafiságuk egyetlen alapját tekintendi; egy szóval: ez uj államnak a szövetség (foederatio) eszméjén kell alapulnia, olyformán mint pl. Schweiz vagy Amerika egyesült államai. E birodalom, Olaszországon kivül, még mindig 34 millió lelket számlál; de ha alig 7 millió németjével a többi 27 millió nemnémet népeket germanizálni s rajtok uralkodni törekszik, akkor szünteleni belső küzdelmeket kell kiállania, melyek miatt soha sem lesz képes teljesiteni azon hivatást, melynek teljesitését tőle egész Európa s különösen Anglia várja.

Megvallom, kevés reményt táplálok az iránt, hogy a Habsburg-ház megváltoztassa százados politikáját. Mint minden egyes ember saját különös személyiséggel bir, ugy minden dynastiának is megvannak a maga hagyományai és jellemző sajátságai, melyeket le nem vetkezhet s kedve szerint meg nem változtathat. Mindenki tudja, hogy a Stuartok és a Bourbonok készebbek voltak trónjukat és fejüket koczkáztatni, mintsem a kor szellemének megfelelő kormányzatra szánni el magokat. Az uj Ausztriának tehát uj dynastia is kellene, melyet multja nem kötne, s mely az uj birodalom uj missióját szabadon és őszintén felkarolhatná.

De tudom azt is, hogy nem mindig lehetséges a mi kivánatos. Hadd maradjon meg tehát az osztrák dynastia birodalma élén, csakhogy kövessen a birodalmához tartozó népek különbféleségének megfelelő politikát. Különben félő, nehogy a többi tartományok is ugyanazt tegyék, a mit most az olaszok tesznek; azt a szerepet, mit most Francziaország játszik az olaszok irányában, Oroszország játszhatja, mihelyt akarja, a többi osztrák tartományok irányában.

Anglia mindig támogatta Ausztriát. Tanácsait annálfogva meghallgatják s meg is kell hogy hallgassák Bécsben; az események tökéletesen igazolták azon profétai tanácsot, melyet ön 1849. augustus 1-én Ponsonby lordhoz intézett sürgönyében Ausztriának adott, melyben ön ezt mondá (lásd a magyar ügyre vonatkozó s hivatalosan közzé tett levelezést): „ily nemzet activ hadseregét harczban le lehet győzni; rendezett ellenszegülést, egyidőre, lehetlenné lehet tenni; de a szivek elégületlensége azzal kioltva nincs, ha a kézből a fegyver kicsavartatik; s ha ily népes és oly nagy területen elterjedt nemzetet ugyanazon kényszeritő eszközök által akarnak megaláztatásban tartani, a melyek által leigázták: bizonyitani sem szükséges, hogy az ily nép és ily ország inkább a gyöngeség forrása, mint az erő alapja kell hogy legyen azokra nézve, a kik kormányozzák . . . Ily politikai rákfekély csak fölemésztené a birodalom lételének életföltételeit . . Ő Felsége (az angol királynő) kormánya szivéből örülne, ha azon reményt táplálhatná, hogy ezen összeütközésnek egy egész nemzet s két hatalmas birodalom hadseregei közt mielőbb oly egyesség vetend véget, mely egyfelől a magyarok nemzeti érzelmeit kielégitené, s másfelől érintetlenül fentartaná az egység kötelékét, mely Magyarországot oly soká csatolta egybe Ausztria koro-

nájával. Névleges kiegyezés, valódi egyetértés nélkül, mitsem használna s merőben értéktelen volna."

— E birodalom közép- és támpontja szükségkép Magyarország; vele a birodalom erős és hatalmas lesz, nélküle mitsem tehet és semmi sulyt sem vethet az európai egyensuly mérlegébe. Az 1848 előtti Magyarország mind terület, mind népesség tekintetében csaknem felét tenné a birodalomnak, miután az Olaszországot elveszité. Oly gazdag terület, mely 25—30 millió lelket képes eltáplálni; mint államnak csaknem 1000 éves történelme, erős belszervezete s sok százados alkotmánya van. E belszervezet azonban, mivel éles ellentétet képez a franczia centralisatióval, kiválóan alkalmatos arra, hogy példányul szolgáljon kelet népeinek, melyek előbb vagy utóbb, kikerülhetlenül, mint megannyi állam fognak szervezkedni Törökország romjain. S higyje meg nekem, mylord, ha van ország, melyben valódi, lángoló hazaszeretet él, a történelmi hagyomány s a váltakozva dicstelјes és viharos mult gyümölcse, az Magyarország. A részint Ausztria ármányai által előidézett, részint azon kor lázas izgatottságának tulajdonitandó viszály, mely ez ország népei közt 1848-ban mulólag uralkodott, azóta tökéletesen megszünt. Az ősi alkotmány alatt e nemzetiségek szabadok voltak; attól fogva, midőn Ausztriának ez alkotmány megdöntésére segédkezet nyujtottak, elvesztették szabadságukat s nemzetiségök a legnagyobb veszélyben forog. S ez az oka, bár késő, de kétségbevonhatlan kibékülésöknek.

Elmondám önnek az okokat, melyek Magyarországot feljogositják, alaposan követelhetnie: hogy az uj birodalom középpontja legyen. II. József, három század óta az egyetlen lángeszü ember a Habsburg-házból származott uralkodók közt, nagyon átlátta ezt; nagyon megértette,

hogy a birodalomnak egyedül és csakis keleten van jövője; de bár helyesen itélte meg a czélt, az eszközök megválasztását tökéletesen eltévesztette: germanizálni akarta a népfajokat s eltörülte alkotmányaikat. Mikép lehetett volna várni, hogy a számos bekebelezett és szomszédos népek rokonszenvet érezzenek oly birodalom iránt, mely nekik szabadságot nem ad s azonkivül nemzetiségöktől is meg akarja fosztani? A mit könnyen előre lehetett látni, megtörtént. Ausztria elvesztette a népek bizodalmát, mind maga kebelében, mind a szomszéd államokban. Ezek nemzetiségöket féltették, azok szabadságra törekedtek. Ausztria azonban az emberek és nemzetek e két legdrágább kincsének egyikét ugy mint a másikát fenyegette.

Engedje meg, mylord, hogy itt egy, nézetem szerint igen fontos észrevételt tegyek. Azt merem állitani, hogy a nyugoti civilisatió biztosabb uton nem terjeszkedhetik keletre, mint Magyarország közvetitése által. A helyett, hogy magam fejtegetném, jobbnak tartom egy angol irót idézni, ki azt, a mit én önnek mint államférfinak és a haladás emberének szivére kötni akarnék, tökéletesen kifejezi a következő szavakban: „Szomszédos néptörzsekben az eszmék és erkölcsök oly hasonlósága fejlődik ki, a minőt egymástól távol élő néptörzseknél nem találunk. A faj rokonsága, gyakori érintkezés harczban és békében, mult és jelen, természeti viszonyok, pl. hajózható folyók, egymásba nyiló völgyek stb. megannyi kapocs gyanánt szolgálnak az egymás mellett élő népek közt. Ily kapcsokat lehet találni a keleti és nyugoti néptörzsek között. A magyar nép, eredete és hagyományai után s nagy részben eszméi és szokásaira nézve is kelet népe. Mint ázsiai eredetü európai gyarmat s rokon faj a szomszéd törökkel, történelmi események által a nyugoti

civilisatió körébe vonatott be s számos nyugoti eszmét és felfogást sajátitott el. Ehez képest középtagot, mintegy kapcsot képez a nyugoti és keleti népek közt s arra látszik hivatva lenni, hogy azokat egymáshoz közelebb hozza. Az ország geographiai helyzete ugyanezen hivatás mellett bizonyit. Északról és délről nagy magas hegysorok által övezve, folyamrendszere természetes vizutat képez nyugatról kelet felé. A Németország szivéből beözönlő hatalmas Duna, mely Közép-Európa annyi folyamát veszi magába, a kereskedelem és civilisatió természetes országutjául van teremtve. Már ki is nyitotta a Magyar- és Törökország közt oly soká zárva állott korlátokat s az ujabb (1848-diki) események nem keveset tettek arra, hogy az osztrák politika által századok óta félbeszakitott érintkezés ez egymással rokon két nép között megujuljon, azon különbséggel mindazonáltal, hogy a kar, mely előbb csak öldöklésre emelkedett, most testvérkezet nyujt a régóta elidegenült vérrokonnak és soká gyűlölködő ellenségnek.“

Ismétlem, mylord, Magyarország, mely jelenlegi helyzetében még ohajtásait sem nyilvánithatja, bizonyosan jobb szeretne oly uralkodó alatt élni, ki nem tagja a Habsburg-dynastiának, annyi százados balsorsunk ez egyedüli okának, a haladás és nemzeti függetlenség ez örökös ellenségének, mely a legünnepélyesebb esküt, hogy alkotmányunkat megtartja, annyiszor törte meg. Magyarország bir minden szükséges kellékkel egy független állam helyreállitására. Az ország termékeinek gazdagságára és sokféleségére nézve Európa egy országa sem mulja felül; területe 6175 négyszögmértföld, mig Poroszországé csak 5070, Nagy-Brittaniáé csak 5716; lakói száma 15,800,000; e tekintetben Orosz-, Franczia-ország és Anglia után közvetlenül egyszerre következik

Spanyolországgal, mely 15,900,000 és Poroszországgal, mely 15,500,500 lakót számlál. Béke idején 150,000 főnyi hadserege van, tehát kevesebb mint Orosz- és Francziaországnak, épen annyi mint Angliának és Poroszországnak, s több mint ezeken kivül akármelyik európai államnak; háboru idején pedig e számot minden megerőltetés nélkül 300,000-re emelheti. Látja ön, hogy Magyarország mindazon elemekkel bir, melyekből a nagyhatalmasságok alkottatnak. S nem mutatta-e magát egy nagyhatalmasság föladatára méltónak, mikor a XV., XVI., XVII. századokban, egészen egyedül, a roppant ozmán hatalmat viszszanyomta, s hősiségével és saját testével födözte egész Európát? E nagy tettel, azt hiszem, kiérdemelte magának a sarkantyut, azaz: az igénytarthatást egy nagyhatalmasság rangjára. Legyen meggyőződve, mylord, hogy Magyarország képes volna, a mint hajdan a keresztyénséget megvédte az izlám ellen, ugy jövőben, bármely oldalról jőjön is a veszedelem, mind a maga, mind a világ szabadságáért küzdeni. Egyébiránt a nagy életképességet senki sem tagadhatja meg tőle. Tanuja volt ön 1848—49-diki küzdelmünknek. Bizonyára az oly állam megérdemli, hogy első rangu hatalmasságnak ismertessék el, a mely a rá nézve kedvezőtlen viszonyok daczára csak másik két nagyhatalmasság egyesült ereje által győzethetett le. Ez dönthetlen érv: leveretésünk is erőnk bizonysága.

Szive fenekén Magyarország nem kiván egyebet, mint a mit Velencze és Lombardia: teljes függetlenséget. Maga ura akar lenni s maga szabadon határozni sorsa fölött. De ha diplomatikai megfontolások gátolnák, hogy ez ohajtott czélt elérje, ha sorsunk nem adja még meg, hogy egy Napoleon által megmentessünk, mint Olaszország megmentetik: ez esetben csak egy mód van Ma-

gyarországot kibékiteni és megnyugtatni, s ez az: adják vissza neki régi alkotmányát s historiai határait, s ezt tegyék feltételül a most kötendő békében, mely a jelen olasz háborut befejezendi. Habár e harcz nem értünk kezdetett is, legalább váljék hasznunkra nekünk is s bizonyára soha harcz, melyet két nemzet szabadsága koronáz, dicsőbb gyümölcsöket nem termendett!

E békeföltétel kétségkivül:

1. igazságos. Magyarország és az osztrák dynastia közt jogilag kétoldalu szerződés áll fenn, mely ez utóbbit kötelezi, hogy az ország törvényeit és alkotmányát lelkiismeretesen megtartsa. Ha a királyok az általok esküvel pecsételt szerződéseket büntetlenül megtörhetik, hogy kivánhatják akkor, hogy a népek tiszteletben tartsák a fenálló törvényeket?

2. Az alkotmányos szabadság érdekében fekszik. A kérdés ezen oldala élénken kell hogy érdekelje az angol népet, mely, büszkén alkotmányos szabadságára, minden alkalmat megragad, hogy más népeket is annak birtokába juttasson. Ehez járul, hogy a mi alkotmányunk is ugyanazon századból való mint az angol; öreg, de tiszteletreméltó testvérek; nem egy közös vonással is birnak. Aztán a magyarok, erkölcseik, szokásaik és politikai eszméik által, s mind az által, a min egy nép erkölcsi, vallásos és politikai élete alapszik, keleten az angol civilisatiót képviselik, mint a rumänek és lengyelek a franczia eszméket. E körülmény nem kis fontosságu az angol nemzet keleti érdekei tekintetéből.

3. Az általános európai béke érdekében is áll. Mint Lengyel- és Olaszország sok idő óta örökös forrásai a nyugtalanságnak Európára nézve, épen ugy az lesz Magyarország is; folyvást elégületlen, izgatott forradalmi leend; egy lőporos hordó lesz, mely egy véletlen vagy

szándékos szikra által föllobbanva levegőbe röppenhet s maga körül mindent megrázkódtathat.

4. Érdekében áll az európai egyensulynak is. Valóban politikai szükségességnek tartja-e az angol kormány Ausztria fenállását? Ha igen: elégitsék ki, s békitsék ki Magyarországot; mert Austria, kivált mióta Olaszországot elvesztette, egyedül csak Magyarország által állhat a nagyhatalmak sorában, csak általa létezik Ausztria, általa erős vagy gyönge. Mindenesetre kétségtelenül világos, hogy, ha Austria békétlenül és ingerülten hagyja Magyarországot, aligha lesz erős a kebelében levő forradalmi és centrifugal elemeket összetartani, s igy a missiót, melyet tőle várnak, semmi esetre sem fogja betölthetni.

5. Végre a keleti kérdés megoldásának is érdekében fekszik Magyarország kielégittetése, ugy politikai tekintetből, mint a civilisatio szempontjából. Magyarországnak jutott a hivatás: kelet népeihez a nyugoti civilisatio minden haladását és eszméit közvetiteni; mint szerencsém volt, mylord, ez eszmét föntebb bővebben fejtegetni. De még ez nem minden. Ugyanazon okokból, s a magyar alkotmány alapján, a mint annak tökéletes rendszere kifejlődött, a mennyiben alapelve, a helyhatósági önkormányzat (municipál-autonomia), különösen megfelel kelet patriarchalis szellemének s erkölcseinek; következőleg Magyarország rendeltetése: főszerepet játszszani e nagy kérdés megoldásában, bár mikép üssön is az ki; de ez üdvös szerepet az érdeklett népek szabadsága s jólléte érdekében csak egy szabad, türelmes, erős és alkotmányos Magyarország játszhatja sikeresen.

Ime, mylord, ezek a hazám szerelme által sugallt eszmék, melyeket ön elé, mint egy alkotmányos s szabadelvü kormány feje elé terjeszteni szerencsém van, ki

minister-elnöke egy szabad nemzetnek, mely kezdettől fogva annyi rokonszenvvel volt igazságos és törvényes ügyünk iránt. Magyarország maga, a hallatlan nyomás miatt, mely alatt szenved, nem emelheti föl szavát; én, számüzött fia, szólok érette, ezt tehetnem az egyetlen, a mi nekem még fönmaradt, s a mi drága hazám elvesztése fölött vigasztalhat.

Anglia, jól tudom, nem tartozik a hadviselő felek közé; annálfogva nem is tehet békeföltételeket közvetlenül. De fegyverei által ugy mint tanácsai által hatalmas; s meg vagyok győződve, hogy tanácsait mind a győzők mind a legyőzöttek tisztelettel fogadandják. Jogunk van azt remélni, hogy Napoleon császár, ki annyit tesz az olaszokért, értünk is fogna tenni valamit; az általa ünnepélyes kimondott elvnek, a nemzeti függetlenség elvének, Magyarországra is alkalmaztatnia kell. Miután Napoleon császár annyit tett a Dunafejedelemségekért és Olaszországért, minket sem feledhet el, a nélkül, hogy igazságtalan ne legyen. Nemzeti autonomiánk visszaállitását békeföltételül fogja kitüzni, s felkérem önt, mylord, fogjon vele kezet e tekintetben. Föl vagyunk jogositva, követelni ez igazságszolgáltatást; ez absolut politikai szükségesség Európa köznyugalma érdekében, valamint az európai egyensulyra nézve is.

Mylord, 1849-ik augustus 1-sői sürgönyében, melyet fölebb emlitettem, bölcs, majdnem prófétai tanácsokat adott ön Austriának; most megjött a kedvező pillanat, saját érdekében ugy mint Európa javára kényszeritni őt azok követésére. Ily tett méltóan tenné föl a koronát az ön politikai pályájára; a fölszabaditott Magyarország örök jelül fogna önre emlékeztetni.

Van szerencsém, Mylord, kérni önt, fogadja el mély tiszteletem s nagyrabecsülésem kifejezését.

Páris, 1859-ik junius 11-én.

Szemere Bertalan.
Magyarország volt ministerelnöke.

Most már tudom hitelesen Kossuth egész szereplését. Juniusban ment erre keresztül, titokban, azonban megtudván sokan, egy fél-hivatalos lap, azt, hogy őt használná III. Napoleon, ünnepélyesen meghazudtolta, mindössze is nem gátolta, hogy Ausztriának ez ellensége Francziaországon keresztül Olaszországba menjen (Constitutionnel, Jun.). De ez egy uj hazugság a kormány részéről, mely szégyenli e frigyet. A tény igy áll:

Többen itt értekezvén Napoleon herczeggel (kire a császár semmit nem bizván, ily apró tervekkel mulatja magát) Magyarország fellázitásáról, ezt Kossuth meghallá, s dühbe jövén, hogy nála nélkül mernek menni, fenyegetőzött, hogy ő ellenkező proklamatiókat bocsátand a magyarokhoz, ha őt mellőzni merészlik. Azon urak egy része emberei lévén, más része, mint Teleki L., Klapka, félvén önmagok valamit kezdeni, hozzá menének Londonba, s vele értekezvén, itten kivitték, hogy a tervbe beavattassék.

E szerint eljőve, nagy titokban, s május 3-án Brown név alatt herczeg Napoleon vezette be éjjel a császárhoz. Már előbb értekezvén azzal, ez adta elő a császárnak Kossuth nézeteit, minthogy ő a francziát roszul beszéli, — bár ha szabad volna, kész lenne egy franczia beszédet betanulni, tudván, hogy kevesek a hallgatók, de sok az olvasó a ki azt hiendi: ime ő fran-

cziában is szónok. Minap mondá egy német, ki barátja nevének, hogy hallá Angliában beszélni, de borzasztón ejti ki az angolt, ő nem angol, de megbotránkozott benne.

A császár ellenveté, mikép ő a demokrata, a revolutionális párthoz csatlakozott, mikép ő Mazzinivel, Ledru Rollinnal stb. az európai egyetemes respublika programmját aláirta; de erre Kossuth rögtön felelt, mondván, hogy ő soha sem volt republikánus (ez igaz, de minek mondta hát?), hogy ő a monarchiai formát szivesen elfogadja, s meghajtván magát mélyen Napoleon herczeg felé, neki a magyar koronát felajánlá az ország nevében (ki bizta rá? S kinek nem ajánlta ő azt már!!)

Szóval igen alázatosnak, jámbornak, bánhatónak mutatkozott, Pietri a volt rendőrfőnök mondá: ő egészen máskép képzelé magának Kossuthot, bátor, szembeszálló, daczos, kihivó alaknak, és ime oly hajlékony, édes, alázatos, bókoló volt, mint egy udvaroncz.

Mindjárt a szükséges költségek s kiadások ürügye alatt 50,000 frankot utalványoztak neki, mit elfogadott, később egypár millió frankot az ugy nevezett magyar legio költségeire, mely fizettetett, de fegyvert, ruhát, alkalmazást nem nyert, — ennyire nem mehetett a komédia. Ő már kormányzónak látta magát: tiszteket nevezett, a régi rangokat emelte, őrnagyból ezredest csinált, fényes köntösöket csináltatott velök, egy őrnagyé (p. o. Figyelmesi, hajdani mészáros-legény, most segédje) 1500 pftba került, utjok fizettetett, s a béke után mindenik egy évi dijt kapott, őrnagy 3000, ezredes 4000, tábornok 5000—6000 frankot. Időközben Olaszországban estélyeztek, mulattak, vigan éltek, ugy hogy erről Morny gróf salonjaiban is beszéltek, fájdalom nem dicsérőleg, néha üléseket tartának, osztva a hivatalokat, rendezve

az országot, s kijelelve a személyeket, kiket emelni, s kiken boszut állni kell. Végül a pénzzel felosztoztak, — egyik, Szabó Imre (Görgei jobb keze hajdan, barátja most is) azt irá Londonba: nem sokára visszatérek, financziám virágzó állapotban van, mint soha nem volt. Ő orránál vezeti Klapkát, s ő volt az alakitandó magyar sereg főintendánsa. A versenygés sem maradt el, mint az ármány sem, Perczel kardot ránta Szabóra, ki erősebb lévén, kezéből azt kicsavarta s eldobá.

Kossuthék mindig hirdetgették, hogy III. Napoleonnal összeköttetésben vannak, de ez mindig tagadtatta a lapokban, ez mutatja a viszonyt köztük, s minden esetre Kossuth abból is okoskodhatott volna, hogy a franczia lapok a magyar ügyről némán hallgattak.

Hogy is képzelhette Kossuth hogy a despoták feje egy szabadelvüvel, egy autocrata, egy forradalmival őszintén szövetkezni fog? De ő, ha következetes, e frigybe nem is állhatott, ő a Ledru-Rollin, a Mazzini barátja, — ez eszélyesebb volt, őt is édesgették, de ő nem ment a kelepczébe, felelvén: ez a fejedelmek harcza, ám falják fel egymást, a népek nekik nem hihetnek. A következmény igazolta számitását. Aztán Kossuth 1851 óta minduntalan szidta, piszkolta, vádolta Napoleont, őt Bonapartenak czimezvén, nem rég is, nov. 17-én, 18-án 1858-ban Glasgowban (s egyebütt) „lectures"-ket tartott e czim alatt: „What Cherbourg means?" (lásd Glasgow Daily news, nov. 20-án 1858-ban) s leirta Napoleont mint hitetlen frigyest, ki a keleti háborut csak azért folytatta, hogy alkalma legyen az oroszt, később Ausztriát megnyerni a nagy harczra Anglia ellen. Szóval, minden alkalmat felhasznált Napoleon ellen dörögni, mert ez ott az angolnál népszerü thema. Képzelhette ő, hogy Napoleon ezt elfeledé? És ilyen emberrel ő neki, politikailag s

erkölcsileg szabad szövetkezni? Ki Angliát megcsalni készül, ő vele az becsületesben bánik? Valóban nevetséges rövidlátás és képzelgés.

Nem tagadom, sokáig nem akarám hinni, hogy Napoleon őt fogadta volna. De ez csak egy bizonysága annak, hogy kis dolgokat félre tesz, ha nagy czéljai vannak. Ha kivánata szerint nem folyt volna a háboru, szüksége leendhetett a forradalom segedelmére, minden esetre a magyar név Ausztriát méltán ijeszthette. Ez a nagy drámában egy eszköz volt, Kossuth elég ostoba volt magát bábul oda adni: Napoleon a pénzt adta, Kossuth et Comp. elfogadta, övé a süker, ezeké a szégyen. Ezen kivül, ha talán nem számitott is rá, egy más czélt is elére: Kossuthot, gyöngeségét, elvtelenségét, ingatagságát leálarczozta Európa, s különösen a demokraták előtt. Ha még most sem akarja őt a világ ismerni, e botor, e vaksi eljárása után, bizony nem a Kossuth hibája, sem a Napoleoné.

Szerencse, hogy otthon a nemzet nem mozdult felhivásaira. Most uj interventió, uj vérontás, uj nyomor dúlna az országban, — de ez embernek valóban nincs lelkismerete, bár közelben a vért nézni sem merte soha.

De, hogy lépett föl Kossuth a szegény, s mondhatni gyáva magyar emigratio irányában?

Két föltételt kötött ki: első, hogy ha a haza szabad leend, kiindulási pont legyen az ő kormányzóságának elismerése (lásd fölebb Teleki L. levelét, ki e föltételt, jelen lévén, szinte elfogadta); második, hogy a mostani osztrák rendszer nem hagyathatván meg, ő uj alkotmányt octroyirozhasson, — a helyett, hogy egyszerüen a régi, a hazaszerte ösmert, a századok óta megpróbált, elevenittessék föl. Sajnos mondani, elfogadták. Ő már irt is haza, hogy ügyes jogtudósok, kik

ismerik az ujabb változtatásokat, ahhoz alkalmazva elődolgozzanak. Ő mindent már megnyerve látott, a jámbor agy.

Tudtomra kevés ember állott oldalt: Jósika, ki nem politikus, s tevékenység nélküli egyén, Horváth püspök, Rónay, hajdani barát, professor, iró, kinek elve van; Vukovics, miniszter, kit Kossuth a conferentiába vonakodott meghivni, pedig alkalmasint megnyerhette volna. De igy ő is mindenből kivonta magát.

Augustus.

Napoleon, mint emlitém, gondosan titkolta, hogy Kossuthtal csak érintkezett is, ámbár hiszen csak eszközül használta.

Azonban Kossuthék megdicsekedtek Napoleon bizalmával s a pénzzel mit kaptak, ezzel csak négy szem közt, azok ellenében, kik a viszonyt nem akarták hinni. Igy kezdte a világ tudni mi a függöny mögött történt. Hiszen a magyar légió mint tény szólt, igaz, hogy fegyvert nem kapott, sokan komédiát láttak benne. Ekkor az itteni kormány le akarta Kossuthról mosni a forradalmi bélyeget, s a Constitutionnelben, mely soha eddig a magyar ügyről nem szólt, véletlenül egy czikk jelen meg, mely Kossuthot (Mazzini, Ledru Rollin szövetségesét) mentegeti. Mindenki bámult rajta! Néhány ilyen sor a Patrieban is jelent meg julius 26-án, s másnap elmenvén a szerkesztőhöz, kérdém: mit jelent e post festa cantare? Válaszolá: egy igen magas helyről (Napoleon herczeg) üzenetet kapék, hogy irnék ily értelemben, mentve Kossuthot a forradalom bűne alól. De én még az nap este, 26-án, irék egy czikket, s kértem

venné föl, mint a Cavourhoz intézett emlékiratot is. Csakugyan augustus 2-án a levél megjelent (a Cavourhoz czimzett irat nem). Én azon oldalát fejtegetém az ő értekezésének, hogy a magyar ügy törvényes, jogalapos, nemzeti volt, mert bár neki czélja volt Kossuthot mentegetni, de ily általánosságban tette vala föl a thésist, és én kaptam az alkalmon, mellőzve vagy kikerülve a megjegyzést, Kossuth s a többiek személyéről csak azt mondani el, a miről azt hivém, hogy hazám érdekében van s önvédelmi harczunkat igazolja és kellő világitásba helyzi.

Egy idő óta a Times is gyakran hozott czikket a magyar ügyekről, mondván, hogy Ausztria mindig gyönge marad, mig a népek követeléseit ki nem elégiti, különösen mig Magyarország alkotmányos jogait vissza nem adja. Pestről is hozott leveleket. Higgadtan, mérsékelten irvák, s egészen ugy mint szoktak irni az angol politikusok. Sok ideig azt hivém, nem Pestről jönnek e levelek, most tudom, hogy némelyik Széchenyi Bélától (István fijától) iratott, ki ismerősekkel birván Londonban, levelei igy jutnak be a Timesba. Ismeri ** marquisenét (férje leendő herczeg Sutherland), ki igen lelkes asszony, s magyarul is tanul, sőt már ir.

Mig egy oldalról a politikai események vőnek igénybe, s tettem a mit tehettem; másrészről a borüzlet foglalta el minden időmet.

Még tavaszkor küldék bort Uj-Orleansba, Amérikába. Irták, néhány palaczk forrván kifutott. Hajlandó valék nem hinni.

Később Bridgwaterbe, Angliába küldék. Ugyan azt irják. Ez történt egy londoni küldeményemmel.

Végre eljöve május vége, vizsgálám palaczkjaimat, s 450-ből 250 forrott. Egy hó mulva a 200-ból is csak

100 nem forrott. Egy hordóbeli is kezdett mozogni. Végre a sor rájött Mezőssy palaczkjaira is, sok kifutott, sok szétrepeszté a gyöngébb üveget, szóval 800-ból alig volt 100, mely nem indult pezsgésnek.

Eddig azon busultam, hogy nem tudám eladni, most örültem, hogy keveset adék el, az ügynek csak ártottam volna.

Mindent megkisérték: kinyitám a palaczkokat, jégbe hütém, nem használt. Ekkor Mezőssynek irék, ki oly hires borász, s ő tanácslá: zsákoljam ujra mind 6 óra hosszat. Én 8 óráig zsákoltam 400-at, de egy hordót collirozék Julien-porral, Nr. 3., mert láttam, hogy a franczia módot is meg kell kisérteni, s kezdtem a szakbeli könyveket tanulmányozni. Ugy vettem észre: embereink hon a borkezeléshez nem értenek.

Egyszersmind irék egy czikket a Borászati lapokba, hogy embereinket a bajra figyelmeztessem, s alkalmat adjak, hogy szakértő szólaljon fel a bajon segiteni. Lásd Borászati lapok, jul. 17-én 1859-ben, aláirva: Száva.

Ezen aggodalmak gyötörtek, vádolván a fatumot, mely minden dolgaimban üldöz, — de még nem tört meg azért! — midőn egy londoni ház, ki mustráimat ismerte, s olvasta a Siècle ben azon czikket, melyet saját jegyzeteim nyomán egy szakértő s jeles tollu republikánus (Auguste Luchet) irt, sürgetve kért, küldenék neki 500—1000 palaczkot. Eleinte nem fogadám el, mivel váltóval akart fizetni, később, hetek mulva, készpénzt fizetést igérvén, ajánlatát elfogadám. Ekkor irta Mezőssy épen, hogy ő forró borát 6 órai zsákolással helyrehozta, s a bor csak javult. A franczia irók

is azt mondják: a második erjedés nem egyéb mint a czukoranyag átváltozása alcohollá, s a bor, ha jó, jobb lesz, de ha rosz, e krizis megöli. Tehát bizodalommal fogtam a zsákoláshoz, a palaczkbelieket 8 óráig zsákolván, ize a bornak helyreállt, édben vesztett, szeszben nyert, tiszta lőn mint az arany; azt pedig, mi hordóban volt Julien-porral colliroztam előbb, és ugy zsákoltam, hasonló sükerrel.

Óvatosságból csak 250 palaczkot küldtem el, 100-at a collirozott, 150-et a másikból, s hogy a melegben sokáig ne legyen, bár többe került, az öt ládát gyors vonattal küldém.

Azonban a bor megérkezvén, a pénz nem jön. Utasitást adék, fizetés nélkül ki nem adni. Végre kapok egy levelet, hogy a nálok megrendelő vonakodik átvenni, szóval biznám rájok az eladást, — majd zsebre tennék a pénzt. Mondá az expediteur, sok ilyen csaló van Londonban, azért kér, fizetést igér, ha lehet kiadatja azt, ha nem, bizományba kéri, és a pénzt elkölti.

E körülmény kénszerite Londonba menni, hol valék augustus 17-től — september 1-ig.

Bár ajánló levelekkel el valék látva, bár mindent megkisérték, bár félretéve minden tartalékot, sokat megpróbáltam: azonban csak 24 palaczkot tudék eladni olcsón. De több ismeretséget csináltam, mi jövőben hasznos lehet. Több ház ajánlá közremunkálását. A piaczot igyekeztem megismerni. Ugy vevém észre, több kereskedő figyelme a magyar, kivált asztali borok felé fordult, soknál van mustra, s a magyar asztali borok, kivált a vörösek, tetszenek. Szóval, e világpiaczon lehetne sokat tenni: de pénz, kitartás, készlet kell, és az alkalmas embert meg kell találni.

De midőn csüggedezni kezdék, hogy 250 palaczkomat nem tudom eladni, ime egy uj tapasztalás egészen levert. T. i. a vámraktárból kihozatván, mutatóul, 4 és 4 palaczkot, mit látok? azon bor, melyet collirozva zsákoltam, szép, jó, ép volt, de mit a nélkül zsákolék, mind forr-pezseg. Kinyittatám a három ládát (150 pal.), s látám, hogy a szalma nedves, az erjedés kinyomta a szoros dugókat, 28 palaczk maradt tele, a többi jobbadán félig, stb. kifolyt. Csak ugy pattogott a palaczk dugója kifelé, ha megráztam a bort. A vámház-szolgák bámulva néztek rám, s kérdék mi bor az? Pirulva álltam előttök, de nem feleltem, ne is tudják, hogy a magyar bor ilyen. Intézkedtem, hogy összetöltetvén minden maradék, az egész készlet küldessék vissza Párisba. Ime a szép haszon! A collirozott bort eladás végett ott hagytam.

Azonnal irtam is Mezőssynek levelet levél után, a hires borásznak, ki megveti a franczia kezelést, ki nevetségessé teszi a külföldi bánásmódot, ki nekem azt irá: e bort küldheted az operencziás tengeren tul is. Ez az a hires bor? Ezzel akarnak kereskedést üzni? És nem a tengeri rövid ut ártott neki, mert Párisból irták, hogy mi ott maradt ebből, ott is forr, de a collirozott ottan is ép.

Ime még örülnöm kellett, hogy a londoni ház nem vette át, nemcsak hogy pör lett volna belőle, hanem a bornak hitelét rontottam volna meg. Már egy uj ismerősöm beszélte is nekem itt, hogy neki volt 10 év előtt 200 pal. bora, azt mondván neki a pesti küldő, hogy palaczkban állva csak jobbá leend, 6 évig hozzá sem nyult, s ekkor mind eczetesedve találván, kótyavetyén olcsón áron eladatta. Meglehet, hogy ő az erjedést eczetesedésnek vette, meglehet, ha Pestről

kapta, rosz bor lévén eczetté lőn, de minden esetre ha forrott, már e miatt kereskednie vele nem lehetett. Hiszen ime az enyimek május óta forrnak.

De irtam B. Vay Miklósnak is, ki a hegyaljai szőlőegyesület elnöke. Ő t. i. nekem kérés nélkül 200 palaczk bort külde juliusban. Felbontom: az első s második 50 (=100) jó állapotban volt; a 3-ik 50 mind pezsegve forrott, a 4-ik 50-ből 44 nagy részt kifutott, a forrás miatt, 6 pal. érkezett meg egészen. Pedig ő jól, erősen dugaszoltat, pedig ő értelmes gazda, ismeri a német kezelést is, de alkalmasint követi a hegyaljai hagyományos módot, s ime ez az eredmény.

Ekkép csüggedve, haszon nélkül tértem vissza, a nagy fáradság és sok költekezés után; jövendőre nézve tevék ugyan ismeretséget, de mit használ ez is, ha hon nem értik a bort ugy elkésziteni, hogy annak se hideg, se meleg, sem ut, sem tenger ne ártson. Ettől függ minden.

Mayert gyakran láttam, — de ő már öreg, nem segithetett ugy mint reményltem.

Rónay és Vukovics elmondták ujra mind azt nekem, mit már tudtam Kossuthról, az utóbbi mind azt részint Kossuthtól, részint Telekitől, s ő magoktól tudja, kik a komédiát, a farce-ot játszották. Őt követül Belgrádba s Bukarestbe akarták küldeni (bár Kossuth a conferentiába nem hivta meg, sőt meghivatását ellenzé), de nem fogadta el, — ugy mondja, oda Ludwigh ment el. Ha Bonaparteban biztak, miért ne bizhatnának a ravasz, álnok vén Milosban, és Kossuth miért ne folyamodnék az oláhokhoz s szerbekhez, kiket kiirtani akart, kikkel még 1849 után sem akart egyezkedni, kiknek egyenjoguságát a magyarokkal soha sem ismerte el. De ő azt képzeli: e két faj őt nem

ismeri! nekem mondák a Golescok (egyik a diván alelnöke később miniszter volt, másik most státus-tanácsos), hogy ha Kossuth viszi a magyar zászlót, ők, az oláhok, velünk nem fognak menni. Vukovics mindent tudott Kossuthéktól: Május 3-át, a Brown nevet, a korona fölajánlását, az 50,000 frank felpénzt, a drága uniformirozást, a béke utáni egy évi fizetést, a lakomákat, a pénzen való osztozást, a veszekedést egymás közt, Kossuth igényeit a kormányzóságra s az uj alkotmányoctroyirozásra nézve, stb. — sőt némely részben ezeket helyeselte, mert ő neki igen-igen furcsa nézetei vannak sokban.

Találkoztam Marx német hires iróval és számüzöttel is. Ő, bár gr. Westphalen volt porosz miniszter sógora, honából már 1848 előtt, sőt Lajos Filep alatt Párisból is kiüzetett. 1848-ban a rajnai jeles lapot alapitá. 1849-ben menekülnie kellett, sőt Párisból is Napoleon még 1850-ben kikergeté. A német socialisták feje, oraculuma a dolgozó de okoskodó néposztálynak. Gyönyörü munkát irt az 1851-iki franczia coup d'état-ról. Ezt olvasván Kossuth üzent neki, hogy látogatná meg, t. i. ő nem szokott látogatni másokat. Mire ez felelte: ime itt adreszem, ha jön szivesen látom. De Kossuth nem jött.

Mondá, Urquhart kinyomatta Kossuth leveleit, miket ez hozzá irt alázatos s hizelgő hangon, Kutahiából, t. i. Urquhart conservativ, tory, ily hangon irt neki Kossuth is, de később mint demokrata lépett föl, ezért nyomatta ki amaz. Meg fogja nekem küldeni.

E tavasz óta itt s nálam is több fiatal magyar utazó megfordult.

Pallay fiatal orvos, szorgalmas ember, szerény, ki maga fáradsága után élt s tanult. Takarékos fiu, iskolában nőtt föl, tanitott s tanult egyszerre, világismerete még nincs.

Szél, Székely, Buzogány s még más kettő mind papi jelöltek, kik haza térni nem akartak a nélkül, hogy Párist lássák.

Ugy tapasztalom, az ugynevezett urfiak, milyen Békássy, Uzovics, Vladár mind piperőczök, tudatlanok, röstek, még csak nem is lelkesültek, mi jellemzé az 1848-ki nemzedéket. Látván őket egészen kétségbeestem szegény nemzetem sorsa iránt. Ellenben a szegényebbek, mint a nevezettek, s ezekhez adom Antalfyt, Szabó Samut, az most s. pataki, ez m. vásárhelyi tanár, mind tudományszomjasok, tevékenyek, hazafiui érzelmüek, s haladnak a korral, és a hazát, mivel szenved, még jobban szeretik. Legujabban itt járt (septemberben) Koncz J. és Zombory, kikről hasonlót mondhatok.

Juniusban Breck József jára itt. O 1848-ban torontáli főjegyző volt, emigrálván Kutahiába viteték, honnan Amérikába ment, hol pap, tanár vala, s most két év óta Scammon bankárnál s ügyvédnél házi nevelő, kivel 1½ évet tölte Németországban; el kellett tőle válnia, mivel az beteg családjával ausztriai fürdőkbe ment, hova ő, bár amerikai polgár, biztosan nem mehetett. Német-amerikai neje van. Magas alak, bőre s haja barna mint egy arabé, heves, szónoki természetü, mint eszköz jeles egyén, mint vaskalapácsot használhatja egy erős kar, — ugy látszik Kossuth Viddinben s Ázsiában használta is. De Amerikában, vagy mivel önállólag lépett föl, vagy mivel gőgjében Kossuth megvetve bánt az emberekkel, köztök szakadás történt. Azonban akár dicsvágy akár hazafiság lett legyen oka, Londonba Kossuthhoz utazott, szolgálatát felajánlani a lefolyt háboruban, de Kossuth,

ki gyűjté az embereket különben, hidegen visszautasitá. Képzelhetni mi haraggal tért vissza; mint szeret, ugy gyűlöl határtalanul.

Tőlem kért bizonyitványt, mikép jelenlétét Európában nem tartom szükségesnek. Szivesen adtam azt neki, mivel én a háborutól semmit nem reményltem.

A borról beszéltem neki, biztatám e téren használjon a hazának, adtam neki mutatványokat, és e hóban küldött onnan egy kis rendelményt, s reményl ott piaczot nyithatni.

Juniusban végre itt megjelent egy munka a magyar forradalomról, t. i. az első kötet, irták Chassin, egy ifju franczia iró, és Irányi, Kossuth bálványozója. Nem is egyéb az egész mint Kossuth dicsőitése, ő minden, más semmi. Száraz, ügyvédi bizonyitgatás, minden magasb státusférfiui felfogás nélkül. Bizonyosan nem fog nekünk barátokat hóditani, hideg, szellemtelen mű, a Siècle is igen hidegen szólt róla, pedig akarta volna dicsérhetni. Mondá: e munka „part d'un point de vue hongrois, trèshongrois, exclusivement hongrois", (magyar, túlzó magyar, exclusiv magyar szempontból indul ki), mi annyit tesz, hogy részrehajló, — pedig Irányi igen takargatja azt, hogy ő, mint Kossuth is, nemzetiségi szempontból tul-magyar, sőt az ellenkezőt szeretné elhitetni. De a biráló, ösztönileg, a szerzők véleményét eltalálta. Az ösztön gyakran jobban, messzebb lát, mint az értelem.

Eszembe jut eszmetársulat utján itt fölemliteni azon czikkeket, miket váltánk Ubicini és én. Ugy látom, erről én nem emlékeztem e naplóban. T. i. Ubicini 1857-ben dec. 29-én a Siècle czimü lapban, oláhországi utjáról irván (ekkor az oláh kérdés napi renden volt, s ő az oláh-moldvák ügyvéde az irodalomban), né-

hány sorban, bár csak ugy oda vetve, a magyarokról igen szigoru s igazságtalan itéletet mondott. „Szerencsétlen következetlenséggel, melyet nagyon drágán fizettek meg, a magyarok megtagadták az erdélyi oláhoktól a jogegyenlőséget, ők, kik a német faj politikai felsősége ellen föllázadtak. Nem akartak ismerni felsőbbet, s nem tudták magokat rávenni, hogy egyenlőket ismerjenek." Ime, igy irnak a francziák! A tényt költik s itélnek róla; az itélet rendesen jó, de a tény hamis vagy költött. Én azonnal feleltem Ubicini czikkére, de a szerkesztőség nem akará közleni, mig egyik administrátorához, Picardhoz fordulván, czikkem február 3-án 1858. megjelent. De a szerkesztőség egy kis észrevétellel kisérte, minthogy érintém a franczia közönség mi keveset tud a magyar dolgokról. Az tény, hogy róla czikkek is alig jelentek meg (1848—49-et kivéve), kimeritő könyv egy sem, de egy sem. S 1849 óta a lapok is ignorálnak minket.

A szerkesztőség e kis jegyzetet bocsátá előre:

„Részrehajlatlanságunk kötelességünkké teszi Szemere Bertalan, egykori magyar minister ur következő nyilatkozatát közreadnunk. Szemere ur dolgozótársunk némely szavaiban támadást látott nemzete ellen. Tiszteljük az érzelmeket, melyek válaszát tollába adták. De meglehet, hogy Magyarország történetét kevésbbé ismertnek teszi föl Francziaországban, mint a milyen valóban."

Az én czikkem pedig a következő:

„Ubicini urnak.

„Uram, ön több igen figyelemre méltó munkát bocsátott közre, Törökországot illetőleg; hogy ez országot

ma jobban ismerik Francziaországban, arra az ön művei tettek legtöbbet. A románok hasonlókép igen sokat köszönhetnek önnek, több éven át ön volt s még ma is buzgó védője ügyöknek. A civilisált világ előtt az elnyomott és rosszul ismert nemzetiségek ügyét védeni, valóban nemes hivatás, dicső igyekezet; s ön ezt ép annyi kitartással mint tehetséggel folytatja. S higyje el, uram, ön e népek emlékében soká fog élni; a kezdetleges népek nem oly könnyen felejtik el védőiket, nálok még meg van a sziv emlékező tehetsége.

De ha ily hivatást vett maga elébe: mikép irhatta ön, utolsó czikkében (lásd az 1857-ik december 29-diki Siècle-t) e különös sorokat: „Egy másik román ágens, Bratianio Demeter, a pesti országgyülésre küldetvén, nem érhetett czélt azon kisérletével, hogy a magyarok és románok közt közeledést s együttes működét hozzon létre. Szerencsétlen következetlenséggel, melyet nagyon drágán fizettek meg, a magyarok megtagadták az erdélyi oláhoktól a jogegyenlőséget; ők, kik a német faj politikai felsősége ellen föllázadtak. Nem akartak ismerni felsőbbet, s nem tudták magokat rávenni, hogy egyenlőket ismerjenek."

Ez állitás, engedje egyenesen kimondanom, első szavától az utolsóig alaptalan. Hogy bizonyos irók, rendszeres ellenségei az épen legyőzötteknek, hasonló állitásokat terjesztenek, azzal senki sem gondol; gyalázni a vértanuságot szenvedőket: ez mesterségök. De lehet-e elegendőkép csodálni és fájlalni, hogy ily rágalmat ön is elfogad és terjeszt, ön, a leigázott népek védője! Miért tagadja meg tőlünk az igazságot, mikor a törökök iránt több mint türelemmel viseltetik? Önnek oly határozottan rosszaló itélete, meg vagyok győződve, sokkal kedvezőbben ütött volna ki ránk nézve és sokkal

jobban megközelitette volna az igazságot, ha jobban tanulmányozta volna történelmünket, ősi alkotmányunkat, nemzeti jellemünket, s az 1848-diki mozgalom sajátságos jellemét; pedig mind e tanulmány könnyü lett volna önnek, ki oly mélyen ismeri Törökországot és a dunai fejedelemségeket; de elkerülhetlen is egyszersmind, mert a nagy keleti kérdés, az ott szabad politikai életre törekvő népek kérdése, véglegesen meg nem oldathatik Magyarország közreműködése nélkül, mely azoknak 1-ször egy tizszázados politikai szervezet gyakorlati tapasztalásait, 2-szor egy az őt környező népek mindenikénél, minden időben s jelenleg is harcziasabb nép hatalmas erélyét, és 3-szor az általa jól ismert, mert mindig birt s használni tudott szabadság szenvedélyes szerelmét viendi ajándokul; egy szóval, Magyarországnak polgárisultsága, harczias szelleme, politikai gyakorlottsága, történelmi hazafisága által, mely az 1848-diki rázkodás daczára minden népfajait ismét egyesiti, magas küldetése van keleten, melyet bizonyosan be is fog tölteni tudni.

Ön, uram, azt mondja, hogy 1848-ban „a magyarok megtagadták az erdélyi oláhoktól a jogegyenlőséget“. Hát elfeledte ön, hogy 1848-ban a magyar országgyülés első dolgai egyike volt Erdélynek az anyaországgal való egyesülését kimondani? Ez elhatározás legfőbb indoka volt: hogy a magyarországi parasztok polgári és politikai jogait az erdélyiekre is ki lehessen terjeszteni, kik kevesebb joggal birtak s kiknek legnagyobb része épen oláh volt. 1848 előtt semmik voltak, semmijök sem volt; ez volt az osztrák uralom eredménye, mely a középkori hűbériség maradványait mindenütt védte s fentartotta; 1848-ban, a magyar uralom alatt, földeik szabad birtokosaivá lettek, s a csaknem általános szavazatjog által választókká kerületeikben. Kérdezze meg ön az erdélyi

oláh paraszttól: honnan veszi tulajdonjogát földbirtokára, s meglátja, hogy az 1848-diki évszámot nevezendi: mert joga azon néhány hónapról van keltezve, mig a rövid magyar uralom tartott.

Nem ismerek országot, mely több belszabadsággal birna mint az 1848 előtti Magyarország. Minden központositás nélkül, 50 megyéje csaknem megannyi kis köztársaság volt, melyek saját ügyeiket nagy szabadsággal kormányozták, s a központi kormánytól csak a tisztán országos ügyekben függtek, és pedig a törvények által szorosan megszabott határok között. Valódi mintaképei a legtökéletesebb hatósági autonomiának. Éber őrködéssel s erélylyel állottak ellent a központi kormány tulkapásainak, az egyéni cselekvénynek a legnagyobb szabadságot biztositották, s a honpolgároknak házaikban, községeikben, magános és nyilvános gyülekezéseikben teljes szabadságot adtak. Sehol Európában, még Angliában sem volt igy megőrizve s biztositva az egyéni szabadság. A haladás azonban csak lassu lehetett, mert a dynastiai befolyás ellenséges volt, s hátráltatott minden politikai, pénzügyi és ipar- s kereskedelmi javitást és előhaladást. S mit gondol ön, mit tett a magyar elem 1848-ban, a mint a dynastiai befolyás megszünt? Mit tett az országgyülés, mely csaknem kizárólag magyarokból és nemesekből állott? Nos! e magyar országgyülés mindenekelőtt arra kérte a császárt: adjon többi, nemmagyar tartományainak is szabad alkotmányt; azután e nemes emberek országgyülése eltörülte a dézmát, a parasztok robotját, őket az eddig csak jobbágyul birt s müvelt földeik tulajdonosainak nyilvánitotta, s politikai jogokat adott nekik, kik addig semmi joggal nem birtak. Ime, a tulnyomólag magyar országgyülés ily törvényeket hozott, s e törvények közt egyetlenegyet sem fog ön találni, mely

kizárólag a magyar faj külön érdekében hozatott volna. Ez történeti tény, mely méltó, hogy figyelembe vétessék.

Azt fogja ön kérdezni: mi az oka mégis, hogy annyi oláh, annyi szerb és horvát kelt föl ellenünk s állott ellenségeinkhez? Hosszas volna megmagyarázni, mint mindent a mi nem természetes. Voltak, a kik a közös hazát darabokra akarták tépni, hogy rongyaiból nagyobbitsák vagy Dákoromániájukat vagy egy uj Nagy-Szerbiát, mely soha sem létezett; voltak, a kik csak személyes szerencséjöket keresték a dolgok és eszmék általános zürzavarában. A szerbek fölkelését azon 30,000 külföldi szerb idézte leginkább elő, kiket Sándor szerb fejedelem küldött be Magyarországba; az erdélyi oláhokat pedig dunafejedelemségbeli fajrokonaik izgatták a lázadásra. A többit elvégezték Ausztria ügyesen szőtt ármánykodásai: mindent igért a győzelem előtt, azután mindent megtagadott. De azzal, hogy megtámadtattunk, be van már bizonyitva bűnösségünk? S mert némely nemzetiségek ellenségeink voltak, következik-e, hogy nekik van igazuk? Mindenesetre áll, hogy nem elég állitani, hanem bizonyitani is kell, a mi lehetetlen: a tények mellettünk szólnak. Egyébiránt ön franczia; ön szabadon utazhatik Magyarországra. Menjen el oda; szép és gazdag ország, megérdemli, hogy megnézze; akkor alkalma lesz saját füleivel hallania, hogy az oláhok, szerbek, horvátok keserüen sajnálják s visszaóhajtják az 1848-diki Magyarországot, melyet mi meg akartunk menteni s melyet ők vakon elveszitettek. Többé nem ellenségeink; ellenkezőleg jobban gyűlölik Ausztriát, mint mi gyűlöljük, ez természetes: minket Ausztria legyőzött mint ellenséget, őket megcsalta mint hűtlen szövetséges.

Kérdje meg tőlök: hová lett a szabadság, melyet nekik 1848-ban mi adtunk? A dynastia visszavette azt

tőlök. De nem merte visszaállitani sem a dézmát, sem a robotot, sem az 1848-ban nekik adott földbirtokot elvenni nem merte. Az osztrák kormány e helyett kerülő utat választott: megháromszorozta az adót, ugy hogy a paraszt, daczára hogy földbirtokos lett, most szegényebb és elégületlenebb mint volt 1848 előtt.

Azt is mondja ön, hogy mi „a német faj politikai felsőbbsége ellen keltünk föl". A fölkelés szó itt legalább is roszul van alkalmazva. Elfeledte ön, hogy Ausztria támadott meg minket és mi csak védtük magunkat? Nem osztrák hadsereg volt-e, mely 1848-diki septemberben a magyar földre betört, és pedig oly váratlanul, hogy egy kardcsapás nélkül 10 mértföldnyi közelre nyomulhatott Pesthez, Magyarország fővárosához, hol mi azt az első találkozásnál megvertük. De mért is s mi czélból keltünk volna föl mi? Mindent megnyertünk a mire szükségünk volt; volt ősi alkotmányunk, polgári és politikai szabadságunk, sajtó- és szólásszabadságunk, gazdag országunk egy krajczár adósság nélkül, polgári és politikai egyenlőségünk uj törvény által szentesitve. Ausztria kezdte a támadást, ő volt a lázadó, ő lázadt föl a létező törvények ellen. Mi nem akartunk egyebet, mint föntartani a status quot, mely nem más volt, mint egyenlő jog- és szabadság az ország minden lakójának, kivétel nélkül. Én egyébiránt nem félek a mai napság roszhangzásu szavaktól, minők: lázadó, forradalmár; de miért alkalmazni ezeket oly országra, mely nem tett egyebet mint védte magát a legigaztalanabb támadás ellen!

Azt mondja ön, uram, hogy „a magyarok nem akartak ismerni felsőbbet, s nem tudták magokat rávenni, hogy egyenlőket ismerjenek". Megvallom, a magyar faj történelmi felsőbbsége létezett; de világosan körül kell irni e szó jelentését: e felsőbbség nem volt a

törvényben, a történelem s a megszokás fejtette azt ki. Magyarok szerezték a hazát, alkottak államot a meghóditott különböző nyelvü tartományokból, politikai nevet adtak ez államnak, szabadelvü alkotmánynyal ruházták azt föl, mely oly régi mint Angliáé; végre ők voltak a hadviselő faj, mely a hazát védte, s annálfogva a nemesség; s mig a többi népfajok békésen mivelték a földet, a magyar folytonosan ontotta vérét a tatárok, törökök, németek elleni harczokban, kik a közös hazát annyiszor megtámadták. Egyedül ő állott ellent ez absolutismusra törekvő fejedelmeknek is. Vallja meg uram, hogy ily szerep nem könnyü, sőt veszélyes és sok áldozattal jár. De csoda-e ha dicsőség követi s jutalma nagy erkölcsi befolyás? Meglephet-e valakit, hogy a „magyar“ név, mely kezdetben csak egy faj neve volt, oly tiszteltté s általánosan ohajtottá lőn idő folytán, hogy a horvátok 1741-ben (lásd a Corpus Juris 1741. 61. t. cz.) törvényben kivánták kimondatni, hogy a „magyar nemzet“ nevezete alatt ők is befoglaltatnak. A magyarok azonban e történelmi felsőbbséggel soha vissza nem éltek. Corpus Jurisunkban, mely tiz század törvényeit foglalja magában, egyetlenegy törvényczikk sincs, mely különbséget tenne az ország különböző népfajainak politikai vagy polgári jogai közt; soha a magyarok oly jogot nem élveztek, mely a hasonló polgári osztályu, bár más nemzetiségü honlakókkal is közös ne lett volna. Voltak nemesek, polgárok, parasztok az oláhok, szerbek, tótok, németek közt szintugy mint a magyarok közt; de soha a magyar faj, mint ilyen, semmi előjogot fenn nem tartott maga számára; ellenkezőleg volt törvény, mely a bányavidékek bizonyos városaiban épen a magyaroknak tiltotta meg az ott lakhatást. Csaknem hihetetlen, pedig tény, lásd az 1608-diki 13. és az 1655-diki 34. t. czik-

keket. Tegyük hozzá, hogy a magyar embernek, ha protestáns volt, nem volt szabad birnia Horvátországban.

Higyje el nekem, ha mondom, kezemben a történet könyvével, hogy voltak időszakok Magyarországon, mikor a polgári és politikai jogok függöttek a vallástól vagy a társadalmi rang- és állástól; de soha nem függöttek a fajtól s nemzetiségtől, melyhez valaki tartozott. Ha a magyar fajnak volt valami felsőbbsége, az csak történelmi fejlemény volt; mind a mi polgári jogot és politikai szabadságot vérével szerzett, mindazt mint egy idősb testvér, megosztotta a többivel fajkülönbség nélkül. Ő volt, ki 1848-ban szabadnak nyilvánitotta a parasztot, s tulajdon- és választási joggal ruházta fel s e jogok melletti küzdelemben, két birodalom ellen, hősileg esett el.

Fájdalom, e küzdelem jellemét és természetét sehol sem ismerik kevésbbé és roszabbul mint épen Francziaországban. Szerencsétlen hazám még eddig nem talált egyetlen franczia tollat is, mely megirta volna hősies erőfeszitését, dicsőségét és bukását, s mely e hivatás magaslatán állott volna egyszersmind.

Vállalja ön ezt magára, uram, nyilvánosan hivom fel önt reá, mert bámulom tehetségét s osztozom szabadelvü nézeteiben. E tanulmány tökéletesen bele illenék az ön szép tanulmányai keretébe a keleti kérdés fölött, sőt annak épen kiegészitő részét teszi. Biztositom önt, hogy tizszázados alkotmányos életünk története, tele megható drámákkal s jellemző episodokkal, szintoly érdekes bár nem is oly nagy mérvü, mint Angliáé, melyhez oly sokban hasonlit is. Ha bevégzendi ön e tanulmányt, az, nem kétlem, a mi igazolásunk leend; a

franczia világra nézve mindenesetre egészen uj fölfedezés lesz.

Szemere Bertalan,
volt magyar minister."

Erre Ubicini febr. 6-án felelt; válaszában egy jó argumentum volt, az, hogy politikai joggal Erdélyben csak a három: a magyar, székely, szász faj birt, az oláh mint olyan nem. Ez igaz, de ennek historiai oka van, az ország aristokratikai szerkezettel birt, az oláh, ha nemes volt, szinte birt joggal, egyébiránt mi 1848-ban ép e rendszert döntöttük meg, tehát a vád a multat, de nem a kérdéses időszakot sujtja.

Azonban ő czikkem megjelenése után másnap meglátogatott, őszintén bevallá, hogy a magyar ügyeket nem ismeri, de kész azokat tanulmányozni, miután a keleti kérdésnek azok fontos része. Azóta jártunk egymáshoz, s ez évben Ausztriáról irt is egy czikket, mire nézve az adatok iránt hozzám folyamodott. Hanem nehéz lenne őt a dologba bevezetni, franczián kivül keveset angolul tud, egyéb nyelvet nem ért, tehát a német, latin s magyar könyveket nem használhatja.

Ő a török ügyekről sokat irt. Mint tekintély idéztetik a franczia irodalomban. Pedig törökül nem ért, ott keveset élt, hol vette az adatokat? nem tudom. Bizonyosan más könyvekből irta össze. S ugy tudom, sok ujabb iró őt lopogatta meg, — igy gyártják ma a munkákat. A francziák előkapnak egy adatteljes munkát, arra okoskodásokat épitnek ékes nyelvvel, s a könyv kész a nélkül, hogy a tárgyat ismernék. És sokszor sok jót mondanak, attól függ, milyen munka után indultak, ha az jó, helyes okoskodást fonnak hozzá, ha rosz, — zöld dolgokat beszélnek össze. Ezt nevezik ők: generalizálni. Nekem már több mondá, hogy ők, ha egy ország törté-

netét átolvassák, annak politikai történetét, történetének philosophiáját jobban megirják mint az, ki rá egy életet forditott. Nagy csalódás! s valóban, a külföld ügyeiről fonákabb itéleteket sehol nem olvasni mint a franczia lapokban s könyvekben. Mindent a franczia eszmék, szokások, intézetek szerint helyeselnek vagy roszalnak.

September.

Londonból e hó első napján jöttem vissza.

Nem sokára, e hó végén kaptam Londonból e czikket, mely Urquhart lapjában „the Free Presse“ jelent meg sept. 28-án s mely az én, még juliusban e naplóba följegyzett értesüléseimet minden pontban megerősiti. Ime a „Free Presse“ közleménye:

„Részletek Kossuth alkudozásairól Lajos Napoleonnal.

(Beküldetett.) 1858 őszén Kossuth Skócziában egy Angliába lehető bonapartista betörés veszélyéről tartott felolvasást. 1859-dik elején Mazzini „Pensiero ed Azione“-jában közlött czikkében denuncziálta a szándékolt olasz háborut s intette az olasz, német, magyar menekülteket azon hálótól, melyet Lajos Napoleon vetett ki oly czélból, hogy a számüzött demokratákat bele csalva játékszereivé tehesse.

1859-dik februárban ismételt találkozások történtek a Palais royalban, egy részről Napoleon herczeg (Bonaparte Jerome fia), másrészről Klapka tábornok, Kiss ezredes és gróf Teleki L. között.

Május elején Kossuth, Mr. Brown névre szóló utlevéllel látva el magát, Londonból Párisba utazott. Hoszszan értekezvén Napoleon herczeggel, általa május 3-kán a franczia császárnak bemutattatott. Ennek folytán a herczeg ugy szerepelt mint Kossuth szószólója, kinek terveit részletesen kifejtette nagybátyja (a császár) előtt. A terv abból állott: hogy negyvenezer franczia szálljon ki Fiuménál, háta mögött a magyar menekültek csapatával, és a mellett: hogy Kossuth, ha bár csak néhány hétre is, proklamáltassék ismét Magyarország kormányzójául. Louis Napoleon miután figyelemmel hallgatta a herczeg előadását, megjegyzé: miszerint igen nagy akadálya van annak, hogy ő a Kossuth szolgálatait elfogadhassa, t. i. ennek ismeretes republikánismusa s köztudomásu szövetsége a menekült köztársaságiakkal. Kossuth erre ünnepélyesen nyilvánitotta, hogy ő soha sem volt, most sem republikánus *), s hogy republikánus összeköttetései csak is a tőle nem függő körülmények nyomásának következményei. Köztársaság ellenes nyilatkozata őszinteségének bizonyságául a magyar koronát fel is ajánlotta „hazája nevében“ Napoleon herczegnek.

Az előleges nehézségek ekkép le levén győzve, megengedtetett, hogy Kossuth visszatérjen Angliába, ott agitatiót kezdjen, s a „be nem avatkozást“ véve jelszóul, arra legyen irányozva, hogy rokonszenvet költsön Lajos Napoleon olaszországi terve iránt. Három millió frankra menő öszveg adatott Kossuth rendelkezése alá, ki, mint mondják, 75,000 frankot tartott meg a maga személyére

*) Kossuth, Mazzini és Ledru Rollin 1855. septemberi manifestumában ez áll: „A közös határozott czél, melyet minden meg nem vesztegetett értelem bevall, a kormány köztársasági alakja.“

s egy évi fizetést kötött ki magának azon esetre, ha a háboru idő előtt véget találna érni.

Angliába visszatérve Kossuth hozzá kezdett „be nem avatkozási“ hadjáratához. A három millió segélyével sikerült megnyerni magának a magyar menekültek nagy részét, olyanokat is, kik 1851 óta magokat tőle távol tartották. Magasb katonai rangokba mozditotta elő őket; hadnagyokat egyszerre őrnagyokká emelt, hogy a franczia pénzből nagyobb fizetéseket adhasson nekik. Először is mindenki kárpótlást kapott utazási költségeiért s gazdag egyenruhát (egy őrnagyi egyenruha 3750 frankba került), továbbá fizetési előleget hat hónapra, s a háboru bevégeztével egy évi fizetés kapása igértetett. Az ugy nevezett főparancsnoknak, Klapka tábornoknak, 12,000 frankban lőn fizetése megállapitva; a tábornokoké 6000, ezredesé 5000, alezredesé 4000, őrnagyé 3000 frankban s igy tovább.

A Kossuth által megnyertek közül a nevezetesebbek voltak, katonák: Klapka, Vetter, Czecz, Perczel tábornokok, de Perczel, mihelyt értesült a vállalat természetéről, azonnal elvált Kossuthtól s nyilvánosan megtámadta a franczia-orosz szövetséget; Szabó Imre, Kiss, gróf Teleki Sándor, gróf Bethlen, Mednyánszky, Ihász ezredesek; néhány alezredes és őrnagy; polgári rendüek: gróf Teleki L., Puky, Pulszky, Irányi, Ludvigh, Simonyi, Henszlmann, Veres; s egy szóval, valamennyi tekintélyesb magyar menekült, kivéve Vukovics S. volt magyar minisztert (London), Rónay, szintén Londonban lakó magyar tudóst és Szemere Bertalan volt minisztert, Párisban.“

Később october 16-án a Kölnische Zeitungban is egy czikk jelent meg, hihetőleg ugyan azon kutfőből meritve,

melyből Urquhart meritett, kinek hiteles s biztos diplomatikai összeköttetései vannak.

És ez utóbbi czikk is teljesen igazat ad az én értesüléseimnek!

Otthonról halál hirét vettem. September 14-én egyetlen élő testvérem, Eugen, meghalt. Született 1807-ben, köztünk legidősb volt. Elveszett régi naplóim folyamában sokszor szólék róla. Pályája szomoru volt mind magára, mind családjára nézve. Magának szerencsétlensége, nekünk gyalázatunk volt, ezer meg ezer csinyt, kihágást követett el. 16 éves korától fogva katona volt, majd cadet, majd őrmester, majd közember, majd egy majd más ezredben, 1848-ban a honvédek közé lépett, hol kapitány lőn, — azóta ismét sok csinyt követett el; anyámnak örökös aggodalma, kinja volt vele, fogságban is ült, — csak egy év óta viselte magát jól (néha-néha voltak neki ily jó idői), s ime akkor halt meg!

Sajnálatos mondani, de igaz, ki, mint ő, magának is, másnak is szerencsétlensége, annak legjobb feküdni a sirban. Azonban, — legyen könnyü a hant rajta, az ilyen sorsu embereket nem vádolnunk, de szánnunk kell.

Most családunkból csak ketten élünk: Anyám s én.

October.

A Villa-francai béke után Ferencz József proclamatiót bocsátott népeihez, melyben reformokat igért. Azonban mind eddig a szó maradt szó. Sept. 1-jétől a protestansoknak egy patenst octroyirozott, melyben volt sok jó a régi jogokból, de hozzá volt vegyitve sok rosz; s mindenesetre octroyirozva volt.

Az ellenmondást, a visszautasitást a késmárki convent kezdé meg, hol Zsedényi udv. tanácsos, hajdan a diaetákon a kormánypárt vezére, szónokolt. Ezt követték minden esperességek, körületek, terjedt a protestatio mint a rohanó láng, — hangzott a roppant szó: nem kell az octroyirozott patens, hanem a régi egyház-alkotmány.

Mindenfelé gyülések tartattak. Több százan jelentek meg. Szónokoltak nyilván, tüzésen, — mint a megyékben s diaetákon hajdan. Szóval, kezdődik az ébredés kora, szólnak, beszélnek, mernek, s nem itt vagy ott, de ország szerte.

Minden alkalmat felhasználnak demonstratióra. Ezért ünnepelte meg az Akademia Pesten, ezerek jelenlétében, Kazinczy F. évszázadát, s példáját követte minden város, sőt minden falu, — még a katonaság s azon magyar népség is, mely Prágában, Bukarestben, Lembergben lakik. Egyszersmind Kazinczy-aláirást nyitottak neki emléket emelni, lakát megőrizni a nemzetnek, s utódait segiteni.

November.

E hóban a mozgalom folyvást növekszik.

Megnyittatott az erdélyi Muzeum, a két testvérhaza küldöttei jelenlétében.

A szerbeknél s horvátoknál nő a magyarok iránti rokonszenv.

Az oláh és szász a magyarral szavaz.

Egyik faj a másik irodalmát pártolja.

A kormány bizalmi férfiukat hivott össze, ő választá, s Temesvártt ugy mint Zágrábban, mint Szebenben ezek azt inditványozták: kérik a fejedelmet az el-

szakasztott tartományokat visszacsatolni, és a diaetát összehivni, mert e nélkül nincs mentség.

Szóval, mintegy varázsütésre, a különböző fajok közt a legbelsőbb egyetértés mutatkozik, s a legnagyobb gyűlölet a germanizálás s a centralizáló kormány ellen. Ez valóban a csodával határos! mert egyik faj sem tőn eleget a kölcsönös kibékülésre, ennek helyét pótolja a közös gyűlölség Ausztria ellen.

A külföldi lapok is kezdenek velünk foglalkozni naponként.

A Times mindennap ád levelet Pestről, s remek czikkekkel ostromolja az ausztriai kormány baklövéseit.

Itt a Siècle, a Patrie, Opinion Nationale, Courrier de Dimanche, Nord, stb. irogat, hol közölve leveleket, hol irva vezérczikkeket.

Szóval, a magyar ügy napi kérdés lőn.

Csak az a baj, hogy az itteni ujságirók rólunk mit sem tudnak. Akarnak irni, de nem tudnak mit, a dolgok ismeretének hiányát phrásisokkal pótolják s természetes, hogy ki mit nem tud, arra mást sem tanithat meg.

Bele fogtam egyik lap számára néhány czikket irni. De uj, ismeretlen tárgyat hogyan kimeriteni pár czikkben? S többnek helyet ujság nem adhat.

Elhatározám mint brochuret kiadni. Eddig hallgattam, mert a nemzet is hallgatva tűrt, most ez mozog, beszél, mer, a közvélemény figyelmét magára vonta, tehát itt az ideje magyarázólag lépni fel, az idő közelget, szórjuk el a termékeny magot.

December.

A nemzeti agitatió nem lankad, sőt halad erélyesen.

Aláirást nyitottak az Akademia házára s alapjára, és ugy látszik egy millió fog aláiratni. Mágnások, püspökök, községek dúsan áldoznak. A protestans ügyet a katholikusok is buzgón pártolják, — benne a nemzeti élet egyik tényezőjét szemlélvén.

Az esztergomi érsek 50 éves papságát ünnepelvén, összegyült az ország szine, s ittak nem a császárért, hanem az apostoli királyért, és az alkotmányért.

Mindenfelé gazdasági egyesületek keletkeznek, — melyek most a régi megyei összejöveteleket pótolják. Igy tartják a nemzeti autonomia hagyományait életben.

A nemzeti viselet ujra nemcsak divatba jött, sőt teljesen elnyomta a németet: attila, szűk nadrág, kucsma, párta, még a bálokban is, — sőt egy uj ruhát találtak, mit budának neveztek. Szóval: ruha, ének, zene, szin, társalgás, mind ez nemzeti, s annál áthatóbb, mivel a mágnásság állt a mozgalom élére, és a gazdag katholikus papság.

Mindent kikeresnek a multból, mi a nemzeti érzést ébren tartani képes. Egy hangszert, a tárogatót (az nem egyéb, mint: török sip); — a megyék czimereivel himzett székeket a hölgyek a muzeumban állitják fel; — egy tudós a magyar mythologiát, más a családok történetét s czimereit irja meg, — a régi kéziratokat adják

ki, — az ősi köntösöket rajzolják le, — festőknek tárgyul históriai eseményeket adnak, szóval az élet minden nyilvánulásában a nemzeti, önálló szin, zamat, irány a vezérelv.

Munkámat bevégeztem, tiz nyomtatott ivnél több lesz, tehát nem brochure, igy a bélyegadót kikerülöm, mi 7—800 frankra fogott volna menni. Francziául irtam, ez az első könyv, mit e nyelven próbáltam irni.

Cobdennel megismerkedvén, levél-alakban hozzá intéztem, részint mivel reménylem bevezetést fog hozzá irni, részint angolhoz intézve könnyebb alkotmányunkról értekezni, a centralisatióhoz szokott francziának azt nehéz megérteni. Hat ilyen levél lesz, hozzá jőn I. Napoleon proclamatiója a magyarokhoz, emlékiratim Palmerstonhoz és Cavourhoz, és törvénykönyvünkből némi kivonatok. Angolul és németül is szándékom kiadni, bár főleg a franczia publikumra van számitva, mely rólunk mit sem tud, — még a journalisták sem tudnak. Chassin irt néhány év előtt valamit — de tul lőtt a czélon, „sainte Hongrie"-t emlegetett, min a franczia mosolygott, és ez évben ő és Irányi adák ki a magyar forradalom történetét (I. kötet), de miért, miért nem? nem olvassák, nem veszik, nem szólnak róla, szóval mintha nem léteznék. Előbb e publikumot a tárgygyal kell megismertetni, bemutatni neki azt, miről szólni akarunk, a pitvaron átvezetni a házba, — ezért igyekeztem én dióhéjba szoritva s könnyü, olvasható alakba öltöztetve előadni a magyar kérdést: „La Question Hongroise" (1848—1860) — ha ezt ismerni fogja, aztán története is fogja érdekelni.

E munkámmal végzem be az 1859-ki évet, mely jól végződik, e részben; otthon a nemzet mer, szól, mozog, erélyt fejt ki, cselekedni kedvet mutat, — Európa kezdi figyelmét rá forditani, — és én itt kün tolmácsa akartam a nemzetnek lenni Európa szine előtt.

1860.

Január. — Páris.

Munkám nyomása halad folyvást, sőt 20-án bevégeztetett, s ha befejezi összefüzetését a könyvkötő, a jövő hó elején meg fog jelenhetni.

Hanem a congressus látszik nem létesülni, pedig azért sieték munkámmal, nem mintha a fejedelmek e gyülekezetétől valamit reménylenék, hanem mivel a véletlenre is kell számitani. Ki tudja, talán valaki minket is szóba hozott volna? Az angolnak Ausztria erősödését kivánni kell, mi csak ugy lehetséges, ha Magyarország ki lesz elégitve; — Cavournak szerepe minden nemzeti igényt pártolni; — végre Napoleon szereti Európát meglepni, s ez annak egy módja volna. . .

A magyar ügy csaknem napi renden van. Nincs lap, mely róla nem szólna. A Times érdekes pesti leveleket minden másod nap közöl, s gyakran szórja mennykövcit Ferencz József s az ausztriai kormányrendszer ellen. S jaj annak, kit e lap kalapácsa alá

ragad, ugy sujtani, ütni, tiporni, sebesitni egy lap sem képes.

Ezért gondolom, hogy munkám alkalmas időben jelen meg. A föld meg van művelve, kész a magot elfogadni; a közvélemény kiváncsi rólunk többet tudni mint mennyit a lapokból megtudhat. Mi az a Magyarország? Ki az a magyar nép? Miből áll az a magyar alkotmány? Most jött el, az idő 10 év alatt, szólni ez ügyről, midőn a nemzet is mozogván, elvégre valóban magára voná egész Európa figyelmét.

Február.

Bár munkám nagyon elfoglalt, de egyéb gondjaim sem hagytak el. Csodálom, hogy ezek engedtek erőt lelkemnek egyébbel is foglalkodnom. Amerikai pörünk e hetekben fog eldőlni. Aránylag kevés 25,000 frankot annyi veszteségből megmenteni, — de ha csak ezt is megnyernők, mint segitene sorsunkon ez is! És ha elveszitjük? . . . Maga a gondolat izzadásba hozza testemet. Nem magam, de jó nőm és gyermekeim miatt.

A tokaji borral is meg vagyok akadva. Egyrészről nehéz eladni, megismertetni, de másrészről nem is merem áruba bocsátani, mert bár annyi lehuzás után most télben nyugodt (jóllehet eredeti izéből nagyon kivetkezett, s az édesből száraz és erős lőn), de ha valaki sokat venne belőle, s megtartaná, és rá jönne a nyár, hátha ismét forrásba jönne?

Nem merem a bor becsületét koczkáztatni, de még kevésbé a magamét.

Azonban pénzem benne van, és e vállalattól reményltem dolgaimon segiteni.

Magánosan tűrni tudnék bármit, s könnyen, hideg vérrel, nélkülözéshez hozzá szoktatám magamat gyermekségem óta, ez nekem nem áldozat, a szükségből elvet csináltam még mint ifju: de ha enyéimre gondolok, ha a jövendőbe tekintek, elfog a bánat, s 1856 óta szemlátomást öregedtem, arczomon redők, szakállomban ősz szálak mutatkoznak, mik még sokáig nem jelentkeztek volna, — oly ifju valék testben és lélekben, követve bizonyos elveket, miket classicus irók nyomán zsenge koromban kalauzomul választék.

Különben családom jól volna. Kedves nőm kevesbet szenved testileg, hiszen eleget szenvedett, meglátszik testén, bár kedélye örökké derült és vidám; — Mari Németországban neveltetik; — Gizella, 3-ik évében, öröme házunknak, cseveg mint a kis madár; — Attila-Móricz bámulatosan fejlődik, kövér mint a hal, s ha külseje által el nem bájolna, meghódit csendes, nyájas természete által, e 9 havas gyermek ugyszólván soha sem sir, sem nappal, sem éjjel, — égszinü kék szemeivel örökké mosolyog. Ki tudja mi sors vár reá, szegényre?

Munkám 3-án megjelent, $10^1/_4$ iv. Dentu árulja, de magam adtam ki, mivel soha nem találkozhatván, nem végezhetének. Mintegy 1000 frankba kerül 1600 példány. Hiszen, — ha valami uj nagy esemény nem forditja el Európa figyelmét, — lehet fogják venni.

Angolul is kiadatom, Bentley adja ki. Én adom a kéziratot, — s a tiszta haszonban osztozunk.

Brockhaus, Wigand, Campe hajlandók kiadni németül, de hasznot nem igérnek, s igy nincs módomban a német forditásra költeni, tehát meglehet e kiadás el fog maradni.

A francziából küldtem a lapoknak, a főbbeknek, — kivéve a Payst, Universet stb., s más reactionarius lapo-

kat. Első volt a Siècle, mely róla irt, melegen méltányolva nemcsak munkámat, hanem ügyünk igazságát is s biztatva reményeinket, melyeket a jövőbe vetünk. Czikkének végét ide igtatom:

„Magyarországnak van ereje — (t. i. elszakadni Ausztriától), bir is ereje öntudatával. Csak alkalom hiányzik.

Az alkalom kétségkivül jó volt az utóbbi olasz háboru alatt. Szemere B. ur kifejti, miért nem használta azt föl Magyarország. Magyarország még most azon a ponton áll, melyen Olaszország 1848-ban állott. Elég erősnek érzi magát, hogy ügyét ne vegyitse össze más kérdésekkel. Azt hiszi, ha majd fölkél s hagyják őt magát küzdeni Ausztriával, ki fogja vivni a diadalt. E nemes gondolat becsülést érdemel, bár e magában véve jogosult büszkeségnek sajnosak is következményei.

Magyarországnak, Szemere B. ur szerint, más oka is van, hogy elkülönözve tartsa magát az általa vivandó küzdelemben. Nemcsak nemzetiségét, hanem szabadságát is vissza akarja szerezni. S attól fél, hogy ha az elsőnek visszanyerését Európának kellene köszönnie, Európa igen meg találná őt szoritani a másodikban. Ő, ha egyszer Ausztria alól felszabadul, egészen szabad akar lenni, hogy maga kormányozza magát s ugy a mint maga akarja. Sőt szabad akar lenni arra is, hogy a vele szomszéd népekkel is megoszthassa szabadságát.

Nem tudjuk, valjon nem egy kissé igen is kevély programm-e ez? Tiszteljük mindazonáltal s köszönettel tartozunk Magyarország egykori ministerelnökének, hogy a magyar kérdés fejtegetésében oly őszinte és oly világos volt. A világosan kifejtett ügy félig már meg van nyerve. Siessünk hozzá tenni, hogy a magyar hazafi nem-

zeti büszkesége annyira még sem megy, hogy Francziaország kezét ma is visszautasitaná.

Ez az egyetlen kéz, melyet elfogadna, s nem is mondott le a reményről, hogy III. Napoleonnak egyszer eszébe jutand az I. Napoleon proclamatiója.

Még visszatérünk e szép védiratra, melyet Európa politikusai elég figyelemre nem méltathatnak.

Leon Plée."

Igérte levélben Leon Plée, hogy nem sokára kivonatokat is fog belőle adni.

Utána, febr. 29-én, a Courrier de Paris szólt, a főszerkesztő maga, — bár ettől alig vártam, miután ő 1848-ki republikánusból conservativ lőn. Czikke langymeleg, — de fő az, hogy a magyar ügyről beszéljenek s iránta az érdeklődés általánosabbá legyen Francziaországban.

Sokan tanácsolták, küldenék egy példányt Napoleonnak is, biztositván, hogy el fogja fogadni. Megfontolván, hogy az olasz háboru óta s alatt ügyünk előtte is megfordult, hogy munkámban külügyi politikájáról szándékosan sok jót mondok, mintegy ösztönözve a megkezdett uton haladni, hogy lehetséges, miképen ha ő vagy körében valaki munkámat elolvassa, talán uj eszmefoganzásra fog alkalmat nyujtani; elhatározám irni Mocquardnak, első titoknokának, hogy ekkép az udvari illedelem szabályait megtartsam, s visszautasitásnak magamat ki ne tegyem. Irtam e levelet:

„Uram, — van szerencsém kérdezni öntől: megengedi-e az udvari illem és szabályzat, Ő Felségének bemutatnom (értem az ön szives közvetitésével) egy kis kötetemet, melyet közelebbről bocsáték közre e czim alatt: „A magyar kérdés. 1848—1860." ?

Azt hiszem nincs tartalmában semmi, a mi miatt Ő Felsége elébe terjesztése megengedhető nem volna.

Másfelől, a mű nem tartalmazván egyebet mint valódi tények előterjesztését, e szempontból talán, — ismétlem: talán — megérdemelné, hogy ama magas helyen is ismertessék, a honnan azon nagyszerü külpolitika ered, mely mellett a népek általános szavazata napról napra hangosabban szól.

Kérem, uram, fogadja el legkitünőbb tiszteletem őszinte nyilvánitását.

Páris, 1860. február 7-én."

E levélre választ mindjárt 8-án kapván, siettem munkámat egyszerüen, de zöld maroquin-bőrbe köttetni, s egy uj levél kiséretében elküldém Mocquardnak. Levelemet, már az elsőt, ugy stylizáltam, mikép láttassék belőle, hogy audientiát nem igénylek, — midőn ott van az ausztriai követ, kit talán épen ámitanak, ezt várni tapintatlanság lett volna.

Ime ez Mocquard első válasza: „Cabinet de l'Empereur. Palais des Tuileries, le 8 Févr. 1860.

Monsieur!

Veuillez m'envoyer l'ouvrage que vous desirez offrir à l'Empereur, et je le présenterai à Sa Majesté.

Recevez, Monsieur, l'assurance de ma considération très distinguée.

Le sécrétaire de l'Empereur
chef du Cabinet:
Mocquard."

(„Császári kabinet. Tuileriák palotája, 1860. febr. 8. Uram, sziveskedjék hozzám küldeni a művet, melyet a Császárnak ohajt fölajánlani s én azt bemutatandom Ő Felségének.

Fogadja, uram, kitünő tiszteletem őszinte nyilvánitását.

A császár titkára s kabinet-főnöke:
Mocquard.")

Öt napba kerülvén a kötés, alig hogy elküldtem a munkát, másod- vagy harmadnapra Mocquard ujra irt s udvarias szavakban értesitett, hogy a császár elfogadta munkámat s meghagyta: köszönetét kifejeznie irányomban.

Feledém feljegyezni, — nem mindig van kedvem irogatni naplómat, mióta 13 kötet naplómat elveszve tudom, — hogy még a mult évben kaptam Amerikából, Chicago városából egy nyilatkozványt az ott s környékén élő magyaroktól, aláirva: elnök, titkár s egy választmányi tag által, melyben Kossuth politikája, különösen az olasz háboru alatti viselete ellen kikelvén, engem hivnak föl a vezérséget elvállalni. Nem tudván, kik voltak a gyülés tagjai, de különben is rég elmulván ideje annak, midőn e nyilatkozásnak praktikus haszna volt volna, t. i. akkor, midőn én 1853-ban nyilvánosan följéptem, — bővebb tudomásig jobbnak láttam nem is felelni e felhivásra.

E hó végén munkám angol kiadása is megjelent. Ez bővebb, hozzá adtam egyet-mást, a többek közt egy levelet (a VI-ikat), melyben a nemzetiség kérdésével foglalkozom, mely ellenünk alapja volt s alapja most is annyi vádnak. Sajnálom, hogy a francziában ez hiányzik. Erről én még 1853-ban egy kis kötetet irtam, de magyarul, — s most, átolvasva, a munka magamat is meglepett, pedig én dolgozatimmal soha sem vagyok megelégedve. E nagyobb értekezésből vontam ki a velőt egy uj levélben, mi az angol kiadásban 33—35 lapot tesz. Vége egy magasztalás a magyar faj historiai érdemeiről. Az angol kiadás „Hungary from 1848 to 1860“ tesz 269 lapot, szépen nyomva, erős papiron; ára bekötve 6 shilling. A franczia tesz 164 lapot, papir-füzetben ára 3 frank.

Márczius.

Munkámról kezdenek sorban szólani a lapok. Pedig már szinte nyugtalankodám, de hiszen annyi munka vár ismertetésre. Az Opinion Nationale czikke melegen van tartva és terjedelmes, eddig a legkedvezőbb. Egy kis részt kiirok belőle: „Magyarországra nézve közel a szabadulás órája. „Tiz év óta“, — ugymond Szemere, Magyarország volt ministere, a minap kiadott igen figyelemre méltó brochurejében, — „Magyarország magához tért. Három különböző időszakban láttuk: 1849-ben, a mint hősileg küzdött két nagyhatalmasság ellen; azután megalázva, a mint némán hallgatott, nemesen szenvedett, eszélyesen tapogatózott, hogy magát uj helyzetében feltalálja: — ez alatt összeszedte magát. Most, midőn keblében a régi nyugalom helyreállt: tenni kezd.“

Mi, kik hat hónap óta figyelemmel kisérünk mindent, a mi Magyarországon történik, minden tulzás nélkül mondhatjuk, hogy ott valóságos nemzeti ébredés van. A helyzet e két szóba foglalható: „Magyarország felébredt.“ Az első alkalommal, egy gyujtó szikra következtében, az egész nemzet mint egy férfiu fog fölkelni, hogy visszakövetelje — ha kell, fegyverrel kezében — nemzeti függetlenségét, annyi ünnepélyes esküvel megerősitett s oly méltatlanul elárult és megtagadott százados jogait . . .

Ajánljuk olvasóinknak a már emlitett röpiratot, melyben Szemere ur, egy államférfi jártasságával s világosságával és egy valódi hazafi erős meggyőződésével fejti ki Magyarország alkotmányos jogait. Cobden Richárdhoz intézett 6 levélben, s lord Palmerstonhoz és

Cavour grófhoz intézett két emlékiratban vádolja be Magyarország volt miniszterelnöke Ausztria eddigi politikáját stb." (Kivonatok a munkából.)

Másnap, sőt azon este (bár a két lap más keltet hord homlokán) jelent meg a Presse-ben is egy ismertetés, s épen a főszerkesztő Nefftzertől, kitől nem vártam, mivel ugy mondák, ügyünknek nem barátja, minthogy Girardin Emil tanitványa lévén, a nemzetiségi elvre mit sem ád. E czikk annál kedvesebben lepett meg; a Presse különben is igen olvasott esti lap. Ime a rövid, de tartalmas czikk Magyarországra vonatkozó része: (az Ausztriában 1860 elején megindult alkotmányos átalakulások birálata után igy szól:)

„Látni való, hogy mindez igen gyönge kezdet s az osztrák kormány szabadelvü engedélyeinek épen nem hibájuk a tulságos merészség. Intézmények becse általában épen annyira függ a felőlök uralkodó véleménytől mint saját belső értéküktől, s ha az érdekeltek véleménye ki van elégitve, semmit sem lehet ellene szólani. De az épen a kérdés, s e kérdés nem is látszik kérdésnek a birodalom legfontosb részét illetőleg, azt, melyre a bécsi kabinetnek legfőbb tekintettel kell lennie. Értjük Magyarországot. Az a mód, a mint Magyarország a mostaniaknál sokkal szabadelvübb engedményeket, melyeket Ausztria az egyházi téren (a protestánsoknak) tett, fogadta: világosan enged következtetni arra, hogy Magyarország azon kilátással: hat taggal birni az uj birodalmi tanácsban, nem igen lesz megvigasztalva ősi alkotmánya elvesztéseért! — Épen most olvassuk Szemere urnak, Magyarország 1848-diki ministerének figyelemre méltó művét, mely alaposan tárgyalja a magyar kérdést s melyet elég futólag átolvasni, hogy meggyőződjünk, mily messze van még Ausztria attól, hogy Magyarországot ki-

elégitse. Szemere ur Magyarország történelmi határainak visszaállitását követeli, azaz a Schwarzenberg herczeg által felállitott koronaország-határok eltörlését; ugy szintén az „ezeréves alkotmány“ visszaállitását, a régi helyhatósági autonomiát, s mindazon törvények érvényének elismerését, melyek az ország politikai és nemzeti függetlenségét biztositják, valamint az 1848-ban kimondott polgári és politikai egyenlőséget és az egyesületi szabadságot; végre dynastiai egységet az osztrák tartományokkal, de azon feltétel alatt, hogy ezek is alkotmányos kormányzattal ajándékoztassanak meg. Más szókkal, Magyarország, Szemere ur szerint, régi jogait s azon uj szabadságot, melyet 1848-ban adott magának, követeli vissza. Szemere műve egyébiránt nagy mérséklettel van irva, s mint várni lehetett, a tények teljes ismeretével, a mi e művet azok előtt is keresetté teheti, kik a szerző minden eszméjével egyet nem értenek.“

Különös, hogy a legnagyobb hatást a statistikai adatok csinálták, miket, előbeszéd helyett, számitásból, szándékosan, a munka elébe tevék. Még a hirlapirók is bámultak rajta, hogy Magyarország, a régi, területre nagyobb mint a többi Ausztria (bár Velenczével s Gallicziával), népességre vele csaknem egyenlő. Hát még a nagy közönségre nézve mi nagy felfedezés volt ez egyszerü tény! Tudom ismerőseimtől, miként ez sok akademiai tagot és sok katonát is meglepett. És ez az Ausztria akar imponálni, kérdék? Ez akarja elnyomni Magyarországot, mely nála nagyobb? Ez akar Európában vezérszerepet játszani? . . . Szóval, mindenki elbámult, hogy ezt eddig nem tudta, vagy nem gondolt rá.

Végre a Journal des Débats is megszólalt, mely 1849 óta soha nem pendité meg e hurt, részint elvből mint conservativ lap, részint érdekből, minthogy Ausz-

triában 100—150 előfizetővel bir. De ép ez okból igen *vágytam rá, hogy róla e lap szóljon.* Egyik legragyogóbb tollu szerkesztője, Prévost-Paradol emliti meg, bár igen szelid hangon, s inkább alkalmat vesz, mint a Napoleonidák ellene, kimondani: népek, e dynastiának ne higyjetek. De ez is elég, a Journal des Débats európai lap, s itt Francziaországban az értelmiség organuma s napi olvasmánya.

Még csak a Constitutionnel nem szólt róla, de ez tulajdonkép félhivatalos közlöny s ujabb időben az ausztriai követséggel összeköttetésben látszik lenni, — s a Patrie, mely vele egy huron pendül. Hanem bánt az, hogy a Nord hallgat, részint mivel ez igen olvasott lap, részint mivel két levélben igérte meg a főszerkesztő; s annál kevésbbé foghatom meg, mert csaknem naponkint mennydörög Ausztria ellen — mint orosz szellemü lap.

A Courrier du Dimanche szólt ugyan, márcz. 18-ki számában, s bár jól, de oly eltakart malitiával, mely igen megbosszantott. Először: directora egy valach, Ganesco, kitől mint magyar szomszéd mást vártam volna, — igaz, ez egy csavargó iró, sőt egy neme a kémnek, ki most lapjában ál-ellenzékesdit játszik. Hanem a czikk Horntól való, ki magyar zsidó, otthon rabbinus volt, itt irogat, főleg nemzetgazdászati dolgokról, egy doctrinair ember, elv és szin nélkül, ki hozzám járogat, könyveket kölcsönöz, adatokat kér, — és ime a kigyó orozva megcsip. Csak az érti jól a malitiát, ki a magyar viszonyokat ismeri, engem, multamat, helyzetemet Kossuthhoz, republikai irányomat; — én nem irtam neki, de nőm nem állhatta meg, hogy ne irjon, ő felelt is diplomatikai oldalugrásokkal, mondván ezt és amazt, tagadván a czikk gonosz értelmét, — azonban azóta nem láttam, s aligha

fogja mutatni magát. Egy valaki azt mondá, valamelyik revueben ő is irván Magyarországról, s a lapok hallgatással mellőzvén czikkét, — az irigység bántja. Igaz, levele végén nőmhöz ezt mondja: „különben akármilyen legyen a czikk, mit tesz az? hiszen a munka a napi sajtóban oly nagy sükernek örvend.“ Ez arra mutatna, hogy az a megjegyzés nem alaptalan, — de azt nem foghatom meg, hogy Horn velem versenyezni akarhasson. Ennek semmi alapja nincs.

Az ő igazi neve Einhorn, Magyarország tót vidékén született, magyarul roszul beszél, zsidó rabbin volt 1848-ban. Gondolom félelemből emigrált, s hogy éljen irni kezdett, először Görgei életrajzát adta ki Lipcsében, aztán Kossuthról irt, később a zsidókról Magyarországban, főleg 1848—49-ből, — e munkát akkor mindjárt olvastam, és benne ellenem mérges indulatot vettem észre. Azt hitte az iró, én valék a zsidó-emancipatió ellen, pedig az 1848-ki miniszteriumban csak én valék mellette. Később Brüsselbe ment, s ott kezdett statisztikai s nemzetgazdászati tanulmányokkal foglalkozni, s egyet mást ki is adott, mind németűl. Onnan ira nekem, — adatokat kérve egyről másról, minthogy a Brockhaus Gegenwartjá-ba fúrta magát, s ő irta a Magyarországról szóló czikkeket, bár az ország dolgairól bizony keveset tudhatott, kivált az 1848-ki eseményekről, — már csak alárendelt helyzeténél fogva is.

Később Párisba jött, s itt francziául kezde irogatni. Befúrta magát a Journal des Débatsba, majd a Pressebe, némely nagy férfiak salonjába is, — ámbár külseje jelentéktelen, borzasztó rosz kiejtéssel beszéli a nyelvet (bár jól irja), alig lehet érteni, nem is szellemes ember, rosz társalgó; hogy van azon salonokban, mi

szerepet játszik? nem tudom, de ott van, mint a viz, mely csendesen minden hasadékon befoly.

Eleinte bizalmatlan, tartózkodó valék irányában, de szerény viseletével megnyert, — a mit ellenem irt, megbocsátám neki, ő oly távol állt s oly alant otthon a magasb körtől, hogy jó hiszemmel irhatta azt mit irt.

Az feltünt azonban nekem, hogy magyar ügyről a lapokban nem irt, bár sokszor sürgettem, — nem tud hozzá, felelé, s engem ösztönzött. De én akkor korainak találtam munkát irni nemzetről, mely hallgat, s hallgatván el vala felejtve. Ellenben szükségesnek, hogy egy journalista néha-néha emlékezetbe hozza.

De mióta ügyünk napi kérdés kezde lenni, irt nemcsak két czikket a Revue Contemporaineba, hanem a magyar s német lapokat megrendelvén magának, egy levelezői titkos vállalatot csinált magánál, szóval, mióta a magyar hireket fizetik, eladja, árulja azokat, s üzletet csinál velök. Nem tőle tudom, mivel ő igen titkolózó ember, ámbár naivnak látszik, hanem azoktól, kiknek eladja a hireket; szóval: ő ád néhány tényt s észrevételt, és a Nord, Siècle, Patrie, Opinion Nationale stb. lapok embereinek eladja, s mindenik tetszés szerint szerkesztvén, azon lapokban megjelent e czim alatt: Notre propre correspondance de Pest, ou de Bude-Pest, ou de Hongrie.

Levelez német lapokba is, s ez neki módot ád egyenesen vagy közvetve minden munkája körül zajt ütni, például, hogy Horn ez s ez czikke mi nagy sensatiót csinált Párisban, — pedig itt ki sem tudott arról semmit. Ezeket én mind most, véletlenből tudtam meg; nem hittem volna, hogy oly csendes, látszólag szerény ember oly nagy charlatán.

Hogy titkolozó, tettető, alattomos, azt már sejtém egy idő óta.

Az angol kiadást, gondolom Bentley az angol lapoknak megküldé, mint szokás, hirdetve látom gyakran főleg a Timesban, de a „Critic“-lapon kivül nem tudom melyik szólt róla. Én irtam az Examinernek s Timesnek egy-egy levelet, kiséretűl a példányokhoz.

Ezen kivül levél mellett küldém el Lord Palmerstonnak és Lord John Russellnek, — mindkettő megköszönte levélben.

A francziából Thouvenelnek küldtem, mint a ki egykor munkát irt ily czim alatt: „la Hongrie et la Valachie“, — tudatták velem, hogy Napoleon herczeg s Pietri senator is szivesen fogadnák, küldtem nekik, de mind eddig nagy bölcsen, s elég udvariatlanul hallgatnak.

Magyarországban szakadatlanul foly a nemzeti demonstratio, hol vallási, hol irodalmi alakban. A protestans többség a cs. k. patenst nem fogadta el, s szerinte nem szervezi magát minden fenyegetések daczára. Sőt a gyülések a régi rendszer és felosztás szerint tartatnak meg. Ebből pörök támadnak. Zsedényi, az egykori udv. tanácsos, Vay M. s többen tömlöczbe zárattak, s mások is el fognak itéltetni. A magyar városok aláirásokat gyűjtenek az éhező horvátok számára. A zágrábi casinó magyar szelleme miatt bezáratik a kormányzó rendeletéből. A magyarok „zsivió“-t, a szerbek „éljent“ kiáltoznak. A lelkesedés oly általános, a kormány szava oly tehetetlen, hogy a hivatalnokok isolálva érzik magokat az országban, senki nem áll ellent erővel, de nem is engedelmeskedik senki, — minden parancs egy a légbe vakon lőtt golyó.

Nagy botrányt okozott e hó végén az, hogy Széchenyi Istvánnál a rendőrség nemcsak Czenken, de Döblingben is házmotozást tartott. Minden iratait elkobozták. Eddig, mint őrült-házban lakó, efféléktől ment volt, ime a kormány még a fél holtakat is háborgatja. Neki tulajdonitanak egy Angolországban németűl megjelent munkát: „Blicke auf die Rückblicke", melyben Bach és rendszere éles gunynyal ostoroztatik. Véltek nála kompromittáló leveleket találhatni. Azt hitték, a mozgalom fonalának kezdetét ott lelik meg. Mert ő hozzá mint bucsúban jártak bécsi diplomaták is, de főleg a magyarok.

... Leirhatatlan a hatás, mit e rendőri motozás a házában okozott.

April.

De ezt még egy borzasztóbb hir követte.

April 7—8 közti éjjel, Széchenyi István agyon lőtte magát. Avagy megöletett? Mert megjegyzendő, mikép a pisztoly-durranást, éjjeli csendben bár, senki nem hallá, ugy hogy csak reggel tudatott meg a dolog, midőn az inas bemenvén szobájába, karszékén halva találta. Hogyan lehet az, hogy egy házban, hol őrségnek kell lenni, a lövés nem hallatszott? — Mondják, vizzel vala a fegyver megtöltve. És aztán, hogyan lehet hagyni őrült-házban a lakónál fegyvert? Hisz ez tilos. Görgen az igazgató orvos nyilt levélben azt állitja, bizonyitani akarván az öngyilkosságot, hogy Széchenyi ujabb időben ismét őrült volt, s épen az öngyilkosság maniája gyötörte. — És mégis fegyvert hagytak kezében?

A közvélemény nem hiszi az öngyilkosságot, mint a nagy rész soha nem hitte, hogy őrült volt volna.

Annál roppantabb vala a hatás országszerte. Széchenyi 1849 óta visszanyerte régi népszerüségét. Irataiban mindenütt, minden szavában egy jóslatot kerestek, és valóban sok, mit vele akkor szenvedély és túlzás mondatott, iszonyuan és szomoruan beteljesedék. Tehát magasztalák mint látnokot, mindenesetre mint nagy státusférfiut, ki egyedül látott mélyen a jövendőbe.

Mindenütt készületek tétettek, emlékezetére hallotti isteni tiszteletet tartani. De a rendőrség is ébren volt, Döblingből a kijelölt idő előtt vitették, Nagy-Czenken idő előtt temettették el, — s kik Pestről gőzhajón és vasuton akartak oda utazni, előbb megadták aztán megtagadták a külön hajót és vasuti vonatot. Azonban városok, faluk, casinók siettek a halotti ünnepek megtartásával, Pesten a Primás maga misézett, 40—60,000 ember jelenlétében, a boltok mind bezárattak, az ablakokból fekete lobogók lengtek, s igy ment volna ez végig egész országban, a Bánátban s Horvátországban is, ha végre a hatalom közbe nem jő.

Valóban nagy csapás a hazára nézve, föltéve kivált hogy mozgalom esetében rejtekéből előlépett volna, — ő volt az csaknem maga, kiben a nem-magyar fajok bizodalma összepontosult, mint Kossuth főleg az kit azon fajok legjobban gyűlölnek.

Irtam róla hosszabban, s beadtam az Opinion Nationale-ba, de ott igen megröviditve jelent meg, hely nem lévén sok a magyar dolgoknak. Ime a mint adatott:

Gróf Széchenyi István.

A történelem időnként nagy egyéniségeket mutat föl, kiknek lángesze egy század munkáját végzi el s uj korszakot nyit hazájuk politikai és társadalmi életében.

Ilyen volt Magyarországnak gróf Széchenyi István, ki 1792-ben september 21-kén született, s ki legközelebbről a döblingi őrültek-házában, öngyilkossággal vetett véget, ugy mondják legalább, életének. Fiatal korát a katonaságnál töltvén, politikai pályája csak 1825-ben kezdődik; a magyar tud. akademia megalapitásával lépett föl a nyilvánosság terére, annak alapjául egy évi jövedelmét adván, mit 150,000 frankra becsültek.

Nem sokára azután lángeszü irónak bizonyitotta magát, gyorsan egymásután adva ki több könyvet, melyeknek egy fő czélja volt: fölébreszteni nemzetét, kijelölni előtte a haladás utját, reformokra birni azt a törvényhozásban, mezei gazdálkodásban, iparban, egy szóval mind abban, mi egy nép erkölcsi és anyagi életét alkotja. De nem volt csak az elmélet embere, mindenek fölött a tett embere volt. Ő volt, ki a dunai gőzhajózást teremtette; Buda és Pest közt a függő lánczhidat épitette, e csodáját az épitészetnek; szét törte a vaskapu sziklaszorosát Orsovánál; lendületet adott a nemes ló-tenyésztésnek; szabályozta a Tisza árjait; s ugyan akkor bátran rámutatott nemzeti intézményeink bűneire, kijelölvén egyszersmind a javitás módjait is.

1825-től 1845-ig az egész nemzet a reformok atyját látta és tisztelte benne. Minden szava orákulum volt. Hasonlithatlan iró volt. Mint szónok, a főrendek házában, villámokkal teljes szónoklata által elbűvölte s magával

ragadta még ellenfeleit is; mint államférfi, nézeteinek helyessége és mélysége tekintetében lehetnek hozzá hasonlók, de senki a ki felülmulta volna.

Köztiszteletben állva a világ előtt, felruházva ritka külső szépséggel, kifogyhatlan termékenységü szellem, majd elmés, majd szemlélődő, nyájas vagy érdes a helyhez és személyhez mérten, a hazafi nagy terveit néha frivol látszattal fátyolozva, fáradhatlan gondolkodó és munkás: ritka eredetiséggel biró ember volt, tele erővel és csábbal, mindig ura magának.

S épen e jellemző vonása teszi előttünk csaknem megmagyarázhatlanná gyászos és váratlan végét.

Életének utolsó korszaka, 1849-től 1860-ig, mind maig rejtély. Nagyszerü reform-terveinek több sikerét remélve, 1845-ben az osztrák kormányhoz közeledett, azon hitben, hogy igy jobban legyőzheti azon akadályokat, melyek nemzeti fejlődésünk utjában állottak. Az eredmény az lett, hogy sokat vesztett népszerüségéből, a nélkül hogy megnyerhette volna a kormány bizalmát; a kormánynak ő igen szabadelvű és igen nemzeti volt, Magyarországnak pedig igen kevéssé ellenzéki. Neve mindazáltal sokkal tekintélyesebb maradt, mintsem az 1848-diki miniszteriumban mellőzhető lett volna. De midőn ugyanazon év octoberében nyilt háboru tört ki Magyarország és a dynastia között, egyszerre egy különös hir terjedt el: Széchenyin őrültség jelei mutatkoztak; s nem sokára valóban a döblingi hires őrült-házba vitetett.

Valóban őrült volt-e, vagy csak ott mint biztos helyen akarta elvárni a hazájára nézve oly kedvezőtlenül alakuló viszonyok fejlődését? Egy uj Brutus szerepét játszta-e, ki éveken át őrültnek tetteté magát,

hogy akkor állhasson ismét elő mikor a tett ideje elérkezik? Mind ez most is mély titok.

Annyi igaz, hogy legalább utóbbi éveiben, folytonos munkásság közt élt Döblingben, hogy nagy birtokait levelezés utján s a legtisztább józan észszel kormányozta; hogy nem csak legbefolyásosabb pályatársait, de az osztrák minisztereket s külföldi követeket is folyvást fogadta magánál, kik különböző ügyekben gyakran mentek hozzá tanácsot kérni. A kormány maga is kezdé félelmesnek tartani. A legutóbbi időben gyűlöletes házmotozást tartottak nála, hogy lefoglalják irományait. E botrányos üldözéssel hozták összefüggésbe állitólagos öngyilkosságát; állitólagosnak mondom, mert Magyarországban, legujabban kapott levelek szerint, nem hisznek ez öngyilkosságban.

Halála csapás Magyarországra nézve. Az egész nemzet gyászt öltött érette. Népszerüsége, 1850 óta ismét visszahágott tetőpontjára, a mit könnyü megmagyarázni: Széchenyi prófétai előrelátással jósolta meg irataiban hazájának bekövetkezett szerencsétlenségét.

Egy ujabb fölkelés esetében kétségkivül őt ismerte volna el s kiáltotta volna ki fejéül a nemzet. Ő volt az egyetlen ember (s ez a lényeges pont Ausztria jelen krizisében), a kiben Magyarország összes népfajainak bizalma összpontosúlt volna. Nem ebben van-e oka, valjon, rejtélyes halálának?

Annyi bizonyos, hogy Magyarország történelmében, a jelen század Széchenyi nevét, a nagy hazafi és reformátorét, fogja viselni.

Páris, 1860-ban april 23-án.

Szemere Bertalan,
volt magyar miniszter.“

A magyar mozgalom komoly jelleme, egyetemes volta, faj-, rang- s vallás-különbség nélkül, a demonstratiók sokasága, a hajlam nemcsak nem engedelmeskedni, de ellenállani, a bátorság minden alkalmat felhasználni, hol az ellenkezési szellemet a nép nyilvánithassa, — másrészről az európai viszonyok feszültsége, egy általános európai háboru mutatkozó jelenségei, az elszigeteltség, melyben a dynastia magát érezi, barát nélkül, mindenütt ellenséggel szemközt: mind ez a kormányt engedélyekre erőtette, de ingadozva a megadás és meg nem adás közt.

Igy történt, hogy Albrechtet ideiglenesen a kormányzóság alól fölmenté, és szinte ideiglenesen Benedeket nevezte ki, bizonyosan nem azért mivel magyar, hiszen őt a magyar nemzet, mely ellen harczolt, gyűlöli jobban mint az idegent, hanem mivel katona, ki, ha kell, képes erőhatalmat használni.

Kinevezésével együtt jelent meg egy rendelet, april 19-ről, melyben kecsegtető szavak mondatnak: p. o. az öt helytartóság megszüntetik (de Erdély, a Vajdaság, Croatia nem adatott vissza); de igértetik megyei rendszer, a régi (de alkalmazva az uj viszonyokhoz); később (de mikor?) a diéta is meg fog adatni. Az osztrák kormány pártolói nem késtek magasztalni ez engedélyeket, főkép, hogy a magyar Benedek neveztetett ki, s ennél fogva egypár czikket irtam, de csak egy jelent meg, az Opinion Nationalehez intézett levelem, a szerkesztő által figyelemre méltó észrevételekkel kisérve. Ime az egész:

(Opinion Nationale. Szerda, april 25-én.)

„A magyarországi reformok.

A Constitutionnel nagy magasztalásokkal üdvözölte azon engedményeket, melyeket az osztrák kormány adott Magyarországnak. Alapos okaink vannak azt hinni, hogy Magyarország nem lesz azokkal annyira megelégedve mint a Constitutionnel.

1848 előtt a magyar királyság 6,175 geogr. □ mföld területtel és 15 millió lakóval birt. 1849 után az osztrák kormány annak feldarabolását vette munkába, a teljes beolvasztás czéljából. Rendre elszakitotta tőle Horvát- és Slavonországot, 332 □ mföld; azután Erdélyt, 1102 □ mföld; a Vojvodinát, 545 □ mföld; s végre a katonai határőr-vidéket, 609 □ mföld területet.

A mi a magyar királyságból megmaradt, öt helytartóságra osztatott fel, Buda, Sopron, Pozsony, Nagy-Várad és Kassa székhelyekkel. Ezen öt helytartóságot törli el az april 20-diki rendelet, hogy belőlök egy helytartóságot alkosson Benedek tábornok keze alatt. Nem szándékunk részletesben foglalkozni ma azon nagyon is határozatlan intézményekkel, melyek által a bécsi kormány a jelenlegi kormányzatot fölváltani czélozza; de lényegesnek tartjuk kiemelni, hogy az april 20-dikai u. n. engedmények, nemhogy a dolgok régi rendjét visszaállitanák s Magyarországot visszaadnák önmagának, sőt ellenkezőleg oda irányulnak, hogy határozottabban keresztül vigyék e régi önálló és független királyság szétdarabolását.

Mi Benedek tábornokot illeti, a kinek Magyarország general-kormányzójává kineveztetésében a Consti-

tutionnel a kibékülés biztositékát látja az ország és dynastia között, szintén azt hiszszük: a nevezett lap teljes csalódásban él. Ezt bizonyitja a következő levél, melyet e tárgyban Szemere Bertalan ur, 1848/49-ben Magyarország miniszter-elnöke, ki otthon ma is tekintély, sziveskedett hozzánk intézni:

„Annyi igaz, hogy e tábornok magyar, de csak is születésére nézve, sem szelleme, sem szive, sem előzményei által nem az. Nem akarok bővebben bele ereszkedni annak fejtegetésébe, hogy mindig hadseregben és az osztrák tartományokban élve, reá nézve Magyarország, annak történelme, törvényei, hagyományai, erkölcsei, vágyai, egy szóval egész politikai és társadalmi élete tökéletesen idegen; legyen elég multjából két jellemző tényt felhoznom.

1804-ben született s 14 éves kora óta osztrák katona volt; folyvást vagy Olaszországban vagy Galicziában élt, mindenütt a népek és nemzeti törekvések ellen küzdve. Ez utóbbi országban, 1846-ban igen fontos szerepet játszott, mikor az osztrák kormány a lengyel parasztoknak 25 frankot adott minden nemes ember fejéért, ki a fölkelésben részt vett. — Továbbá ő az egyetlen magyar eredetü tábornok, ki 1848-ban Magyarországba jött hazája ellen harczolni, oly vakon szolgálván a dynastiát, hogy nem irtózott rokonai, testvérei, honfitársai vérét ontani.

Ime ez azon ember, ki most Magyarország kormányára hivatott. Kérdem, a kibékülés záloga-e, vagy inkább kihivás, fenyegetés, sértés, hogy e tisztre az egyetlen magyar tábornokot választják, a ki még láthatólag hordja homlokán a seb helyét, melyet a hazája ellen vivott harczban kapott!

E sebhely kitörülhetlen bélyeg; a nemzet csak ezt fogja látni.

Biztosithatom önt, hogy minden magyarok közt Benedek tábornok az utolsó, a kit választani kellett volna.

Magyarországnak egyébiránt elég sok kitünő férfia van, kinek neve valódi programm lett volna az alkotmányos fordulatra. Megnevezhetem önnek István főherczeget, nem azért, a mit tett Magyarországért, hanem a mit szenvedett érette tiz évi számüzetése alatt; megnevezhetem a konservativek közül Apponyi és Dessewffy grófokat; a szabadelvüek közül Deákot és báró Eötvöst, hogy másokat ne is emlitsek, kik szintén nem forradalmiak, de kiknek neve mindent megmondott volna!

Az osztrák kormány politikai nagy hibája abban áll, hogy bár ismeri a szükséges embereket, nem használja föl azokat; ismeri a nemzet ohajtásait, de nem teljesiti azokat, vagy csak igen kis részben. Igy még a jóval is, a mit tenni kényszerül, végeredményben csak roszat eszközöl . . . oly végzetesség, mely a politikában minden félrendszabályhoz elválhatlanul hozzá van kötve."

— Eddig Szemere ur levele. Mi nem vagyunk Ausztriának rendszeres ellenségei; de azt hiszszük, hogy egy kormánynak igen rosz szolgálatot tesz az, a ki oly palliativ-rendszabályait dicséri, melyeknek hatálytalansága iránt még legmelegebb pártolói sem ringathatják csalálmokba magokat."

Egyszersmind megjelent a rendelet, miszerint a birodalmi tanács (Reichs-Rath) megszaporittatik, pótolandó (!) a diéták helyét ideiglenesen. A fejedelem 32 örökös tagot nevez bele, az alakitandó diéták szinte 32-őt. De minthogy ezek még nem léteznek, tehát ezeket is a fejedelem nevezte ki három évre, — fizetés

nélkül. Az ülések titkosak, sőt minden tagnak kötelessége hallgatni, különben e testület nem inditványozhat semmit, tanácskozik arról mit elébe tálalnak, de ez sem kötelező. Ime ez a nagy reform!! Difficile est satyram non scribere . . .

De bármint nyomja lelkemet a haza szomoru helyzete, csaknem jobban aggaszt, e pillanatban, a házi gond. Nemcsak nincs kilátásom jövedelmünket szaporitani, melyből az agió 33—36%-et elnyel, — nemcsak a tokaji bort nem tudom eladni, azonfelül, hogy e reményről jövendőre nézve teljesen le kell mondanom, — munkám sem fog sok hasznot hajtani, s mind ehhez járul, hogy az amerikai pört, a legvilágosabb s legigazságosb ügyben, elvesztők, most kapom a rettenetes hirt; e 25—30,000 fr. minden bajból hosszu időre kisegitett volna, e volt végső reményem, és ime ennek is vége. Valóban a sors czélul tüzött ki. Megkérlelhetlen irányomban. A jóból, az igazból is roszat teremt nekem . . .

A napi gondok terhesen nyomnak, hétről hétre élünk, éjjel-nappal azon töröm fejemet, helyzetem különössége sem enged mindent tennem, azonban a szükség s előgondoskodás, családapai kötelességem sokat, igen sokat megkisértetett velem, — és valóban sokat elnyeltem, gondolván, hogy családomnak használhatok.

Azt véltem mindig, hogy az uj év jobbat hoz; de év mulik a más után, oly rosz minden uj mint vala a régi, nekem egyik sem fog már hozni nem szerencsét, de sükert sem, bármi szüken mérve fáradságomhoz.

Hiában! rosz csillagzat alatt születtem.

Mari leányunk Kreuznachból, hol husvétkor először kommunikált, szünnapokra haza jött. Igen megnőtt, kissé hizott is, szellemes arcz, de fülében és orrában még baj van, s itt egy orvoshoz jártunk vele. Jól beszél németül,

szép irása is van, a zongorában is haladt, de azt veszem észre, nem szorgalmas, nem tanul szenvedélylyel semmit, s bár 13 éves, igen gyermekes. Nem vagyunk vele egészen megelégedve. Dolgaiban szórakozott, modorában nem nyájas, nincs benne tapintat, együttérzés, mulatni szeret, minden mást felejt. Különösen anyjához, ez áldott asszonyhoz, ki oly jó anya, oly szolgálatra kész, oly gondoskodó: hideg, röviden felel neki, ki oly közlekedő, kevés figyelemmel van iránta, ki beteges, nem lesi el hol könnyithetne rajta. Panaszkodott is Engelmannénak, ki igen helyesen jegyzé meg: „Sie zeigen ihr zu sehr Ihre Liebe, und die Kinder lieben mehr die, die sie etwas fürchten.“

Tökéletesen igaza van. Én tartózkodó valék Marihoz, épen mivel nem valék vele megelégedve, s mivel ismerni akartam jellemét, teljes szabadságot hagytam neki: és hozzám igen nyájas, megelőző, csaknem hizelgő volt.

Csak elmenetele előtt szóltam vele komolyan, megmondva hibáit, s intve, hogy helyzetünket tekintve, igyekezzék tanulni, viseletében nyájas, illedelmes, tapintatos lenni, részint hogy legalább gyermekeinkben örömünk legyen, részint mert jövendője egyenesen személyi tulajdonaitól fog függeni.

Valóban szomoru lenne, ha a sors tőlünk az élet ez utolsó örömét is megtagadná.

Gizi már 3 éves, 2 hónapos. Kedves gyermek, ugy beszél, a mint sok 6—7 éves gyermek nem tud beszélni, mulatsága a háznak, pajkos, játékos, hizelgő s külseje szép. Elnevezték a házbeliek: „Mademoiselle beau regard“-nak, kifejezésteljes szemei miatt.

Attila-Móricz a legcsendesebb s vidámabb gyermek, mindig nevet, soha sem sir, éjjel egyszer ébred föl, csen-

desen szopik és alszik ujra. Kövér mint egy egészséges bárány, — bájolók kék szemei, e szin nemzetségünkben ritkaság, én egyet sem ismerek.

Dinát lép-daganata ismét háborgatja. Tavaly nem használt fürdőt, — most alkalmasint rá szorul, különben veszély fenyegeti. De hol venni rá a költséget?

Cobdent, ki ismét Párisban van a kereskedési szerződést részleteiben formulázni, gyakran látom. Igen csendes ember, sőt csaknem erélytelen, csodálom hol vette az erőt, ama hires ligát annyi éveken át vezérelni. Nincs benne semmi költőiség, prózai jellem, jó a naivságig, alig hiszem, hogy ambitiosus volna, maga az egyszerü becsületesség.

Reményltem, sőt igényeltem tőle, hogy az angol kiadás elébe bevezetést irjon, hires neve az olvasók számát szaporitotta volna; nem tette. Sőt példányokat adtam neki, hogy lapoknak, melyekkel összeköttetésben áll, elosztván, ezek a munkáról emlékezzenek. Igérte, de nem látom eredményét. Alkalmasint nem sürgette a dolgot, nem mutatott semmi különösb érdekeltséget, s igy feledékenységbe ment. Sőt a borról is szóltam neki, gondolván, hogy a magyar vörös és fehér asztali bor a francziával versenyezhetne (ugy vagyok meggyőződve, kivált most, miután 46 palaczk asztali bor mustrát kaptam), ha ő, ki az angol kereskedők bálványa, nekik ez ügyet ajánlja, hozzá járulván, hogy a vállalat nekik is hasznos leendett, bizonyosan sikerült volna tervem, — de eddig e részben sem tud eredményt mutatni, bár igérte közremunkálását.

Különben saját neje bevallá nőmnek, hogy férje igen lágy s erélytelen, s ő nem tudja megfogni, hogy történt meg az a mit tőn.

Megismerkedénk Wagnerrel, a hires zeneszerzővel is, eszes, de nagyon is elmélkedő ember, tele magával. Bár vagyontalan, hôtelt bérelt, fényesen butorozta, inast tart, estélyeket ád, bár tele adóssággal. Neje jó, egyszerü asszony, ki hozzánk gyakran jár.

Jobbról-balról annyi concert-jegyet kaptunk, hogy minden héten kétszer-háromszor mehettünk volna, sőt jegyekkel másoknak is kedveskedheténk. De sok bajt okozott a cseléd-változás, egyik roszabb volt a másiknál, s midőn egyet jót kaptunk, az megbetegedett. Az asszony szinte beteg bele a sok házi apró bajban.

Egy német-angol családdal kötött ismeretség sok jó órát szerzett, s talán hasznunkra is válik. Neve Salis-Schwabné, özvegy, hét gyermekkel, de férje, manchesteri gyáros, 10—20, vagy talán 30,000 font sterl. jövedelmet hagyott. E hölgy minket igen megkedvelt, elhalmoz apró figyelmekkel, kocsiját küldözi, mindennap jön — szivessége csaknem fárasztó. Őszszel falusi lakára hiv, mely a tenger partján fekszik, s mondják herczegi. Igérte: a magyar asztali bor eladására lépéseket tesz, s ő sokat tehet Londonban és Manchesterben, hol háza, kereskedelmi háza most is virágzik. Ha erélye oly nagy mint akarata jó, sokat várhatunk tőle.

Nála van Meysenburg k. a., ki igen okos s szabadelvü leány, ezért hagyta el családját Németországban, hol testvérei az absolutismust szolgálják, egyik Badenben külügyminister, másik Bécsben udv. tanácsos, s a zürichi béke egyik aláirója.

E családnál bevezettünk két magyar utazót, Ebner-t és Klimt-et, ügyvédek. Az idősb leány már nagykoru, 1000 font jövedelmet fog kapni, talán egyik vagy másik megkaphatta volna. Klimt jobban tetszett, szerény, csendes jellem, de tele skrupulusokkal, Ebner szeleburdi,

ki sok szivességünkkel csaknem visszaélt. Némely emberek irányában hidegnek, méltóságosnak kell lenni, én ezt nem szoktam tenni, a komédiát sehol nem szeretem, a köznapi életben épen nem.

Azóta jött egy Rájner nevü utazó is, a mint otthon most járnak, magyar köntösben, tetőtől talpig: kerek kalap, pikkelyes mellény, zsinóros attila, himzett nyakbeli, szűk nadrág, hosszu száru csizma sarkantyuval s kézben fokos. Mert most otthon minden igy jár, nő és férfi, ez egy neme a politikai nemzeti demonstratiónak, — 1848 előtt a nemzeti divat ennyire nem ment, sőt ritka volt a magyar ruha, ünnepeken kivül, az attilát kivéve.

Attól tartok: szalmatűz, fog egy ideig menni s aztán bele unnak. Csak az, ki elvvel s mély meggyőződéssel bir, csak az bir kitartással, melynek idő nem árt, mely soha nem lankad, mely magából sziv erőt s életet.

Május.

Az öregbitett birodalmi tanácsba nevezték Magyarország részéről (két örökös tagon kivül, kik gr. Apponyi Gy. és gr. Haller tábornok) még hatot: b. Eötvöst, gr. Barkóczyt, b. Vay Miklóst, Somssich Pált, ifj. Majláth Györgyöt, Toperczer Ödönt, ki most mint nagyváradi polgármester hiven szolgálja a kormányt, azelőtt bihari főjegyző s 1848-ban nálam osztályfőnök volt . . . Nem akarták elfogadni, Bécsben jártak, végre is csak (Apponyin s Halleren kivül) Barkóczy, Toperczer, Majláth fogadták el, s a többiek helyébe gr. Andrássy György, gr. Széchen Antal és egy püspök neveztetett ki — mint figuransok a komédiában.

Munkámról a Revue des deux Mondes is, mely a legterjedtebb Revue Európában s Ausztriába is bemegy, igért egy czikket. E hónapi első kötetben a boritékon van jelentve. Nem tudom, a nagyobb czikk (mert olyat igért), fog-e jőni később?

Nefftzer ismét irt Ausztriáról s Magyarországról, ő, kiről azt hittem, hogy nem érez rokonszenvet irántunk, nem sokat adván, mint mondák, a nemzetiségi elvre. Munkámról is szól s ha mindennel, mit ir, megelégedve nem lehetek is, az egész czikk mégis tagadhatlan jó indulatot árul el nemzeti ügyünk iránt. A Presse május 4-ki számában jelent meg.

Az angol lapokban, igaz, csak a Times-t látom naponként, aligha jelent meg valami. Cobden valóban nem lekötelező ember; — május 1-jén jelent meg a The Manchester Daily Examiner and Times-ban munkámból egy hosszu kivonat oly czim alatt: „Hungary and the Hungarians“, mely a nagy lapban három, apró betüvel szedett hasábot foglal el. Nem okoskodás annyira, mint a fontosb helyek közlése munkámból, czélszerüen megválogatva.

Ubicinitól hallom, hogy egy czikk a Turinban megjelenő Rivista Contemporeana czimü folyóiratban is jelent volna meg, Vegezzi Ruscallától, ki hires tudós, nagy ethnograph, radikál szabadelvü, az itteni szárd minister Nigra ipja. Én e szemlét nem láttam, talán megkapom. Vegezzi adja ki a Piccolo Corriere-t is, mely Piemontban a legelterjedtebb lap.

Erre utazék át Simonyi Erneszt, Nyitrából való, számüzött, életre való ember, szeret tanulni is, mindent kész megkisérteni, nevelő volt, botanikát, aztán genealogiát tanult, gyüjteményeket csinált s jó áron eladta. Ugy tapasztalom, kissé önző, magán tud, máson nem igen

akar segiteni. Kossuthhoz eljár, de bizalmát nem birja. Most photograph, de utazni akarván: egy gyáros költségén, áruit ajánlva, összevissza utazott Német-, Spanyol-, Olasz- és Francziaországban. Otthon, hallom, pazar és uracs volt, a forradalom alatt mint szolgabiró hivataloskodott.

Kereskedelmi utja épen Turinba vezette, midőn az olasz háboru kiütött, s ott Klapka, ki a fogalmazásban nem erős, a magyarban épen igen gyönge, mint segédtisztet magánál megtartotta. Ő tehát körülményesen tudta elbeszélni a mi ott a magyarok közt történt.

Szerinte biz az szomoru komédia volt. Kossuth, Teleki, Klapka „nemzeti igazgatóság“ czime alatt kormányoztak. Az ülésben részt vőnek Puky mint financzialis referens, Irányi mint polgári és Szabó Imre mint hadi, — ugyanaz a Szabó Imre, ki 1849-ben, mint Görgei rosz szelleme, Kossuth ellen izgatott, ki annak most is barátja, vele levelez. Kossuth ezt jól tudja, s hogy bocsátotta oda? Mert Klapka kivánta, kin Szabó, egykori gardista-társa, mint lovon jár, bár utóbb, talán hogy Kossuthot végkép megnyerje, Klapka ellen is ármánykodott.

Mert ama három tag egymás ellen mindig ásálkodott. Mit Klapka tőn, azt Kossuth mindig roszalta, s örökké leveleztek, rendeleteket közöltek, mintha valóban egy hazát kormányoztak volna. Kossuth, Simonyi szerint, még Klapkára is irigy volt s benne a katonai elemre, fejében Görgei emlékezete csengett bongott. Klapka tervének, hogy a franczia hajóhad Fiuménál 20,000 embert szállitson ki, s ő ezzel felkölti a nemzetet, határozottan ellene vala, miért? mivel attól félt, hogy katona fogván a mozgalom élén megjelenni, ez neki, hitének, tekintélyének ártani fogna. Inkább semmi mint ez. Ő a mellett

volt, palástolván titkos indokait, mikép az összes emigratió csak tiszta franczia sereg élén menjen Magyarországba, először ez biztos leendett személyére nézve, másodszor ekkor ő látszik vinni a szabadító sereget, s ő leend szükségképen a főnök. Ily téren álltak egymással szemközt, s minden alkalomnál összeütköztek, mi egyik vagy másik fél számításainak inkább kedvezett.

Ez ekkép ment kezdettől fogytig. Ők, Kossuth, Teleki, Klapka, egész 1859. februárig ellenségek voltak, természetes, hogy a külső közeledés nem enyészteté el a belső irigység csiráit.

Kossuth szárazon akart Genuába utazni, s arra számitott, mikép az ottaniak neki pompás fogadtatást készitenek. Ezt ki is mondta. De Klapka épen ezt nem akarta, s vele sok más nem, tehát mindenféle okokkal arra birták, jőne tengeren. De azt, mikor érkezik? inkább titkolták semmint terjeszték, s valóban őt semmi gyülekezet nem várta, néhány magyar ment elébe csolnakon, különben észrevétlenül jött meg mint más halandó. Dühös is volt, panaszkodott először a tengeri betegség ellen, aztán nem átallotta kimondani, mikép nem személye, de az ügy miatt más intézkedéseket várt volna.

„Ha tehát“, mondá Simonyi, „a lapok valami zajos fogadtatásról szóltak, az csak az Irányi fejében volt, ki Kossuth érdekében irogatott párisi lapokba, — én ott voltam, s még velem talán 10—12 magyar, kivülünk senki nem tudott róla semmit.“

Később ő a középponti tartományokba ment, utazván a császári főhadiszállásra. Vele ment Kiss is, ki mindent elkövetett, hogy valami fogadtatásban részesüljön. Előbb reménylte e fogadtatást, de midőn látta, hogy sehol még csak nem is üdvözlik, mód nélkül boszankodott.

Arról volt szó, hogy a legióbeliek feleskettessenek. A formula elkészittetvén, Klapkát Turinba küldék Cavourhoz, hogy vele közölné. Ez igen egykedvüleg felelé (jele, hogy a dolgot fontosnak épen nem tartá), mikép eskessék, a hogy akarják, neki mindegy. Klapka, hogy időt ne veszitsen, azonnal Turinból elküldte a tisztekhez. Ezt meghallván a táblabirói igazgatóság, felzudult, hogy ha tisztek esketik a katonaságot, ez háttérbe szoritja Kossuthot s a polgári elemet, s telegraphice irták neki: vonja vissza rendeletét s várakozzék.

Kossuth távol volt; de hogy parancsolhat ez esetben egy tag, Teleki, szinte egy tagnak, Klapkának? Tehát a parancsot igy irta alá: „Kossuth és Klapka távollétében Teleki László.“

Kénytelen valék e botorságon felnevetni, s mondám: én tudom, mit feleltem volna. Simonyi közbeszakitott: gondolom mit akar mondani. Én is azt tanácslám Klapkának; t. i. hogy feleljen s irja alá: „Kossuth és Teleki távollétében Klapka.“

Igaz az is, mit már hallék, mikép a villafrancai béke után Kossuth ugy megijedt, személye miatt, hogy elfeledvén a legiót s mindent, s nem bucsuzván senkitől, Schweitzba futott.

Szóval, mondá Simonyi, ő még gyöngébb, hiubb, gyávább s gőgösebb mint valaha otthon volt. Mindenki, ki nem hódol neki vakon, igy találta. Maga Klapka mondá, hogy ha igy ismeri vala, az egészbe nem avatkozik, mert ilyen emberrel országot megmenteni lehetetlen.

Egyszer Teleki Sándor és Sréter a franczia táborba küldettek, Cavour rendeletével, hogy a foglyok közül a magyarokat válaszszák ki. Teleki Sándor czifra aranyos ruhában járt, mellén Don Carlos-féle rendcsillaggal, —

mert egykor ő a Don Carlos táborában vőn részt. A császár épen künn járt, s a ruha neki feltünvén, kérdezteté, kik legyenek? Később felhivatá őket, néhány rövid kérdést intézvén hozzájok. Pl. mennyi magyar csapat lehet az osztrák hadseregben? Gondolom, felelé a meglepetett Teleki, „130,000.“ És hogy megy a legió-alakitás? „Mi mindent elkövetünk, hogy sükerrel haladjon.“ És ő mindezt, az audientia után irásba tévén, az igazgatóságnak elküldé. Azonnal ráküldött Kossuth egy fulminatoriumot, hogy merte ő a 130,000 számot mondani, .. hogy mert ő per mi beszélni, s nem az igazgatóság (t. i. az ő) nevében. Egyszersmind küldetéséből visszahivatott.

Valóban nyomoruságok ezek. Okos, nyugodt, komoly, a dolgot kedvellő embernek ilyesmit kigondolni is nehéz volna. De ez igy ment folyvást, napról napra, örökké ármánykodtak egymás ellen, a hány öt ember volt, annyi párt, a hány magasb tiszt annyi érdek, — Perczel, mint mindig, őrült gondolatokkal rohant meg mindent, hol zavart csinált, hol meghunyászkodott mint az eb.

Sok vita volt a fölött, ki fogadtassék be és ki nem, mert Kossuth s emberei sok magyar számüzöttre anathemát mondtak. Perczel Miklóst határozottan kizárták, — Amerikába utazott el; Szabó Istvánt is távol tartóztatták, — soknak pénzt adtak csak menjen el: igy bánt Kossuth s pártja a magyar számüzöttekkel, kik hazájokért csatázni s halni jöttek.

Pénz volt elég. Volt uti költségre, volt czifra ruhára, s a béke után rangja szerint kapott mindenki 2, 3, 4, 5, 6000 frankot kárpótlásul. Valaki inditványozta, hogy ez utóbbit ne fogadják el, — koldusbüszkeség a franczia kincstár irányában, — de Kossuth elfogadta,

(mennyit? azt senki sem tudja) s egy-kettőt kivéve, valamennyi. (Nem ez volt a hiba, hanem hinni Napoleonnak, egy zsarnoknak eszközül szolgálni, s menni vele positiv föltételek megállapitása nélkül.)

Mi gyanus szemmel tartá Kossuth Klapkát s mindazt, ki körülte volt, mutatja az, hogy ő, Simonyi, gyakran volt azelőtt Kossuthtal, ellenben Klapkát alig ismerte, de mivel segédje lőn, akárhányszor ment üzenettel vagy levéllel hozzá, szóba vele soha sem ereszkedett, hidegen fogadta, felelt s utnak ereszté. Teleki L. Kossuthtal tartott, azért-e mivel nem önálló ember, vagy mivel egykor Klapkával párbaja volt? nem tudná megmondani.

Mindent nagy titokban vittek. Kossuth sokszor tartott beszédet Angliában a diplomatia álnok titkolózásai ellen, azonban ő még jobban titkolózott saját számüzött társai előtt. Akármit kérdének tőle, válasza volt: most még nem szólhat, — lehet, hogy ezzel födni akarta, hogy semmit nem tud, de ez esetben ez ámitás volt.

Hire volt, mikép ő Londonból Napoleon herczegnek egy emlékiratot küldött, melyben kijelenté, hogy ha nélküle fognak proclamatiót a magyarokhoz kibocsátani, ő ellene fel fog lépni. Ezt Klapka csak később tudta meg, s igen bosszankodott ő, mint mások is, mert ez végtelen, szükkeblü s önző ambitióra mutat. Sőt igyekezett másolatot kapni, ezt birta Teleki L., adta is neki olvasni, de midőn azt kérte, hogy magához vigye, Teleki megtagadta.

Azon két föltételről, mit Kossuth Londonban az emigratiónak tőn (Teleki L., Pulszky, Klapka, Puky voltak együtt nála), t. i. 1-ször, hogy a kiindulási pont legyen az ő kormányzóságának elismerése; 2-szor, hogy joga legyen, provisorie, egy alkotmányt adni, — erről

Simonyi semmit sem hallott, még Klapkától sem, s ezen igen elcsodálkozott. Természetes, hogy Klapka nem szólott, később belátta, hogy ilyesmit elfogadni szégyen volt, és saját szégyenét senki nem hirdeti örömest.

Eszembe jut, hogy Teleki L. egy vigjátékban pompás typusul szolgálna. Elbeszélek két esetet róla.

A keleti háboru alkalmával egy emlékiratot irt, a külügyministernek beadandót. De mielőtt beadta volna, kivánta nekem elolvasni. Eszméje volt bebizonyitani, hogy Ausztria Oroszországgal fog tartani. Mondám neki: hamis eszme, nem teendi, nem teheti ezt Ausztria, — a következés megmutatta később.

Szóval, hozzá, az iratot meghallani, elmenék.

Ágyban találtam.

Fölkelvén, öltözésközben mondá: ugy-e barátom, velem fogsz reggelizni?

Köszönöm, én már reggeliztem.

Folytatta öltözködését, ismét hozzám fordult: nemde, velem fogsz reggelizni?

Köszönöm, nem fogok, felelém egykedvüleg, hogy a dolognak végét szakitsam.

Néhány percz mulva ismét elkezdé: De hát mit fogsz reggelizni, kávét?

Semmit, már mondám.

Vagy jobban szereted a theát?

Sem egyik, sem másik nem kell.

Öltözködött, mosdott s idővártatva ismét:

Vagy sültet akarnál?

Már mondám, semmit, — hanem siess s lássuk az emlékiratot.

És ez igy ment három óranegyedig.

Végre kész lévén, csengetett. A garçon feljön. „Mit fog hozni reggelire?“ A mit rendelni méltóztatik. „Kávét

vagy theát?“ A melyiket választani tetszik. „Vagy tojást kellene ennem?“ Mind az öntől függ. „Hát hozzon kávét és tojást, — ugy-e te is fogsz enni?“ Már mondám, hogy nem fogok. „De talán egy kis sonkát?“ Semmit, semmit! „Hát hozzon kávét és tojást.“ A garçon elmegy, — s ő utána szalad: „hát ugy-e kávét s tojást hoz?“ Igen. „Vagy vajat is kellene hoznia?“ A mint parancsolja. „Hát hozzon, . . vagy ne, ne hozzon, — ugy-e ne?“ A garçon megáll, s várja a nagy elhatározást. „A mint akarja, . . hiszen hozhat, ugy-e?“ Természetesen, ha parancsol . . .

Elhozván a reggelit a szolga, mondja neki: „ha valaki jőne, mondja nem vagyok honn.“ A szolga elmegy. Ő utána szalad: „senkinek, de senkinek sem vagyok honn.“ Jól van, értem. Visszajön, kezd enni, de ujra felugrik s csenget, mielőtt a szolga leért volna, ki visszatérvén: „Hát tudja, én bezárom az ajtót, de aztán senkit se ereszszen fel. Ha Andrássy jönne, azt se, vagy Podhorszky, vagy . . . szóval senkit, hiszen tudja, ugy-e? De . . de . . hát ha valaki egyenesen ide jőne fel, hm? . . . No hiszen az ajtó zárva van. Hanem hátha ön akarna beszélni velem? . . . Hát akkor? Legjobb, koczogjon kétszer, vagy ne, más is tehetné, . . tudja mit? szóljon, ez legjobb lesz“ stb.

Igy tartott ez másfél óráig, örökös kérdezősködés, kétkedés, töprenkedés, habozás, ingadozás közt, valóban sok hidegvérrel kell birni, hogy az embert a türelem el ne hagyja.

Természetes, az iratot nagy titokban közölte velem, senkinek ne szóljak, ezért zárkoztunk be, ezért tiltotta el ajtaját, ezért kinozta meg kérdéseivel a szolgát, — és harmadnap Kászonyi tőlem kérdi: tudom-e, hogy Teleki egy emlékiratot szerkesztett? Hogy-hogy? — mondám.

„Igen, tegnap velem közölte.“ Elbámultam. Mert tudni kell, hogy Kászonyi nemcsak csacska mint egy kofa, hanem olyan ember, kinek elve nincs, s politikával soha nem foglalkozik, emigrans, mivel a sors táborunkba vezette, de most is sajnálja, s ki is mondja, hogy mért nem maradt az osztrák seregben, hol 1848 előtt első kapitány volt, s most ha nem tábornok, ezredes volna.

Ezért kellett nekem a titoktartást megigérnem?

De ilyen Teleki, minden dolgot ily mysteriummal visz, a legegyszerübbet is, — aztán, nem bizván magában, még az ostobák javallatára is vágy, hozzá adom, hogy szeret dicsértetni mindenkitől.

1858. novemberben többen valának este nálunk, Teleki is. Épen az étterembe ment a társaság theázni, s mi utolsók maradánk a salonban. Kimenet kérdeni találtam tőle: Katona Genfben van? (Teleki ép onnan érkezett meg.)

„Nem tudom“, felelé.

Nem? hiszen onnan jösz.

Erre három lépéssel odább megy, összehuzza szemöldeit, vizsgáló pillantást vet rám s mondá: „Nincs ott.“

Ismét sétálni kezd, s titkosan kérdi: „Nem tudsz semmit?“

Semmit.

„Valóban?“

Semmit, felelém hidegen, mutatva, hogy nem is vágyok tudni, félve, hogy majd végét nem érjük a beszélgetésnek.

Az étteremből kiált nőm: urak, a thea kész.

Teleki ujra sétálni kezd, komolyan s titokteljesen fixirozni kezd, végre sok habozás után mondá: „Ah, az rosz ember!“

En mondám: tudod, engem az egész ember nem érdekel, csak azért kérdém, mivel egy erdélyi nevet kérdék tőle, s levelemre nem kaptam választ. Jerünk theázni.

De Teleki nem megy, hanem leül, redős képet csinál, majd fölkel, hozzám jön, s mintegy sugva mondja: „Neki Genfből el kellett mennie.“

Folytatám: nem tudtam, de mindegy, hallod, ismét hivnak, — menjünk theázni.

Ekkor ő még közelebb jön hozzám, s még titokteljesb arczczal kérdi: „De hát semmit nem tudsz?“

Épen semmit, s ismétlem, nem is érdekel. (Ámbár, megvallom, a nagy képek után csaknem kiváncsi levék, s ha nem Telekivel lett volna dolgom, egyszerüen megkérdeztem volna.)

Elkezdi fejét csóválni, ajkát fölpittyeszti, rám néz, s akar is beszélni, nem is. „Az szörnyü rut dolog . . . Tudod, ő elment, most Münchenben van, . . azaz, azt mondják, . . mert én nem tudom. De hát csakugyan nem tudsz semmit?“

Nem, nem, — jerünk theázni, hallod, már harmadszor hivnak.

Megindul az ajtó felé, mely az étterembe vezet, de ismét visszatér. „Valami asszonyi dolog, csunya, csunya. Ah az rosz ember! Felelt neked? Irt valamit? . . De igen, mondád, nem irt . . . Hát nem tudsz valóban semmit?“

És elkezdett föl-alá járni, rám-rám tekintve nagy képpel, talán azt várta, hogy én kényszeritsem szólani, de biz én hallgattam, belső kinlódása bántott s mulatta-

tott egyszersmind, végre, mintegy 20 percz mulva, mondám: ismét hivnak, jerünk s én első kimentem, igy aztán kénytelen volt követni.

Később másoktól tudtam meg, hogy Katona egy borkereskedőháznak, melyet Schweitzban képvisele, pénzét elkölté s e miatt volt kénytelen eltávozni. Szóval, több ilyenféle csinyt követett el, miket bizony minden diplomatikai tekervények nélkül el lehetett volna, ismerősök közt, mondani.

Jellemzi tökéletesen Telekit az, mi vele 1848-ban a pozsonyi diaetán történt. Nemzetőrség alakult akkor ott a polgárságból s ifjuságból. Őt kapitánynak választván, kimenének gyakorlatokra. Egyszer ő parancsnokolván, kiálta: „balra fordulj, . . indulj“, de azonnal megbánta s kiáltá: „nem, jobbra fordulj, . . indulj“, s a század fele balra, fele jobbra ment.

Ez jellemzi az egész embert, kinek élete örökös habozás, ingadozás, mi a szemlélőben igazán kinos érzést okoz.

De megjegyzem, hogy igazságos legyek, mikép ő politikai elvében soha nem ingadozott, sőt inkább mindig előre tuljárt, semmint hátra; hanem ott, hol nemcsak szólni, de tenni kell, s a mindennapi életben oly óvatos, ingadozó, kételkedő, hogy azt nézni komoly embernek kinos, lengének nevetséges.

Junius.

Cobdentől e levelet kaptam.

„1860. junius 23.

„Kedves barátom, az ide zártat tegnap kaptam egy barátomtól, ki nagy magyar-barát (Sandford ur) s jelen-

lenleg Törökországban utazik. Egy része érdekelni fogja önt. Szivemből hive

Cobden R.“

A melléklet:

„Hotel d'Europe. Pera.
Konstantinápoly, 1860. junius 12.

Ismael basa, a mi lovagias magyar barátunk, Kmetty tábornok egy Magyarországról szóló kitünő röpiratot adott kezembe, mely Szemere B. urtól, önnek ajánlva jelent meg. Ugy látom, Szemere ur világosan körvonalozta Magyarország helyzetét Ausztria irányában s meg vagyok győződve, hogy röpirata nagy figyelmet ébresztett. Ha Kossuth határozottabban ragaszkodott volna ugyanezen alaphoz és nyiltabban állott volna rajta mind Angliában, mind Amerikában, azt hiszem, sokkal jobb és sikeresebb szolgálatot tett volna ügyének. Ugy vélem, igen ohajtandó, hogy döntő körökben megtudják, miszerint Kossuth nézetei nem állanak nagyon távol azon nézettől, melyet Szemere B. ur röpirata fejteget. Talán önnek is emlitettem már, mint többnek barátim közül, hogy ő (Kossuth) világosan nyilatkozott előttem e tárgyban. Majd mindenütt azon ellenvetéssel találkoztam: „hiába! Ausztria soha sem fog engedni, sem visszatérni a törvényes térre.“ Nem valószinütlen, hogy készebb volna (ha tőle függne) egész Európát háboruba bonyolitani, mintsem azt tegye. De ugy látszik, jelenleg erős erkölcsi nyomás alatt áll s talán kényszerittetni fog visszatérni a törvényesség utjára, ha Anglia és Francziaország fölhasználják befolyásukat a jog érdekében.

Ide mellékelem egy kis emlékirat másolatát, mely 1854-ben iratott, s egy Kossuthtal folytatott akkori beszélgetésemről szól. Ha lehet valami hasznát venni, nem tehetném jobb kezekbe mint az önéibe. Kossuth nem bir

a Napoleon hideg itélő tehetségével, könnyen izgatható indulata nem egyszer tova ragadta őt mint a fékezni nem tudott paripa; de vannak némely nagy tulajdonai s botlásai némelyike megbocsátható, mint pl. levele a császárhoz, oly időben, midőn a bánásmód, mely alatt házája szenvedett, elég volt őrültté tenni sok embert. . . . (Itt átmegy a pamut-ügyre, melyet szerinte Törökországban termeszteni kellene, s mi neki kedvencz eszméje. . . .)

W. Sandford."

*/. Emlékirat egy Kossuth urral folytatott beszélgetésről, 1854-ben május 30-kán esteli 8 órától 11-ig, Alpha-Road, St. John's Woodban.

W. Sandford.

Fiai Párisban, katonai növelésben. Tulságos gond forditva a görög és latin nyelvre.

Török intézmények és szokások. A Korán nem áthághatlan akadálya a haladásnak. Példa: az arab műveltség. Kiutahiai kertjének tervét s berendezését több szomszédos török átvette.

Angliába érkeztekor Urquhard D. nagyon sürgette, hogy dolgozzék Palmerston ellen. De ő nem tette. Azt hiszi senki nem tulajdonithat neki forradalmi szándékokat, mire én azt feleltem, hogy befolyásos egyének ugy tüntették fel őt mint valódi forradalmárt.

Ő elutasitott magától minden nagyravágyást s mély fájdalmát fejezte ki azon, hogy a vérontás alig lesz kikerülhető Európában. Azt hiszi, ha Oroszország segélyt ajánlana Magyarországnak az osztrák zsarnokuralom lerázására, e segélyt Magyarország el fogná fogadni. Ilyesmi nem csak lehetséges, sőt valószinű, ámbár igen

félelmes kimenetelü. Még is jobb, mint tűrni az osztrák zsarnokságot. Anglia és Francziaország szövetsége sem békitné ki Magyarországot e zsarnoksággal.

A szoros törvényesség utjára visszatérés megujitná az egyességet Ausztria és Magyarország között s megelőzné Oroszországot abban, hogy alkalmat találjon a beavatkozásra s párthiveket szerezzen Magyarországban. A törvényes utra visszatérés ellen ő (Kossuth) nem fogna legkisebb ellenzéket is képezni; sőt tanácsolni honfitársainak, hogy őszintén fogadják el a teljes restauratiót, ha azt megnyerhetik; és ő részéről semmikép nem állana gátul az ily kiegyenlités elébe, ő maga nem térne vissza Magyarországba.

Ő maga nem áll elő, hogy ily eljárást javasoljon Ausztriának, nem is hiszi, hogy Ausztria őszintén viszszatérjen a törvényes térre, kivéve, ha kikerülhetlen szükség fogná kényszeriteni.

Azt hiszi, ha valamikép Ausztriát ez utra birhatnák, azzal sok vérontást elháritanának s nagy előnyére válnék egész Európának.

Felhatalmazott, hogy nyilvánossá tegyem, hogy ezek az ő nézetei s ha kivántatni fog, ő kész nyiltan kifejezni azokat, bár maga semmi ajánlatokba bocsátkozni nem hajlandó, mivel nem várja Ausztriától, hogy hagyományos központositási politikájával felhagyjon, mig csak nem kényszeritik reá! Veszélyt jósol abból Európának, ha tovább is megmarad közönyösségében, mert Oroszország azalatt maga körül gyűjti az elégületleneket s hatalmának óriási növekedését eszközölheti az által.

Ő 1848-ban bele egyezett volna, hogy a magyar csapatok Olaszországba küldessenek, ellenállani a piemontiak támadásának; de arra nem engedhette fölhasználtatni azokat, hogy az osztrák Olaszországot leigázzák,

valamint nem tűrhetett idegen hadcsapatokat Magyarországban.

Őt meglepi, hogy Angliában mily fontosságot tulajdonitanak a Habsburg-családnak, s mily kevésbe veszik azon különböző államok érzelmeit és érdekét, a melyekből az osztrák birodalom összealkotva van.

Kedvezőleg szólt a magyar népről, annak szilárdságáról, törvényességi érzetéről, s azóta még többre becsüli nemzetét, mióta más nemzeteket is megismert. Nagyon ohajtandó volna, hogy oly politika fogadtassék el, mely utját állja annak, hogy az orosz igéreteknek mind több-több ember essék a hálójába."

Julius.

Schwabné a magyar borok iránt csakugyan tőn lépéseket, s barátinak ajánlván, mustraképen mintegy 22 tuczatot rendeltek. E részben Gyürkyhez, a Borászati Lapok szerkesztőjéhez fordulék, kivel levelezésben vagyok, meg is rendelte azokat, — de többre lévén szükségem, ujra 60 tuczat vörösbort rendelék, de már nemcsak 2 rendbeli levelemre nem válaszolt, hanem Balassa Pistának is hiába iránk, én és nőm, — mig végre Barkassy Imrének iránk, s ő végezé el. Pedig napról napra erősebben hiszem, miképen ez roppant hasznára lenne az országnak, — egyuttal én is segitenék helyzetemen általa.

Hétről hétre reményltem, hogy Cobden teend valamit itt megforduló barátai által, de nem látom sükerét, — Schwabné is most Garibaldival van tele; végre is magamnak kell Angliába utaznom, e nélkül a vállalat nem fog menni.

Mióta Dina Vichyből visszajöve, jobban érzi magát, — hanem a kis fiut nem lehet elválasztani, mivel hasa nincs rendben, talán a fogzás miatt, s az orvos azt mondja, ily körülményben a dajkát elbocsátani nem lehet.

E miatt én is elhalasztám utamat; azonban a hó utolsó napján, Dieppen s Newhaven-en át Londonba menék, mint a hajó a tengeren, én is hányatva remény és aggodalmak közt.

Augustus.

Oly szivesen hivott Schwabné, sőt parancsolt velem, hogy udvariatlanság nélkül nem lehete hozzá nem szállnom Londonban. Ámbár nekem ez kellemetlen vala, mivel én szeretek vendéget fogadni, de az lenni nem. Ő a hires Bunsen fijának góth kastélyában lakik, (a Regent Park mellett), mely egy kis parkban épült. Éjfélkor érék oda, de a társaság még együtt volt, melyet már ebédre kedvemért hiva össze. A háborgó tenger volt oka késedelmemnek. Igen-igen szivesen fogadott a szivélyes asszony s az egész háznép, igy a kedvetlenül belépett vendég könnyült szivvel ment pár óra mulva alunni.

S mindjárt más nap hasznát akarván venni Cobdentől nyert bevezető leveleimnek, menék a Citybe, s azokhoz, kikkel dolgom volt. Megjegyzem, mikép ez uj vállalat nekem kimondhatlan sok lélekküzdést okozott. Állásom oly fonák. Lemondjak politikai karakteremről? Ha tudatom, ki vagyok, politikai nevemnek ártok; ha nem tudatom, bánnak velem mint kalmárral, és sok keserü lapdacsot kell elnyelnem, minek keserét

csak én fogom érezni. Aztán, az igazat megvallva, mi hon aristokratikus nevelést kaptunk, régi családbeli ember a világért sem lett volna kereskedő, s mi ezzel rokon, kivált ha az ősi büszkeséghez valóságos erkölcsi lélekemelkedettség is járult. A mi légkörben felnövünk, annak befolyása örökké megérzik rajtunk. Mintegy le kell tördelnünk magunkról a héjakat, miket a szokás s nevelés ránk rakott.... Mi sok önmeggyőzésembe, tusakodásomba került erről másokkal csak szólani is, Cobdennel is, s most határozottan bele kell lépnem a vállalatba, ha sükert akarok. S én mindenben sükert akarok, halni vagy győzni, örök jelszavam.

Hiszen nagy hazafiui érdem volna a magyar boroknak világpiaczot szerezni, nemzetem évenként 100.000,000 frankkal lehetne gazdagabb, s mai világban a gazdagság kutfeje a szabadságnak is.... De gondolok háznépemre is, — ama nagy veszteségünk óta sok gondtele napjaink vannak, kivált Dinámnak, ki jobb sorsra érdemes, nőnek gyermekeink ezen felül, s ha jő a vész, engem kidönt, ki fog róluk gondoskodni?

Menj, menj, — mondá egy hang nekem, — menj a Citybe, az ott a Jerusalemi templom, tele árusokkal, kalmárokkal, de ott van a Megváltó is, ő nem a munkásokat hajtá ki, hanem a csalókat.

S mentem tenni látogatásaimat. Lázban éreztem magamat reggelenként minden uj expeditiókor. Nem a nehézség vert le, de a dolog bántott. Sok keserűséget el kelle nyelnem, nem mintha, magában véve, a bánásmód sértő volt volna, de ha azok, kikkel dolgom volt, nem tudták ki vagyok, ki voltam, én nem felejtettem el. Sok esetben fedett a Cobden neve, az ő barátsága a Cityben nagy czim, de midőn az ő emberei odább ajánltak, s az ő neve nem volt többé ott, egy valék a

százezer üzlet-ember közül. Hozzá adom, hogy az angol hideg, száraz ember, hát még az angol kalmár. Aztán az üzlet nekem mindig antipathikus dolog volt, soha nem tudtam alkudni sem, soha nem gondoltam jogos érdekeimmel sem, pirultam csak azt gondolni is, hogy más rovására saját előnyömet keresem.

Nem kis feladat itt találni valakit, még nagyobb értekezni csak röviden is. Az egész nap 11—4 óra közöttre van szoritva, a szombatot s a hétfőt alig, a vasárnapot épen nem lehet számitani. . . . Sokat nem találtam, némelyt háromszor is kerestem, többnek irnom kelle, hogy órát adjon, volt, igaz kevés, ki nem is felelt. Bár Cobdenen kivül, több parliamenti tag ajánla, látom az „importerekkel“ mit sem csinálok. Majd mind a spanyol, portugal, capi stb. borokkal foglalkozik; érdeke ellen van uj bornak kaput nyitni, s ha dolga jól foly, minek kezdjen uj vállalatba? Aztán a magyar bor itt merőben ismeretlen, azt sem tudják létezik-e, vagy csak arra emlékeznek, hogy valami kalandor rosz borral üzlekedett, s potom áron elárvereztetett.

Ugy látom tehát nagy mennyiséget eladni, erre kilátás alig van, oka mivel az angol sokat uj czikkből nem merne venni, s mivel birtokosaink, ha nem egyesülnek s raktárt nem állitanak, én nem vagyok képes ezer meg ezer akókat kihozatni.

A mit ohajtok s lehetőnek látok, az, gazdag magányosoknak közvetlenül eladni bort, nekik ez jutányos, mert boraink $^1/_3$-dal olcsóbban adathatnak mint a franczia és német borok, aztán minőségre a mi boraink jobbak, főleg mivel hamisitatlanok. Ez a mód a bort magasb körökben is megismertetni, s ha itt divatos és ismeretes lesz, a kereskedők is fogják vásárolni.

Szivesen fogadott Moffart, dús thea-importer, hajdani parliamenti tag; — Betts, ki a Reformclubba vezete, s mondá, a clubbokbani raktárt akarná kieszközölni; — Brook & Beal; — Gilpin parliamenti tag, kik több nagy borkereskedővel megismertettek, de süker nélkül. A hires Bright-ot is meglátogattam, de tervemről neki nem szólék. Megismerkedém Herzen muszka számüzöttel, ki e nyelven a „Harang" heti lapot adja ki, küldözve tiltott uton a birodalomba; báró Avezzánival, ki lombardi menekült, most piemonti képviselő. Voltam egy alsóházi ülésben is, hol Gladstonet hallám beszélni, ki a legjelesb angol szónok, stb. stb.

Csak több napok mulva látogatám meg, — mivel sok dolgom volt, — Vukovicsot, Mayert, Rónayt, — utóbb, erre jártában, Simonyi is meglátogatott.

Ez beszélte, hogy Türrel (ki Párisban nőmet eljöttöm után meglátogatta) Aix-les-Bainsben találkozott. Oda ment Teleki L. s a te-séget ajánlá neki, mivel hires emberré lőn. Klapka is meglátogatá, s igen zavarban volt, hogyan czimezze. Tudni kell, mikép ama forradalmi ujonnan sült tábornokok (Czecz, Vetter, Perczel stb.) Türrt ezredes czimével (melyet 1849-ben a Badeni forradalomban nyert) vonakodtak megbecsülni, — oktalan gőgből, mintha ők rangjokat nem tőlünk s nem forradalomban nyerték volna.

S kérdém Simonyit: hát Klapka miért nem ment Garibaldival? Ha annyit tartanak czimökre, érdemeljék is meg. Ha én katona volnék, Napoleon alatt nem, de ott szolgálnék, hol a szabadságnak használhatnék. A szabad Olaszország majd megemlékeznék rólunk annak idejében. — Simonyi rá azt felelte: hogy szolgálna Klapka, Garibaldi alatt, mikor ő egész sereget vezérlett! Ezt ugy mondta mint a Klapka véleményét is. Erre elne-

vettem magamat. Klapkának nagy dicsőség volna Garibaldi alatt szolgálni. S ő vezérlett nálunk sereget? Igaz, midőn Görgei beteg volt, 1849-ben aug. 1-jén vagy 3-kán, akkor is megverték. Valóban a mi embereink gőgjükben megbolondulnak.

Tudom egyébiránt, hogy Klapka 1859-ben Turinban Garibaldi s Türr ellen ármánykodott, — s ezek őt nem látták volna szivesen, mint Kossuthot sem. Ilyképen nyilatkozott Türr midőn most nőmnél Párisban volt.

Vukovics mind melancholikusabb lesz. Londonban mint remete él. Magyarokkal 2—3 hóban találkozik. 1859 óta Kossuthot meglátogatja, — de ez soha sem adja neki vissza, mivel ő praetendens. Vukovics oly formák embere s oly érzékeny, ezt mégis elnyeli. Emlité, hogy Kossuthot a Széchenyi dicsőitése mód nélkül bántja. Még csak nem is szégyenli kimondani. „Azt az embert dicsőitik, ugymond, kinek elve az volt: Ausztria s Magyarország vegyes házasságban éljenek.“ ? Nem igy áll a dolog: ő ezt mint tényt mondá, mit nem kell elfeledni.

Valék Bentleynél is, ki munkámat kiadá angolul. Ez ember meg fog csalni. Nála olvastam összegyűjtve azon angol lapokat, melyek munkámról szóltak. Csak nem kivétel nélkül dicsérettel.

Nehányat megemlitek, egy párból ide is jegyzek némit:

„Spectator March. 24. 1860.“

Hosszu czikk, két egész hasáb. „Ma Olaszország, holnap Magyarország! De Magyarország ügyében még

több felvilágositásra van szükség mint eddig a hirlapok nyujtottak. Ezt adja meg, és pedig a legkielégitőbben, Szemere könyve."

„Morning Star." Juny 3.

Kik a magyar függetlenségért vivott küzdelem iránt mindig rokonszenvvel viseltettek, s csak bővebb adatokat és a tények helyes összeállitását kivánták, hogy a kérdést minden oldalról felölelhessék — e műben megtalálják mind a mit kerestek.... Magyarországban elfoglalt kitünő állása Szemerét teljesen megbizható tanuvá teszik; s midőn egy kinos, de félünk csak igen is hű képet rajzol az osztrák kormány által elkövetett gonoszságokról, siet megvigasztalni azzal, hogy az áldozat látszólagos egykedvüsége csak összeszedett erélyének nyugalma, melyet egy uj s reméljük eredménydúsabb küzdelemre tart fenn. — Irálya figyelemre méltó, tömött és erélyes; s nyelvének tisztaságát és erejét nem egy angol is példányul vehetné. — Mindent összevéve e könyv megérdemli, hogy nagy olvasó közönség vegye pártolás alá, a min nem is kételkedünk."

„Morning Chronicle."

Igen hosszu; de nem barátságos a magyar ügy iránt, azonban az osztrákot is üti.

„Press. April 7."

Rövid. Tartózkodva szól. Túlkonservativ lap.

„Oriental-Budget. April 19."

„Szemere nyilatkozatának s fejtegetéseinek súlya kétségkivül nagy, s ékesszólása és államférfiúi szempontjai minden figyelmet érdemelnek."

„Critic. March 17.“

Hosszu és kedvező ismertetés. „Szemere műve épen a legjobbkor jő segélyünkre vizsgálódásainkban. Azon tisztelettel üdvözöljük, mely az ily magas tekintélyt megilleti.“ — Sajnálja, hogy Kossuth nevét egyszer sem említém meg; — a szerző oka erre, talán Kossuth ismeretes előszeretete a köztársasági intézmények iránt, a monarchiaiak fölött (!) Bátorságot veszünk magunknak kifejezni mint saját nézetünket, hogy egy magyar köztársaság fölállitása könnyebben volna kivihető, mint uj dynastia ültetése a magyar trónra.“

(Jól ismeri Kossuthot s politikai elveit!)

„Morning post. April 12.“

Hosszu, s kedvező czikk. „E könyv értelmes és méltóságos hivatkozás az angol nemzetre s egész Európára.“

„Leader. March 31.“

Ez is hosszu, jól irt czikk. Szemébe tünik neki a statistikai tábla, és az a mit a nyelvről, irodalomról, miveltségről mondok. „Látni, hogy a magyar nem csak a leggazdagabb, legszámosabb, de legműveltebb néptörzse is az országnak.“ Ez is csodálja, mint az „Oriental-Budget“, hogy 1859-ről, Napoleonról, Kossuthról, a magyar legióról nem szólok.

„Ath'enaeum. Aug. 18-kán 1860-ban.“

Rövid de ügyünknek kedvező birálat.

Jelent meg munkámra egy egész könyv mint válasz, e czim alatt: „Civilisation in Hungary, seven ant-

wers to the seven letters adressed by M. Barth. de Szemere late minister of the interior in Hungary to Richard Cobden. M. P. Rochdale by a Hungarian. London. 1860. Trübner et C. (1—232).

(A czivilisáczio Magyarországon. Hét válasz a hét levélre, melyeket Szemere B. volt magyar belügyminister Cobden Richardhoz intézett. Egy magyartól.)

Hallván róla, — mivel több angol lap szólt a munkáról, bár nem igen kedvezőleg, — azt hivém Kossuth pártjától került ki; hanem átlapozván itt-ott, bár még nem olvastam, meg vagyok győződve, hogy azt nem számüzött irta, sem nem hazafi, hanem alkalmasint fizetett ember, hihetőleg az osztrák kormány által, nem is hiszem, hogy Trübner azt maga költségén adta volna ki.

A franczia lapok közül még a Bordeauxi La Gironde szólt munkámról, aug. 2-ki számában.

Elfeledtem emliteni egy czikkemet, melyet a Siècle julius 16-án adott. Csak azért irtam, hogy hazám neve emlegettessék, — most, midőn a világ Olaszország s Garibaldi nagy nevével van tele, megfeledkeztek rólunk. Használni kell minden alkalmat tudatni a közönséggel, hogy van egy Magyarország is és szenved. E czikk, mert felesleges ide tennem az egészet, azon passiv ellenállásról szóló, melyet Magyarország Ausztria irányában annyi kitartással s remélem sikerrel is követ s mely neki, most egy európai nagy fordulat várásában, egyedüli teendője. Fejtegetem, mily hasznot tesz ezzel a népek és a szabadság ügyének, s hogy ezáltal teljesiti a szerepet, mely neki a jelen bonyodalmak közepette jutott, mig valódi szerepét tettleg ismét fölvehetné.

Angol munkámból három példányt küldtem itt egyet Moffartnak, ki szives vala hozzám s szabadelvü ember; egyet Brightnak, ki a radikálok egyik feje, s Angolország első szónokainak egyike; aztán Stafford marquisnénak (férje a Sutherland herczeg idősb fia), ki magyarul ért, olvas, ir és érez is mintha magyar volna. Falura utazván, — magyar levelet irék neki.

Schwabné Nottinghamba vivén két leányát, elkisértem Birminghamba, hol legifjabb nőtestvére Benson nevü gyárosnak neje. A városon kivül csinosan laknak. Magas, csinos, kissé sentimentalis asszony, mint férje prózai, száraz, de elég szives angol ember, ki Hamburgban nevekedvén fel, németűl tökéletesen beszél.

Még az nap este egy Tyndall nevü ügyvédhez menénk. — A házi asszony, egy lelkes nő, nem igen kedvezőleg szólt Kossuthról is, — ki egyszer vendégök volt. Kére, irnám nevemet egy emlékkönyvbe, — különös, épen Kossuth irása alá esék nevem. Ha tudná.

Schwabné kére, vinnénk magunkkal 12 palaczk bort. Megizleltük, s az asztalra tett bordeauxi és rajnai bornál igen sokkal jobb volt, pedig azok $^1/_3$-nyival drágábbak voltak. Benson mondá, itt sokat el lehetne adni. S a magányosok szeretnek egyenes kézből venni. Igy jár ide egy rajna-vidéki ur, ki évenkint 3—4000 fontért ád el bort, ez idén majd 6000 fontnyi üzletet csinált. S mind ezt 10—12 nap alatt végezi el. Az asszony igen látszott magát a vállalat iránt érdekelni, — s megvallom nagy reményekkel hagytam oda Birminghamot.

Londonba visszatérvén, szives látásukat megköszöntem mind az urnak, mind az asszonynak.

Majd Schwabné fitestvére jött, az a ki a Manchesteri nagy gyár igazgatója, Schwabné tette oda. Ebben

megcsalatkoztam, — egy arrogant parvenu, — szerencsére hamar odább utazott.

A kiosztott 22 tuczat veres borról kezdek hireket kapni. Mindenütt tetszik, mind ize, mind ára; sokan uj mennyiséget rendelnek, ugy hogy a 22 tuczaton tul már 38—40 tuczatot eladtam. Várom a bort, — már itt is kellene lenni, de az otthoniak oly pontatlanok, az valami leirhatatlan.

Schwabné 20-kán elutazván, a Bunsen hôtelben egyedül maradtam. Napközben jártam dolgaimban, este Mayeréknél valék. Találkozám gr. Péchyvel is, Borsodból, — ki igen örült, hogy láthat. Ő, társa Dr. Alexis, Mayer, Rónay s én Greenwichbe menénk, — hol 1837 óta nem valék.

Hogy mulik az idő! Valóban már öreg vagyok. Azon idő óta mennyit nem éltem, mennyit nem küzdtem, álltam magasan, buktam mélyen, s ki tudja hol és miképen végződik pályám? Cselekedhetni, annak szükségét érzem, de bizony nem vágyok magas polczra.

Ilyen nyár talán e században nem volt. Hideg mint az ősz, csaknem naponkint esik, mintha az időjárás kifordult volna sarkából. És ily hideg s esős az idő Franczia-, Németországban, s egyebütt, — hanem Magyarországon száraz és meleg van. Ezért ott jó szüretet várnak, a más két országban a legroszabbat.

Párisból rosz hireket kapok. Mióta a kis fiut elválasztották, mindig hasmenése van, — talán a fogzás is oka, van nap midőn huszszor hajtja, — szegény Irénkémet e bajban vesztők el, ezért Dinám igen nyugtalan. Mihelyt lehet, azonnal is visszatérek.

Ugy gondoltam egy nap, hogy egy winebrokerrel (bor-alkusz) valamit csinálok. Rendelt husz hogshead bort, — de midőn áráról volt szó, oly csekély összeg-

ről beszélt, min jó bort a házában sem lehet kapni. Ismerem a rajnai kereskedők árait per 30 gallon, csak Rotterdamig szállitva, adják per 12—20 £ alig kétféle bort, a többit, legalább tizfélét, kezdve 25—150 £. Én hagytam 50—54 gallont, Londonba szállitva per 18, 24, 30 £.

Utósó-előtti napon tevék még egy látogatást Gormann nevü importernél, s alig $^1/_4$ óra alatt ő rendelt 58 gallon, 2-féle vörös s 2-féle fehér bort, per 18 és 24 £; összesen 84 £. Ime csak ennyi az mit borkereskedővel csinálhattam. Hanem az utban levő 60 tuczat körülbelől el van adva.

September.

A Southempton-Havrei vonalon menve september 1-jén értem vissza Párisba. Először láttam Hâvret; valami Marseille s Bordeauxféle vidám s csinos külsejü városnak véltem, — de bizony piszkos s kisszerü az.

Kis fiunk még mindig beteges. Piros szine eltünt, mint nagy kövérsége is, bágyadt, nem vig mint volt; azonban megérkeztemkor jobban volt mint előbb. De néhány nap mulva ismét roszabbul lőn, étvágya elmult, álma is rosz lőn. Napról napra fogyott, körülte semmi sem érdekelte, fogait csikorgatta — épen mint Irénkénk, s Dr. Roger jött naponként, mindig biztatott, de a gyermek mindinkább alásülyedt. Náthás is lőn, rekedt, köhécselt, láza is erős volt, forró mint a tűz. Igy tartott ez sept. 16-ig, s észrevevém, hogy az orvos mindig ugyan azon szert, módositva bár, de mindig süker nélkül alkalmazza, — elhatároztam Dr. Worms-ot megkérdeni. Ő épen ellenkezőleg Dr. Rogerrel, a lázban s

náthában (mell-bajban) látta a veszélyt, e kettő elmozdittatván, a diarrhoe meg fog szünni. Roger a lázt s catarrhet mellékes dolognak nézte, s ellenök semmit nem tőn. Worms azonnal quinine-kenőcsöt, a két hónalj alá alkalmazandót rendelt, (semmi klistirt, semmit laudanumot), s ismételve adandó ipecacuanhát, a mellet megszabaditani. D. u. 5-kor tevők fel a kenőcsöt, s csodálatos: a gyermek, ki napok óta nem aludt éjjel, most aludt moczczanás nélkül, s másnap a hánytatót bevévén, enni kért, mosolygott, sőt játszani akart, mit már hetek óta nem tőn.... És ha bár lassan, de minden megállapodás nélkül folyvást javult; bizonyos, hogy Roger megölte volna, Worms megmenté. Ez előkelő katonai orvos, az hires specialis gyermekorvos!

Szóval, igen kinos napokat élénk. Ismét a sors egy uj csapásától rettegék. Bár megszokhatám már őket, de ép azért félek tőlök, mert tudom, hogy oly gyakran érnek.

Szegény Dina a sok gondban, fáradságban, virasztásban egészen kimerült; s midőn a gyermek jobban lőn, lép-baja tűrhetlenné lévén, ő esett ágyba. Azonban kipihenvén magát s orvosságot vévén, napok mulva ismét fölkelhetett.

Mig én oda jártam, ellenem egy duellumot forraltak. Azonban a felleg elment villám nélkül; s bár Cobden kérte Dinát, nem mondani nekem el, ő, ki mindent el szokott nekem beszélni, nem hallgatta el.

Az eset ez.

Debinszky ohajtá, hogy Mészáros hátrahagyott emlékiratai nyomattassanak ki, alkalmasint tudja hogy róla sok jót mond. De Kossuthról s Klapkáról sok roszat, s minthogy azok Puky s Teleki László kezébe kerültek, ezek világért sem adnák ki.

A dühös Dembinszky alkalmasint goromba levelet irt Telekinek. Ez tehát hozzá Kiss Miklóst s Irányit küldte felvilágositás, s illetőleg elégtétel végett. Ez esetet Dembinszky nőmnek az udvaron (mivel én vele 2 év óta nem beszélek) elbeszélte, igen nevetségesen.... És ekkor el kezde dühösködni, hogy ő hozzá két ismeretlen ember jön, kik egymást kölcsönösen mutatják be neki, mint Irányi és Kiss ezredes, hogy ő ilynevü ezredest nem ismer, hogy neki velök semmi dolga, hogy távozzanak el, szóval gorombán elküldte őket. És ezt ő mindjárt elbeszélte nőmnek az udvaron, s alig mene el, jött Simonyi E., egy csacska, hirhordó ember, kivel mi sok szivességet tevénk. Dembinszky ha dühös, és majd mindig az, igen eredeti s nevetséges jelenet, s Dina igen tud ő rajta nevetni. Tehát jó izüen elbeszélte az egészet Simonyinak. Ő Telekinek, hogy beszélte el? azt nem tudjuk.

Szóval távollétemben érkezik egy sürgős levél czimem alatt, melyet nőm felbontván, Klapka engem „Verehrtester Freund“ (magyarul nem tud irni) megszólitással, fölkér: hogy találkozásra időt rendeljek, igen fontos és becsület érdeklő ügyben akar velem szólani. Dina igen megijedt, nőnél természetes. Cobdenhez ment tanácsot kérni, s ő Klapkát magához kérette. Neki Klapka felolvasta a Teleki levelét, melyben panaszkodik, hogy ő s barátai a Szemere salonjában nevetség tárgyaivá tétettek volna stb., Cobden erre igen hevesen kikelt a hazafiak közötti párbaj ellen, a jelen esetet erőtetettnek, keresettnek, nevetségesnek találta. Ha van sértő, az csak Dembinszky, hát miért nem hivja ki azt? Mert öreg, — felelé Klapka. Tehát ez ok, felelé Cobden, s az nem ok, hogy amaz hazafi, számüzött, nős, családapa? Erre Klapka elismeré — hogy ő is nevet-

ségesnek találja a dolgot, hanem felhivatván Teleki által, szolgálatát nem tagadhatta meg. Talán Teleki másképen volt értesitve. Legjobb lenne, ebben egyeztek meg, ha Szemeréné Cobdenhez irandó levélben az esetet előadná s az Telekivel közöltetnék. Igy történt, nőm egy levelet irt, — de megfüszerezve czélzásokkal Teleki Donquichotisma ellen, — mi Cobdennek igen tetszett. Én nem tettem volna ezt sem.

Ez év a Garibaldi éve, Italia történetében ő időszakot alkot. És mit sem irtam naplómban róla. Köteteket irtak róla, s sok uj kötet fog még iratni. Nem tudom lesz-e e században szerencsésebb hős, nagyobb jellem nem. Itt megemlitem nevét, dicső dolog ez emberrel egy században élni.

A magyar elem fő osztályosa volt nagy vállalatának. Sokat is beszélt Magyarországról, s igért mindent. Hazánk tőle reményl mindent. Fájdalom, nem fog teljesülhetni. Föllépe Victor Emanuel nevében, — okosan tevé Italia érdekében, de ezzel pályájának is határt szabott, mert midőn Victor Emanuel Nápolyban megjelen, kénytelen lesz a hatalmat átadni, azaz Cavournak, ki más népekért semmit nem teend, mert ő csak olasz és liberalis, angol tory értelemben.

A magyarok közül Türr vitte a fő szerepet, aztán Tüköry, Dvornyák, Mogyoródy, s az erdélyi születésü Paget. Türr igy lett népszerü, — Klapkáékat kinozza az irigység ellene.

Teleki Sándor nem mert Siciliába menni. Csak akkor ment Nápolyba, midőn Garibaldi már oda bevonult győzödelmesen. Ő könnyelmü, önző kalandor, nem

egyéb. Türr beszélte róla, hogy midőn 1859-ben vele s még egy más magyarral elküldve valahova kocsin utazának, este hirtelen katonai alakokat vettek észre; azaz Teleki. Figyelmessé tétetvén Türr s a másik, a kocsi egyik ajtaján merő, vizsgáló szemmel tekintének ki, végre kitalálták, hogy a katonáknak vélt alakok levágott águ fatörzsök valának. Aztán körülnézték magokat, s Telekit nem találták. A más ajtón kiugrott. Csak később jött vissza. S midőn kérdék vala, hol járt volna, azzal felelt, hogy bizonyos ok miatt kelle leszállania. Kalandor, semmi más.

October.

E hónap Magyarországra nézve örökre nevezetes marad. Midőn a nemzet pusztán forradalomtól reménylt egyedül, még a konservativok is, s minden szem Olaszország felé fordult, és ott Garibaldi felé, ki tavaszra kimondá a Velencze megszabaditására inditandó háborut: ime váratlanul megjelennek october 20-ról, Bécsben, számos kir. leiratok, — ép az napon 21-én, midőn Ferencz József Varsóba indult, ott Sándor czárral s a Porosz Regenssel találkozni, — mindenki ebben egy uj szent szövetség félelmes előjeleit látta. Ez valóságos szinpadi hatást csinált. Mert alkotmányt adott Ausztriának, minden esetre visszaadta Magyarországnak ősi, régi intézvényeit, — elvben.

Én a Boulevard des Bonnes Nouvellesen lévő Serrusier nevü kávéházban olvastam a hirlapokat, s utolsó vala a „Le Nord“, melyet olvastam, és csak e lap adta a bécsi hirt, hosszu telegrammban.

Alig hivék szemeimnek. Régóta nem reményltem semmit. Kétszer is átolvastam. Volt a rendeletben hiány; egy-kettő uj is, mi nem fog létesülhetni (a birodalmi tanács), de $^2/_3$ részt visszakapunk, a nemzeti nyelvet, a megyei rendszert, a diétát, a kanczellariát, — a többi logikai törvény szerint mienk.... Szinte megizzadtam olvasás közben. Sietem nőmnek e csodálatos hirt megvinni. Ő egész éjjel nem aludt. Mi nem vágyunk haza menni, — sok hálátlanságot tapasztalánk, de itt maradni is kinos. A hazáért örvendénk, mely jogait visszanyerte forradalom nélkül.

(Itt a naplóhoz van ragasztva, franczia szövegben az october 20-ki manifestum és diploma, valamint az akkori összes cs. kéziratok: Rechberg grófhoz, Vilmos főherczeghez, Benedekhez, Thunhoz, Nádasdyhoz, Thierryhez, Goluchowszkyhoz, Mecséryhez, Degenfeld altábornagyhoz, Széchen Antalhoz, b. Vay Miklóshoz és Sokcsevich bánhoz.)

A mi engem meglepett, az, hogy mindez körülbelül megegyez azon programmal, melyet munkámban: „La Question Hongroise“ körülirtam. Abban én csak lehetőt javaslék, elfogadtam volna, — igazat mondva, — az 1848 előtti állapotot. Hiszen mi, belső ügyeinket tekintve, szabadabbak valánk mint bármely európai nemzet. Utban valánk képes lenni magasb szabadságra is, — mely lehetetlen volt addig, miután csak a nemesség volt a nemzet. Aztán, midőn nem harcz dönt el köztünk, mind két félnek kell engednie. Hogy 1849-ben igazságtalanul győzetének le, az igaz, de politikában — az eddigi fogalom szerint — a tényt tekintik, és igy birtokon kivül mi valánk, következőleg nagy szerencse a nemzetre nézve forradalom, harcz, vér, veszteség nélkül megkapni a leg-

fontosb jogokat, mikkel birva a többiek sem hiányozhatnak.

Ehhez hozzá adom, mikép én külföldi segedelemben teljességgel nem bizom. Napoleon? ott van Villafranca és egész politikai élete. Neki eszköz kell, más nem. Cavour? Hiszen ha Velencze felszabaditását fölkelésünkkel eszközöljük, igen kedves lesz neki, — de ő olasz, ravasz, számitás, nem elv embere. Garibaldi? Igen bizony, — de ő most semmi, egy hős, egy nagy historiai név, ki engedte, hogy Victor Emmanuel az ő kezéből vegye a hatalmat. Másrészről én hiszem, hogy ha Magyarországban forradalom ütne ki, ha a Porosz nem jönne is közbe, az Orosz bizonyosan; gyűlöli Ausztriát? igaz, de még jobban szereti Lengyelországot megtartani.

Ily körülmények közt bűn volna a nemzetnek ezt el nem fogadni. Azonban ugy tudom, otthon oly sok mesét beszéltek s terjesztettek el Napoleonról, Cavourról, Garibaldiról, még az Oroszról is, — hogy Napoleon készül a harczra megdönteni Ausztriát, hogy Garibaldi vezérlendi a sereget, itt Párisban hemzsegnek a honvédek, Cavour 60,000 fegyvert ád, Kuza beereszti Erdélybe a magyar legiót stb., ezt mindenki hitte otthon, hiában, Kossuth nagy ámitó és nagy hazug. Szükségesnek tartám ez álhitet lerontani.

De hatni akarék a külföldi véleményre is. Az itteni journalistika mitsem tud rólunk s nem képes e leiratok értékét megitélni. Aztán ők ohajtják a magyar agitatiót, — nem érettünk, hanem Olaszországért.

Tehát mindjárt 26-án egy nyilt levelet irék. 26-án közlém Leon Plée-vel, a Siècle egyik főszerkesztőjével, akarván, hogy ott jelenjen meg. De ő mondá: ha Magyarország meg lesz nyugtatva, akkor Ausztria Olaszország ellen háborut fog kezdhetni? Nem gondolom, —

felelém, — igazságtalan háborura a szabad Magyarország sem pénzt, sem katonát nem ád. De ez nem olasz kérdés, hanem magyar, avagy ő csak mint eszközt néz bennünket? Nem volt mit rá felelnie, hanem kért, Havinnal közölném, ki azonban falun volt, de auctoritásnak őt senki nem ismeri el.

Igy menék Nefftzerhez, ki szivesen fogadá levelemet, nézetemet egészen osztja, s másnap kiszedetvén (27-én), az esti, 28-ki keltü Presseben kiadatá.

Ime a lap s a levél:

La Presse 1860. october 27-én (este).

„Szemere B. ur volt magyar minister Kossuth kormányzósága alatt, a következő levelet intézi hozzánk a magyar alkotmány helyreállitása alkalmából. Nem tudjuk, Szemere ur nézetei mennyiben találkoznak a magyar emigratió általános véleményével, de hajdani hivatalos állása s jelen állása is a számüzöttek között kétségkivül nagy sulyt kölcsönöznek nézeteinek, s levelének azért egész készséggel sietünk megnyitni hasábjainkat.

A. Nefftzer.“

„A magyar kérdés.

(A szerkesztőhöz.)

Ugy látszik, a magyar kérdés az october 20. és 21-diki dekrétumok által körülbelől meg van oldva; ha tettleg nem is, elvileg mindenesetre. Legalább az én személyes meggyőződésem az összes leiratok figyelmes átolvasása után ez.

Ismeri ön „A magyar kérdés“ czimü munkámat, mely ezelőtt félévvel jelent meg. A Presse sok jó indulattal szólt felőle. Abban őszintén, tán némileg keményen is, kifejtettem Magyarország sérelmeit, midőn százados jogai a világ legzsarnokibb intézményeivel váltattak föl.

De mint gyakorlati ember, nem állapodva meg csak bajaink elősorolásánál, a segitség módjait is fölkerestem s a következő megoldást ajánlám:

Magyarország követeli régi, történelmi határai visszaállitását (előbbi területi épségét);

ezredéves alkotmánya helyreállitását;

élvezetébe kiván ismét lépni helyhatósági autonomiájának, a decentralisatio által;

mint állam követeli nemzeti függetlenségét; mint nép polgári és politikai egyenlőségét;

s mindezzel a pragmatica sanctio fentartását, azaz a személyes uniót az osztrák tartományokkal, de azon feltétel alatt, hogy azok is alkotmányosan kormányoztassanak.

Hogy mindez keresztülvitessék, mondám továbbá, szükséges, hogy

Ferencz József vonja vissza mindazt, a mit 1849-től 60-ig tett, mint visszavonta volt II. József, e nagy uralkodó, felséges lelkierővel, mindazt, a mit 1780-tól 90-ig tett vala;

hivja össze az országgyülést, mely alkotmányozó gyülés leend;

haladjon az alkotmányos uton, őszintén, bátran, utógondolat nélkül.

Mindezt ugy ajánlám, mint az egyetlen eszközt: megifjitani az uj Ausztriát. Akkor népfajai különféleségében, mely most gyöngesége, lesz ereje. Hatalmas szövetsége lesz szabad népeknek egy közös uralkodó alatt. A despotismus Ausztriát egy mélység fölött tántorgóvá tette; a szabadság s a nemzetiségek tiszteletben tartása hatalmassá s tekintélyessé teendi jövőben.

És ime, az octoberi iratokban föltalálom programmom e lényeges pontjait, melyekben reméltem volt az

olasz háboru alatt, de melyek valósulására azóta nem is számiték.

Ferencz József végre meg fogja magát koronáztatni s elismertetni mint magyar király; a törvényhozó hatalmat együtt gyakorlandja a nemzettel, mint régi királyaink; elismeri a pragmatica sanctiót, mint birodalma egyetlen összekötő kapcsát s mely azt szövetséges állammá teszi; a miniszterium, a mennyiben a centralisatio eszköze és képviselője volt, föloszlattatott; az osztrák tartományoknak alkotmányt fognak adni, mit a szabad Magyarország mindig sürgetett részökre; Magyarország főkanczellárja által lesz képviselve királyánál, mint hajdan; a nemzetnek országgyülése lesz, mint volt kilencz századon át; Croatia és a vajdaság visszakapcsolása elvben el van ismerve; a helyhatósági autonomia, alkotmányunk eme lelke, visszaállittatik; a centralisatio helyet ad a szabadságnak, a germanisatio a nemzetiség szabad kifejtésének, a zsarnoki egység azon egyességnek és összhangnak, mely a legkülönbözőbb népeket is összeköti, ha szabadok és elégültek.

Egyszóval e dekrétekben elvileg csaknem minden megvan; s valóságban is minden meglesz, ha ő s z i n t é n é s j ó a k a r a t t a l h a j t a t n a k v é g r e. E z a z e g é s z k é r d é s. — Ha áll is, hogy két vagy három dolog hiányzik, a mit 1848-ban birtunk, azt se feledjük el, hogy jogainkat ujabb forradalom nélkül nyertük vissza. Fegyverrel kezünkben: mindent lehet követelni; de mikor alkudozunk, mindkét félnek készen kell lennie, hogy valamit engedjen.

Akaratlan adta ezeket a fejedelem, a legnagyobb veszély nyomása alatt? — tettének indoka nem őszinte? Mind lehetséges. De máskép tette-e Károly-Albert, mikor a Statutumot octroyálta s a piemontiak kevésbbé szaba-

dok-e, mert azt elfogadták? Önként adták-e a Stuartok az angol nemzetnek azon chartákat, melyek az angol szabadság alapjaivá lettek?

Ha az engedmények illusoriusok volnának, azt mondanám: utasitsátok vissza. De a mit visszaadnak nekünk, az csaknem minden; csaknem teljes visszaállitása ősi alkotmányunknak. Én igy okoskodom: ha a király őszintén megtartja szavát, annál jobb nekünk, mert ez esetben a szabadság és haladás utja nyitva áll előttünk; ha nem tartja meg szavát, annál roszabb reá nézve, s Magyarország csak szerencsét kivánhat magának, hogy uj fegyvereket kapott kezébe, melyekkel annál nagyobb sikerrel harczolhat.

Bevallom tehát, hogy valónak hiszem a távsürgönyt, mely arról értesit, hogy e leiratokat Pesten határozott örömmel fogadták; bár csaknem elkésve érkeztek. Magyarország méltán elégült lehet önmagával, mert ez hazafiságának, erélyének s fiai bámulatos összetartásának diadala. De Ferencz József is meg lehet elégedve, mert, legyünk őszinték, ez az első igazságos és magasabb politikára mutató tény tizenkét évi uralkodása óta.

Még egy észrevételt.

Hallom kérdezni: és most Magyarország a Habsburgok hagyományos politikáját fogja-e követni a külügyekben? Erre bátran merem felelni, hogy nem, mert a dynastia kénytelen lesz fölhagyni absolutistikus politikájával. Egy otthon valódi alkotmányos fejedelem nem lehet absolut irányu kifelé. A népek nem támogatnák; magyarok legalább bizonyosan nem, soha. Ha Ferencz József mind e reformokat csak azon hátulsó gondolattal adta volna, hogy a magyarokat támadó háboruba sodorja Olaszország ellen, ez rá nézve végzetes tévedés volna, s engedményei minden erkölcsi és politikai értéköket elve-

sziteneék. Az ellenkező esetben pedig Ausztria alkotmányossága uj záloga volna a velenczei kérdés békés megoldásának. S ebben fekszik az octoberi iratok európai fontossága; mert reméljük, hogy e naptól fogva Európában egygyel több alkotmányos s egygyel kevesebb absolut állam létezik.

Páris, 1860. october 25.

Szemere Bertalan,
volt magyar minister.

E levelet azonnal több franczia lap közölte: Journal des Débats, Gazette de France, L'Union stb., szóltak róla az angolok: Times, Morning Post, Daily News, Galignani Messenger, némely, mint a Saturday Review, hoszszan értekezett róla s az ügyről, irt a Revue des deux Mondes s méltánylólag szólott rólam s a dologról.

De mint előrelátám, a megtámadás sem maradt el, nem idegen iróktól, hanem az emigratio tagjaitól, kik kaptak az alkalmon, eltiporni — mint vélték — engemet.

Épen itt csavargott Klapka, s irt, vagy inkább iratott egy protestet meggyőződésem s nézetem ellen (uj találmány: másnak véleménye ellen protestálni). A Presse-be küldte, mely adta a lényeget, de a személyességeket kihagyta.

Utána jött Teleki L. egy hosszu, részletes, sophistikus válaszszal, — Nefftzer ezt is adta, bár nem tartoznék vele, mondá, hanem a személyességeket kihagyván.

Gondolom: ebben elég volt; ő a legepésb, legszenvedélyesb emberek egyike, ki ok nélkül is határtalanul tud valakit gyűlölni.

Sokáig nem tudtam: miben állt e személyesség, de nem nyugodott addig, mig — Horn zsidó-fiunk által — az Opinion Nationale-ba be nem igtatta. Hogy mi igaz-

mondó s hova ragadja a düh, ime pár sor: „Ismertem Szemere urat élete különböző szakaiban; ismertem 1848 előtt is, mikor igen közelitett az akkori osztrák-magyar kormányhoz.“ És nem gondolta meg, pirulván, hogy az egész nemzet kaczagni fog e hazugságon? Még utolsó munkámat is károsnak hiszi (La Question Hongroise), de hát miért nem szólalt fel? Más nagy hazugsága, hogy én körlevelekben ajánlám magam „au bon souvenir du pays“ (hazám jó emlékébe). Soha nem leveleztem barátimmal sem, egyetlenegyszer szólaltam fel, midőn a magyar emigratio tagjai a császári föltételes amnestiát elfogadták, mit én a politikai becsülettel nem tarték megférőnek.

Régóta nem kedvelem Telekit, ingatag, népszerüséghajhászó, tettre alkalmatlan ember, — ilyesmi után nem tudom becsülni sem.

November.

E hó 6-án Angliába utaztam, ott tovább folytatni borvállalatomat. Cobden szinte jobban és jobban belátja a vállalat fontosságát mind Angliára, mind Magyarországra nézve. Anglia legnevezetesb iparosaival megismerkedvén nála, azok magok hivtak meg az átmenetelre. Utolsó időben borokat hozattam Cobden asztalára, s az ott az angoloknak általánosan tetszett. Thouvenel maga megvallá: hogy angol piaczon a franczia bor csak a magyar versenyzésétől félhet.

Cobden s mások ajánló levelekkel láttak el.

Londonban találkoztam Schwabnéval. Manchesterben egyik legnagyobb gyár birtokosa; sokat igért, de sükere nem volt a reménylett.

E városban 24 napig valék. Sokat próbáltam, sok emberrel értekeztem, több tervet csináltam, de bizony a dolog nem akart menni. Borkereskedővéli alkum nem sikerült, — a clubbokba bebocsátás sem, — sok fontos személy (Milner-Gibson, Bright) távol volt, — biztattak többen, de eredmény nélkül, az idő rút, esős, hideg, a füst s köd nagy, az otthoniak pontatlanok, ügyetlenek, valóban kezdett az angol spleen megragadni, — egy reménysugárka sem csillogott felém. Egyszer már azt hivém, hogy egy borkereskedő, ki a walesi herczeg szállitmányosa leend, bizományba átveszi a magyar bort, — de bár megigéré, haszontalan ürügy alatt visszalépe, engem bántott a dolog, a modor még inkább.

E szerint nem maradt egyéb hátra mint Faellival végezni. Ő hajó-ügynök (ship-agent), jó ember, kedvel engem, sokat is igért, de biz eddig sükere nem volt. Most azonban tárnoka fogja kizárólag kezelni boraimat (eddig minden és senki dolga nem volt), ki pontos embernek látszik, természetesen a vállalat az én risicómra megy. Fogok bérelni egy kis pinczét, a borokat hordóban hozatom, itt huzatom le, s ekképen bár 2 shillingen adom azt, mi most 3 sh., és 3-ért mi most négy, két, három annyi hasznom fog maradni. Faellinek az eladott hordó borokért 7%, a palaczkokért 10% commissiót adok.

Faelli embere, Ferrari a neve, Sauer tanár budai borát házi urához elvitte megkóstolni, s összehasonlitván 3 shillinges boromat, az angol, ki borismerő, sőt borügynök, jobbnak találta a bordeauxi hét shillinges bornál.

Bizony sok bajjal jár e vállalat. Az angol, kinek eladni kellene a bort, nem ismeri azt, s huzódozik még ha Cobden nevében jelenek is meg; másrészről az ott-

honról kért bort nem küldik meg, ime september 29-ke óta várok Egerből, Budáról, Pestről bort, husz levelet irtam, s mind e napig nem jött meg a bor, a főszemély öt levélre nem is felel. Azt hiszem, kereskedőnek ily furcsa állása még nem volt, kinek ajánlom, nem akar venni, kitől veszem, nem akar, azaz röst küldeni.

Alig néhány tuczatot vittek el mustraképen, gazdag emberek ugyan, mint Gurney a hires bankár, Anstruther Buet, Wedgewood, de tőlök sokat nem várok.

Elvégre a borok egy része is megérkezett, 63 tuczat és 4 tuczat tokaji.

Láttam, de ritkán, Mayert, Rónayt, Szerelmeit, ki 1847-ben kőnyomó, 1849-ben ezredes volt, s most az uj parliamenti házat, megvédeni a clima rombolása ellen, saját találmányu festékkel vonja be, — mi sok hirlapi vitákra adott alkalmat ellenei részéről.

Vukovicsot is láttam párszor, de később lady Langdalehoz falura utazott. Ő 1859 óta látogatja Kossuthot ismét, a nélkül hogy követője volna. Kossuth neki leveleket olvasgat fel otthonról s Italiából, de a szerzőt nem mondja meg, talán nem is azt olvassa ki a levelekből, mi bennök van. Ő politikában a legnagyobb ámitó. Mindig olyanokat olvas, mi őt emeli, pl. hogy otthon csak benne reménylenek, hogy a turini s párisi kabinetből jött ez s ez levél. Vukovicsot csodálom, ki oly susceptibilis, s e bizodalmatlan bizalomnak mégis ugy oda engedi magát játékul.

Kossuth otthon oda dolgozott eleinte, hogy az oct. 20-ki engedményeket utasitsák vissza. Innen megmagyarázható némely főispánok lemondása, pl. Tisza Kálmáné, kivel összeköttetésben van, ki ép oly oktalan és dühös liberális, mint atyja konzervativ volt. Később átlátta, hogy ez lehetetlen, hogy a nemzet a megyei életbe tett-

leg bele lép, tehát azt tanácslá, hogy a fegyvert fogadják el s használják fel Ausztria ellen.

Ezt tanácslám én kezdet óta, de alternativával használják a fegyvert magok mellett, s csak ha szükséges lesz, Ausztria ellen is.

A mint a lapokból látom, otthon a legnagyobb zavar van, az 1848-kihez nem is hasonlitható. Az akkor az öröm, kibékülés zajos ünnepe volt, ez most a boszu, düh kitörése. Nem a szabadságnak örülnek, hanem a közelgő harcznak, mely alkalmat ád szenvedéseikért boszut állani. Nemcsak szabad a szó, a sajtó, de vakmerő, fenyegető, meggondolatlan, — a régi hivatalnokokat üldözik, a sasokat lerombolják, forradalmi hireket terjesztenek, mikről mi itt semmit nem tudunk. A tavaszi harczot Franczia- s Olaszország részéről bizonyosnak hiszik, ez teszi őket tulvakmerőkké, a jelent feledik a bizonytalan jövőért. Ugy látszik, sükerült hihetetlen dolgokat s reményeket elterjeszteni a nép s ifjuság között. Látom a tömeg rohanó menetelét, — kik az utolsó két évben vezérekül tüntek fel, Deák, Eötvös stb. elhallgattak, épen mint 1848-ban; mások tulzásokba mennek, vérmes reményeket táplálnak s ábrándoznak à la Kossuth; Nyáry is föllépett, de melyik? az 1848-ki tulzó, vagy az 1849-ki debreczeni moderator? — még nem tudom. Szomoruan látom, hogy a tömeg vakon megy. Vukovics szintén aggódik.

Ő kérdé: haza mennék-e? Felelém: a szabad házába miért ne? de helyzetemben most én nem mehetnék. Ő tudni ohajtá nézetemet s osztja azt. Ugy látom, ő haza menend, ha nem kell kérni amnestiát, „mégis jó lenne — mondá — javaimat visszakapni, ámbár én ugy hozzá szoktam az angol élethez, hogy utóbb talán ismét visszajőnék.“ Igaz, ő angolabb az angolnál.

Beszélgetés közben kérdém Vukovicstól: vajjon Kossuth látszik-e érezni, hogy ő is oka Magyarország megbukásának? Felelé: „Épen nem. Ő magát épen nem okolja, lelkiismereti furdalást teljességgel nem érez. Sőt nem is látszik sajnálni hazánk jelen állapotát, ő arról, a mi volt Magyarország 1848 előtt, soha sem beszél, pedig bizony szép idő volt az, ő csak az 1848-at ismeri, erről szól, s arról, a mikor ez ismét helyreállittatik, — ifjukorunk hona neki nem létez, mi már psychologiailag megfoghatlan, mivel az ember öregebb korában szeret ifjusága napjaira s azokra visszaemlékezni, mikkel akkor foglalkozott, miket akkor szeretett."

Én ezt igen jellemző vonásnak tartom, mint azt is, mit szinte Vukovics mondott, mint sajátságos jellemvonást, hogy Kossuthot Széchenyinek halála utáni ünnepeltetése igen-igen bántotta. Még a szerencsétlen vég sem békitette ki Széchenyivel; irigység-e ez vagy mi? Azon embert isteniti a nemzet, mondá Kossuth, kinek elve volt: hogy Magyarországnak Ausztriával vegyes házasságban kell élni?

— De Széchenyi ezt nem mint elvet, mint ohajtandót és jót mondá, hanem mint tényt, melyet nem szabad elfelejtenünk, hanem számitásba kell vennünk.

Vukovicstól tudom bizonyosan azt is, mikép Kossuth 2—2½ év óta Mazzinivel semmi viszonyban nincs, t. i. mióta Cavour és Napoleonnak eszközéül adta magát. Garibaldival viszonya soha se volt, — az nem akart vele találkozni sem, ezért nem ment Nápolyba.

És emberei itt és hon mindig ugy hirdetik őt, Kossuthot, mint ama két forradalmi hős szövetségesét.

Pár magyar lapot olvasván, látom, hogy Presse-beli levelemet elferditve közlik, csak pár sorban, mintha én az oct. 20-ki leiratot mint non plus ultrát elégleném, sőt

a Klapka válaszát egészen közlik. Tehát levelemet magyarra forditva, néhány sor kiséretében, a Politikai Ujdonságokba elküldtem, követelve kinyomatását.

Sőt szükségesnek láttam egy hosszabb levelet irni, a tárgyba ereszkedvén részletesben, s főleg kiemelve azt: mikép hitem s tudásom szerint a magyar külsegedelemre nem számithat, ezt ne feledjék el otthon, és igy saját erejökre támaszkodva akarjanak s haladjanak. Egyszersmind ajánlám a nyugalmat s a kibékülést, — recriminatio egyik résznek sem fog használni.

E levelet átnézem még, s csak Manchesterből küldöm el, ha ott bevégeztem. Azaz, akarom a dolgot még meggondolni.

Londonban esténként a Strand-utczában lévő Divánba menék a hirlapokat olvasni. Az Augsb. Allg. Zeitungban egy czikket olvastam, mely rólam is szól, s meglepett, mert igaz, a mit mond. Beilage. 7. Nov. 1860. (Csak rövid kivonatban adom):

„Feltünő tény, hogy mindenik emigratio valódi radikal elemei távol tartották magokat a franczia, illetőleg napoleoni befolyásoktól. Garibaldi és Mazzini nem Napoleonisták . . . Kossuth, a mint halljuk, manifestumot adott ki, melyben azt tanácsolja honfitársainak, hogy az octoberi leiratok által visszaállitott alkotmányt ne fogadják el; Szemere, ki az emigratio radikal, Napoleonellenes és Kossuthellenes részének a feje, ellenkezőleg nyilt levelet intézett a magyarokhoz, melyben szivökre köti, hogy fogadják őszintén el az octoberi engedményeket. Kossuthnak, kinek összeköttetései a Tuileriákkal annyira köztudomásuak, hogy még azt sem mondhatni, hogy „azzal gyanusittatik“ — megvannak a maga kézzel fogható okai, hogy ugy tett, a mint tett. Szemere hazafisága szilárdul ellenállt az őt is elégszer kisértetbe

vett hasonló okoknak, s őt soha sem tudták rávenni, hogy Napoleon herczegnek vendége legyen stb.“

December.

Londonban egy angol köriratot nyomaték, melyet magam irtam, a magyar borokról szól, s azt közlöm azokkal, a kiktől az ügy pártolását reménylhetem. Parliamenti tudósitványokban sok jót találván borainkról, azokat felhasználám, kevésbé gyanus a dicséret, mely idegentől és épen angoltól ered.

December 2-án mentem Manchesterbe, kedv nélkül, csüggedt reménynyel, mivel londoni dolgaim lehangoltanak. Ismertem ugyan sok ottani tekintélyes embert, Cobden is adott igen szives s magasztaló leveleket (zárva küldé, mondva nőmnek, hogy szerénységemet bánthatná azok olvasása), Schwabné is adott többet, mindössze volt 10—15 ajánlványom, de mit ér minden, ha nincs velünk a szerencse?

Szállék a Queen's Hotelbe (nro 89), szép, nagy, sőt fényes szálloda, — e napokban szálla oda a franczia császárné, — ki miért kóvályog itt s ez évszakban? nem tudom. Az angol lapok hallgatnak, — bizonyosan valami házi vagy udvari botrány az oka.

E vállalat, ez üzleti kisérlet annyira ellenemre van, — hiában, nem erre neveltek minket magyarokat, — hogy néha lázam van, midőn látogatásaimat teszem. Hozzá adom az angol jellem szárazságát, melyet én becsülök, de nem szeretem. Mi hideg fogadás, mi rövid beszéd, mi himzetlenül mond jót vagy roszat, mi sok és örökké sietős dolga van, végez rohanva mint a locomotiv, — ez általános szabály, de hát ha még nemcsak szá-

raz, hanem nyers, nemcsak rövid, de udvariatlan, nemcsak nem nyájas, hanem elutasitó, goromba! Az a roppant gyolcs-tár, fényes épület mint egy fejedelemé, — az az ezüstös kocsi, melyen este 4—5-kor a városból menekszik, — az a kies mezei lak, zöld park közepette, hol őt szőnyeges előszobában czifra inas várja, s bálilag megvilágitott éttereméb en ezüst födelü tálakon hordják elébe az étkeket, — mindez sokszor egy angolé, ki müveletlen mint a fakéreg, egy tulajdona van: számolni tud.

Vállalatom roszul is kezdődött. Egyik épen elutazóban volt, — más a tengerparton időz, — más betegen feküdt, aztán ez a börzén van, az a gyárba, a vidékre ment, a harmadik nagyon el van foglalva „very much engaged". Türelem, türelem s hideg vér, gondolám magamban, s mentem négyszer-ötször mig némelylyel beszélhettem. Sokban igen csalatkoztam, épen a kiktől okom volt legtöbbet reményleni; ellenben sok kellemes ismeretséget csináltam, kivált német s német-angol iparosokkal.

Mostram borkereskedő is, kinek e napokban küldék 217 palaczk tokajit, igen sehogy fogadott. De elmondván J. Slaggnek, ki Cobden jó barátja, s Párisból ismerem, ez kimondá neki: hogy ha velem nem szerződik, ő s barátjai mind tőlem vesznek. Utóbb Mostrammal jó barátok levénk, s falura is kivitt, hol ugy él mint egy gróf. Vele szerződést is köték (én irám), hogy ő agensem lesz, én csak neki adok Manchesterben bort és ő csak tőlem vehet. Megrendelt 835 £ áru ötféle bort, azonfelül 32 tuczatot adtam el neki londoni boraimból, sőt a mit a szerződés előtt mustraként mintegy 100—120 tuczatot egyeseknek eladék, azt előre kifizette 10% leszámitással, — ez igen à propos jött, 3000 pftnál több-

bet fizetett nekem csupán ezen borokért. Dec. 18-án gazdag ember voltam, ha süvegem van, félrecsaptam volna, s Dinámnak egy dévaj levelet irék széles jó kedvemben.

Pender fogadott legjobban s meghivott ebédre is, pompéji stylusban kifestett mezei lakába. Raktára hat emeletes, egy sorban husz és husz óriás ablakkal (egy utczára), — Indiába és Chinába pamutszövetet szállit, ez az egész!

A Mostramféle szerződés Slagg érdeme, ki eleven s vidor mint egy franczia, szorgalmas s becsületes mint egy angol.

Igaz, Mostrammal 10-féle bort izleltettem, és neki tetszett mind. Sőt társa s rokona, ki vezeti a kereskedést, nekem bevallá, hogy ha ismerte volna e borokat, ez idén egy csöpp claret-et (franczia vörös bort) sem vett volna, s ő hiszi, hogy e borral s árainkkal a francziát megverjük.

Ezeket hallani nekem nagy ösztön, nagy vigasztalás, nagy öröm. Nem az a kérdés csak: jó-e a bor? hanem: tetszik-e? Izlésnek parancsolni nem lehet. Én igyekszem adni a lehető legjobbat, mert kivált kezdetben fő dolog nem adni mást csak hibátlant.

Dr. Borchardt is azt mondá Sauer budai, 1855-ki boráról: jobb mint a kétszer oly drága bordeauxi. Azt hittem én is, azért fogtam a vállalatba, de mit használna nekem, ha más is nem osztaná e hitemet?

A németek közül több igen szivesen fogadott. Ez itt hatalmas és gazdag osztály, sok számüzött, de mind jól áll, némely igen gazdag lőn. Megemlitem itt „Dr. Borchardt és Gumpert, — Steinthal, — Stoehr, — Engels (a hirneves Marx barátja). Itt lakik Dr. Mérei (Schöpf)

leánya is, atyja halála óta ének-leczkéket ád, s dolga jól foly. De beteges, mankóval jár, bár még ifju.

Lapokat a Schiller-Vereinban olvasék. Voltam egy Lieder-Tafel-ünnepen is, — az első, melyen jelen valék. Énekeltek, — verseket olvastak, — drámai és operai jeleneteket improvizáltak, valóságos Burschi-estély volt. 10 óra után szivaroztak s ittak reggeli 3 óráig, és hogy! Három négy társ 8—10 palaczk pezsgőt ivott meg, per 12 shilling.

E város nem szép, egyetlen szép piacza van. Tizenhét napon át egyszer látám a napot, folyvást esett, s füst és vastag köd födte az utczákat. Itt bizony ötször kell naponkint mosdani. Minden clubban sora áll a márvány mosdó-edényeknek. Hanem most is ujra meggyőződém, hogy csak angol házban van valódi kényelem. Nagy szobák, minden családnak külön háza, viz bőven s magától jön, szőnyeg mindenütt, fényes gázvilágitás, melegitő kandalló, fürdő minden házban, mindenben mi használtatik fényüzés, fölösleges szerekben gazdálkodás, — a cseléd is tiszta mint egy házi kisasszony. . . . Biz ez gyönyörü világ, — csak ege rút.

Innen haza akartam menni, hogy karácsonkor otthon legyek. De előző este Dinám irá, hogy ha már Liverpoolhoz oly közel vagyok, menjek el oda is, megelégszik ha uj évkor együtt leszünk.

Eleinte megzavart e terv-változtatás. De hát ha jót tanácsol? Hát ha most vagyok az aranyéren? — ne hagyjam félbe.

Tehát dec. 19-én Liverpoolba menék, hol az Adelphi Hôtelbe szállék (22. sz.). Oda is vala levelem, Cobdentől, és Pender is négyet adott.

Másnap Steintalhoz mentem, ki unitarius pap, s Erdélyben járván, mint az angol unitáriusok küldötte,

onnan nagy magyar-rokonszenvvel tért vissza. Különben Simonyit jól ismeri, és — Csernátonit, de kinek multját ő nem ismerte. Többször valék nála, mondá: annyi sok jóban részesülék Magyarországban, hogy igyekszem adósságomat itt leróvni a magyarok irányában.

Itt, dolgaimban, nem volt nagy a süker. Cobden barátja, Ewart, parliamenti tag, előző nap jött vissza Máltából, s látogatásom előtt félórával Yorkshirebe utazék. Maciver, a Cunard gőzhajó-társaság feje Olaszországba utazott. Szombaton nincs nagy üzlet, vasárnap innep, s kedden karácsony lévén, ez elvesztette a hétfőt is.

Szóval, itt alig helyeztem el 100 font árut, maradnom kellett volna tovább, ugyde akkor ez évben nem juthattam volna vissza Párisba. Minden esetre Glasgowba el kell mennem még e télen, tehát akkor Liverpoolt is megint utba ejthetém. Bizony ki is fáradtam, erkölcsileg kivált, ez uj pálya igen rögös, kivált nekem, ki nem szoktam az üzleti modorhoz. A hideg is rendkivüli, hó, fagy, jég, alig mernék bormustrákat hozatni, pedig bort e nélkül lehetetlen eladni.

Azonban szombaton s hétfőn azt hivém, nagy eladást fogok tehetni. Egy Bushell nevü nagy borkereskedő 4—500 „pipe“ (= 3200—4000 akó) borról beszélt, mert ő csak nagyban vesz, s nagyban ád el kereskedőknek. Örült az alkalomnak, mert ő maga gondolkodott Magyarországba utazni. De ő lehető legolcsóbb árt akar; én változtattam is áraimat, de tartván borunk hitelére, bizonyos áron alól nem mehettem, — épen borunk érdekében.

Szerdán már hidegebben fogadott, és csötörtökön, bár Ewart is irt neki, s talán én is hirtelenkedém; hanem a benne történt változás sokkal meglepőbb volt, sem hogy azt ne láttam volna, hogy ő ez uttal nem

akar végezni. Hozzá járul, hogy az nap el kelle utaznom, s ő a mustrákat az nap nem akarta megizlelni, — igy az alku eltört.

Mostram ajánlott Mr. Joinsonhoz, egy pamutkereskedőhöz, ki azonnal falura meghivott, New-Brigthonba, mely a vizen tul van. Az ember dadog ugyan, de nekem tetszett egyszerü modora miatt. Midőn a gőzhajón valánk, mondá: lovaimat a partra nem rendelvén, mivel jeges az ut, elsikulhatnának. De vannak ott bérkocsik, ha gyalogolni nem szeretek. — Mondám: én szeretek sétálni, kivált ha nincs messze. — Ó nincs, mintegy $1^1/_2$ angol mérföldnyire.

És menénk-menénk. Szép holdvilág sütött, a hó fehérlett, s én elől, ő hátul mint ludak hágdalánk az ösvényen. S ime elmarad egy torony és egy falu, — utána egy más, — utána egy harmadik, és mi mindig megyünk kertek, árkok, és kőbányák közt a téli havas estén. Már majd egy óráig menénk. Végre apró kunyhószerü házakat látánk csak. Gondolám magamban: ez egy vén agglegény, ki fösvénységből itt egy zugban lakik. Majd egy hajláson bemenve, az atlanti tengert pillantám meg, hiszen itt már házak sincsenek? Megyünk megyünk, s végre, a tenger szélén egy csinos házsort látok, s egyikbe belépve egy tündéri kis lakba lépünk be. A tornáczot három kristály lámpa világitá meg, fala tele volt aggatva drága olajfestvényekkel, párkányozatai gazdagon aranyozvák, — a teremben kristály-csillárban hat bronz-lámpa égett, 4 nem vala meggyujtva, a kandalló fehér carrarai márványból, — mi más helytt, t. i. a tűzhely, vas, — itt csiszolt aczél volt, művészileg kidolgozva. Drága állványokon Sévresi porczellán-vázák fénylettek. . . . Az étterem ép oly pompás volt, megvilágitva szinte hat drága lámpától, a falak beaggatva, —

angol szokás szerint, — drága olajfestvényekkel s középen atyja arczképe, mi maga 3000 pft.... Az ebéd fejedelmi volt. A legnehezebb ezüst kanalak, villák, kések, tálak, födelek, palaczktartók, — pezsgő, shery, claret, — vadak, sütemények, — tizenkét csemege... szóval, mintha egy tündéri lakba jutottam volna midőn már parasztkunyhóban véltem az éjszakát tölteni.

A könyvtárról, üvegházról, selyem-butorokról, márvány-fürdőkádról nem szólok; hanem csak arról: hogy átmenvén az utczán, egy gyönyörü majorságba jutánk, hol oszlopos billiardterembe léptünk, mellette chinai alaku házikók voltak különbféle állatok számára, az ólban három szoba három lónak, egy terem az ezüstös szerszámnak, a szinben három kocsi, egy nyilt, könnyü, elegans, más nagyobb, harmadik nagy, pompás, zárt — egy családos apa számára.

Mr. Joinson pedig semmi egyéb mint egy agglegény, egy különcz, egy spleenes angol, ki phantasiájának szabad tért engedve itt a tenger vég csucsán egy nem nagy házikó külső és belső ékességére 3—400,000 frankot elkölt, — hova csak este 6-kor jön, és reggel 8-kor már elhagyja, mint sensal, alkusz, eladni a pamutot. Egész éjjel láttam ablakom előtt a világtornyot, a mint az forogva most piros, majd sárga, majd zöld vakitó fényét szórta a tenger hullámaira.

De ő már reggel 6-kor kün a havon sétált, — neki a séta szükséges, mondá, és 8-kor reggelizénk. Használ is neki a séta, mert megevett: egy szalonkát, egy nagy halat, egy lángost, megivott két nagy findsa tejes kávét, és 3 roppant findsa theát.

Pontban $8^3/_4$-kor ő elment, hogy a hajót el ne mulaszsza, én ott maradtam a szomszédban lakó Ewar-

tot meglátogatni, ki azonban félórával előbb Liverpoolba, onnan Yorkshirebe utazott.

Bár kerülém a találkozást, de mégis megpillantott a hiuz szemü Szabó Imre, — egykori magyar ezredes, — Görgei meghittje és a Kossuthé, ez mindent kifejez. Amazzal levelez, ezzel tavaly Turinban volt, ki érti ezt? Kossuth tudja ki, és hisz neki, — megfoghatatlan.

Dec. 27-én Londonba visszajöttem, este. Szombaton Cobden levelével a Lord Mayorhoz menék, ki parliamenti tag is, de hiában, nem szólhattam vele. Fogok neki irni, — leveleimmel már sokat kivittem.

Faellin kivül csak Vukovicsot láttam. Helyesli, hogy magyar lapokba ujolag irtam, miután mint moderator léptem fel, folytassam, mert bizony szükség van rá. Oly betyár s vakmerő a szellem otthon, oly vezértelen a mozgalom, hogy ő is szörnyen aggódik.

Mondá: valóban igaz a fegyverrel terhelt szárd hajó elfogatása. Cavour adá a fegyvereket s töltvényeket. Klapka vállalta magára megelőzni a hajókat, de Nápolyban mulatott, s nélküle érvén oda a hajók, az oláh kormány zavarba jőve, s két hajót maga kobzott el, a többit kénytelen vala feljelenteni a töröknek. (Igy mondja Kossuth. De én azt hiszem: az osztrák s orosz kémek jelenték föl, s Kuza, ha nem roszaságból, hanem hogy felelőségre ne vonják, megelőzte a dolgot. Ime ilyen szövetségeseket szereztek.) Kossuth egészen oda van, dühös Klapkára. S még komolyabbá teszi a dolgot az, hogy Gortschakoff irt Cavournak, hogy ha a Dunai fejedelemségekben zavar lesz, és Magyarországban forradalom: az orosz mint 1849-ben interveniálni fog, s

a mi még fontosabb, erre Russell kijelenté, hogy az ellen az angol kormánynak nincs semmi észrevétele. Ime igy állunk. Ilyen forradalommal ámiták a népet nálunk. Én mindig bizonyosnak hittem az orosz interventiót, — kivéve ha vele együtt s egy czélra dolgozunk. De lehető-e az?

Vukovics mind ezt mint nagy titkot mondá, vele Kossuth ezt ugy közölvén, — és én ezt már a lapokban olvastam. Ilyenek az ő titkai mindig.

Kérdém tőle egyszersmind, mi viszonyban van Kossuth Mazzinivel és Garibaldival? Felelé: Mazzinivel már régóta (1853-ban a majlandi eset óta) nem vala igen jól, — 1859 óta köztük minden viszony megszakadt. Garibaldival viszonyban sohasem volt, — irt ugyan neki (igen, ez idén, hogy tartson Cavourral és Napoleonnal), de választ rá nem kapott.

30-án Falkestonebe menénk, de a tenger oly dühös volt, hogy a gőzös nem mert utra kelni. Tehát ott kelle hálnunk. Más nap azonban csendes tengeren menénk Boulogneba, s éjjel 11½-kor Párisban valánk, hol kedves Dinám várakozott reám. Még az ó-évben ölelők meg egymást, de már uj-év vala midőn házunkba érvén a két alvó gyermeket megpillanthatám.

Fontos év, a magyar alkotmány ismét vissza van állitva. Emlékezem, hogy 1849-ben november végén Párisba érvén mint menekült, többen együtt ebédelénk rue St. Honoré utczában a Pestel nevü vendéglőben. Beszédközben közülünk több mondá: ez igy nem fog maradhatni, tavaszkor háboru lesz ismét s honn leszünk. Erre Hajnik P. tűzbe jött, hogy ő nem akar haza menni oly hamar, ha már itt van, meg akarja Párist jól is-

merni. Soha se féljen ön, felelém, én részemről nem vagyok oly vérmes reményeimben, a népek nem képesek minden évben forradalmat csinálni, s én részemről vajmi megelégedném ha 10 év mulva haza mehetnék, kész volnék akár megalkudni ez időre.

És ime 11 év mulva ott vagyunk, hogy a szabad hazába becsülettel haza mehetünk. A rab hazát hagytuk el, ki ne menne vissza a szabadba? Az október 20-ki leiratnak szükséges következménye a föltétlen amnestia. . . .

Otthon a megyék sorban szerveződnek. Alapul az 1848-iki törvényes alapot választák. Okosan. Minden más bizonytalan, csak a törvény bizonyos. Sok megye túloz, de az egészben kitündöklik a magyar nép józan esze. Még jó, hogy Kossuth hamis hirei, egy tavaszi harczot illetőleg, hitelre találtak, ez bátorságot adott a nemzetnek, — ámbár csaknem vakmerővé is tette. Most kezd csillapodni s józanodni.

A legtöbb főispán az, kiket én 1848-ban neveztem ki. Mind hazafi, még a volt konservativok is. Valamennyi az 1848-ki törvényt fogadá el alapul.

Meg fog-e felelni Vay M. kanczellár a nagy feladatnak? Igaz, nincs elve sem ideája, de engedékeny elme, s olyan, ki hajlik. Szécsen inkább gondolkodó fej mint státusférfi, azt hiszem az ő érdeme az octoberi uj rendszer, bár tökéletlen formulázása. Majláth a tárnok itéletes ember, ez az első nagy hely mit elfoglal, — lehet tőle reményleni. Hogy Apponyi György háttérbe vonult, ezt nem értem, de nem tette ok nélkül. Őt szilárdság jellemzi, ki erősen áll ott meg, hol helyet foglal. Csaknem sajnálom, hogy a főbb hivatalok egyikét ő nem foglalja el. Hanem mind ezek konservativok.

Szóval, ez év utolsó napján reménylenem szabad, hogy sirom hazai földben lesz. Már kezdtem nem hinni lehetőnek. Mily kedves kilátás, és mi nagyszerü! Bizony jól esik Magyarországot ismét szabadnak tudni, csaknem örökre elveszve hittem. Hála Istennek, hogy nem ugy van!

1861.

Január. — Páris.

Teleki Lászlót folyó hó 24-én Dresdában elfogták, s Ausztriának kiadták. Az európai sajtó ezen nagy lármát ütött. Németországban ő sokszor utazott, bár ismerék, de nem bánták, de ép azért uj álutlevéllel utazni oktalanság volt tőle, s utazni most, mióta tudatik, hogy 1859 óta Kossuthtal conspirál.

Josephstadton keresztül Bécsbe vitték, hol Vay kanczellárt látni ohajtván, egy rendőrbiztos jőve érette kocsival. A Burgba hajtván a kocsi, Teleki ezt észrevette, s kérdé: tán a Burgban lakik a kanczellár? Nem tudom, felelé a biztos. Tehát T. tudhatta e kitérő válaszból hova vitetik. A lépcsőkön fölmenvén, s több szobákon át, egyszerre csak Ferencz József előtt áll, — e mellett voltak Rechberg, Vay, Crenneville. Teleki megzavarodott. Mire a császár mondá: jól tudom, hogy ön házam ellensége még mindig, s utóbbi időkben is birodalmam ellen conspirált, legalább tudott róla; azonban

én önnek megkegyelmezek, — de három föltétel alatt, 1-ször, hogy mint hű jobbágy a külfölddel minden ellenséges összeköttetést megszakit; 2-szor, hogy a birodalom határaiból el nem távozik; 3-szor, hogy minden politikai tevékenységtől távol tartja magát. Erre Teleki gondolkodóba esett. Idő mulva kérdé: törvényes téren sem tehetek semmit? Ferencz József erre: nem, most még azon sem. Erre T. ismét megakadt, — végre felelé: elfogadom a föltételeket. Ezután Vayval kimenendő lévén már az ajtónál volt, midőn visszaszaladt, köszönetét a császárnak kifejezni. Ez oly hű kép róla, e zavar, e szórakozás, e visszafutás, mintha csak látnám.

Innen Széchenhez ment oly meghatva, oly izgatott állapotban, hogy csaknem elájult, sőt meg is történt ez, bár barátai ezt mint sirását is utólagosan tagadták. Ki Telekit ismeri, ebben semmit nem lát, ő egy idegbeteg, egy siránkozó, egy határozatlan és impressionabilis ember rendkivüli mértékben.

Ime a hős, ki nekem alig hat hét előtt oly gyalázatosan felelt, gyanusitva, vélemény-változtatással vádolva, ime a hős, ki az általa becstelenitett zsarnok szine előtt vesztve minden bátorságát, hunyászkodva elfogadja a föltételeket!! Ha conspirál, minek megy Dresdába? Elfogattatni, nagy ok s komoly ok nélkül, már nagy hiba. De miért nem mondhatta volna: itéletet s nem kegyelmet várok? S főleg miért nem vetni vissza az utolsót miszerint ő rab, mivel meg van fosztva polgári jogaitól, csakhogy börtöne Josephstadt helyett egész Magyarország? Ilyesmit várhattak volna oly hősködő embertől, — hiszen fejét ugy sem félthette, legfölebb szűkebb börtönbe zárták volna, mint a milyen az hol rab most is, t. i. hazája.

Ha más ember volna ő, azt hinném, az egész számitva volt: haza jutni e geniális módon, vagy hogy meg akart szabadulni Kossuth szövetségétől, — gyűlölik egymást. Sőt valami ilyest gyanittat velem a mit azóta tudtam meg. T. i. Kossuth ezt irta Gilpinnek (londoni alderman s parlamenti tag): „Teleki szószegése lelkem mélyéig megszomoritott; ne legyen köztünk többé emlités se nevéről! gyászos erkölcsi halál ez!“ — Ezt Gilpin közlé Cobdennél, ki most Algirban van, és kinek nejével nőm hetenkint levelez, s ki hozzá teszi miként Gilpin mondja: „Kossuth nagyon föl van indulva azon, a mit Teleki hitszegésének nevez.“

„Tartsa ezt titokban“ irja Cobdenné.

Magyarországban zajosan, igen zajosan mennek a közdolgok. A tömeg, mesékkel ámitva, nem kevesbre mint forradalomra czéloz, a tavaszi háborut bizonyosnak hivén. A kormány fejei ép ugy terv nélkül mennek, mint a nélkül rohan a nép. Azok a lovak közé veték a gyeplőt, mondván: menjetek. A helyett, hogy országgyülést hivtak volna össze, melyet vezérelni lehet, a megyéket hivták össze, melyekből Aeolus szelei száz csőn rohannak kifelé. A főispánok megtagadták a kormányt, mely kinevezte, s ekkor ki legyen a moderator? Valóban látjuk is a törvényhatóságokat össze-vissza szerveződni, itt megtartva, ott meg nem tartva az 1848-ki törvényeket. A szabadelvü párt vezérei, mint Deák, Eötvös, eltüntek a zajban. S ha a dolog maga nem nyugtalanitó, a modor ingerlő, kihivó, boszantó. A megye emberei hasonlók a rabokhoz, kik letördelvén lánczaikat, dühösen orditoznak. Mind jó, ha volna kilátás külső segedelemre, ha őket a poroszlók tábora nem fogná körül, ha nem volna biztosabb a béke s transactio utja. A kormány türi, nézi mind ezt, mert várja a külföldi

viszonyok alakulását, de ha ezek kedvezőleg fordulnak rá nézve, mi fog akkor történni?

Hiszen nagy kérdés, a kormány érdemel-e bizodalmat, őszintén akar-e lenni alkotmányos? de ily körülmények közt csoda-e ha nem fog az lenni? Sem egyik sem másik részről nem ez a kibékülés utja, az bizonyos.

Sok mindenféle gondolat forrong fejemben. Nem félek a darázsfészkekbe nyulni, de czélom volna használni. Lehető ez? Hallgatnak-e a jó tanácsra? La Pressebeli levelemet rosz neven vették. Az „Üstökös" (magyar charivari) cs. kir. emigransnak nevez. Mérséklett emberek most tulságokban járnak. Járatom a magyar lapokat, s csodálkozva látom a fél-konservativ embereket dühösködni. A lapok a legveszedelmesb hireket nagyitva adják, — s a kormány mind ezt engedi.

Hallom, Manchesteri levelem a Pesti Hirnökben (dec. 25-én) megjelent, de csonkitva, — eleje elhagyatott. Ez adott volna neki levél-alakot, most mint leczkézés jelent meg, ez oda bigyesztett czim alatt: Egy számüzött nyilatkozata. Azonban irták, egyik hogy köztetszésben méltánylásban részesült, másik: hogy sok embert gondolkodóba ejtett. A sulyt benne kettőre helyezém: egyik, hogy a nemzetiségi kérdés nincs megoldva, vigyázzunk, — másik, hogy külföldi segedelemre ne számitsunk.

E két észrevétellel akarám a tulmeleg fejeket meghűteni — à la Prisznitz.

Egyszersmind irtam egy hosszu czikket arról, minő uj alakban létezhet együtt Ausztria és Magyarország. Feleletem: mint dualismus, a magyar tartományok képezvén az egyik egységet, a többiek a másikat. Ez uton menék annak bebizonyitására, hogy a Reichsrathba a

magyaroknak belépniök lehetetlen. Fejtegetém a magyar ügy fontosságát a keleti kérdés szempontjából, itt van a birodalom jövője, de csak Magyarország által, s ennek csak ugy ha a dynastiával egyetértve halad.

Ezt is a P. Hirnökbe küldtem, bár nem ismerem e lapot. De Kemény a Presse-beli levelemet mint védelmet s igazolást sem akarta fölvenni lapjába, a Pesti Naplóba.

Itt Párisban Kossuth eszköze Horn, az ex-rabbin lőn, ki még Deákot s Eötvöst sem kiméli, ki minden eszélyes szabályt gyanusit, ki hazug hireket irogat össze, jó pénzért, fizeti Kossuth, Napoleon herczeg, s sorszámra a lapok. Közvetve vagy közvetlenül rágalmakkal látja el a Siècle, Opinion Nationale, Nord, Patrie, Courrier du Dimanche stb. lapokat.

A Nord január 5-iki számában két hosszu hasábot irt ellenem, tele epés és személyes rágalmakkal, bele keverve hogy 150,000 frankig megloptak, hogy magyar bort adok el, s következtetve belőle, hogy vagyonom megfogyván, elvem változott, számitva a jövendőre. Tőle van a czikk, ez bizonyos, de a Nord Belgiumban jelenvén meg, az iró nem köteles czikkét aláirni.

Grisszát küldtem hozzá üzenettel, mikép én azt hiszem, tőle van a rágalmas czikk, s felhivom, ismerje el őszintén. De a zsidó kereken megtagadta. Mit csináljak ily gyáva kölyökkel? mondám Grisszának. Ime nem csak rágalmazott, hanem most megtagadja! . . . Ily emberrel nem lehet verekedni sem. Vinco seu vincor semper ego maculor.

Tehát irtam a Nordnak huissier által. Igy fölvette, de kihagyással, — egészen adta a Journal de Francfort.

E czikkben élesen s átlátszólag fejezém ki gyanumat Horn ellen.

Azóta Horn elcsendesült, mert tudja hogy ügyelek rá, — hiszen ha a toll hegyes, a kard még hegyesebb, s amaz csak sért, piszkol, ez vért ont.

Nagy zajt ütöttek a lapok az osztrák uj amnestiával, az csak kivonatban közölteték, mondatván benne: hogy minden politikai bűnök vagy vétségek, melyek az 1860-ik october 20-ik előtti állapot megdöntésére czéloztak, — elengedtetnek. Mindenki azt hitte, hogy ez vonatkozik minden vétségekre, melyek 1860-ik oct. 20-kát megelőzték. De a Wiener-Zeitung azon magyarázatot adván hozzá, hogy ez csak az 1859-től 1860-ik october 20-ig tettekre vonatkozik, — ez egy uj fiasco volt a kormányra nézve egész Európa előtt.

Azóta Vay irt a primásnak, megerősitvén a magyarázatot, s okát adván az amnestia elmaradásának azzal, hogy a sequestrált vagyonok iránti kérdés megoldásától van felfüggesztve.

Több megyék sürgetik ezt, igen sok a menekülteket bizottmányi tagul választá. A nemzet illusiójára mutat, hogy épen azokat választották legtöbb helyütt, kiket az olasz conspiratióban lenni vélnek, pl. Kossuthot, Türrt, Klapkát, Vettert — engem csak Szabolcs, mivel békitő leveleim miatt haragusznak, Vukovicsot sehol, vagy csak egy helyütt. De nem ingerlő modor-e megválasztani pl. Kossuthot, ki most is, 1860-ik october 20-a után Ausztria elleneivel conspirál? Mig már nem vagyunk nyilt forradalomban, lehet fejedelemtől kivánni, hogy elleneinek szövetségese közhivatallal felruháztassék? Sőt, lehet-e kivánni, hogy amnestiázza? Ő háborut, ő forradalmat, ő elszakadást akar, — ő személyes ellentétbe tette magát a dynastiával, viselje következményeit.

Ő rá nézve nem áll az, hogy most visszaállittatván az alkotmány, kik e miatt itéltettek el, azokra nézve magában megszünt az itélet. Ő most is april 14-ike (1849) mellett áll. Ama szempontból indulhatott ki Pest megye, midőn az amnestia-kérdést mint non enset elveté. Nyáry felelt Manchesteri levelem végével, hol mondám: néha népeken a sor amnestiázni.

Eleinte én is amnestiának vélvén mi nem volt az, irék Házmánnak Amerikába, gondolván, hogy ő hasznát vehetné.

Ő vele gyakran levelezek, bár levelei sokszor bántók. Mindig kérdez, mindig elmondok neki mindent, s ő mindig azt hiszi, valamit eltitkolok. Mivel ő tartalékos, titkolozó, másról is azt hiszi. Schwarzer borkereskedésének élén állván, mely most feloszolt, irám neki: talán együtt mi tehetnénk valamit Angliában, ha ugyan Amerikát el akarná hagyni. Ime ez egyszerü megjegyzésben ő „mystikus értelmet“ keres, s kér legyek világosabb. Ilyen emberrel aztán bajos levelezni, — ő az én leghatározottabb kérdéseimre kitérőleg felel. És még nekem tesz szemrehányást. Irám neki utolsó levelemben:

„Jellememet neked meg kell magyaráznom? Szomoru dolog. Ime ez az emlegetett titkolózásra nézve: magán életben kevés szavu s szerény vagyok, különösen, ha mások zajlanak; mint polgár, közhelyen, teljesen kimondám mit érezék; mikor irok, soha nem hallgatok el semmit, sőt inkább többet mondok mint kell. Ez volt az eset velem a hatalom, és ez a közvélemény irányában.

„Jutalmam meg is van nyiltságomért, a hatalom gyűlöl, az ingó közvélemény haragszik rám.

„Midőn Kossuth kezdett bolondoskodni kün is, ki szólt közülünk? Pedig ehhez kelle jó adag nyiltság. Hogy van az, hogy csak a hallgatni szerető nem hallgatott?

„És most is (az oct. 20-ki leiratra) ki mondta ki véleményét, mely, kezdetben, tapsra nem számithat? És pedig mennyien gondolkodnak, honn és künn, ugy mint én?

„És én előtted titkolóznám, barátom? Engedj meg, de ez több mint absurd, s ha nem becsülnélek ugy mint becsüllek, bizony elfordulnék attól, ki annyi évek után is igy gondolkodik rólam.

„Aztán, ha conspirálnék, ha intriguáznék, ha diplomatiával volnék összeköttetésben, de mind ez nem az eset, ugy hogy ha akarnám sem volna mit titkolnom.

„Tudod miért gyanusittattam én némelyek által? Mert többnyire minden ember complotiroz (mint pártember), s mivel én ezt soha nem tettem, mindenik párt azt hitte, vele nem lévén, hogy a másikkal tartok.

„Ezen magyarázatot juttatja eszembe egy körülmény, mit én csak itt künn tudtam meg. Almássy P. beszélé mi nagy de titkos összejövetelek tartattak Batthyány Lajosnál 1848-ik juliusban, czélja volt a miniszteriumból kitúrni Kossuthot és engemet. S kérdém: ah, és engem miért? Felelé: mivel közénk sem jártál, azt hivők Kossuthtal tartasz. — Add hozzá, hogy Kossuth mindig sürgeté Batthyányt: engem eltávolitani (s Nyáryt neveztetni ki), csak azért mivel nem mentem vele, azaz, szavaztam vele a tanácsban sokszor, legtöbbször, de házi conferentiáiba nem mentem“ stb.

Házmán, 1848 előtt budai követ, főjegyző volt, — 1848-ban miniszteriumomban tanácsos, aztán osztályfőnök. Miután Debreczenbe, bár későn, megjelent, Batthyány a

külügybe nevezte ki. Utóbb Kiutahiában volt, — Kossuth mindig gyanusitá, — onnan Amerikába ment. Tanult s olvasott ember, sok nyelvet tud, hanem nem a tett s határozott föllépés embere, doctrinair, fogalmazásaiban némi homály s elvontság van, elméleteket szeret, mint jellem tiszta s elveiben szilárd.

Február.

Otthon a mozgás, fellángolása az elméknek és a szenvedélyeknek tetőpontját érte. A megyék alakulnak, látszólag az 1848-ki törvények szerint, de valósággal nem, mindenik megye önkényét követi, a törvényt magyarázva tetszése szerint. Egyik az 1848-ki megye-bizottmányt tartja meg, pótolva hiányzó tagjait, másik mind ujakat választ; egyik ezen, másik azon alap szerint határozza meg a tagok számát; a fizetéseket hol szaporitják, hol nem; itt kijelölő küldöttség munkálkodik a tisztikar megalakitására, ott nem; — ki volt honvéd? ez nagy érdem — ha futott is hajdan; ki szolgált Bach alatt? ez halálos itélet — ha állásában számosakat mente is meg az akkori zsarnokság karjaitól.

Mind e szenvedélyteljes tulzásnak alapja azon hamis föltétel, hogy Napoleon és Victor Emmanuel bizonyosan segedelmökre jövend. Nem a veszedelemben bátrak ők, ezzé a külsegedelem reménye teszi. Nem a hazaszeretet bennök a főindok, hanem az ellenség gyűlölete s a boszuvágy. Pedig csak amaz a biztos tanácsadó, ez megvakit s tévutra csap.

A főispánok a kocsis szerepe helyett a lovakét viszik. Botránynyal olvasám némelyik, pl. Jankovics somogyi és Tarnóczy barsi főispán stb. beszédeiket. Egye-

nesen kimondák: mikép ők a kormánynyal nem értenek egyet, ők csak ugy fogadják el a hivatalt, ha ez tetszik a megyének, ha nem, mint rongyot visszaküldik a kinevezést.

És a kormány, azaz Vay a kanczellár, Szécsen, Apponyi, kik a dolgok élén állanak, eltürték e hallatlan nyilatkozásokat. Mi 1848-ban ilyen főispánokat nemcsak elkergettünk, de felül rá meg is bélyegeztünk volna. Hol van kormány választott organuma nélkül? Észak-Amerikában sincs. S hol van kormány, mely oly organumot eltűr, mely őt nyilván megtagadja?

Bekövetkezett az, minek bekövetkeznie kellett. Megyék és városok bizottmányi tagjaiul megválasztták azon emigránsokat, kik a fejedelem ellenségeivel ép azon perczben is hadra készültek. Már ez szükségtelen és egyszersmind politikátlan tett volt, de ez nem minden. A választó-urnákból Napoleon, Victor Emmanuel, Garibaldi, Cavour, Mazzini . . . nevei jöttek ki. Ilyesmi világosban szól minden beszédnél. Ez a harczra, a forradalomra volt a jelszó, — ily beszéddel menni a kibékülésre, egyezkedésre: több az esztelenségnél, nevetséges. Volt a fejedelemben némi jó akarat? Ha csakugyan volt, kell hogy ilyen eljárás azt csirájában megölte legyen.

Lehetetlen volt az önkényből átmenni az alkotmányos létre némi szabálytalanságok nélkül. Effélékre készen kelle lenniök a magyaroknak. Nem volt minden visszaadva, de a legtöbb, nem elég-e arra, hogy békés uton megszereztessék? E helyett mit tőnek? Örökké azt kiabálták: a kanczellária, a consilium nem törvényes, az adó sem — meg kell tagadni, és sok más nem; azonban a kanczellár által kinevezett főispánok elfogadtattak, a megyék az általa megadott tért elfoglalták, a nyelv is, az iskola is, — a gyakorlat mutatta, hogy itt olyan el-

lenmondások s következetlenségek állnak elő, melyeken csak türelem, eszélyesség s kitartás vihetnek keresztül, és ezek bizonyosan keresztül visznek.

Véghetetlen az országban s az elmékben uralkodó zavar. Egyiket elfogadják, bár végokában nem törvényes is, másik ellen dühösen kikelnek. Elfeledék a régi latin közmondásokat: sat cito si bene, — festina lente, — praetor minima non curat, mi szerint kis dolgokban engedve a fontosokat biztositották volna.

Látni a megyei tömegeket rohanva előrenyomulni, de hát ki a vezér? hol az irányadó hang? Keresem mindenütt és sehol nem találom. Otthon legalább nincs; ugy látszik, innen kivülről, Kossuthtól mennek haza a mystikus biztató jelszók, s otthon Teleki aligha hasonló hireket nem terjeszt. De ő nem szándékos ámitó, ő magát is ámitja, — ismerem miként volt képes táplálni lelkében lehetetlen reményeket.

Hogy e csalreményeket elüzzem hazámfiai szemei elől, azért irtam Manchesterben kelt levelemet, és azért irtam czikkemet a dualismusról, mely által vélem practice egyedül megoldhatónak az osztrák-magyar kérdést.

Mindkettő sok embert gondolkodóvá tőn otthon; de nagy orkánban mi az, egy ember hangocskája?!

Ide zárom mindkettőt *).

---

*) Miután az akkori zajban e czikkek hamar feledésbe merültek, s ma, az azóta diadalra jutott dualismusi politika szempontjából ismét érdekesek, a kiadó nem vél felesleges dolgot tenni, ha benn hagyja a naplóban e két czikket.

Pesti Hirnök. 1860. deczember 25-én.

Egy számüzött nyilatkozata.

Manchester, dec. 12.

Szerkesztő ur!

Miért nem hallgaték én itt kün, mint hallgatának mások? Oka ennek kettő: mint hazafi kötelességemnek érzém kimondani meggyőződésemet, mert nagy pillanatokban nagy bűn hallgatni, továbbá, mint irótól, ki ez év elején az angol s franczia közönség előtt némi sükerrel szólalék fel országunk jogai mellett (mig mások némán maradtak), ugyanazon közönség méltán igényelte, hogy az oct. 20-ki leiratokról véleményt mondjak. Ezt ne vegye ön tőlem elhittségnek, — az itteni lapok szerkesztői, még a conservativek is, másképen becsülik meg a magyar számüzötteket, mint némely magyar hazafi otthon.

Ezen munkámban azt állitám s tényeken alapuló erős meggyőződésem ma is, hogy hazánk külföldi segedelemre okosan nem számithat, sorsa saját erejétől s okosságától függ, s legjobb és legbiztosabb lenne mind az országra, mind a dynastiára nézve, az alkotmányos térre egyetértve s loyalis módon visszaállani. S ime tiz hónap mulva munkám megjelenése után az oct. 20-ki leiratok megjelentek. Nem teljesek? Való. Belőlök több régi jog hiányzik, s bennök néhány ismeretlen ujitás van? Tagadhatlan. De ki merné állitani, hogy nem valóságos elemei a kezdetnek? Nem tetszik mivel adattak? Fogadja az ország mint visszaadottakat, — ily fontos időkben a dolog s ne a név tekintessék. Meg kell elé-

gedni azzal, mit visszanyerénk? Nem. Követelni most lehet, szabad s kell mindazt, mi erkölcsileg s politikailag szükséges. De hiszen már maga e négy: nyelv, megyei önkormányzás, decentralisatio, országgyülés oly hatalmas eszközök, és az uj ut oly tág és végtelen, mely bár nem parlamenti küzdelem nélkül, de okvetlen a legteljesb alkotmányos szabadságra fog vezetni erős népet. Mit egy angol minister a sajtószabadságról monda, hogy a nemzet bár minden jogát vesztené, azon egygyel valamennyit képes lenne visszaszerezni, ez még inkább elmondható ama négy jogról, ha tudják az illetők bátran, de okosan is felhasználni.

Értem én a népet, mely a jogait s nemzetiségét elnyomó önkénynek ellen áll, de midőn e kettő közül egyik egészen, másik nagy részben visszaadatik, lehet-e és szabad-e azokat visszautasitani? Minden vivmány alkotmányos téren nem saját elveinek diadalma-e és midőn az absolut hatalom lemond rendszeréről és velünk alkuszik, azaz elveinkre áttér, épen mi ne fogadjuk el e rendszerváltoztatást?

Csak egy esetben foghatnám ezt meg, t. i. ha valami külső segedelem valószinü vagy épen bizonyos volna. Ismerek embereket, kik tizenegy év óta, évről évre, és mindig más szövetségestől reménylve, e csalálomban ringaták magukat, s évről évre keservesen kiábrándultak, — nekem is bő alkalmam volt a külföldi politikai viszonyokat tanulmányozni, de soha, még 1859-ben sem reménylék hazánkért semmit, nem hajlamom hiányzék a hithez, de az elemek hozzá.

Igaz, még némely külföldi conservativ, sőt angol lapok is ócsárolták az oct. 20-ki leiratokat. De oka az-e, mivel többet kivántak nekünk? Nem, hanem e lapoknak főohajtásuk lévén az olasz kérdés megoldatása, féltek

vala, hogy a magyar oldalról netalán megszilárdult birodalom hajlandó lesz olasz földön támadólag fellépni, tehát a mi ügyünk nekik csak mint eszköz fontos. És ha az olasz ügy meg fog majd szerencsésen oldatni, az álnok Times és társai a régi ismert nótát napról napra fogják fúni: miképen Ausztria mint nagyhatalom Európának szükséges, és viszont Magyarország szükséges Ausztriának mint nagyhatalomnak.

De ha nincs okunk mit köszönni az európai sajtónak, mely 1849-től 1859-ig, mélyen, igen mélyen hallgata rólunk, s most is csupán Olaszország érdekében akar felhasználni; az európai fennálló hatalmaktól viszont nincs mit reménylenünk. Az olasz kormány nem fog gondolni velünk, mihelyt Velenczét megkapta, — Garibaldi letünt a szinpadról s Cavour a legönzőbb olasz-tory; a franczia átmenőben van egy uj politikára, az eddigivel ellenkezőre, véleményem szerint ez kulcsa a november 24-ki engedményeknek; az angol mindenhol saját érdekeit nézi, e nélkül nincs rá példa, hogy elnyomott népet tettleg segitett volna; a muszka, mig Lengyelország birtokáról le nem mond, nem akarhat érettünk valamit tenni, de én irtóznám is ennek ölelő s ölő karjaitól; — mint a porosz sem, mely nagy vágyakkal bir, de cselekedni gyáva.

Mi apró szomszédainkat illeti, a belgrádi s bukaresti kabinetecskék félhivatalos közlönyei itt a külföldön leplezetlenül hirdetik, mikép ők Ausztria romlását ohajtják, s a magyar nemzettel készek alkudni, de csak, ha ez lemondva historiai jogáról, a velök rokon népektől lakott részeit az országnak átengedi*). Hanem, gondolom, ez áron Ausztriával is igen szivesen egyezkednek.

*) Lásd: Siècle, nov. 20. 1860.

Gondolkodtak e kérdésről hazámfiai? Megfontolták, hogy most mindenütt a nemzetiségi elv az uralkodó? Megfontolták, hogy a legnagyobb politikai tapintattal, körültekintéssel s egyszersmind a többi nemzetiségek igényeinek legnagyobb méltánylásával kell complicált helyzetünket uj státuséletre rendezni? Megfontolták, hogy e szempont ránk nézve a legnehezebb s legkényesb, nem tanácsolja-e, ha lehet, a dynastiával mint a német elem képviselőjével kezet fogva haladni? Gondolják önök, hogy mi, ellentétben mind a német, mind a szláv, mind a román fajjal, fenntarthatjuk magunkat? s ha nem, vajon lehetséges-e szövetkezni valamennyivel és mi alapokon, vagy ha az sem lehetne, melyikkel közülök? Ez oly fontos feladat, melyet hiában akarunk kikerülni vagy elhalasztani, uj alakban mindaddig előkerül, mig meg nem oldatik, s ha most a szabadság van napirenden, utána, ha nem vele együtt, a nemzetiségé fog következni.

A jelen fontos pillanatot okos, számitó, de egyszersmind méltányos, kiengesztelő politikával annál könnyebb lenne felhasználnunk, mivel a magyar faj az alkotmányos mozgalom vezérévé tevén magát az egész birodalomban, a mi tagadhatlan érdemünk, hogy politikai biztositékok által minden faj örökre meg lesz védve az erőszakos elnemzetlenités ellen.

Isten óvjon tehát, hogy ez utolsó eseményeket csak törvényes és nem politikai magasabb fontosságuk szerint fogjuk fel. A körültünk létező népek s azok érdekei, titkos vágyai nagy feladatunk megoldásában megannyi fontos tényezők. Az eseményeket ma nem irott jogok, de élő eszmék idézik elő s azok döntik el. Mi státuséleti alak multban nekünk biztos lételt adott, ma az többé nem lenne elég. Országok állandóságának alapja

nem irott szabadságtól, hanem azon politikai bölcsességtől függ, mely az idő haladása s az eszmék fejlődése szerint módosul és változik. Sajnálatos lenne ha országunk régi állapotát mindenben csupán másolni igyekezvén, határain tul is nem tekintenénk, ha a közel multból leczkét nem vennénk a jövőre, s ha tulzó hevünkben a jelenkor leghatalmasban uralkodó eszméjét ismét kifelednők politikai számitásunkból. Kétségen kivül van, hogy az 1848-ki reformok régi törvényeink pusztán gyakorlati s logikai értelmezései. És ki nem hitte akkor, hogy a mi törvényszerü, az örökös és elegendő is? Az nem hitte, ki nem pusztán törvénytudó, hanem par excellence politikus volt: Széchenyi István, és e tisztán státusférfiui, nem látnoki tehetsége az, mi őt utólagosan, keserű félreértések után, oly emberfölötti magasságra emelte a kijózanult nemzet szine előtt.

Nép önszabadsága mellett biztositékot találhat kormánya ellen az irott törvényekben, de a jövendő, a bizonytalan s gyakran rohanva érkező események ellen fennmaradását csak ugy biztosithatja, ha nem teszi magát ellentétbe, sőt ha azonositja lételét azon magasb eszmékkel, melyek a koron uralkodnak. Nem a törvény véd meg, hanem az eszme, mi benne letéve van.

Ismétlem, én itt a külföldön azért tartám kötelességemnek felszólalni, mivel láttam, hogy mely lapok legjobban bámulák az osztrák politikai rendszer megváltoztatását, ezt azok támadák meg legdühösben. S miért? Mivel Olaszország ügyét félték, korántsem a mienket. Ohajtanak forradalmat nálunk, de a czél: Velencze függetlensége. Azt tartám, ily fontos perczben elháríthatlan tisztem szólani, gondolván, hogy szavam gondolkodó hazámfiai fülébe is el fog hangzani ugyanakkor,

midőn más oldalról mások képzelt külsegedelmekkel kecsegtetik őket.

S kérdem, idegen sereg tapodta-e valaha hazánk szent földét máskép mint ellenség? Ha bukott a magyar többször is, emelkedett-e föl máskép mint saját ereje által? Ott az ezer éves történet gyászkönyve, melyből a nemzet sirva olvashatja meg, hogy mindig rútul megcsalattaték, valamikor külföldi segedelemben bizott.

Miként használja fel a nemzet az oct. 20-ki leiratokat? ebbe én nem bocsátkozom. De hogy erélyesen bár kissé több zajjal mint méltósággal felhasználja, azt nagy örömmel látom. A főispánok működnek, a megyék szerveződnek, természetes jogaiba a nemzeti nyelv visszalépett, háromszinü lobogóink virulnak mindenfelé, nemcsak a szó, de tettleg a sajtó is szabad, — és ez nem volna egy roppant változás, és e változás nem venné kezdetét a leiratok óta? Ez az, mit én tanácslék, haladni a megnyitott uton. Szabadság és politikai rendszer értéke nem attól függ, mi az szavaiban, hanem attól, a nép mint érti hasznát venni. Ama leiratok, részleteiket tekintve, bizonyosan hiányosak, de fontosságuk általános határnyában keresendő. A kérdés nem az volt, hogy azok mit adtak s mit nem adtak, hanem hogy semmik valánk s azóta ujra kezdünk létezni, hogy oly irányt mutattak ki, mely okvetlen a legteljesb politikai életre vezet, hogy általuk a nemzet oly néhány fontos jogálláspontot foglalt el, holott megállitani nehéz, s honnét visszatolni lehetetlen lesz. Ha talán a kormány inkább csak puszta formát akart adni semmint lényeget, ne feledjük el, hogy politikai formákban mindig van oly magva a szabadságnak, mely folyvást nőni kénytelen.

Innen a távolból is boldog érzéssel halljuk a különböző fajok harmoniáját, ennek köszönhetjük azt, mit

visszanyerénk, de ettől függ a szerzemény megtarthatása is. Mit fölötte sajnálok, az, hogy nem látom teljesen összeolvadva a régi liberalis és conservativ pártot; a mely résznek hibája ez, az roppant felelősséget vállal magára a történet előtt. Ily korszakot képző időben, midőn a kérdés lenni vagy nem lenni, midőn a hont mintegy vissza kell szereznünk, csak egy ut az, melyen minden párt járhat, — majd eljő az idő, midőn részletek fölött szabad, sőt jó lesz külön szakadni, de most nem.

Adná Isten, hogy mit a fejedelem inditványozólag megkezdett, azt engedje a nemzetnek nyugodtan s mérséklettel teljesen végeznie. Midőn a korona lemond korlátlan hatalmáról, nem teszi azt csere nélkül, mit hatalomban elveszteni látszik, bizalomban s biztosságban viszszanyeri. Másrészről kivánatos, hogy a megszenvedett nemzet feledje el hosszu, kinteljes viszontagságait, s okulva a mult sokféle tanuságain, bátran, folyvást, de eszélyesen és méltósággal haladjon elé.

Mit használ emlékeznünk a multra? Ki költheti fel sirból a holtakat? ki felejtetheti el velünk szenvedéseinket? Minden szemrehányásaink tehetik-e, hogy a mult meg ne történt legyen? Mit használna a kormányoknak tanulniok a jobbat, változtatni rendszeröket, ha a népek feledni nem akarnának? Néha rajtunk a népeken van a sor amnestiázni. S vannak fontos pillanatai az időknek, midőn ugy a királyok mint a népek elvesznek, ha megbocsátani s kibékülni alkalmas időben nem tudnak.

Szemere Bertalan.

Pesti Hirnök, 1861-ben január 29-én.

Magyarország s Ausztria, kapcsolatban a dualismus elvén.

Minő azon politikai uj alak, melyben Ausztria, vagyis inkább Magyarország együtt Ausztriával nemcsak létezhet, de biztosan fennállhat, gyarapodhatik, sőt virágozhatik?

Ez a nagy kérdés, igen nagy kérdés, olyan, mely a gondolkodó emberek minden tehetségét méltán igénybe veszi.

Hiába pillantunk vissza a történet lapjaiba erre mintát találni; ád a mult egy s más tanuságot, de semmi oly egészet, mit alkalmazhatnánk; uj a kor, ujak eszméi, mint szükségei is, s tudjuk, minden státuséleti alak, századonkint más s más elemekből nyeri lételét.

Avagy korunk hasonlitható-e a reformatio korához, midőn a felekezetekre szakadozott nemzet vallásos ellen- s rokonszenvének vakon hódolva, nem csak egymás ellen dühöngött, hanem szövetségeseket a hon határain kivül is buzgón keresett? Hála a civilisatio s türelem jótékony szellemének, a pártoskodás e nemét többé nem ismerjük; a magyarnak még van több vallása, de Istene egy!

Korunk hasonlitható-e ama siralmas korhoz, midőn a török s osztrák szolgaságtól váltva rettegett nemzet két nagy pártra oszlott, s mindenik azon veszedelem ellen küzdött, melyet, meggyőződése szerint, a hazára nézve aggasztóbbnak tartott? Jelenleg menttek vagyunk e nehéz dilemmától; a török haldokló ágyán feküszik, s 16

milliónyi nemzetnek nincs oka félni a nem számosabb osztráktól.

Sőt korunk nem hasonlitható azon hűbéri korhoz sem, midőn egy bár számos, de aránylag csekély kiváltságos osztály kettős harczot századokon át folytatott, — a fejedelemtől szabadságot vivân magának, s ugyanazt megtagadván a nép tömegétől. E csodálatos politikai s erkölcsi ellenmondás nem létez többé, s mióta a nemesség megosztá jogait a néppel, a nemzet ereje tizenhatszor több, sem mint volt a multban.

Ha az imént elősorolt korokban a nemzet bár számos, azonban gyönge volt, vajjon csoda? Nem látjuk-e évkönyveinkből, hogy rohamosan, lázasan most a katholikus, az osztrák, a nemes, majd a protestans, a török, a néppárt diadalmaskodott, mivel a nemzetben nem vala igazi egység, az csak pártokból állván? Csupán 1848-ban végződött be a nemzeti egység nagy műve, utolsó akadálya a hűbéri rendszer is végkép eltöröltetvén; s hogy van az, hogy a nemzet épen legteljesb erejében a csatát elveszté? Oka, mivel az idő folytában, félig titokban, félig nyilván megszületett, fejlődött s felnőtt egy uj eszme, a nemzetiségé, s roppant hatalmát, más fajoknál, mi nem ismervén fel kellőleg, nem vevők azt illő számitásba.

Nagyon jól ismerem azon időszak titkos s nyilvános ármányait, jól tudom azt is, az orosz sereg mi hatással volt a történeti kimenetelre; de bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messze horderejét nem fogtuk fel. Mi pusztán mesterséges zajnak véltük, mi az ég dörgése volt, — mi egy tábor lábai által véltük ingásba hozottnak a földet, pedig az valóságos földrengés

vala; — egy egész erdő lombjai soha nem hozathatnak mozgásba, ha nem vész az, a mi fú.

Én nem állitom, hogy régi törvényeink szabályai fegyveres ellenállásra okot adtak volna; de igen azt, hogy miután az uj koreszme uj követelésekkel lépett fel, többet tehettünk volna, mint a mit tevénk. Státusférfiui bölcsesség és előrelátás épen abban állt: kiismerni a kor kivánatát s azt kielégiteni, mielőtt nyugtalankodnék; ki e nélkül avatkozik egy állam dolgaiba, lehet becsületes polgár, de mint politikusnak neve — kontár.

Szeretem hinni, hogy hazámfiai a mult hibáiba nem fognak ismét visszaesni. Ha a lefolyt szomoru 11 év a horvátoknak, oláhoknak, szerbeknek leczke volt, e leczke nekünk is kellett. Gyűlölni egy harmadikat, az még nem annyi, mint szeretni egymást; ehhez valóságos tettek kivántatnak. Csak igy fog hazánk különbféle faju fiai közt valóságos lenni a kibékülés, a testvériség és egyetértés. Hajdan békében élénk, de mint gyermekek, mivel a nemzeti öntudat egyik fajnál sem vala kifejlődve; — midőn ez bekövetkezett, meghasonlánk; — jövendőben kell, hogy mint öntudatos férfiak nyujtsunk egymásnak baráti kezet.

Ha kölcsönös egyetértés s engedékenység utján e végtelen fontosságu munka sikerül, el lesz háritva a nemzeti egység utolsó s legujabb akadálya, — hisz a vallási s hűbéri válaszfalak már nem állanak.

Hajdan létezék még egy negyedik, t. i. volt a török és volt az osztrák szövetségének pártja. A töröktől ma már nem lehet segélyt várni; ki maga lábán nem bir állani, az hogyan támogasson mást? Tehát ki állittassék szembe az osztrákkal?

A duna-fejedelemségi oláhok, kiknek párisi félhivatalos ügynöke nem rég azt irta: „Mi nem vagyunk a

török ellenségei.... Mi tőlük semmit nem követelünk. Nem a Duna, de (az erdélyi) Kárpátok tulsó oldalán hevernek a román nemzet megcsonkitott tagjai. Tudja ezt Ausztria s hizeleg nekünk. Jól tudja, hogy fejedelmünk Kúza jelenleg uj tér-szerzeményre nem számithat, de tudja azt is, hogy ő nagy befolyással bir Erdélyre, s Ausztria óhajtja, mikép e befolyást használja fel, az oláhokat a magyarokkali egyetértéstől visszatartóztatni. Századnegyed óta Erdély folyvást Oláhország felé figyel, s innen várja a jelszót. E kérdésben Kuza, bár mik legyenek személyes rokonszenvei, nincs sem Ausztriával, sem Magyarországgal; ő azokkal tart, kik neki fogják az esközöket szolgáltatni egy Rumánia megalakitására, Erdélynek a Dunafejedelemségekhezi csatolása által.“ (Lásd: Siècle, november 20-án 1860-ban.)

Ilyen nyilatkozatok daczára is találkozának magyarok, kik vele szövetkeztek, avagy talán eladták volna neki Erdélyt vagy egy részét? Sokan állitják. Azt tudjuk, mikép Kuza a tudtával odaküldött két hajó fegyvert ő maga lefoglaltatta, s a más három jövetelét a török kormánynak sietett feljelenteni.

Igaz, ez uj fejedelem ekképen macchiavellileg hű a fennebbi nyilatkozathoz: a magyarokkal is tart, mert a fegyverszállitást nekik megengedte, az osztrákkal is tart, mert a küldött fegyvereket elkobozta.

Avagy az osztrák szövetséggel szembe a szlávok állittassanak? De a sok szláv alfaj közül, melyikkel szövetkezzünk? A gallicziai lengyelekkel? Ezek a Nagy-Lengyelország felé áhitoznak. A tótokkal? Ezekre a csehek s morvák mint kiegészitő részeikre számitanak. A szerbekkel? A déli szlávok a török birodalom szét-

romlását várják, melynek romjain, szerintök, a régi szerb császárság fog ujra felépülni.

De viszont, melyikkel menjünk ezen fajok közül; melyek maguk különbféle irányba, északra, keletre, délre haladnak? Avagy vigasztalóbb kilátást nyujt nekünk valamennyi szlávok egyesülésének lehetősége? Ez özönviz, hullámzó tenger lenne, s mi magyarok, kik a németosztrákokkal kapcsolatban azon néptenger déli és északi ágát egymástól mint sziget elválasztva tartjuk, csapkodásainak egészen kitéve lennénk, s annál előbb elborittatnánk, mennél előbb elválnánk mi a németektől, vagy a németek elválnának mi tőlünk.

Legyünk meggyőződve, mikép, ha egyes időszakokban, mint I. Leopold, mint II. József, mint a lefolyt 11 év alatt a német s magyar elem ellenségkép álla is szemközt, ez mulékony helyzet, ez rövidlátó politika által előidézett veszély. Történeti magasb szempontból tekintetvén a dolog, világos, miszerint a magyar s német elem egymás támogatására van utasitva azon isteni végzet által, mely hazánkat, mint egy keskeny földfokot állitá be a szláv népek tengerébe.

Talán nincs oly messze az idő, mint gondolnók, midőn az óriás északi birodalom szabadelvü s nemzeti politikát követend, s ellenállhatlanul magához igyekszik vonni a ledőlt török birodalom fajrokon népeit. Ha nagyszerü találkozások szinhelye hazánk leend szükségképen, kérdem, lesz-e más természetes szövetségesünk a németen kivül? És mi elszigetelnők magunkat ez egytől is? Avagy magunkat az ó barbár korban képzelve, azt hinnők botorul, hogy mi minden körültünk élő fajokkal ellentétben biztosan létezhetünk?

Ki a jelenkor fájdalmain és szenvedélyein hideg vérrel túltéve magát, a távol jövőbe pillant, kénytelen

belátni, hogy épen nemzetiségünk véde a német elem; ez viszont bennünk, okosan, csak egy szükséges szövetségest kereshet; — de a panszláv minket mint martalékot tekint, nem máskép.

Bár jelenleg nincs szláv állam, mely vagy művelt, vagy szabad volna, azért nem állitom, hogy abba bekebelezve, szabadok soha nem lehetnénk; de azt állitom, hogy nemzetiségünket abban nem fognók megőrizhetni. A kérdés igy áll: ama szláv tengerben egy kis pont lennénk, mely lassan bár, de előbb-utóbb el fogna mosatni, de a németséggel egy önálló, egy külön, bár szövetséges államot fognánk alkothatni. Hiszen annak hasznosak mi csak ugy vagyunk, ha mind státus-históriai, ha mind nép-nemzeti typusunkat megtartjuk. De hát az Ausztria s Magyarország közti szövetségnek mi alak adandó, figyelmezve arra, hogy a birodalomban legyen bizonyos egység központositás nélkül, s mindenik fajnak nemzeti jelleme s politikai autonomiája megőriztessék.

Két kisérletről tesz tanuságot az ó és uj történet, de melyik közül egyik sem mutatkozott sem ész-, sem jog-, sem czélszerünek. Megkisérlék Magyarországot németesiteni s központositni, de az eredmény mind hazánkra, mind a birodalomra kedvezőtlen vala; megkisérlék aztán azt szétdarabolni, mi még roszabb volt, hiszen ez semmi egyéb, mint egy státust s nemzetet megölni, nem pedig azt ujjáteremteni. E két kegyetlen experimentum két tanuságot nyujt; negativ az ugyan, de felette fontos, t. i., hogy ép oly veszedelmes egy birodalmat természetellenesen összeszoritani, mint eldarabolni azt, mi él.

A középutat, az egyedül jó utat, az 1860. october 20-ki királyi leiratban látom kijelölve. Nincs az ott

világosan s öntudatosan kimondva, hanem a szerkesztő ösztönileg s homályosan érezte, midőn a „magyar“ és „nem-magyar tartományok“ kifejezésével élt, hogy a birodalom nagy históriai, s illetőleg nemzeti csoportozatra osztályoztathatik. Ez nem egyéb, mint a dualismus elve, természeten, történeten, ethnographián alapuló, az egyetlen rendszer, melyen Ausztria ujból felépülhet.

Ha az absolutismus az erőszak minden eszközeivel képtelen volt egy kaptára verni a népeket, melyektől akkor csak vak engedelmesség kivántaték: a feladat még lehetetlenebb ott, hol az alkotmányos szabadság nekik végtelen tért nyit, talán nem ellenkező, de minden esetre egyénileg s fajilag eltérő nézeteiket, hajlamaikat s eszméiket érvényesiteni. Országok s nemzetek jövője nagy részben multjoktól feltételeztetik, mint az épület alakzata az alaptól, s ugyanazon czélt szükségkép másféle intézkedéssel fogja elérni a magyar, másfélével a cseh vagy osztrák. Ha absolutistikus központositás mint puszta kivétel s tény már igen nehéz, alkotmányos központositás (oly heterogen részek között) már elvileg képtelenség.

S e dualismus már valóban létez. Nem puszta eszme, hanem tény. Hiszen tettleg két részre van feloszolva a birodalom. Ez önkénytes nyilatkozata a dolgok természetének. A magyar korona tartományait látjuk ős alkotmányuk szerint szerveződni, mig a Lajtán tuliak csak várják az uj alkotmányt. Politikailag tehát két nagy részre van a birodalom válva, s a különbség e kettő közt minden tekintetben oly roppant lévén, mi roppant az egy históriai, tehát utánozhatlan, és egy uj tehát még határozatlan alkotmány közt; mi lehe-

tetlennek hiszszük, e két részt a tervezett birodalmi tanácsba egyesiteni.

Valóban, ez históriai, politikai és nemzeti lehetetlenség. Magyarország e közvetett módon is irtózni fog önállóságáról lemondani. Ő mint független fél a többi tartományokkal egyetértve haladhat, de fenntartja jogát erre, magát otthon, és nem kün elhatározni. Hiven a sanctio pragmaticához, ő szivesen végez fejedelmével, ki viszont végezzen egyéb népeivel. De jogi szemponton tulmenve, vajjon mi harmoniát lehetne várni oly népek küldötteinek közvetlen értekezésétől, melyeket politikai nevelés, társadalmi szokás, nemzeti jellem s irány egymástól elválasztanak? Sőt már maga a nyelv meggátolná hazánkat, abba képviselőket választani, avagy azon kevesekre kellene szoritkoznunk, kik a német nyelvet szónoki értelemben birják, kizárásával azon sok ezereknek, kiknek az nincs, és soha nem leend hatalmukban?

E birodalmi tanács eszméje gyakorlatban kivihetetlen; ez egy utó-magv a megkisérlett központositásból; kell, hogy a miniszterium róla lemondjon, semhogy késő ábránduljon ki, mint már annyiszor történt. Helyeztessenek a magyar korona alá minden ahhoz tartozó tartományok, ez lesz az egyik egység; a többi, a századok óta közösen igazgatott tartományok *) állittassanak alkotmányos lábra, ez lesz a másik egység, s igy két homogén csoportozatból állván a birodalom, két középponti diétával, azt két önálló kormány által a fejedelem, — az őszintén s igazán alkotmányos, — oly könnyen fogja kormányozhatni, mint egyet, — mint Svédországban s Norvegiában egy király két

*) Velencze minden tekintetben kivételes állapotban van.

népet, két országot, két különböző alkotmány szerint könnyen, nyugton, sőt dicsőséggel kormányoz.

Ne tartsunk attól, hogy a népek egyet ne értsenek, midőn az összes birodalom valódi érdekei közremunkálást fognak igényelni. Szabad szomszéd népeket az erkölcsi s anyagi érdekek mindennapi szálai mi hamar szorosabban össze fognak füzni, mintsem az eddigi időszakonkint, hol egészben, hol részben absolut rendszer mellett lehető volt. A két nagy államcsoportozat különböző formák közt, de egy czél felé fog haladni, s ha a fejedelem a népek becsületének s szellemi és anyagi jólétének hű képviselője, ezek mikor nem hallgattak felhivó szózatra?

Ha a magyar hajdan s az utolsó három század alatt többször kelt fegyverre jogai mellett, őt kell-e vádolni? Fel lehet-e tenni népről, hogy akár tanácsteremben, akár csatatéren kedvét lelje örökös ellenállásban? Sőt én meg vagyok győződve, hogy a magyar, a kiválólag józan eszü magyar tőnép, semmit nem óhajt inkább, mint támogatni alkotmányos fejedelmét, mely őt a műveltség, haladás s jólét ösvényén békés élvezetekre vezérli.

S egy ilyen, őszintén alkotmányos, utógondolat nélkül szabadelmü s nemzetiségtisztelő fejedelemnek melyik ország nyujt Magyarországnál nagyobb jövendőt? Ha uralkodói nagyravágyásra Olaszország nem nyujt többé mezőt, ha a német birodalom egységes koronája egy bizonytalan idő távolában talán elérhetlenül ragyog, az bizonyos, legalább valószinü, mikép a török birodalom, öröksége megnyilván, itt mint egyik örökös a magyar király legtöbb sikerrel léphetne fel, mint szomszéd, ki közel áll, mint olyan, ki renden, szabadságon kivül miveltséget s anyagi jólétre eszközöket nyujt, és végre

mint képviselője egy oly municipalis, tehát foederativ jellemü alkotmánynak, mely a vallási szabadságot és nemzeti fejlődést biztositja.

Valóban, ha nem egyéb, maga a dynastikus érdek arra birhatná a magyar királyt, hogy nyugati, déli, északi politikájáról végképen lemondván, keletre forditsa minden figyelmét s belássa, mikép Magyarország azon pont, honnan dolgozva, birodalmának uj nagyobbulását remélheti. Az európai diplomatia Velenczeért nem képes igérni s adni neki kárpótlást, azt csak Magyarország adhat, t. i. ez a szabadság, jólét s béke varázsereje által magához vonván a szláv tartományokat, a szerint, a mint azok a török birodalomtól el-elváladoznak. Ez szinte egy neme a hóditásnak, de mely nem fegyverrel, hanem szellemi erőkkel hajtatik végre.

Nem áll az mit a németek hisznek, hogy ők hivatvák kelet népeit társadalmilag s politikailag civilisálni. Nemde az erdélyi oláhok lőnek a duna-fejedelemségekbeli oláh irodalom felélesztői? Nemde a szerbiai törvénykönyvek Magyarországbeli szerbek művei? s nemde mi adók nekik ügyvédeiket, tanáraikat s iparosaikat? Mi hatunk rájuk részint közvetlenül, részint közvetve, azon fajrokonok által, kik hazánkban mivelték ki magukat. Rokon s szomszéd fajok oly hasonló eszmékkel s tulajdonokkal birnak, melyeket távol s idegen fajoknál nem találunk. Fajrokonság hadban és békében érintkezés, mult és jelen, physikai körülmények, milyenek hajózható vizek, nyilt sikok, mind meg annyi összefüző szálak szomszéd nemzetek közt. Ilyen szálakat találni bőven nem a németek s szlávok, hanem a szlávok s magyarok közt. A magyar szinte keleti faj, nemcsak eredetére, hagyományaira, de erkölcseire és eszméire nézve is. Mint egy európai telep, de keleti

származásu, a török birodalmat lakó népekkel rokonult, de geographiai helyzeténél, politikai érettségénél, tudományos iparkodásánál fogva megbarátkozván a nyugati műveltséggel, a keleten rajta tul fekvő népeket messze haladta, s igy némileg mesterök lőn. Igy lesz a magyar faj közvetitő elem a keleti s nyugati fajok közt, s a gondviseléstől arra látszik hivatva: azokat egymáshoz közelebb hozni. Már geographiai fekvése e végzetet jelöli ki neki. Északról bekeritve magas hegysorral, egész folyamrendszere nyugatról kelet felé egy természetes csatornát képez. A hatalmas Duna, mely Németország közepéből indul ki, közép Európa számos vizeit magába felveszi, azon nagy országutnak látszik lenni, melyen, Magyarországon keresztül, kereskedés s vele a műveltség keletre megy elé.

Azon tartományok zászlói, melyek nálunk koronázáskor most csak jelképen hordoztatnak, én hiszem, ismét valóságos birtokot fognak jelenthetni. E népeket szövetségünkbe vonni a magyar magasb (nem megyei) politikai feladata, ez a mi európai nagyobb hivatásunk. De erre szükséges:

hogy a nemzet kivetkőzvén néhai felfuvalkodott faji gőgjéből, mint testvérével bánjon minden fajokkal, kivált azokkal, melyek által a déli tartományokra egyedül, vagy legbiztosabban hathat. A kibékülés velök valódi és teljes legyen, semmi jogot ne tagadjon meg nemzeti igényeiktől, mit hasonló helyzetben ő magának kivánna, sőt tettleg, active munkáljon közre nemzeti fejlődésökben, nem csak engedve tenniök, de cselekedve velök együtt, ez ugy a humanitás, mint a magasb politikának szigoru kivánata. A megyei szerkezet felséges intézvény, de ugy látszik, természeténél fogva rövidlátókká s apróságokkal bajlódókká teszi az embe-

reket, holott valódi státusférfiaknak a nemzet magasb európai hivatását sem szabad elfeledniök.

Szükséges továbbá:

hogy a király teljesen felfogván a nemzet nemcsak egyéni, de európai hivatását, ennek betöltésében nemcsak ne gátolja, de abban elősegitse, kell tehát, hogy a nemzetiségeket védje minden, és egymás ellen is, hogy vallásos meggyőződését mindenkinek tiszteletben tartassa, hogy a politikai s személyes szabadság minden önkény ellen biztosittassék, szóval, hogy őszintén s lelkiismeretesen alkotmányos fejedelem legyen. Nemde szembeszökő igazság, hogy Európában csak az angol, belga és svéd trón áll kivált biztosan, t. i. azon három, melynek alapjai valóságos alkotmányok?

Ha nemzet s fejedelem közt a kölcsönös bizalom helyre áll, negyedik oly biztos trón lesz az, melynek alapköve a magyar alkotmány.

De erre okvetlen szükséges, hogy minden illető tartományok Sz. István szent koronája alatt ujra egyesittessenek.

Ha ez megtörtént, ne sajnálja olasz tartományainak elvesztését, ezek megtarthatlanok voltak; hiszen a nemzeti igények kielégitésével ujra felépült magyar állam kelet felé nekünk s neki nagyszerü kilátást nyit.

De e szempontból is nagy hiba lenne minket ama természetellenes birodalmi tanácsba erőltetni; Magyarország vajmi elég nagy állam arra, hogy mint egy külön egység tekintessék s kormányoztassék.

Nagy siker lesz az, ha a horvát, szerb, oláh, szláv velünk magyar diaetában jóakarattal egyesül; de azt nem remélhetni, hogy még odább menve, egy német gyülésbe is kényszerittessenek.

Sőt kérdés, vajjon bölcs birodalmi politika lenne-e, a most általunk egymástól teljesen elválasztott déli, keleti, északi szlávokat ott folytonos érintkezésbe hozni?

Végül kijelentem azon meggyőződésemet, hogy ha a fejedelem tisztán alkotmányos elvet követ, s a nemzet szilárd mérsékeltséggel alkotja magát ujra, a bizodalom közöttük lassankint helyreállván s azon részint politikai, részint erkölcsi alapon a kibékülés megtörténvén: fejdelem s nemzet, közremunkálva s egyetértve, tehát csak együtt, nem egymás nélkül, — a magyar állodalmat a hatalom oly polczára emelhetik, hol a multban alig állt valaha, de hol oly biztosan soha nem állt, mint fog jövendőben állhatni.

Liverpool, deczember 26-án 1860.

Szemere Bertalan.

A dualismus-czikkben a nemzetet akartam felvilágositani saját érdeke iránt; egyszersmind a fejdelmet, ha t. i. ilyesmi szeme elébe jutna, meggyőzni arról, hogy neki, saját házának érdekében a német s magyar elemmel kell szövetkezni. Egyedül helyes politika Velenczétől megmenekedni, mint Németországban sem keresni a jövendőt, — ez csak kelet felé van s főleg Magyarország által.

Minthogy azonban e két czikk kellemetlen hatásu a nagy tömegre, mivel nem hirdet forradalmat, s kiábránditó iránya van, irtam még két czikket az alkotmányról s nemzetiségről, — mely alkotmányunk apologiája, és bevégzém a magyar faj historiai panegyrisével. Gondolom, sehol és soha nem volt még igy kifejtve alkotmányunk érdeme, azonban a Hirnökön kivül egy sem adta, csak a bécsi Wanderer, ugy hallom . . .

Irtam ezeket, a nemzetiség oly fontos kérdéséről, nyilt levél alakjában, intézve azt a kőrösmegyei főispánhoz. Megjelent a Pesti Hirnök febr. 17. és 19-ki számaiban.

Ide mellékelem egész terjedelmében.

Nemzetiség és magyar alkotmány.

Nyilt levél Farkas-Vukotinovics, kőrösi főispán urhoz.

I.

Páris, febr. 4.

Hazafiui örömmel olvasám a „Wanderer"-ben önnek utolsó levelét, mert az valódi testvéri indulatot lehell. Én soha nem kétkedém a horvátok baráti érzelmén, még 1848-ban sem; mindig hittem: a szabadságát visszanyert horvát nem nyilatkozik máskép, mint ön nyilatkozott. Mik a horvátok kivánatai? még nem tudom, vágyom azokat ismerni. Ha azt hiszik, mikép nemzetiségüknek még uj biztositékokra van szüksége, jól teszik, ha felszólalnak; a magyar, mely a magáéra mindig oly féltékeny, égbekiáltó következetlenség nélkül jogos igényeket meg nem tagadhat.

Mint volt gazdag szenvedésben az 1848-diki forradalom, bár lenne az tanuságban is. Következményei közt egyik legfontosb volt az, hogy Európa figyelme egyszerre felénk fordult, melyre nézve már egy távol mythosz, egy történeti ódonság, egy ethnographiai problema kezdénk lenni. Azóta rólunk, harczunkról, alkotmányunkról angol és német nyelven több munka jelent meg; ha egy sem tökéletes, de érdekes több; csak a franczia

irodalom nem mutathat fel e részben mitsem. Sőt ez főleg a nemzetiségi nehéz kérdéssel foglalkozván, tárgyismeret nélkül, több irók, a legellenkezőbb elvek képviselői, egyhangulag ellenünk itéltek. Igy a szabadelvü Robert Cyprien, a doctrinair Desprez, a diplomata Bourgoing, a republikánus Lamartine, mind azt mondák, mikép mi elnyomók a többi fajokat, mikép mi csak annyiban tartók tiszteletben a nemzetiségi nagy elvet, mennyiben az nekünk kedvezett, szóval, mi mint hóditók a történeti jogot a nemzetiségi jog fölébe helyezők.

Elleneink által terjesztett e hamis és gyűlöletes vád, mint sötét fonal nyulván végig szabadságharczunk fényes történetén, ez nekünk az európai közvéleményben sokat ártott. Én egyik feladásomnak tekintém, e vádat megczáfolni, a tényállapotot kimutatni, s egy európai hirű státusférfiunak felhivására irék egy értekezést is, melyet rövid kivonatban ime közlök önnel.

Mit én itt külföldön apologiaképen irtam, az szolgáljon önnek, mint lelkiismeretes státusférfiunak e kérdésben gondolkodás tárgyaul.

A vádnak hamis voltát két uton bizonyithatnám be. Először, hivatkozva a történetre, kijelelvén az egyes tényeket, melyek a magyar elem természetes, békés, folytonos haladását századokon keresztül felmutatják, a nélkül, hogy ez gátolta volna a többi nemzetiségek fejlődését. Másodszor, bebizonyithatnám azt theoretice, előadván, hogy már alkotmányunk szelleme s természete minden ilyen elnyomást lehetlenné tesz.

Választom ez utóbbi modort, mert az rövidebb és mint bizonyitás nem kevésbé teljes.

Hazánk mint keresztény állodalom alapitásánál látjuk előttünk felemelkedni Szent István felséges alakját, mint Magyarország első királyaét, ki nemcsak apos-

tolává lőn a népnek, melyet vezérelt, nemcsak alkotmányt ada az országnak, melyet szerze, hanem egyszersmind politikai axiomakép kijelenté a nemzetiség nagy elvét, melyet mi azon kortól fogva napjainkig folyvást követénk. T. i. azon parainesisben, melyben fejedelmi tanácsainak összegét Imre fiához intézi, azt mondja: „Unius lingvae, uniusque moris regnum imbecile et fragile est . . . Quis Graecus regeret Latinos Graecis moribus, aut quis Latinus Graecos Latinis regeret moribus? Nullus.“

Igy szólt szabadságunk, vallásunk, hazánk alapitója, és e szavaknak mély értelme a nemzetiségekre vonatkozólag igen világos. Lehető, mikép ő, mint valódi státusférfi, e szavaknál csak azon tényre gondola, hogy birodalmában többféle fajok laknak; azonban nem tagadhatni, hogy nyelve a tényt egy nagy politikai elv magasságára emelte. S valóban, a theoriának tökéletesen megfelelt a gyakorlat, mert én nem ismerek ó-alkotmányt, mely annyi szabadságot s tért ád a különféle fajoknak, mennyit ád a magyar, sőt mely azokat a fejlődésre mintegy felhivja.

Hogy erről meggyőződjünk, elég alkotmányunk sajátságos geniusát s megkülönböztető jellemét meghatározni. Ki a magot ismeri, fogja a termést megmondhatni, mint ki az elvet ismeri, annak könnyü lesz belőle levonni a szükséges következményeket.

Egyik elv, mely a magyar alkotmánynak mintegy lelkét teszi, az unio ellentétben az uniformitással. Hazánk valahányszor ez utóbbi s annak corollariuma, a központositás felé hajlott, mindannyiszor kezde hanyatlani. Ez unio nálunk tisztán politikai természetü volt, s két intézvényben nyilatkozott, t. i. a koronában, mely képviselte a felség eszméjét és a diaetában, mely

a nemzet jogait képviselte. Nálunk a király csak akkor lőn felség, ha megkoronáztatott, mely alkalommal egyszersmind az e szertartással összekötött alkotmányos feltételeket is elfogadta. Sőt történt, király nem létében, hogy a felség jogai és kötelességei a korona nevében mások által gyakoroltattak. Viszont a diaeta hivatása tetemesen különbözött más országok törvényhozásaitól. Határai némileg tágabbak, némileg szűkebbek voltak. Hatalma, a király irányában, nagyobb volt, a mennyiben bizonyos esetekben vele a végrehajtói s birói hatalmakban is osztozott. Más oldalról a megyék s helyhatóságok autonomiái irányában, hatalma korlátolva volt, mint a melyek helybeli érdekü dolgok kezelésében nevezetes szabadságokkal birtak. Csupán a diaetában találkoztak valamennyi hatóságok és fajok, egyedül itt, az unio e végpontjában, — mely tisztán politikai természetü vala, — működött s nyilatkozott valóban az összes állodalmi élet mint ilyen.

Alkotmányunk másik, nem kevésbé fontos elve a személyes jogok nagy tiszteletben tartása. Nálunk a státus eszméje, véve azt ó-görög vagy uj franczia értelemben, ismeretlen. A státus nálunk nem nyelte el az egyént, inkább állithatni, hogy az egyéni jog magasabban állt a státus jogánál. Példákat idézhetnék fel arra, a személyi szabadság, mind politikai, mind magánjogi tekintetben mi féltékeny gonddal biztosittaték a közhatalom elnyomása ellen, a személy egy szent oltár volt, melyet tilos illetni, hajléka egy erős vár, melybe a biró is, kezében itélettel, csak bizonyos formák közt léphet. Inkább szivesen tűrtünk némely veszélyt, mi érhetett, semhogy a törvény nagyon is korlátozzon cselekvéseinkben. Századok óta elvesztők népi szerepünket az európai nemzetek között, de honn a magyar polgár mindig

oly szabad volt, mint szabad az angol. Soha nem engedtük magunkat a státus szörnyeteg s meddő eszméje által elnyeletni, mely mindenben minden akar lenni; mindig a státus fölébe helyeztük a nemzetet mint népfajt, és e fölébe a személyt mint erkölcsi lényt.

Harmadik jellemvonása alkotmányunknak azon átalánosság (generalitas), mely törvényes intézkedésein kivétel nélkül végig leng. Ez egy oly philosophiai politikai tökély benne, mely azt minden más kortársain felülemeli. Mig más hóditók két codexet irtak, egyet maguk, mást a legyőzöttek számára, a magyarok önkényt ugyanazon egy törvény alá veték magukat. Egyebütt, a középkorban, személyes törvényhozás divatozott, azaz különbözött a törvény a fajok különbsége szerint, ellenben a magyarok kezdettől fogva a territorialis törvényhozást fogadták el, t. i. ugyanazon hon fiai ugyanazon törvényeknek engedelmeskedtek. Mutatják az évkönyvek, mikép Angliában, Spanyol-, Olaszországban s Európa csaknem minden állodalmaiban, ugyanazon országhatárok közt két nép két különböző törvényt ismert, egyiké volt kizárólag földbirtok, katonai rang, polgári méltóság, sőt sok helyen a házasság is tiltva volt két különböző, bár egyenlően keresztény népfaj között. Ilyen nemzeteknél tehát a törvények nem egyetemi, hanem inkább magán természetüek voltak, ellenben nálunk hódító s legyőzött azon egy törvényes szabály alá tartozott, s ha az országunkban lakott összes népességet, különböző korban, különbféle osztályokra szakgatva szemléljük, ez elosztályozásnak több tekintet szolgált alapul, de egy nem, a fajkülönbség soha.

De alkotmányunknak legfontosb jellemvonása, nemzetiségi szempontból, a megyei autonomia. E szerkezet egészen eredeti, mert mi ezt senkitől nem köl-

csönzők, már politikai tekintetben is oly tökéletes mint fontos. Van minden polgárnak ideje, tehetsége és alkalma a státus ügyeivel foglalkozni? Valóban nincs; tehát ép ezért a nagy állodalom felosztatik apró tartományokra, hol minden még oly parányi erőnek s tevékenységnek is alkalom nyilik a köznek használhatni. Mondhatni csaknem, mikép a nagy haza magát ekkép megkicsinyiti, hogy mindenkit képessé tegyen polgári jogainak gyakorlására, a szabadságot mintegy maga hordja az egyének házi körébe, hogy azt tűzhelyeik körül kényelmesen és tettleg élvezhessék.

Roppant különbség van az ó, ugynevezett historiai és az uj alkotmányok között, melyeket névbelieknek lehetne mondani. Alkotmányoknak valódi értékük csak annyiban van, mennyiben azok nem üres, de igazi jogokat biztositnak nemzeteknek. Mienk nekünk megfogható, tapintható jogokat ád, miknek a polgárok gyakorlatilag hasznát vehették s jótékonysága még a kizárt osztályokra is kiterjedt némileg. Hasonlit a naphoz, melynek melege elhat messzire, de az uj papiralkotmányok a sápadt holdhoz hasonlithatók, mely szűken világit és nem melegit senkit sem. Igaz, ezek néha alakilag szépek, nagy elveket kürtölnek ki, de miknek a népek semmi hasznát nem veszik, mig alkotmányunk, miként az angol is, formátlan s ódon tekintetü, de haszonvehető. Különböző részei közt nem tökéletes a symmetria, mindenik darabja magán hordja bélyegét a kornak, melyben az az egészhez adatott. Mint egész talán nem szép, de hasznos, gyakorlati, nemzeti s kielégiti a népet, minden szükséges és használható jogot megadván neki.

Ha egyrészről a koronában megtestesült felség (souverenité) s a közönséges diaeta alapjai azon unionak,

mely Magyarországot nagy s erős állammá teszi, másrészről a szabad megyei autonomia annak a szövetség jellemét adja. S ki tagadhatná, hogy e szövetségi alak legillőbb státusra, melyet több népfajok laknak? Nehéz volna meghatározni, bölcs előlátás vagy természeti ösztön birta-e a magyarokat e bámulatos megyei szervezet elfogadására; de mindenesetre áll az, hogy sajátságos körülményeinkhez ez vala legillőbb, mivel szükséges tért s szabadságot engede minden népfajnak nemzeti kifejlődésére, arányban azoknak számához, életerejéhez s erkölcsi értékéhez képest.

E szervezet oka nálunk a községek, kerületek s megyék természetszerü alakulásának. Mind ezek őseredeti s történeti származásuak. Országunk földirati belső rajzolata bizonyitja, hogy bár itt-ott apró népfajtöredékek más fajok nagy tömegétől özönlvék körül, azonban leggyakrabban mindenik fajt egy-egy vidéken összepontositva találjuk. Rendesen ugyanazon eredetü családok összege alakitja a községet, mely mint ilyen szabadon kormányozza magát. Több rokon s szomszéd községek képezik a törvényhatóságot, mely viszont magát igazgatja oly kiterjedt hatalomkörrel, hogy csaknem státust képez a státusban. Itt jegyezzük meg, mikép e törvényhatósági gyülésekben a választók (1848 előtt) személyesen, nem képviselő által tanácskozván, mindenkinek, bármely népfajhoz tartozott legyen, nemcsak alkalma vala érdekeit s elveit érvényesiteni, sőt nemzeti vágyainak létesitésére is szabad utja volt. Ha tehát egy község többsége bizonyos nemzetiséghez tartozék, s ezen többség saját nyelvén akará dolgait végezni, kérdem, ki gátolhatta meg? Bizonyosan senki. Tovább menve, ha a törvényhatóság többsége a maga körében, vagy a hatóságok többsége a diaetán a hivatalos nyelvben az oláh,

szláv nyelv javára változtatást sürgetett volna, ki akadályozhatta volna meg a többség nyilatkozását? Ez azonban nem történt. Szóval, bizvást állithatni, hogy bármely parányi nemzetiség megóvására s kifejlesztésére nézve nincs Európában alkotmány, mely annyi garantiát nyujtana, mint megyei szerkezetünk, — a községben, városban s törvényhatóságban egykép. Ha tehát ez előnynek egyik vagy másik hasznát nem vette, oka nem a szabadság hiánya, hanem az erélyé vagy akaraté az illetőkben.

Miket eddig elősorolék, ime összevonom a következőkben.

Igaz, Magyarország eredete hóditás, de ez elv századok folytában, a szabad unio elvével váltatott fel. Mig más népeknél hóditó s legyőzött közös zsarnokság alá esett, nálunk mindkét fél egyenlő polgári s politikai jogokkal birt. Lakosai mind azon egy haza fiai voltak s ugyanazon törvénynek engedelmeskedtek. A személy nem áldoztatott fel a státus mindenhatóságának. Ellenkezőleg alkotmányunk kizárólag a személyi jog s szabad cselekvés biztositására volt számitva. Volt hosszu időszak, midőn emberi jogokkal nem minden birt, de a jog élvezete nemzeti tekintettől soha nem föltételeztetett. Sőt községi s megyei autonomiánk épen a legbensőbb harmoniában van a nemzetiségi elvvel. A mint szaporodnak a családok, a szerint, meghagyva nemzeti typusaikat, alakitja azokat ez autonomia politikai testületekké, előbb falvakká, aztán városokká, s végre egész kerületeket alkot belőlök, s mind ezen különböző alsóbb és magasb fokozatain a polgári létnek semmi, de semmi sem gátolja őket nemcsak öndolgaikat kormányozni, hanem mint népfaj élni teljesen szabad nemzeti életet.

Ily alkotmány volna számitva a nem-magyar nemzetiségek elnyomására? Ezt nemcsak tagadom, sőt bátran merem állitani, hogy alkotmányunk már elvénél s jelleménél fogva minden ilyen elnyomást tökéletesen lehetlenné tesz.

Hogy e bölcs s humanus politikai theoriának a gyakorlat mindenben megfelelt, történeti adatokkal könnyü lenne bebizonyitani; de ez terjedelmes részletekbe vezetne. Szabad legyen még csak néhány észrevételt tennem.

Először, bevallom, hogy a magyar faj történeti felsőbbsége létezett, de meg kell magyaráznom, mi ennek értelme. E felsőség megvolt, de csak mint tény, nem mint jog, azt nem törvények, hanem a szokás s hagyomány teremték. E felsőség okait fajunk valódi érdemeiben találjuk fel: ő hóditá meg az országot, több apró s külön tartományokból ő alkotott egy állodalmat, ő adta nevét az országnak s ő csinált belőle alkotmányos hazát. Szóval, ő volt a katonáskodó faj; következőleg ő lőn az ország aristokratiája. Mig a többi fajok hon ülve békében mivelték földeiket, a magyar faj csatatéren ontá vérét bőven, akár kellett a hont a tatárok, mongolok, törökök ellen védenie, akár a nyugoti zsarnokságnak ellenállania. Ki vehetné kétségbe, hogy e hivatás felette nehéz, veszélyteljes volt s nagy áldozatokkal járt? S lehet-e csodálni, ha jutalma lőn dicsőség, nagy erkölcsi befolyás s ép oly nagy politikai tulsuly a közdolgokban? Meglephet-e valakit, hogy a „magyar“ név, mely kezdetben egy faj külön neve volt, később tiszteletbeli s átalános nemzeti név lőn, annyira, hogy az 1741-ki LXI-ik czikk szerint, maguk a horvátok is kivántak e név alatt értetni jövendőben?

De ép ezen felsőbbségből, melyet a többi fajok önkényt elismertek, akarok egy eldöntő érvet meriteni. Tudjuk, miképen 1848 előtt politikai jogokkal csupán a nemesek birtak. Hanem ezen nemesség, népfaji tekintetben, az országban lakozó valamennyi nemzetiségekhez vegyest tartozék. Igaz, a nemesi osztályban a magyar szellem s jellem volt uralkodó, csakhogy ezt nem törvény eszközölte, ez a történet s hagyomány műve volt. Mindenesetre az világos ebből, hogy aristokratikus szervezetünk a magyar elem alapja volt, s kifejlésének és virágzásának legbiztosb eszköze. S ime, 1848-ban, e roppant történeti előnyt áldozók mi fel a polgári közszabadságnak*); aristokratikai hatalmunkról lemondánk a demokratikai elvnek javára, mely téren ámbár még mindig többséget képezett a magyar összehasonlitva egy-egy népfajjal külön, de valamennyi népfaj ellenében tán kisebbségre sülyedt.

Ebből látni, hogy 1848-ban a magyar faj önkényt lemondott azon felsőbbségről, melyet néki nem törvény adott, hanem szokás, történet s hagyomány; és bár jól tudta, mikép az aristokratikai forma nemzetiségének erős fellegvára vala, feladta azt, s inkább kész volt veszélyeztetni nemcsak tulnyomóságát, ha épen ugy tetszik, de facto uralkodását, sőt magát lételét is, csakhogy megalapithassa a valamennyi fajokra kiterjedendett népszabadságot.

És egy ilyen nagylelkü, csaknem mondhatni politikailag meggondolatlan cselekvény szemlélete után tá-

*) Az 1848-ki törvények e horderejét leghiresb alkotója nem látta be. Érdekes dolgokat beszélhetnék erről, — de ez az igazságos történet feladása leend, mely sokat le fog álarczozni a jelen s utókor csodálkozására.

madhatott nálunk ama siralmas emlékezetü nemzetiségi belháboru? Ha még volt volna is a többi fajoknak kivánni valójok, az 1848-ki törvényekkel nem nyittatott fel nemzetiségi vágyaiknak az utolsó kapu is? . . . De boritsunk fekete fátyolt ez örökké szomoru korra, csak azt kénytelen vagyok megjegyezni, mikép sem a szlávok eljárását nem értém, hisz láthatták a szláv elem folytonos elolvadását az ausztriai tartományokban, sem az ausztriai kormány politikáját nem, mely jól tudhatta, hogy mind az oláh, mind a szláv nép a birodalom határain tul fekvő pont felé gravitálván, ez iránynak elősegitése szükségkép a birodalom szétdarabolására vezet, mig a magyar elem ily külső vonzponttal nem birván, ez ép azon centripeta erő, melyre ő egyedül támaszkodhatik biztosan.

II.

De tovább megyek. A történeti ide vonatkozó tényeket megkisértem néhány átalános tételbe összevonni.

Első tétel, mikép törvényeink soha sem tőnek különbséget a magyarok mint hóditók s az ősfajok mint hóditottak közt. A magyar mi hamar elfeledé, hogy ő győző, a többi népeket semmi nyomás nem emlékeztette arra, hogy ők a vesztők.

Nem történt az Magyarországon, mi történt Rómában, Francziaországban, Angliában, hol az olaszok a rómaiak által, a gallusok a frankok, az angol-szászok a normannok által minden polgári s katonai magasb hivatalokból kizárattak. Sőt nálunk már Szent István korában a legnagyobb egyházi s világi méltóságokat jövevénynemzetségek tagjai birták. Utóbb is nemde idegen vérbeliek ragyogtak az ország legelsőbb székeiben? Belus

(1272-ki nádor) szerb volt; Myze (1289-ki nádor) bolgár; Gara (nádor 1455 körül) horvát; Sztibor (erdélyi vajda) szláv; Frangepán (horvát bán) olasz; Czilley (királyi helytartó) német volt. Királyaink birtokot, czimet, nemességet adományoztak érdemért, tekintet nélkül a nemzetiségre. Igy látjuk mikép 1224-ben csaknem királyvérbeli rangot s kiváltságokat nyertek Zórián, Dobrogoszt, Vleham, Zladok, Vranko, Blas, Fridrich, Damián, Vest, mind oly nevek, melyek oláh, szláv, horvát, német, bolgár, szerb eredetre mutatnak. De hogy e méltányos s részrehajlatlan elv szolgált szabályul a kiváltságok kiosztogatásában, tanubizonysága azon állapot, mely létez ma is. T. i. azt látjuk, mikép azon vidéken, hol a népség magyar, a nemesség is az, de hol a nép oláh, szláv, horvát, a nemesség is e fajokhoz tartozik.

Második tétel, hogy azon tartományoknak, melyek az országhoz utóbb kapcsoltattak, és azon telepeknek, melyek közénk idő folytában költözködtek, mi több jogot adánk, mint miket magunknak fentartottunk.

A kapcsolt tartományok közül példakép csak Horvátországot emlitem. Ez kiegészitő részét tevé hazánknak a XI-ik század óta. S azonkivül, hogy alkotmányunk minden kedvezményeiben részesültek, engedtük saját diaetájokat megtartani, — lakosai a katonatartás terhétől mentesek voltak, — az adóilletéknek csupán felét fizették, — a protestánsokat területökről kizárhatták, — autonomiájuk, nem pusztán megyei, hanem több, tartományi, századokon át sértetlenül hagyatott, e tiszteletnél fogva még olyan intézkedéseiket is illetlenül hagyók, melyek a kor szellemével kiáltólag ellenkeztek. Horvátország e szerint fuit imperium in imperio, mint nemzet is teljesen ura volt ügyeinek, s kérdem, teremtett virágzó iro-

dalmat? alapitott muzeumot? volt nemzeti akademiája, szóval, nemzeti szelleme s ereje mi nemzeti jellemü intézetekben s művekben nyilatkozott?

Ha ők házi dolgaikat maguk latin nyelven vezették, hogyan lehetne minket nemzetiségök elnyomásával igazságosan vádolni? Még 1848-ban is, mely pedig bizony a politikai mámor kora volt, annyira kiméletesek valánk irányukban, hogy tartományi autonomiájukat egy ujjal sem illettük. Ellenkezőleg az uj magyar kormány a horvát elem sulyát a köz-diaetán tetemesen nevelte, mert azelőtt Horvátország szavazata, mérve a diaetai öszszes szavazathoz, ugy állt, mint 1 : 57-hez, s az 1848-ki törvények szerint ez arány javukra megváltoztaték, s lőn mint 1 van 12-hez. Egyszersmind a miniszterium őket felhatalmazá minden levelezéseiket horvát nyelven vinni.

Nem fogok itt szólani azon idegen telepekről, melyek különböző korokban hozzánk bevándoroltak, nem a ruthénokról, kik 1430 körül, Koriátovics alatt, a Kárpátok mellékén telepedtek le; nem a németekről, kik 1160-ban és 1547-ben a bányavárosokat foglalták el; nem a szerbekről, kik 1428 és 1690 közt a törökök üldözései elől hozzánk menekedtek. Ezeknek ivadékai most együtt a 2,000,000-t meghaladják. Csak azt jegyzem meg, hogy mint üldözöttek nálunk hont találtak, mint keresztények vallási szabadságot, mint számüzöttek földet kaptak örökül, és mindezt nemzeti jellegök elvesztése nélkül, mert e részben mind ezen népfajok most is azok s olyanok, milyenek bevándorlásaikkor voltak.

Sőt ezen telepek némelyikének különös kiváltságok adattak azon jogokon felül, melyeket nekik közös alkotmányunk adott. Ez az eset a kunokkal és jászokkal, kik 1080 és 1470 körül költöztek be; a szepesi szászokkal, kik 1260 táján jöttek hazánkba; a flamandokkal,

kik 1140 körül Erdélyben egy egész kerülettel ajándékoztattak meg. Mindezen telepek s kerületeik tisztán megőrzötték szabadságaikat alkotmányunk paizsa alatt. Engedtük nekiek hogy ugyanannyi kis státust képezzenek a nagyban. Az 1848. év nemzeti typusukat ép oly szűz épségben találta mint azok voltak bejövetelök idejében. Szabadon kormányozták magukat; saját törvényeikkel, szokásaikkal, erkölcseikkel, nyelveikkel éltek; az adóhoz kevesbet fizettek mint mások; saját nemzetbelieikből választották tisztviselőiket, és a mi még több, mig nekik az egész ország nyitva állt, megtelepedhettek bárhol, hivatalokra országszerte kineveztethettek, a magyarok területeikről ki voltak zárva s hivatalt náluk nem viselhettek.

Hihetné egy idegen, hogy volt idő, midőn Budán, az ország fővárosában, községi tanácsnok magyar származásu ember nem lehete? Hihetné, hogy volt egy törvény, mely a magyaroknak a bányavárosi kerületbeni lakást eltiltá? Hihetlen bár, de biz ez igy volt, bizonyitják az 1603-ki XIII. és az 1655-ki XXXIV-dik törvényczikkek.

Forgassuk végig az egész világ évkönyvét s felhivok bárkit, ehhez hasonlitható esetet benne felfedezhetni, hol a nagylelküség, vendégszeretet határos az oktalansággal, a hol egy népfaj kezd megfeledkezni arról, mivel önmagának tartozik. Igen, a magyar nemcsak nem feltételezte a polgári jogokat származási tekintetektől, sőt, bár hóditó ő volt, idegen népfajoknak egész városokat s tartományokat adott, melyekből önmagát kizárta, de saját javára soha nem tartott fenn semmi kedvezményt, mint soha nem volt egy népfaj sem kizárva városból vagy tartományból, melyet ő lakott.

Harmadik tételemet állitom azon történeti axiomára, miszerint minden társaságban, hol két ellenséges elv van, a tusa e kettő közt előbb-utóbb kikerülhetlen. Igy volt hazánk alapitásának idejében tusa a pogányság s kereszténység közt; utóbb a parasztság s a kiváltságos osztály közt; még később a katholicismus és protestantismus közt. Mindezen éles antagonismusok véres harczokat idéztenek elő, melyek vagy egyik fél győzelmével, vagy kölcsönös engedményekre fektetett békekötésekkel végződtek. De történetünk hosszu folyamában nem találunk sem harczot, sem forradalmat, melyre okot nemzeti gyűlölség vagy egy fajnak elnyomása adott volna, honnan bizvást következtethetjük, hogy ha ily tusa soha nem volt, bizonysága ez annak, hogy ok nem volt rá.

E történeti igazság támogattatik egy tanubizonyság által, mely ép azért igen erős, mivel negativ. Czélzok itt régi annalistáinkra, kik korról korra az idejökbeli krónikákat megirogatták, melyek mostani történészeinknek bő anyagot szolgáltatnak műveikhez. Ez annalisták szlávok, németek, horvátok, olaszok, lengyelek, tehát különféle nemzetbeliek. És mivel ezek irataiban semmi nyomára nem találunk a magyarok elleni gyűlölségnek, sehol nem panaszkodnak elnyomásról, sehol nem vádolnak felsőbbségi gőgös igényekkel, sőt minden soraikat a közös haza legtisztább szerelme ihleti át, a nem-magyar iróknak e jelentékeny hallgatása annyi századokon át nem legbecsesb tanubizonyság-e nemzetiségi tekintetben is szabadelvü s humánus politikánk mellett?

Különösen a horvátok ismételve átélt keserü tapasztalásból tudhatják, mikép ugy szabadságuk, mint nemzetiségök egyedül alkotmányunk bástyái közt biztos. Ausztria háromszor, a XVI-dik, a XVII-dik században és

legközelebb 1815-ben, Napoleon s az általa alkotott Illyria megbukása után kisérté meg Horvátország magába bekeblezését. Ez ismételve hivta segedelmül a magyar diaetát, és midőn 1824-ben Magyarországhoz visszacsatoltatott, Horvátország térein, völgyein és hegyein örömünnepet ülе a nép. Hálájok jeléül a horvátok mindenben, öltözetben, szokásban, szinekben, dalokban a magyar divatot fogadták el. Az ifjak sértésnek vették, ha nem magyaroknak neveztettek. Emlékezzünk csak vissza azon utasitásokra, melyeket fris örömében a horvát nép az 1825 és 1830-diki diaetákra követeinek önkényt adott, meghagyván nekik, mindent elkövetni, hogy iskoláikban a magyar nyelv sikeresen tanittassék.

Mondám fennebb, hogy a nemzetiség elvének elismerése volt alkotmányunk eredeti és ős alapja Sz. Istvántól kezdve; n e g y e d i k t é t e l gyanánt tehát ime elősorolom e politika főeredményeit; gyümölcseiről legjobban megismerni a fát.

Kérdem, Európában, Görögországot kivéve, hol osztozott a görög papság egy szabad törvényhozás jogaiban? Magyarországon kivül sehol. Ez érv fontosságának kellő méltánylatára szükséges tudni, mikép a görög vallás hivei nálunk oláhok s szlávok, tehát nem magyarok.

Havasalföldön s Vallachiában nem az idegen görög volt-e a hivatalos nyelv 1837-ig, s a nemzeti oláh nyelv nem kezdett-e véghanyatlásba sülyedni, midőn felélesztésére a jelszó némely tudós oláhok, a s z a b a d E r d é l y szülöttei által adatott? Innen, tőlünk pattant ki a szikra, mely a dunai fejedelemségekben a politikai s irodalmi életet uj lángra gyujtá, s ez volt eredete Vladimiresco hősies, de szomoru végü felkelésének.

Nem Kollár, a pesti szláv pap és Schaffarik az ujvidéki szláv tanár voltak azok, kik csak a magyar alkotmány védelme alatt merhették kikiáltani a panszlavismus nagy eszméjét, épen azon időpontban, midőn a szláv faj egyebütt világszerte járom alatt nyögött? Ugy van, épen Magyarország valódi bölcsője a panszlavismusnak.

Hol egyebütt, mint szabadságunk paizsa alatt, fejtegethette Gay a nagy Illyria óriás tervét, mely szerint ő azt négy nagy állodalom eldarabolandó tagjaiból javasolta összealkotni? 1849-től e mai napig szólhatott-e ő nagy Illyria tervéről, avagy mert róla csak gondolkodni is? Legfelebb ez utóbbit tehette, de ezt is titokban, az éjfél mélységes csendében*).

Szóval, kénytelen mindenki elismerni, hogy az oláh mint nemzet, mindenütt szolga volt, Magyarországot kivéve; hogy Szerbia függetlensége előtt a szerbek mindenhol járom alatt nyögtek hazánkon kivül; hogy a szláv nagy faj politikailag s polgárilag elnyomatva volt mindenütt, Orosz-, Törökországban, Ausztriában, csupán azon szlávok voltak szabadok, melyek velünk egy földön éltek.

Az oláh, illyr, szláv egység eszméje mint minden hasonló nemzeti nagyszerü fogalom, vágy és terv, alkotmányunk meleg s szabad légkörében kezdett fogamzani.

Levén e szerint alkotmányunk a legkedvezőbb forma, melyben a különféle nemzetiségek kifejlődhettek, nemde megfoghatlanok az 1848/9-ki belvillongások?

*) Igaz, Gay maga is látszék ezt belátni, ezt tanácsolván hazafiainak egykor: „Legfőbb dolog a horvátokra nézve, a magyar alkotmányt oly hősileg védni, mint teszik azt magok a magyarok; mert az illyriai nemzeti szabadság egyedül a magyar alkotmány szárnyai alatt létezhet biztosan és fejlődhetik.“ Igy szólt ő, igen helyesen, de hogyan cselekedett? . . .

Nemde megfoghatlan, hogy elleneinknek sikerült az európai közvéleménynyel elhitetni, mintha mi a népfajokat elnyomtuk volna? Mert ez tény, szomoru tény, sokan kétkednek bennünk, sokan hiszik e vádat, bár részemről is mindent elkövettem alaptalanságát kimutatni.

1849 után, tiz hosszu éven át hazánk különféle népfajai bús képpel hallgattak. Lelkeiket mi gondolatok s belső szemrehányások tépdelték, ki tudná megmondani? Melyek belátták hibáikat bűnbánóképen, s melyek megbocsátották a szenvedett sérelmeket, mind egyképen a hallgatásra voltak kárhoztatva. E némaság méltán nyugtalanithatá a gondolkodó hazafit. A szabad szó megkönnyitette volna mind a fájdalmat, mind a kölcsönös kibékülést, s mindezt e hosszu idő alatt titok leple födé.

Annál véletlenebb s meglepőbb volt az 1859-ben rögtön nyilvánult testvéri egyetértés harmoniája. A kedélyek derülése s kiengesztelődése csendben s nesztelen ment végbe, de biztosan. Ellenségeink kiméletlen s eszélytelen modora mindennél jobban siettette a lelkek hangulatának ez átváltozását. Lélektanilag könnyü e kedélyfordulatot megmagyarázni.

A nép tömege, összehasonlitván a boldog multat a sulyos jelennel, kézzel foghatta a kettő közti különbséget.

A művelteknek pedig bús napjaikban számtalanszor volt alkalmuk lelki szemeikkel végig pillantani a közös haza ezer éves történetén s méltánylani komolyan, elismerőleg azon szerepet, melyet benne a magyar népfaj kezdettől fogva viselt.

És mit mond nekik a történet?

Hogy a magyar szerzé a hazát. Megjötte előtt a királyság nem létezett. Ő alkotta ezt több tartományokból s részekből, ő szervezte, adván neki azon politikai

alakot, mely alatt diplomatikailag elismertetett Európa által. Hol van a dynastia, mely az övénél előbbi joggal dicsekedhetnék? Sőt hol a nép? A hóditásainkat megelőzött sötét kornak képe egy teljes chaosz.

Hogy továbbá a magyar szervezte s tartotta fenn az állodalmat. Nemcsak megszerzé a földet, hanem, mi nehezebb, teremte belőle státust s oly nagyot, hogy a XI., XII., XIII-ik században alig volt Európában hozzá hasonlitható, s a XIV-ikben épen nem volt, midőn határait három tenger képezte. Ezen felül a magyar népesité be e földet különböző időszakokban behivott uj meg uj telepek által, ugy hogy a mostani lakosság csaknem fele azoknak utóda.

Továbbá: hogy a magyar alapitá meg e honban a vallási szabadságot. Már a reformátió előtt is Európában a magyar katholika egyház volt, Róma irányában, a legfüggetlenebb; a reformátió után viszont a magyar volt az, ki többször fegyverrel védte a lelkiismereti szabadságot, biztositván azt ünnepélyes békekötésekkel. És vajjon elfeledhetné Európa, hogy majd három századon át főleg mi védtük a kereszténységet az izlam csordái ellen?

Továbbá: hogy a magyar ültette e földbe az alkotmányos élet áldott fáját. Eredetileg Sz. István adván azt, II. András az Arany Bullában csak megerősitette. A magyar mint győző szabadságait nagylelküleg megosztá a legyőzöttekkel, miket hiven s hősileg főleg ő védett kelet és nyugat ellen egyiránt. De épen mivel leginkább az ő vére hullott a közös ügyért, számban aránylag kevésbé gyarapodott mint más népfajok. Legjelesb nemzetségei egymásután kidőltek a harczban, igy volt kénytelen uj telepek behivásával magát erősbitni. 1848-ban lemondott az aristokratikai szerkezetről, bár az kivált nép-

faji érdekeinek volt kedvező, és helyébe az egyenlőség demokratikai elvét állitotta. Mi több, ő mindig törekedett terjeszteni a szomszéd népeknél is az alkotmányos eszméket. A régi lengyel alkotmány, legfontosabb s legüdvösebb részeiben a mienk után képeztetett.

Végre mondja a történet nekik, hogy hol mutat a világ évkönyve fajt, számra ily csekélyt, mely oly nagy állodalmat szerzett, alkotott és szervezett? Hol van Európában nép, mely politikai hivatását jobban betöltötte? Hol van a nép, mely tiz századon keresztül folyvást megőrzé szabadságát, vitézül küzdvén érette, midőn keleti vagy nyugati hatalom azt tőle el akarta venni? Szóval, hol nép, mely féltékenyen őrizvén saját szabadságát s nemzetiségét, annyira tiszteletben tartotta a más népfajokéit?

S ime, mégis más nemzetiségek elnyomásával vádolták a magyart, és vannak, kik azt elhitték.

Fájdalom, az emberiség történetkönyvében többször találkozunk ily szomoru tüneménynyel. Nagy hazugságok, bátran haladva előre, gyakran hosszu időre elámitják a világot. Hasonlók ezek a rabló hajókhoz, melyek baráti zászlókat tüznek ki, hogy velök ámitva, martalékot annál könnyebben kaphassanak.

Egyének mint népek életében egyik legnehezebb feladat: megismerni, ki az igazi barát, ki az igazi ellenség.

Szemere Bertalan.

E hó 28-án Angliába utazám, boraink érdekében egy körutat szándékozván tenni.

Márczius.

Bizony terhes vállalat ez, kivált nekem, ki minden materialis haszonkereséstől undorodom. De ha nem tartana fel hazafiui czélom, kell családom jövendőjéről gondoskodnom, főleg annyi veszteségek után, és miután az agio nőm jövedelmének majd $^{1}/_{3}$-át elnyeli.

Faelli nem tud csinálni semmit. Vett fel egy pinczét, de embere hanyag a borkezelésben is, eladni épen nem tudnak. Aztán ugy hallom, pénzzavarban van.

Elmenék Gormanhoz, a ház feje Spanyolországban van, hanem a főclerk, ki tavaly hidegen fogadott, most nagy előzékenységgel szól velem. Alkalmasint belátják, hogy a könnyü borok fogyasztásának jövendője van, e ház eddig kizárólag spanyol borokat tartott, talán nem volnának idegenek most szövetkezni velem? Párszor találkozván velök, — mert a ház második feje itt van, — megpenditém az ügyet, és az ajánlatra rá álltak.

Előbb tul nagy követelést tőnek, ugy hogy nekem semmi se maradt volna. Őszintén, mert ez a legjobb ut, kivált helyzetemben, eléjökbe terjesztém a számadást. Becsületes emberek lévén, magok elálltak követeléseiktől.

Szerződésünk lényege ezekből áll:

A bort én hozatom, a hozatalt s vámot ők fizetik. Tartván saját pinczéjökben s palaczkokra huzatván, czért tuczatonkint 5 shillinget fognak felszámitani. Mit én adok el egyenesen, attól nem vesznek semmit; mit ők adnak el, attól 20 % kapnak. Minden három hónapban számolni fognak.

E szerződés, bár terhes, nekem nagy megnyugtatásomra volt. Először mivel régi, szolid ház, 2-szor mivel

Londonban is van e szerint ügynököm; 3-szor mivel Faelli a megérkezett borok szállitási diját nem előlegezhetvén, némi összegre volt szükségem; 4-szer Faelli bukása bizonyos, de bár becsületes ember, ilyen firmától idején menekedni biztosabb.

Bristolban van egy menekült társunk, Simonyi Ernő, kivel, mikor Párisban volt, hónapokon át sok szivességet tevénk. Kérdvén tőle, nem lehetne-e Bristolban borainknak piaczot nyitni? nem épen nagyon biztatott, azonban meghitt az oda utazásra. El is mentem. De ő semmi előlépéseket nem tőn; — általában önző ember, maga a jég hátán is megél, de máson nem segit, sőt a háláról s elismerésről fogalommal sem bir. Néhány kereskedőnél azonban megfordultam; egynek már magának sok magyar bora volt, testvére utazott Magyarországban, vele beszélni fölösleges volt, — másik mint ismeretlen czikkel foglalkozni nem akart, — harmadik drágálta, azt állitván, hogy franczia bort olcsóbban kapnak, mi alig lehető.

Igy másnap onnan visszatértem Londonba.

Simonyi is haza akart menni, ha Nyitrában követül megválasztatik. Ezért hagyta oda Bristolt. Meg is választatott, de utlevelet haza menni nem kapott. Ez egy ügyes mód arra: nem kérni amnestiát, hanem utlevelet; Pulszky is igy tőn, — sőt e kilátással ürügyet keresett Kossuthtal meghasonlani, — meg is választatott, ő plane nem is utlevelet, hanem salvus conductust kért (igazi lutheranus fogás), de tudatták vele, mikép kérése megtagadtatik, és ha merészelne mégis haza menni: magának tulajdonitsa mi vele történni fog.

Általában véve a kormány, különösen a magyar kormány hibája, hogy egyebek közt az emigratio kérdését, mint izgatási egyik thémát, meg nem szüntette. Épen

azok nem mentek volna haza semmi esetre, kiknek hazatérését a kormány sem kivánta. Sőt elvégre is Kossuth az csak, ki a dynastiával személyes ellentétbe tette magát. Őt milliókkal se lehetne haza csalni, — ő gyáva, még Angliában is félt az orgyilkosoktól. Klapka, Perczel, Vukovics nem veszedelmesek, s a két utóbbi aligha haza nem menne becsületes módon. És az emigratio mi sok demonstratióra és izgatásra adott alkalmat! Egy tollvonás ezt megszüntethette volna. És a kormányok ily egyszerü dolgokat nem látnak be. Valóban megfoghatlan. Erre illik aztán: parva sapientia regitur mundus.

Látom Vukovicsot gyakran. Bár évekig rútul mellőzte őt Kossuth, azonban Vukovics mindennek daczára hozzá csatlakozott, jóllehet több mint alárendelt szerepre tolaték le. Kossuthnak, ki most isolálva van, szüksége volt valakire, s Vukovics, e különben susceptibilis és okos ember, mindent tesz, mit Kossuth neki sugdos, ki vele mondatja el, mit maga nem mondhat el, pl. megtámadtatja Pulszkyt, másszor bizonyittatgatja, hogy ő (Kossuth) most is kormányzó; mivel azóta mást nem választott a nemzet.

April.

Londonból Edinburghba menék. Még a mult évben vala szándékom Scótiát megjárni, Cobden s mások ajánló leveleivel, de akkor kifárasztott a sok ut és késő is volt, deczember utolsó napján tértem Párisba vissza.

Örülék, hogy a gyönyörü Edinburghot megláthatom. 1837 óta nem láttam. Európa legszebb, legtisztább városainak egyike, az egész oly költőileg regényes, — de az élet benne holt.

Nyolcz napot időztem benne. Örömmel jöttem ide, kedvetlenül megyek el. Reményltem sokat tehetni, és semmit, de semmit nem tudtam tenni. Pedig az ajánlás nem hiányzott, habár nem mind előkelő személyektől való volt is.

Egyik nagy borkereskedőnek némely bor tetszék, de árát sokalta, bár a franczia árnak csak felét mondám, — igérte üzenni fog, nem tette, levelemre sem felelt.

Másik, Leith kikötőben, többeket hivott össze itélni a borok felett. A fehérek épen nem tetszettek, még az igazán jó tokaji sem, a vörösek igen, — azonban nem rendeltek semmit. Ily nagy házak közvetlen veszik Francziaországban a borokat, hol biz azok olcsóbbak mint nálunk, kivéve a nagy nevüeket, — miket a jobb boroknak megadnak, és aztán a Médocot per 2—3 fr. iszsza a becsületes angol, mint Château Margaut fizetve 10—12 frankjával. Igy iszsza, — ittam asztalaiknál én is, — a mesterséges muskotál Mosellet, rajnai bort, pezsgőt, én undorodtam a második pohártól, ők csodálkozva mondogaták tartva a poharat kezeikben: „what a beutyful flavour!“ (mily pompás zamat!)

A harmadik ház, egyike Scótia első házainak, kére, küldenék neki mustrákat. Küldtem. Vége tagadó válasz lőn. Midőn a mustra-palaczkokat (egész üvegek, nem sok volt velem) visszahozták, akkor látám, hogy fel se bontották, tehát meg sem izlelték.

Nekem pedig azt mondták az angolok, az igazi borpiacz Scótia. Lehet, sokat isznak, de főleg pálinkát és ezzel készült spanyol stb. borokat.

Itt ismerkedém meg egy Lichtenstein nevü tolnai férfival (izraelita), ő nem számüzött, Berlinben a mnemonikával foglalkozott, itt zongora-leczkéket ád nagy

sükerrel, évenkint több száz fontot keres. Nem nagy virtuoz, de ügyes tanitó és zeneszerző. Elég őszinte s értelmes ember, ismeri az emigratio meghasonlásait, mint izraelita Szarvadiféle emberekkel is összeköttetésben van, de ezeknél többet ér. Azt hivém, vállalatomban mint Edinburgh régi lakosa segedelemmel lehet; de kisült később, hogy ő maga is, — mint mondá: otthoni rokonai érdekében, — borokat szokott eladogatni. E szerint közremunkálását igénybe venni óvakodtam, — ő sem igen ajánlotta fel. Kétféle borát izlelém, az egyik, a veres, bizony testetlen volt, a fejér muskotály szaga mesterkélt, — szóval, látni volt, hogy zsidó kézből került. Ilyenek fogják aztán boraink hitelét megrontani.

Itt láttam a czigány K . . . t is, azt, ki egy bandával egész Európát beutazgatta. De, mondá, lehetetlen volt embereimet rendbe tartani; végre alig maradt kettő, németeket s cseheket vettem föl a hiányzók helyébe. Aztán ezek is elmentek. Igy lőn ő egy angol ezred zenekarának főnöke, és az már három év óta, — jól van dolga, 2—300 £-ra megy évenkint, s polgári öltözetben oly elegans e czigány, mint egy magyar mágnás. Legtöbbnél többet ér.

Igen rosz kedvvel és kevés reménynyel hagytam el Edinburghot, menve Glasgowba, hol még az nap este, azaz délután megérkeztem.

1837 óta mi roppant nagy s némely részében mi szép lőn e város. Akkor valóban csinatlan és rut volt, és most itt-ott pompás épületek lepik meg az utazót. Az Uj-parkhoz hasonló pedig nincs Angliában, az oly nagyszerü, épületei oly pompásak, fekvése oly regényes. Népessége is rendkivüli módon növekedett, mint egy városé sem. Akkor alig 100,000 volt, most 480,000 körül jár.

Első napon Dalglishnál, parliamenti tagnál tevék látogatást, kihez Cobdentől volt levelem; őt Londonból csak várják, tehát nem láthatám, csak társát, kinek részvéte sok reményre jogositott, — de belőle semmi sem teljesedett. Néhány nap mulva Dalglish is megjöve, neki Cobden meleg s hosszu levelet irt, a városban is igen sok jót hallék szives készségéről, — és ugy fogadott, hogy az csaknem sértő volt. Ilyenek a liberalis emberek. Beszédeket tartanak az elnyomott népek mellett, de aztán ha a harcznak egy martyrja moralis támogatást keres, hidegek mint a kő, hiszen ha tudnák bizonyosan, hogy ezt a publikum is megtudja s dicsőségökre szolgál. Ime ez az utógondolat.

Igy bánt velem a hires Bright is. Ő tudja mit tőn értem Cobden, ő nőmnek Párisban megigérte közremunkálását, mi csak abból áll, hogy bemenetelt szerezzenek az illető házakba, mivel idegen Angliában vagy el sem vagy csak hidegen fogadtatik. Ő birminghami követ, oda kértem pár levelet, és nem tudtam azt megkapni. Pedig, eltérve attól, hogy ilyesmivel a hazával biró demokrata a számüzött demokratának tartozik, még ha „business“ (üzleti dolog) volna is kérdésben, ő mint manufacturista tudhatja, hogy ilyen ajánlást becsületes ember becsületes embertől meg nem tagadhat.

Voltak Glasgowba több ajánló leveleim. Naponként tevék néhány látogatást, de bizony a láz bántott ha csak rá gondoltam. Mi mindenféle jellemre nem bukkantam. Aztán az angol s kivált a skót modor már magában visszataszitó. S mind ehhez, mint általában üzlethez, én nem vagyok szokva, sőt a nyerészkedéstől, még ha tiszta is, undorodom. Ebbe hogy fognom kellett, benne a sorsnak egyik legsulyosb büntetését nézem. Sulyosb a számüzetésnél. Ha mégis itt-ott politikai vagy vallásfelekezet-

beli rokonszenvvel találkoztam volna! De ez emberek kőből csinálvák; a mit tesz is, érted közömbösen teszi, lát mosoly nélkül, elhágy szárazon, beszél röviden, dolgaidat, életedet ismerni nem kiváncsi, — puszta gépek, melyek csak bizonyos szókat képesek kimondani és bizonyos hajlásokat tenni tagjaikkal. Saját dolgaiknak élnek, mások csak annyiban érdeklik, mennyiben nekik használhatnak vagy árthatnak. Még ama roppant alapitványok s jótékony intézetek motivumát is nem a szivben, hanem a számitó értelemben kell keresni.

Azonban némi sükere volt azon vállalatomnak, miszerint szükségesnek tartom, hogy boraink mustra-tuczatok által egyes nagy házakba bejussanak. Ha ezekbe a bor bejut s megkedveltetik, a kereskedők is fognak utána kérdezősködni. Per 3, 4, 6, 8 tuczat megrendeltek majd 88 tuczat különbféle bort, melynek ára 180—200 £ leend. Hanem mi sok különös, mi sok kellemetlen, mi sok bizarr jelenetnek s találkozásnak volt ez eredménye! Örülni fogok ha e várost elhagyhatom, — bár egy-két házban szivesen fogadtak, s pár egyén tettleg eléggé érdekelte magát ügyemben.

Nehezebben ment ügynököt találni. Egy roppant borkereskedőház, főleg, sőt csak spanyol borokkal foglalkozván, szóba sem akart állni. Egy más a liverpooli Levaux et C.-féle magyar — port és sherry-borral állt elő, mely pálinkás és festett volt, potom áron. Már szinét látva mondám, az tiszta magyar bor nem lehet, min a kereskedő megütközött. Egy más lett volna hajlandó, de óvtak tőle, már egyszer bukófélben volt.

Végre egy ur, ki elég szives volt hozzám, Mr. Stodartékhoz vezetett. Két testvér, valóban puritanus alaku, sőt szerzeteseknek nézhetnők ha azon öltönyt viselnék. Szerény, hallgatag arczok, sőt félénkek. Nagy

kedvet azonban a borhoz nem mutattak, mivel azt épen nem ismerik, róla mit sem hallottak. Az egri veres nem épen tetszett, a szerednyei s badacsonyi sem, de a budaira (dr. Saueré) az egyik fölkiálta (várhegyi): finom, valóban nagyon finom. A sashegyire pedig: kitünő! egészen meg vagyok lepve, mert meg kell vallanom, semmit sem vártam. — A szegszárdit pompásnak találták.

E szeriut a szerződést megirtuk, a manchesterinek nyomán, és irásban rendeltek: szegszárdit, villányit, ménesit 36 akót, — mi nem épen sok, de képvisel szinte 180—200 £-ot és kezdetnek elég.

E szerint csinálván mintegy 360—400 £ üzletet, azonnal siettem Scótiát elhagyni, megelégedve ugyan, miután kezdtem elcsüggedni, ennyi eredménynyel is, de másrészről elidegenedéssel szivemben e hideg, száraz, önző néptől, melynek ajkán nincs mosoly, szivében nincs szeretet. Pedig vágytam jőni Scótiába, talán ugy is mint protestans, mindenesetre mint vidékeinek kedvelője és mint csodálója szabadságkedvelő népének.

Este indulék vissza Londonba. Utunk számos gyárak, hámorok mellett vive el, melyek vörös, kék lángjai hol a föld szinén, hol az épületek tetején nyulván ki, a vidéket ördögi világitásban tüntették fel. Jó, jó, hasznos, nyereséges az a sok gyárváros, de mint látvány bizony rideg, ijesztő, sőt szomoru. Néhány ilyen nagy város mellett menénk el, — ama sok füstölgő kémények, ama sötét nyilásu ablakok s kapuk, ama magas, kormos, füstös falak mindenfelé, ama tömérdek piszkos öltözetü, füsttől fekete arczu nép, férfi, asszony, lyány, gyermek, — mindez megdöbbentőleg hat az utasra, tisztelet a munkának, de biz ez rut látvány. Semmi egyéb mint piszkos, undok műhelyei a mesterembereknek, melyek más-

hol a lakon belől vannak, de itt egész városok nyitva álló műhelyek.

Londonba szerencsésen megérkeztem. Itt ismét vállalatommal bajlakodtam. Irék némelyeknek, kik egykor egyet-mást igértek, de kiknek, gyöngédségből, sokszor nem akartam irni; egy pár felelt az emlékeztetésre, egy pár ezt sem tette, eredménynyel egy sem örvendeztetett meg.

A Manchesterbe tavaly megrendelt borok sem érkeztek meg pontosan. Kivált a tokaji-szamorodni nem. Török $2^1/_2$ hó mulva irja meg, hogy neki nincs. Most Burchardt Istvántól várom, ki egy tokaji egyesület feje. A manchesteri ház már nyugtalan, s ha e bor is már megérkezett volna, most attól majd 500 £ kellene kapnom.

Egy véletlen a bajból kisegitett. Itt van egy ifju magyar, Kirchmayer, Szepesváraljáról, ki egri borokat ád el (azaz adna, de senki nem veszi) és Burchard ügynöke. Neki van itt letéve szamorodnija, megnéztem, megizleltem és jónak találván, a 20—22 akót Manchesterbe sietve elküldém, mint el a tuczatos tokajit is. E szerint a pénzt is megkaptam azonnal. A mi pedig otthonról szállittatott el Manchester felé, azt ide Londonba, Gormanhoz hozatom, — hiszen csak ezen fajta tokajinak van Angliában jövendője. Gorman már átvette minden itteni boraimat. E ház neve Gorman, ki él, de csak néma részvényes már, a ház valódi feje Mr. Hughes. Főinditó az első clerk, Mr. Cossidy, — ő irlandi testestől lelkestől, gyűlöli az angolt mint mi az osztrákot, s már ennélfogva sympathiája van hozzám. Meglátogatott. Tőle reménylek sokat.

Vederemo!

Itt megemlitem a magyarok lovagiatlanságának egy példáját, bizonyságaul annak, a politikai pártszellem hova ragadja őket.

Mult deczemberben kapott nőm Pestről egy ötpecsétes levelet, melyben csak az Üstökös egy kivágott lapja volt s e lapon e mondat: „ki az a Szemere B..? Feleli a paraszt: hát az egy császári királyi emigrans. E magyar charivárit Jókai szerkeszti, nevében jött a levél, — bár én azt hittem, nem ő, de valaki más haragosom küldé. Nőmet ez igen bántotta, s tudtom nélkül, hisz nem is valék Párisban, egy tapintatos, finom levélke mellett Jókainak a küldeményt visszaküldé. Mindig hivém, Jókai magát tisztázni fogja, s nőm többször felfelhozá az otthoniak lovagiatlanságát. Utóbb elfeledők az egész dolgot.

S ime valaki nekem ide küldi a „Magyarország" márcz. 7-ki számát, melyben van Jókaitól egy nyilt levél hozzám, gyanusitva engem, hogy én az ő válaszát, melyet nőmhöz intéze, ehhez juttatni nem engedtem volna s a visszaküldött levelen kézirásomra ismer. A legczudarabb hazugság. Inkább hajlandó lettem volna levelet költeni, csakhogy nőmnek az engedelem-kéréssel örömet okozzak.

Feleltem rá. De a szerkesztő, Pompéry, ismételt felhivásomra sem adá válaszomat. Végre fenyegetőleg irtam neki.

(E levélnek volt foganata, s igy jelent meg végre válaszom, de csak juniusban.)

April 20-án jövék meg Párisba, tehát majdnem két hónapot tölték Angliában.

Május.

Ime, tehát a magyar diaeta együtt ül. Ki hitte volna csak 10 hóval ezelőtt? Senki, de bizony senki.

Itélve a megyei határozatokból, az igen is zajos lesz, aligha vezéreltetni fog politikai ösztön és státusférfiui számitás által, sehol nem találkozom programmal, sem a lapokban, sem a megyékben, sem azon férfiak ajkában, kikre a nemzet mint vezéreire tekint. Ezek épen hallgatnak. Miért? nincsenek magokkal tisztában? vagy nem mernek a közvélemény rohamával szembeszállni? Más okot nem tudok; — de hogy a nemzetnek nincs vezére hon, hogy a tömeg megy vakon ösztöne után, ez tény, szomoru tény.

Figyelemmel kisérem egyesek tetteit és nem győzök rajtok eléggé csodálkozni. Hogy Deák és Eötvös háttérbe vonultak, ettől féltem, ők csak békében nagyok. De ime Ghyczy Kálmán, ki Apponyi alatt szolgált 1846-ban, ki a debreczeni országgyülésen megjelenni sem mert, most tuloz; Nyáry, ki 1849-ben Debreczenben Görgeivel tartott, ujra forradalmi szerepet játszik stb. és sok ilyent előszámlálhatnék a főrendek közül is, pl. Wenckheim Béla, Zichy Ferencz, Cziráky stb. 1848/9-ben csak egy Kossuth volt Magyarországon, ime most sok van, — Széchenyinek emléket emelnek, de rajta Kossuthnak áldoznak. Szegény, szegény haza, s még szerencsétlenebb magyar nép!!

Teleki is követül választatá magát, a császárnak adott szava ellenére. Beszédében azt mondá: 1848 minden következményeivel és . . . (pontok). Azaz forradalom, teljes elválás. Ez a titkos jelszó. Én az ő hely-

zetében nem fogadtam volna el a föltételt: tartózkodni minden politikai működéstől, inkább zártak volna el, — az akasztás kora rég elmult; de ha elfogadom vala, szómat meg is tartottam volna. Mióta igy izgat, hinti a külföldi segedelem csalfa reményének veszélyes magvait, Kossuth ismét jól szól Telekiről, dicséri, — Vukovicstól tudom ezt is.

S valóban Telekit kiáltá ki a forradalmi párt fejének, kinek esze van, de értelme, vezéri higgadtsága nincs, örökké az indulat rabja, dicsvágyó végtelenül, soha semmire nem képes magát elhatározni, sem a mindennapi élet apró dolgaiban, sem a politika nagy kérdéseiben, az ügyek gyakorlati vitelében pedig oly járatlan, hogy falusi birónak alkalmatlan volna — minden dialektikai fényes tehetsége mellett is.

Pártja határozatot akar, azaz kifejteni egy határozatban az ország jogait, s a fejedelemnek nem marad hátra egyéb mint el vagy nem fogadni. A másik párt, Deák vezérlete alatt, fölirást akar, mely egyedüli utja a kétoldali szabad egyezkedésnek.

Várva a diaeta a külháborut, — de várja mint Horatius embere dum defluat amnis, . . . az alatt a bécsi Reichsrath halad, a magyar diaeta az initiativát kiszalasztá kezéből, t. i. az első huzást, tölti az időt a képviselők lassu igazolásával, — mindig várva a külsegedelmet, bizva Napoleonban, ki saját népén zsarnokoskodik, bizva Victor Emmanuelben, ki uj országában nem képes békét csinálni, bizva Cavourban, ki Velenczét akarja bizony, — de ha megkapja, velünk nem gondol.

Rosz omen. Temetésekkel kezdődik meg a diaeta. Palóczy László a korelnök hirtelen meghal, s eltakarítása alkalmul szolgál politikai demonstratiónak. Megérdemli benne a fáradhatlan munkás, a hű hazafi, régi szol-

gája a nemzetnek, — bár sem észre, sem tettei által nem vala nagy, hogy hamvai diszszel takarittassanak el; de belőle is, mint most mindenből, óriást csináltak.

Még roppantabb vala Teleki öngyilkosságának hatása, a fölirási vitát megelőző nap éjjelén. Barátai hajlandók valának e szomoru esetben felsőbb helyről intézett orgyilkosságot keresni. Egész Európán keresztül ment e szörnyü hir mint egy orkán. A határozati pártnak sükerült belőle hőst csinálni mig élt, halála után nagynak, áldozatnak, martyrnak kiáltatott ki. A diaeta felfüggeszté üléseit. Majd minden megye, minden város, minden falu halotti ünnepet tartatott emlékére, — nagyobbat mint Széchenyinek, a valóban szellemileg és tettei által n a g y hazafinak. Ha Teleki föltámadott volna, csodálkozva fogta volna szemlélni e képzelhetlen dicsőitését, mely minden lehető érdemei daczára, sem multja, sem jelene által távolról sem volt indokolva.

Oka öngyilkosságának mi volt? Innen bajos az igazat eltalálni. Mindenesetre, ki őt ismerte, azt e tette épen nem lephette meg. Ő ugy élt, oly szabályellenesen, hogy folytonos betegnek volt mondható. Ilyenkor aztán az u n d o r oly félreismerhetlenül kiült arczára, hogy természetesnek látszék, ha ilyen arcz elszakad az élettől. Elme s lelkiállapota testi állapotához mindenben hasonlitott, soha test a benne lakó lélekhez s kedélyhez nem hasonlitott jobban. Az az örökös bizonytalanság minden eltökéléseiben, az a folytonos habozás a közt mit tegyen s mit ne tegyen, és ez mind apró, mind fontos dolgokban, az az untalan tusakodás magában, mit szól róla a világ, az a rejtezkedőzés ott, hol semmi ok nem volt reá, az a kedvkeresés olyanoknál, kiket nem becsült, mig másrészről jobb, nemesb érzetének az a belső harcza ez ellen, . . . mindezt látni rajta a szemlélőnek

kinos volt, s ezen kin az ő arczán is észrevehetőleg nyilatkozott. Ilyen lelkületü ember nem lehet soha nyugodt, sem nem tehet nagyot, sem életében nem lehet igazán következetes. Ha nem sülyed is le, örök ostora önmagának . . .

Kit nem hivott ő ki párbajra? Ép ugy kihivta Haynaut, — mint Klapkát, Pulszkyt, Almássyt, engemet. Napoleont megveté, — és 1859-ben hitt benne. Kossuthtal 1851 óta tört — és 1859-ben előtte megalázta magát. Ferencz Józseftől elfogadta a föltételeket, mit csodálok, mivel ő büszke s vakmerő (inkább mint bátor) volt, — és adott szava ellenére a politikába avatkozott. Miért? mivel hallá, hogy Kossuth s a világ gyanusitja, és ő a félreértést, népszerütlenséget nem birta tűrni. Tudta jól, legalább tudhatta, hogy külföldről mi támogatást sem reménylhetünk, és mégis azon politika fejévé engedé magát tétetni, melynek e remény volt alapja s kiindulási pontja. Lehet, hogy ő szavaival nem ámitott, de igen tettével, azon utat, politikát választván, melyet választott. És oka lőn, hogy a közvélemény, mely addig ingadozék, utána vakon indult. Olvassuk hátrahagyott beszédét: az ugy hangzik, akár Deák irta volna. A Times levelezőjének szinte ez tünt föl benne, igen helyesen; benne, mondja ez, nem a határozati párt feje szól. Ebből ugy látszik: belátása és boszuja s dicsvágya közt ellenmondás volt, teljes, betölthetlen, — győzött benne a belátás, s ez oka öngyilkosságának. (B. Jósika Lajos, ki Apponyiékkal belső barát, azt mondá nekem, hogy Teleki levele az emigratiohoz (melyet igérete daczára irt) elfogatván; a bécsi kormány azt boritékba téve, s a kétfejü sassal lepecsételve, minden más észrevétel nélkül küldé vissza neki. Ha ez áll, oly érzékeny embernél mint Teleki, ennek eldöntő hatása lehetett.)

Ezt igazolni látszik az itt következő levél, melyet igazán meghitt barátja, Lukács Móricz irt gr. Károlyi Györgynének Genuába. Bár dicsérni törekszik őt és vádolni másokat, Teleki gyarlóságát s politikai jellembeli gyöngeségét baráti kezek sem képesek elfödözni.

Gróf Károlyi Györgyné asszonynak. Pest, máj. 14. 1861.

Méltóságos grófné!

Azon borzasztó eseményt, mely a hazát megfosztotta leghivebb fiától, a grófnét legőszintébb tisztelőjétől s engemet legrégibb, talán legjobb barátomtól, bizonyosan élénk fájdalommal vette Méltóságod a hirlapok utján. Engemet lesujtott e halál és annak körülményei, de meg nem lepett, mert az előzmények után, ismervén jellemét, lelki küzdelmeit, mást nem vártam, nem várhattam annál, a mi történt. Előre jósoltam e gyászos catastrophát már hónapok előtt Méltóságodhoz és Jósika Miklóshoz irt leveleimben. S akkor is, midőn a nemzetnek ünnepelt, sőt bálványozott kedvencze volt, midőn minden megjelenése közhelyen uj ovatio volt, a legszerencsétlenebb embernek érezte és mondta magát előttem; meghasonlásban volt önmagával; még néhány nappal halála előtt ismételte, mit már azelőtt is többször mondott, hogy helyzete tarthatlan, kiállhatlan, hogy élete terhére van, s annak véget fog vetni. Halálának indoka ha mások előtt rejtély, előttem nem az, s ugy hiszem a mélt. grófné előtt sem. Isten bocsásson meg azoknak, kik gyanusitásaikkal e nemes szivet megtörték, ha akaratlanul vagy tévedésből tették; csak azt kivánom, hogy visszariadva eljárásuk ezen szivrenditő következésétől, térjenek magokba, ne vádolják hazafiatlansággal, gyávasággal, vagy épen árulással a leghivebb hazafiakat, ha velök mindenben egyet nem értenek, s nem ugy jártak el a haza ügyeiben mint ők a távolból nézve jónak vélik, ne akar-

janak zsarnokoskodni a meggyőződések felett, s ne hozzanak romlást a hazára s annak leghivebb fiaira. (Ez Kossuthra vonatkozik, ki, igaz, Telekit csaknem honárulással vádolta, hirdetvén, hogy szándékosan fogatta el magát. Ezt hallván Teleki, elég gyönge volt magát egy hosszu levélben igazolni, melyet b. Jósika Miklósnak küldött ki, hogy azt Kossuthtal közölje, — ennél olvasta azt Vukovics, kitől ezt tudom. E napló előző lapjain el van mondva Kossuth mit irt Telekiről Gilpin Aldermannak: „he is morally dead stb.")

Szegény Laczi barátunk áldozata lett sértett becsületérzetének és lelkiismeretességének. Hogy tettel bebizonyitsa az ellene terjesztett gyanusitások alaptalanságát, mintha elveihez és multjához hűtelenné lett, elfogatása és szabadon bocsátása előre kicsinált terv szerint történt, vagy pedig a kegyelmet félénkségből fogadta volna el, nem engedte, hogy bárki által e házában tulszárnyaltassék, sőt oda akarta vinni a dolgot, hogy őt a kormány ujra elfogassa. De ő csak magát akarta compromittálni, nem kivánta, hogy másokat is magával rántson a veszélybe, hogy Deák (ennek igy nincs értelme; itt a másolatból, melynek ez viszont másolata, valami kimaradt) szavaival csak magát, de másokat nem akart koczkáztatni, s legkevésbé a hazát, melyet mindenek felett szeretett. De a többség vakon utána indult, mert fellépését ugy magyarázta, hogy ő a külföldi hatalmasságok, Napoleon, Cavour, Palmerston utasitásai szerint cselekszik, hogy ezeknek tettleges támogatására biztosan számolhat. Politikájának győzelme a házban bizonyos volt, de a diadal előestéjén megijedt a győzelem lehető, sőt valószinü következményeitől a hazára és párthiveire nézve, az erkölcsi felelősségtől, mely lelkét, nevét és emlékét terhelné, ha politikája miatt bal-

fordulatot vennének a haza ügyei. Néhány nappal halála előtt azt mondotta nekem, hogy oly impasseban találja magát, melyből csak halál által szabadulhat ki. Ehez járulván még ideges ingerültsége, kétségbe esve azt képzelte, hogy csak önkénytes halála mentheti meg a hazát s egyszersmind becsületét. Bocsánatot e fejtegetésekért, melyekre fájdalmam elragadott, de lelkem csordultig megtelt kinos és keserü érzésekkel, s nem állhattam, hogy azokat kiszenvedett barátom legjobb barátnéja előtt ki ne öntsem, noha tudom, hogy fájdalmait e részletek még nevelni fogják. De ő megérdemelte, hogy barátai sirassák, s hogy ismerjék e nemes sziv gyötrelmeit, melyek halálát megelőzték és okozták.

Magamat a méltós. grófné kegyeibe, stb.

Lukács Móricz.

Naplómban itt-ott, bár bele most ritkán s keveset irok, nem ugy mint hajdan, 1848 előtt, midőn naponkint irtam bele, s e könyv nekem gyónó székül szolgált, — mondom, naplómban én róla többször irtam. Kimélvén mint egy himes tojást, vele folyvást jó viszonyban valék; elvben megegyezénk, de nem az alkalmazásban. Ott hol tenni kellett, ő mindig ingadozott, kivált ha másokban eltérő vagy épen ellenkező nézetet vőn észre. Reményeinkben még inkább különbözénk. Ő minden évben reménylt; mi ennek oka nála, ki oly eszes ember volt? mivel ő ellenfelünket mindig rövidlátóbbnak hitte, azt gondolta nézetének, a mit kivánt hogy annak nézete legyen, — én ellenben magamat mindig ellenfelünk helyzetébe teszem, s hajlandó vagyok föltenni, hogy az azt teendi, mit én helyzetében fognék tenni.... Ilyesek fölött sokszor s elég élesen vitatkozánk, levelezénk. Ő hamar elveszté higgadtságát, türel-

mét, de hamar is kibékült ismét. Komolyabb s tartósabb összeütközésünk egy izben volt.

1859-ben, midőn az olasz háboru alkalmával Kossuthtal szövetkezett, vagy inkább midőn ezt ő, Teleki az ügybe bevonta, mivel fenyegetőzött, mondom, 1859-ben szünt meg Teleki hozzám jőni. Követelte-e e szakadást Kossuth? nem tudom, aligha nem, — Telekitől minden esetre férfiatlanság volt azt elfogadni, annyival inkább, mivel nekem nem egyszer mondá: hogy csak velem ért mindenben egyet, sőt őszintén egyszer azon vallomást tevé, hogy biz ő magán kivül és kivülem senkit nem tart státusférfiui belátással felruházottnak. Nevetve mutatta 1851-ben Kossuth azon iratát, melyet ez Kutahiából küldött, s melyet ő Ausztriának a német Conféderatióba bekebeleztetése ellen, — valóban a legantidiplomatikusb nyelven irt. Pl. Ferencz Józsefről mint zsarnokról, vérszopóról stb. irt, — ilyent csak nem adhatnánk be az angol és franczia kormánynak. Egyébiránt emlékiratunkat ekkor már megirám, melyet francziára Teleki forditott, sőt 2-ik részén változtatott — mi némi sophismáig vitt okoskodástól nem ment. De béke kedvéért nem elleneztem.

1859 végén, hallom, volt szándéka ismét hozzám jőni, — de nem tudta hogyan fogadom. Bizony nem fogadtam volna szivesen, azt, ki azt hive hogy alkalom van jelen hazánkon segiteni, számüzött társának kizárását, e megalázó föltételt magának tétetni engedé. Ezt meg is mondám többnek, kik neki alkalmasint megvivék. Innen későbbi nagy boszuja ellenem, minek kifejezést azon levelében adott, melyet az october 20-ki diplomára irt nyilatkozatomra kinyomata. — Ő, hiában, az indulatok rabja volt, gyülölő, boszuálló, nem tudott felejteni. Igy hasonlott meg 1848-ban Bat-

thyány Lajossal, kivel az előtt, még az 1847/8-ki diaetán is éjjel-nappal együtt volt. 1860-ban plane azért a mit Dembinszky tőn, engem Klapka által párbajra hivott — levélben. A levél nőm kezébe jövén, — comme pressante, — mivel én Angliában valék, nőm vele Cobdenhez ment, ki Klapkát magához hiv
án, s hallván az ostoba ürügyet, valóban kipirongatta Klapkát és Telekit, mondván nekik, hogy lehet igy erőtetni s kitalálni hamis ürügyet! — ők tehát az egésztől elállottak. Cobden R. nőmet kérte, hogy az eseményt előlem eltitkolja, — és azt én csak havak mulva tudtam meg.

Természetes ezek után, hogy én őt nem becsülhettem, s iránta rokonszenvvel nem viseltethetém. De viszont soha eszembe sem jutott őt, elfogatása után gyanusitani, mint azt Kossuth tevé. Ő bizony jó, állhatatos hazafi volt, elveihez hű, azokban következetes, több áldozatra képes mint Kossuth & Comp., — de ott hol tenni kellett, ingadozék mint egy gyermek, s épen nem volt a kivitel embere, a vezérségre semmi tulajdonnal nem birt, érezte ő ezt maga is, ezért vete véget életének, szerencséjére ugy önmagának mint a hazának.

Bizonyosan megérdemli, hogy a nemzet tisztelettel emlékezzék rá, — de ha a maradék később hidegen átnézi pályájának apró emlékeit — csodálkozni fog, hogy az 1861-ik év e középszerü alakban egy óriást, még pedig egy nagy óriást látott.

Mindenesetre jobb sorsra s végre volt érdemes, nyugodjanak hamvai békében.

Junius.

A diaetai viták Pesten végre megkezdődtek. Deák kész föliratot inditványozott, röviden indokolta élőszóval. Teleki utóda, határozatot, puszta manifestumot inditványozó, Tisza Kálmán leve, — hosszu beszédet tartott, melynek sem ize, sem sava; száraz — Deákféle logika nélkül, hideg, költői emelkedésnek benne épen ugy nincs nyoma mint nincs nyoma philosophi szellemnek. E szerint Nyáry most sem tudott vezéri szerepre szert tenni. Ő csak parancsolni tud, — alispánnak jó, ezredesnek is jó lett volna. Ezért ő nem is szónokolt, hanem egy hoszszu szerkezetet, — módositványt — nyujtott be, melyet egyik párt sem fogadott el, — nem is emlitték. Talán ez kiábránditja paraszt gőgjét.

És megindult a beszédek özönvize. 70 szóló iratta be magát, — ötvennél több szólt, — némelyik 4 óráig. A határozati párt csupán szitkozódott, panaszkodott, rekriminált, — a másik minthá a tárgyakkal megosztozott volna: egyik a nemzetiséget, másik a financzot, 3-ik Ausztria európai helyzetét, 4-ik az igazságszolgáltatás zavarait stb. elemezte. Legjobb beszédek voltak az: Eötvös Józsefé, Andrássy Gyuláé, Bartalé, Csengeryé, Zichy Antalé, Deák válasza stb. Kazinczy Gábor most is a régi: fényes szóhalmaz, bő nyelvdagály, folytonos chiaro-obscuro, de egy eszme, egy világos gondolat sem; alig olvastam belőle 20 sort, fejem megfájult, — Liszt zenéje ez, sok szép hang, de semmi idea. Azonban nagy hatást csinált, „arany szájunak“ nevezték; — a magyar publikum hasonló azon falu népéhez, mely csak azon papot csodálja, kinek predikáczióját nem érti.

Én pedig rá igen kiváncsi voltam. 12 év alatt ő sokat gondolkodhatott. Debreczenben 1849-ben Kovács Lajos társasága tanuságos lehetett rá nézve. Kár hogy ez ember nem lőn követ; látom Ugocsa megye körleveleiből, melyeket ő szerkeszt, mi kombináló s világos értelem lakja fejét.

Mi azonban az egész vitát, pártkülömbség nélkül jellemzi, s mi nekem feltünt, az abból áll, hogy mind panaszkodott, mind vádolt, de eszmét s programmfélét senki nem formulázott. A multról beszélt valamennyi, a helyett hogy a jövőről, a teendőről beszélt volna. E részben nincs különbség a fölirati s határozati párt közt, ugyan azon beszédet tartva mindenki erre vagy arra egyképen szavazhatott volna. De következetlen volt a fölirati párt, melynek beszélni egészen más hangból kellett volna, — a moll-nak kell vala darabjában uralkodni. Ugy látszik, ily módon szónokolva, a közvéleményt akarták magok iránt kiengesztelni, — mi bizony némi gyávaság jele.

Ha Deák előadásában volt egy magasb gondolat, mi alig volt, mert ő nagyon csak a positiv törvény körében mozgott, az az volt: szeressük jobban a hazát, semmint gyűlöljük az ellenséget. Erre senki sem figyelmezett. Valamennyi beszédben ez utóbbinak, az ellenség gyűlöletének mérges szele leng.

Deák, mint mindig, most is inkább passiv mint irányadó szerepet játszott. Határozottan egyszer lépett fel, midőn kijelenté: hogy ha senki nem megy át Budára, jelen lenni a diaeta megnyitásán, ő maga át fog menni. Igy kellene neki sokszor föllépni.

Mit mondjak a felső-házról? Ennek tagjait épen nem értem. Ezek ép ugy szóltak mint a képviselők, alig két-három czélzott a békülési ösvényre, ezt is takar-

gatva tevék. Pedig, ha van értelme, hivatása egy felsőháznak, ez épen a közvetitésben áll. Intőleg szól a fejedelemhez, ha nem hű az alkotmányhoz, intőleg a képviselőkhöz, ha ezek tuloznak.

Pl. a föliraton, utolsó nap, a képviselőház olyan módositást tőn, minek értelme volt a királyi czim megtagadása. Ama nyomorult felsőház még erre sem tőn észrevételt, miről tudhatta, hogy az a fejedelmet s környezetét jobban fogja bántani, mint minden más, mint a leglényegesb jogok visszakövetelése. Én innen, a távolból, igy fogtam ezt föl. Midőn transactióról van szó, kicsinyekben engedni okosság, hogy a nagyokat annál biztosabban megnyerjük. Ember a fejedelem is, s efféle tőszurásokban becstelenitést lát, mit nehezebben bocsát meg mint ha joga nyirbáltatik.

Olvasom a lapokból, hogy ez illedelmi sértés Ferencz Józsefet, udvarát s környezetét jobban sérté mint az egész fölirat.

Ez okból plane visszautasitá a föliratot.

Visszajöttek az elnökök, s mi volt mit tenni? bele kelle igtatni az illető czimet, — mely megaláztatását a diaeta, ha csak kissé eszélyes, elkerülhette volna.

A franczia lapok, eddig, az apró hireket, levelezési alakban sürün adták. Deák föliratát kevés adta, a beszédeket épen nem közlik. Vezérczikket épen nem irnak, — nincs egy franczia iró vagy journalista, ki a kérdést csak meglehetősen értené. Sőt mondhatni, mióta a diaeta együtt ül, ügyünk igen elhanyagoltatik.

Csak Weiss a Débatsban irogat, de inkább birálva, vádolva mint védve. Aligha az osztrák követségtől nem kapja az adatokat, máshonnan azokat nem kaphatja. Irék két czikket, igen kiméletes modorban, egyikben azt fejtegetém: Magyarország miért nem me-

het a birodalmi tanácsba; másikban, hogy Ausztriának jövendője a dualismus alapján van, fejtegetve mi kilátást nyujthat a fejedelemnek a magyar kanczellár (Vay), és mit a német miniszter (Schmerling).

Igérte Weiss, hogy fogja adni, — négy hét mulva megtagadta, aligha Metternichnél nem járt vele.

Aztán, csakhogy a közönséget is felvilágositsam, a Siècle szerkesztőjéhez menék. Plée utazik, — Jourdanhoz menék. Utóbb ez tudósita, hogy Havin akarna velem szólani. Sejtém, ez annyi mint mód illedelmesen megtagadni. Levélben fejtegetém indokaim fontosságát. A válasz ez volt: „a magyar kérdés még nem napi kérdés, várnunk kell mig az olasz kérdés megoldatik.“

Ime ily rokonszenvvel viseltetik a franczia szabadelvü journalistika a magyar ügy iránt. Azok ellen, kik bennünket kárhoztatnak, hogy gátoljuk, separatismusunk által, Ausztriának alkotmányosságát, még csak védeni sem lehet magunkat. Mert ez volt czikkeim czélja, s e czélt erélyesebben kiemelém azon czikkekben, melyeket a Sièclebe küldék, mint azokban, melyeket a Débatsba szántam.

És a magyar hirlapok kürtölik fen hangon: mi nagy irántunk külföldön a sympathia. A külföldi, a franczia lapok nemcsak nem foglalkoznak velünk, de czikkeinket is visszautasitják. Sőt a Temps, szinte liberalis lap, minap azt irá, s legjobb szerkesztője (Scherer): „a magyar ügyben sem a nemzetiség, sem a szabadság, sem a demokratia kérdése nincs érdekelve!“

Hát mi az akkor?

Felelni akartam rá, de minek? Ezen urak nem tűrik az ellenmondást, csak dicséretet.

Julius.

Még egy szót a boldogult Telekiről, nemes keblét mennyi tévfogalom lakta, mennyire fonák felfogása volt neki még arról is: mi az az affaire d'honneur. Ide teszem leveleit, melyeket Haynau-hoz irt. Indulatát követve katonai és politikai dolgokból magánügyet vélt csinálhatni, mi képtelenség, — ekkor örökös harczot kellene a népeknek vivniok, — a megkötött béke után következnének a párbajok vég és hossz nélkül. Én ugy vélem, ő e godolatra Haynau londoni esete folytán jutott, — pedig ha más nem, ez maga viszszatartóztathatta volna, azon kivül, hogy már a gondolat rosz, hibás, fonák volt. Megirtam neki, de már késő volt, s ha talán belátta is, később vonakodott bevallani.

Ez megjelent egy belga lapban, melyikben? nem tudom bizonyosan, csak annyit, hogy nem a l'Indépendanceban.

„Gróf Teleki László, a magyar forradalom volt követe Párisban, a következő sorokat intézi hozzánk:

„Szerkesztő ur!

Önnek ügyünk iránt mindig tanusitott részvéte reménlnem engedi, hogy nem tagadja meg tőlem a következő levél közrebocsátását, melyet én Haynau tábornokhoz intéztem, s melyet ő válasz nélkül hagyott.

Sokan azon véleményben lesznek tán, hogy ily levelet intézni oly fajta emberhez, igen nagy becsület adás neki; magam sem tudnék e nézetnek ellenmondani. Ugy kell lenni magának Haynau urnak is ez a véleménye, ez magyarázza meg hallgatását.

Hallgatásához nem kell kommentár.

Ha volt egy nap, midőn méltó haragom ellene, felülmulta méltó megvetésemet iránta, ha volt egy nap, melyen eszembe jutott, hogy e gyilkos, ez asszony-korbácsoltató, e közvélemény pellengérére kiszögzett ember mégis osztrák tábornoki egyenruhát visel, ha végre volt egy nap, melyen a borzalom maga, melylyel e gonosztevő eltölté lelkemet, arra birt, hogy igen nagy becsületet adjak neki, — ugy hiszem ez csak szerencse volt rá nézve, s mily aljasság és sülyedés kivántatik arra, hogy nem élt e jó szerencsével?

Oly ember, ki ama bűnöket követte el, miket Haynau, s kivel ugy bántak mindenütt mint vele, oly ember, kit insultáltak, megsöprüztek, sárral dobáltak, leköptek, s minden gyalázattal halmoztak — és mégis képes visszautasitani az elégtételt, a mit én ajánltam neki, — az nem érdemel mást, mint a mit én adok neki a távolból — levelem közrebocsátása által.

Fogadja, szerkesztő ur stb. 1852-ben sept. 1-jén.

„Tábornok!

Ime levelem, melyet két éve intéztem önhöz Aachenbe, mihelyt önnek Londonból hirteleni elutazását megtudtam.

„Tábornok! én önt ugy tekintem, mint egyik gyilkosát az ön parancsából Aradon kivégzett 13 tábornoknak, Batthyány Lajos grófnak, Jeszenák János és Perényi Zsigmond bárónak, Csányi Lászlónak és Szacsvay Imrének, kik Pesten az ön rendeletére végeztettek ki, valamint egy sereg más áldozatoknak, kiknek vére boszuért kiált. A tábornokok, kiket ön megöletett, függetlenségi harczunk hősei s Magyarország jogának vé-

dői voltak. Jeszenák báró rokonom volt s benső barátom, valamint báró Perényi és Csányi is barátaim.

Batthyány Lajos gróf, e halhatlan emlékü nagy lélek, Magyarország egyik disze, büszkesége, legjobb barátom vala.

Ön átláthatja, tábornok, minő elégtétellel tartozik nekem.

Csaknem egy éve hordom szivemben a halált, de türtem mostanig.

Itélje meg: mit szenvedtem!

De az elégtétellel, melylyel ön adósom, meg kelle várnom, mig ön a magánéletbe vonul vissza. S most bizonyos vagyok, hogy ön ezen elégtételt tőlem meg nem tagadja; mert most nem találhat arra semmi ürügyet, s mert mind azon czimekhez, melyeket eddig nyert, nem akarhatja még a gyáva czimet is toldani!

Határozzon találkozásunkra helyet és időt, lehetőleg közel Párishoz, s oly országban, a hova mennem szabad, erre kérem!

Felesleges mondanom, hogy Németországba nem mehetek.

Két tanum leend.

Montmorency, 1850-ben september 11-én.

Gr. Teleki László."

E levelet ön, tábornok, válasz nélkül hagyta, ámbár kezéhez ment. Türelemmel vártam mostanig, mivel ön odahagyta Aachent s Ausztriába és Magyarországba utazott, a hol mostanig maradt is. Most, midőn önt Ostendében tudom, sietek e sorokat intézni önhöz, hogy biztositsam önt, miszerint véleményem s érzelmeim ön irányába nem változtak, s ismételjem kérésemet.

Megtagadná-e? Tovább is hallgatna? Nem tehetek föl ily gyalázatosságot, ily gyávaságot.

Ez esetben nem maradna fönn egyéb, mint kimondanom, hogy épen oly megvetést mint iszonyt érzek ön iránt s hogy ön ép oly aláválo és silány és gyáva szemeimben, a mily gonosz és vérengező. Ezt a pofot kényszeritne ön, adnom a távolból, ha mielőbb nem válaszolna, legfölebb 12 nap alatt. S lesz rá gondom, higyje el, e pofot arczára verni, nyilvánosan, a világ szeme láttára, jelen levelem közlésével.

Tekintve életkorunk különbségét és az ügy súlyos voltát: mi engem e lépésre birt, más fegyvert nem fogadhatok el, mint pisztolyt.

Sziveskedjék, válaszát Londonba, 22. Pickering Terace, Paddington, Kiss Miklós ezredes ur kezeihez intézni.

1852-ben augustus 20-án.

Gr. Teleki László."

Most ismét átmegyek a borokra. Mult hóban rá adám magam egy angol röpiratot irni a borokról, és azt be is végeztem, és itt kinyomattam. Czime ez: „Notes on Hungarian Wines, by B. de Sz." Páris, 1861-ben 40 lap. Szándékom ezeket elosztatni Angliában és alkalmat adni a nagy lapoknak szólni magyar borainkról.

Angliába visszatérve itt találtam Reményi Antalt, — azon hegedűvirtuóznak, Edének testvérét, ki most Magyarországban oly nagy szelet csinál. Igaz, jeles művész, de elhitt végtelenül, s aligha Kossuthnak nem titkos ügynöke, oda mutat azon körülmény, hogy minden kis mezővárosba elmegy hangverseny ürügye alatt. Eleinte a rendőrség tőn is neki nehézségeket, — de mihamar eljöttek az oct. 20-ik utáni napok. Minden-

esetre, ha nem ügynöke, de osztja véleményét, hogy nem kell egyezkedni.

Egész ellenkező véleményü Antal, az itteni. Ő 1848-ban kapitány volt, Komáromban kapitulált, aztán Amerikába ment, hol mérnökké képezte ki magát. Ott megnősült, gyermekei is vannak. Hanem bár izmos ember, mellbetegségbe esett, s az orvosok neki szükségesnek jelenték ki, hogy Amerikát végkép elhagyja. Családját ott hagyván, mivel költsége elég nem volt, ide jött, s utlevélért folyamodott az osztrák követnél. Biztatták — különösen gr. Bethlen, ki Bolnai név alatt szinészkedett, és most — mint maga mondja — a magyar kormány azaz Vay kéme itt. Én nem ismerem a ficzkót. De Reményi igen, s Bethlen látván, mi mérsékelt véleményü, befolyását megigérte. Ugy látszik, ez nem nagy, mert hetek, havak multak, és az engedelem nem adatott meg.

Megszántam állapotát s szólék báró Jósika Lajossal (a volt canczellár Sámuel testvérével), hogy irna Apponyinak és Széchen miniszternek, kik meghitt barátai. Irt is, s biztattak, — de az utlevél csak nem jött.

Nőmnek az osztrák követségnél dolga lévén, ő az első titoknok gr. Müllinennek, — ki igen szivesen fogadta, — előhozta Reményi nehéz állapotát, s hogy beteg, és hogy higgadt véleményü ember. „De mi veszedelmes neve van, — felelé az, — s testvére azon hegedűsnek, ki otthon oly annyira meg van bélyegezve.“ „Nézeteiben, felelé nőm, annak épen nem testvére, jó hazafi, de nem tulzó, — férjemhez gyakran eljár, s ő igen eszélyes embernek mondja.“ Ha ugy van a dolog, hogy tisztelt férje is jót mond róla, tüstént irok, és nem kétlem, utlevele megadatik.

Nőmet igen óvtam, ha oda megy, semmi politikai beszélgetésbe ne ereszkedjék. Azonban Müllinen mindig politizálni akart, elvezette, hogy megmutassa neki a követ uj szállását (pár hó előtt a franczia belügyminister hôtelje volt), s közbe-közbe mondogatá: czikkeimet a fölség mi nagy figyelemre méltatta, — mi kár, hogy otthon nem vagyok, — mi kevés az okos politikus, Vay mint nem felelt meg a várakozásnak, s mi nagy disgraceban van, stb. Nőm magának utlevelet kérvén, Németországba utazni, mondá Müllinen: s férje midőn utazik mi utlevéllel jár? — Francziával. — Hát miért nem osztrákkal? — Ő azt nem fogja kérni soha. — De hát ha oda küldenénk egyet, kérés nélkül? — Azt hiszem nem fogadná el.

A Reményi utlevele, pár hét mulva valóban megjött. De bajt magamnak csináltam vele. Mivel utazzék haza? Nincs pénze. Ha itt marad, az én terhem lesz. Tehát ámbár nincs erszényem tele, 300 francot kölcsönöztem neki.

Ő eszes ember, iskoláit végezte, de legjobb iskolája Amerika volt, s az ottani szokást, praktikus életnézetet egészen elsajátitotta. Tőlem sokat megtudott, mi a magyar kérdést illeti, s adtam neki könyveket olvasni. Az otthoni zavarokat józan logikával itélte meg, itt külföldön lévén, belátta: Kossuth & Comp. mi gyalázatosan ámitják külsegedelemmel a nemzetet. Attól tartok, ha haza megy sok rosz napja lesz, mivel hiányzik benne az angol higgadtság, a mit hisz azt némi indulattal védi.

Vaynak, a kanczellárnak, sokszor akarék irni. De minek? Neki egy nagy hibája van, t. i. nincs határozott eszméje a teendőkről. Programmja hiányzik. Aztán soha nem volt kivitel embere, erély kellene neki, azon erély, melyet mély meggyőződés ád.

Majláth, a mostani Tárnok, hajdani követtársam, bátrabb ember. Tiszta, világos fej, s ugy látszik most is a mit hisz jónak, azt kimondani s megtenni is meri. Neki irtam tehát egy hosszu bizodalmas levelet, az ország helyzetéről. El is küldém neki. Annál jobb, ha közli Apponyival, Vayval s más barátival, de én nem kértem rá. Kötelességemet véltem teljesiteni ezzel. Talán mi itt a távolban tisztábban látunk, közelebb lévén a nagy világhoz, és tul az otthoni indulatok s előitéletek terén. Kiváncsi vagyok Majláth mit mond reá, — haugyan felel, mert ez még kérdés.

Mi családomat illeti, Dinám lépdaganata miatt kénytelen volt Vichybe menni, még májusban. Vele volt a két gyermek is. Onnan vissza jőve e hóban, Németországba ment, — Creuznachba előbb, onnan visszahozni Mari leányunkat, ki ott 3 évet tölte; innen Berlinbe menend, ott a hires Graefe szemorvost consultálni. Már irta is, hogy szükséges műtétel alá vetnie magát, — adná Isten lenne haszna. Bár előbb ismertük volna Graefet, most aligha nem késő.

Augustus.

Vay válasz-javaslata, t. i. a diaeta feliratára, el nem fogadtatván a fejedelem által, ő leköszönt, Szögyényi és Zsedényi is. Kanczellár lőn gr. Forgách Antal, — ki mint morvaországi helytartó szolgált Bach alatt. Ő irta alá a választ, mely a föliratot megczáfolni igyekezvén, semmi engedményt nem ád. . . .

A diaeta vita nélkül fogadta el Deák második föliratát, mely szinte prókátori replika volt, sőt egy helyen az értekezés fonalát megszakitottnak jelenti

ki. Ezt igy kimondani fölösleges volt, — alkalmasint a határozati párt követelte beigtatását; a dolog magában értetődik, de ilyesmit tegyen ellenfelünk. E hibának a kormány azután nagy hasznát vette, hirdetvén, hogy a diaeta jelenté ki az értekezést megszakasztottnak.

Következett a diaeta eloszlatása, melynek ez ellene mondott az általam inditványozott és szerkesztett 1848-dik IV. t. cz. 6. §-nál fogva, miszerint az országgyülés az évi budget megszavazása előtt fel nem oszlattathatik. Ime e törvény már két diaetát mente meg, t. i. nem tényleg, de a legalitás szempontjából, ezt és az 1848-kit. Számitással irám ama 6. §-t, mivel jól tudtam, hogy ily föltételhez a diaeta elhalasztásának s feloszlatásának fejedelmi joga sehol nincs kötve. Senki nem vette észre a fogást, sem az alsó- sem a felsőházban, sem a kormánynál, csak Blackwell, Palmerston magán-correspondense, ki velem szokott értekezni. Ez hozzám jöve s mondá ez contradictio, s hallatlan megszoritása a fejedelem jogának. Lehet, hogy az, felelém, de ne feledje miként nekünk az osztrák dynastiával van dolgunk, s bár mi sok óvakodás nem elég ellenökben.

De ime e törvény bizonysága annak is, hogy irott törvény a nemzet jogait tényleg bizony nem menti meg. Okos, előrelátó, számitó politika, ime ez a nemzetek palládiuma.

De nem az a legfontosb s legaggasztóbb, hogy a diaeta feloszlatott, hanem azon emlékirat, melyet a császár a birodalmi tanácshoz e tárgyat magyarázólag intézett. Ebben világosan ki van mondva, mikép az 1848/9-ik forradalom által a magyar alkotmány meg van szüntetve, ez tabula rasát csinált, következőleg a fejedelemnek joga lőn octroyirozni uj alkotmányt.

Ime a rettenetes elv! Ez alapon lehetetlen kiegyezkedni. Ez két ellenkező polus, mely megsemmisitheti egymást, de össze nem olvadhat. Ilyesmire bizony senki se gondolt, kivált az oct. 20-ki diploma után nem, mely alkalmas volt a nemzetet más hitben ringatni. Minden esetre ezzel a dolgokat kezdeni, és nem végezni kellett volna. Eltitkolni azt politikai hiba, sőt csalás volt. Ha valami: ilyen vajmi képes a nemzet bizodalmát örök időkre megsemmisiteni.

Ez a birodalmi tanácsban is szörnyü zajt idézett elő. Remek beszédek tartattak; ilyen volt a Smolkáé, kinek beszéde magyarul sok ezer példányban kinyomaték, és ő számtalan törvényhatóságoktól üdvezlő levéllel tisztelteték meg.

És aztán találkozzanak becsületes emberek, kik a kibékülés mellett szóljanak! Kezdem bánni, hogy én is szavamat emeltem. Igaz, a nemzet lármás része meg forradalmi irányt mutatott, — egyik fél oly hibás mint a másik.

A zavarok nem is maradtak el. A megyék a diaeta feloszlatása ellen kezdtek protestálni, mint a városok is. A kormány letette a főispánokat, feloszlatta a törvényhatósági bizottmányokat, uj helytartókat nevezett, kik a tisztviselőket magok választották. E szerint az egész ország lelépetett az oct. 20-ki alkotmányos térről. A Tárnok leköszönt, s barátjai, — helyébe gr. Pálffy tábornok mint teljhatalmu kir. helytartó küldetett le. Sok megyében a statarium hirdettetett ki, s az egész ország nem név szerint, de valósággal ostrom-állapotba helyeztetett, minden politikai és sajtóvétségek felett hadi törvényszékek itélvén. Az adót folyvást katonai erő szedi be. A bélyeg ujolag behozatott. A horvát diaeta szinte feloszlatott. A tótok Moyses püspök ve-

zérlete alatt kérelmekkel mentek Bécsbe. A románok s banáti szerbek önállást sürgetnek. Az erdélyi szászok többsége kész a birodalmi tanácsba bemenni. Itt-ott elfogatások történnek. De nem oly sok mint, itélve a lárma után, képzeltük volna. Ama határozatpárti urak, midőn a veszély megjött, szép csendesen viselik magokat, mint a Magyarország, Pesti Napló, Magyar Sajtó stb. lapok is. Ezek csak akkor bátrak, midőn nincs veszély, hetvenkedni. Valóban gyönyörü madarak a béke e hősei, a veszedelem e gyávái. — De szomoru, vajmi szomoru hazánk állapota!

Dinám visszajött. Három operatiót állt ki. Szemei gyöngék még, de megszünt kancsal lenni az, melyet a sok fejbeli szenvedés azzá tőn. . . . Mari nem épen nagy, de nem is kicsiny. Arczában van szép is, kivált szemeiben sok tűz s báj van, de mozdulataiban a női kecs, viseletében a szendeség még hiányzik. Reményemnek meg fog-e felelni? Félek, hogy nem. Esze sok van, de szive, kedélye nem elég, pedig ez a nők fő disze. Anyja panaszkodik szeszélyeire. Én föltettem, őt hallgató figyelemmel kisérni, hogy hibáit megismerhessem. Önzőnek találom, dolgaiban nem rendes, kevélységre hajlandó, mulatni szeret, munkáiban nincs kitartás, bár ha akar tud dolgozni, helyzetünket épen nem fogja fel, s a házi dolgok és gondok apró részleteiben nem találja fel magát. Nem csatlakozik kedélylyel senkihez és semmihez. Sok van benne oly tulajdon, milyen egy jeles férfiban inkább helyén volna. Intést elég készséggel fogad el, igér mindent, ugy látszik belátja a jobbat, de bajos lenni azzá mi nincs természetünkben. Engem igen szeret, bár szigoru, de igazságos vagyok, s egyedül tanácsom és szóm az mi rá hatással bir.

Hiszen az volna legnagyobb örömöm itt az idegenben, ha gyermekeimet szépeknek és jóknak találnám. Családom most minden, ez pótolja hazámat.

September.

Londonba menék, főleg mivel Devrient és Baltz, kiktől sok bort hozattam, négy levélben kértek, sürgettek, hogy Baltz Londonba fogván menni, ohajtana velem értekezni a borüzletről, — néhány órai találkozásban többet végezhetni mint bár mennyi levélben.

Átmegyek, s irván neki, Baltz hozzám jön, és ő fecseg, csacsog, de dologról nem szól. Végre kérdem: mi hát az miről kiván velem értekezni? mi eszméi s tervei vannak? És ő feleli: neki semmi különös mondani valója nincs, akart látni s tisztelni. Mintha az égből hulltam volna alá! Ezért kellett nekem az utat tennem mi pár száz frankba került? Erre felolvasám neki leveleit, a legsürgetőbb hivásait, — mire megzavarodott, s végre azt hazudta: ő, Baltz arról nem tud semmit, társa Devrient szokta a levelezéseket vinni. Ime ilyenek a mi embereink, — ámbár Baltz rajnai német, Devrient is idegen, — engem e dolog igen sértett.

De ez nem mind. Baltz ide borokat hozott, miről nekem nem szólt, — aligha nem azoknak fogja ajánlani, kiknek nevét általam ismeri. Én töröm az utat, ők akarják hasznát venni. Pedig 6000 pftnál többet fizettem nekik borokért. Ha legalább velem akartak volna menni, — de nem hátam mögött. Ez engem megrontana, mivel ők ha itt azon árt veszik (a szállitásdijt hozzá tudva), melyet honn nekik én adok, hasznuk már meg van; de az itteni kereskedők akkor engem mellőzhetni fognak.

Azonban megizleltem borait, fehért és vereset; mintegy 60 hordóval hozott. De biz az mind vékony, gyönge, zamatlan volt, — az angol „cyder“-nek, almabornak nevezte. S megkapta jutalmát, mert nyolcz napi futkosás után is csak egy hordóval tudott eladni.

Kirchmayer is megakadt. Tanácsom ellenére ama charlatán Mattával üzletbe bocsátkozott, hitelben adván el neki 40—60 hordó szamorodnit, és több száz palaczk egri bort. Matta a bukás szélén áll, ez kikerülhetlen. Kirchmayernek sikerült tőle visszakapni a borokat, s most nekem ajánlja az egrieket. Ezeknek otthoni ára tuczatonkint 6 forint, 8 forint és 11 forint. Én átvettem egyremásra 210 tuczatot per 12 sh., mi, ha a bor jó, igen jutányos. Csak tudjam eladni. Árát azonnal ki is fizettem.

A Baltz-féle haszontalan ide utazásomért s glasgowi silány boraiért ebben találhatnék kárpótlást, — ha t. i. a sors ebben is ki nem játszana.

Vukovicsot gyakran láttam. Mondja, a Kossuth-féle bankópör nem fog apelláltatni, de uj pör lesz belőle. T. i. az osztrák követnek azon alternativa tétetvén, hogy vagy fizesse meg a nyomónak a papir árát, vagy ez megsemmisitvén a képet, a papirtömeget megtarthatja; a követ az elsőt választá. Ugyde Kossuth a közbejárónak, ki a nyomóval a szerződést csinálta, azt igérvén jutalmául, hogy az exportált papir utáni praemium övé lesz, mintegy 300 £, ez azt követeli, és Kossuth azt állitván, hogy a banknóták nem exportáltatván, nincs praemium, tehát nincs joga azt követelni, — semmit sem akar adni. Ez viszont, a közbenjáró, őt pörrel fenyegeti. Hiában, rut dolognak rut a vége.

Szeptember 21-én jövék vissza Párisba.

October.

Marit a velünk átellenben lévő nevelőintézetbe adtuk, mi neki nem tetszik, de én azt szükségesnek látom. Kijön hetenkint háromszor, magyar leczke végett és zongorázni Adlerrel, ki virtuoz, jeles compositor, budai fiu és velünk egy házban lakik. Elég drágák leczkéi, de ugy látszik nem maradok nála, — sokszor nincs hon leczkét adni, és 1 óra helyett 20, 25, 30 perczet ád. Ez igy nem mehet. Ő egy szórakozott, álmadozó, rendetlen művész, — különben jó ember.

Otthon a politika mindenben uralkodik. Még a londoni expositión sem akarnak megjelenni, ha Ausztriától különválva nem állithatnak ki. Ez pedig lehetetlen, mivel Anglia csak Ausztriát ismeri, ezt hivta meg, s Magyarország mint abban foglalt jelenhet csak meg. Engem a borok érdekelnek. Irtam hát haza leveleket, s kértem a termelőket, a politikának ne áldozzanak fel mindent, ha már szabadok nem lehetünk, ne akarjunk szándékosan szegények is lenni. Ez expositiót, boraink megismertetésére, a gondviselés küldte nekünk. Nemzeti bűn lenne onnan elmaradni.

Leveleimnek volt is sükere. Sokan elhatárzák magokat helyért folyamodni. Legfőbb ideje is volt, mivel oct. 15-én tul folyamodni nem lehetett.

Megismerkedém Justh Emillel, ki 1848-ban mint honvéd szolgált, s a komáromi kapitulatió után Amerikába költözködvén, Californiában megtelepedett s aranyolvasztásra adván magát, elég szerencsés volt magának szép vagyont szerezni. Üzletét eladván, most szép jövedelme van. Innen Olaszországba menend, utazási vágy-

ból, s onnan Amerikába térend vissza. Egészen amerikai ember vált belőle. Sok nagy összeköttetései látszanak lenni. A mostani amerikai tusában a Déllel tart, ennek kiván győzedelmet, s ha győzni fognak, terve az amerikai diplomatiában szolgálni. Mindenesetre különös, hogy egy európai a rabszolgaságot nemcsak mentheti, de védelmezheti is. Nem a turóczi Justhok közül való, — Simonyi azt állitja: zsidó, ha Léváról való. Igaz, igen ügyes, kivált üzletben, és ez zsidó genie, — különben sok gentleman-like van benne, sőt több itteni magyar irányában nemeslelküleg viselte magát.

November.

Californiából Haraszthyék is ide jöttek. E család Amerikát 1836 óta lakja. Sokon átment, sok státusban lakott, volt mezei gazda, kereskedő s minden, s megbukott többször. Végre Californiába ment, s viszontagságok után a státuspénzverőház directorává lőn, — de mintegy 40,000 dollár hiányozván (ő bebizonyitá, hogy ennyi a füsttel ment el), e helytől meg kellett válnia. Most nagy földbirtokos, sok szőlőt ültet, s gazdag embernek látszik lenni, csakhogy, mint Justh mondja, vakmerőn uj meg uj vállalatokba vág, mindig mindenét egy koczkára tévén. Ez utjának is két czélja van: sok tiz ezer szőlővesszőt összevásárolni Német-, Franczia-, Spanyol-, Magyarországból és azt ott eladni haszonnal, s irni a bortermesztésről nagy munkát, mely neki, ha a státus pártolja, maga 10—20,000 dollárt hoz be. Aztán fel van hatalmazva egy roppant ottani birtokot actiák utján eladni (bizonyos terv szerint, mit hosszu volna itt ismételni); az actiák egy részét a birtokosok megtartják, el-

adandó 2,400,000 frank actia, — ebből 400,000 fr. övé, — felét nekem ajánlotta.

Mesének szép, de valóságnak semmi. Francziaországban California = utopia. Californiai vállalatra franczia tőkepénzes nem ád semmit, ha 1-ért bárki 1000-et igérne. Ilyesmivel föllépni is nevetséges.

Különben nyájas, udvarias ember. Hanem én távol tartám magam tőle. Fiát hozzánk küldte Mészáros, ajánló levéllel, s mi azt 3 éven keresztül sokszor meghivtuk s mindenféle figyelemmel valánk iránta. Apja s anyja soha még csak nem is köszöntöttek. És ime most eljöttek hozzánk azonnal, gondolván, hogy azt teendjük velök mit fiokkal tevénk. De bizony nem oda Buda, elég egy sütetből egy lepény. Sőt engem rá is szedett egyszer. Valaminek elvégzésére kért föl, mi nekem sok levelezésembe került, s midőn tudatám vele az eredményt, — soha sem felelt rá. Kicsinyben mult, hogy érette kötelezettséget nem vállaltam. Ezt most meg is mondám neki, s felelni mit sem tudott. Szóval, ő egy Geschäftmacher, — hanem bátor vállalkozó, de egy igazi amerikai.

Fiának nem sikerült a mérnöki iskolába bejutni. Epernaybe ment a pezsgőcsinálást megtanulni. Oda is mi ajánlottuk, és jó helyre jutott. Párisba jövén, ő igen szép jellemmel birt, itt bizony kissé elfajult, — egy év óta ritkábban láttuk, t. i. mióta észrevettük, hogy a rabszolgaság dühös véde (20 éves ifju ember!) s a mulâtre-rel, mondá, — nem maradna egy szobában sem.

December.

Otthon nagy a csend. A provisorium csaknem mindenütt keresztül van vive. Azaz a királyi biztos, vagy a

főispáni helytartó, kevés helyütt a főispán, kinevezte a tiszti kart, — bizottmány nincs sehol. Néhol a tiszti kar nyilvánosan tartja közgyüléseit, — mi a rosz körülményben nem rosz eszme. Mint az sem rosz, hogy, igen ritka kivétellel, a tisztviselők mind honiak, nem idegenek mint Bach alatt. De az adót a bécsi fináncz emberei szedik be, néhol még most is katonai erővel, házi adó tehát nincs. Az egyedáruság is (pl. dohányban) fenn van tartva, a bélyeg is, a fogyasztási adó is a nagy községekben, a pandur ép ugy működik mint a rendőrség. Szóval: alkotmányos s egyeduralmi hivatalok összevegyitve dolgoznak.

(Reményi Pest városánál szinte hivatalt kapott, a szükség vitte rá, gondolom, bár ő szenvedélyes ellene a tulzóknak. Őszintén megmondám neki ez iránt véleményemet, de ő azt felelte: ha senki nem vállal hivatalt, ismét idegenek jönnek az ország nyakára. Hiszen ez még roszabb, az igaz.)

A tulzás hősei elnémultak. De ha ez volt a czél, mit nyertek vele? Ha belátták e következményt, van ebben okosság? Ha nem, s félnek szólni vagy tenni, ennek neve nem gyávaság? Lármázni, hol nincs veszély, ez nem mutat bátorságra; hallgatni ha eljött a veszedelem, ez már valóságos félénkség. Várni, várni, valami Deus ex machinától, ez ürügynek jó, de valódi politikus számitásaiban ez a legutolsó elem.

Hogy Deák hallgat, ez nem meglepő, ő 1847 előtt is diaetán kivül hallgatott, diaeta volt az ő birodalma, ezen kivül ő valóságos Johannes sine terra volt. Aztán ő, ha ez évben kevesbet teve is mint tennie kellett volna nagy tekintélyénél fogva, mivel irányt a nemzetnek a diaeta előtt nem tüzött ki; azonban tulzással őt nem vádolhatni. Ő mulasztásával nem tettével hibázott,

mint Eötvös is. Igaz, körülményeink közt e negativ hiba a legpositivebb hiba fontosságával bir. Kemény Zs. lapja pedig hamis kecsegtetések által ép annyit ártott mint bármely más lap, sőt, épen mivel Deák organumának tartaték, sokkal többet. Ő épen elnémult, — egy hóban egyszer olvasni hosszadalmas s szabatosság hiányában szenvedő czikkeiből egyet. Valamennyi lap külföldi hirekkel tölti el hasábjait, félnek a létező sebhez nyulni, — hajdani czélzatos álhirekkel alig-alig találkozunk.

Ugy tudom, a tulzók nekem nagy elleneim, kigyót-békát kiáltanak ellenem. Ebben érdeme van azon hajdani emigransoknak, kik gyalázatos reversalis mellett mentek haza, alázatosan folyamodván kegyelemért. És most a hőst játsza közülök sok. Pirulnak-e titokban? Alig hiszem.

Az mégis különös aztán, hogy valaki hona miatt 12 év óta számüzött, a forradalomban legnagyobb erélyt fejtett ki s utolsó vonult ki honából, külföldön irodalmilag a nemzeti ügy érdekében legtöbbet tőn, amnestiáért soha sem folyamodott, és azok merik gyanusitani, kiknek semmi érdemök a hazára nézve, kik az 1848-ki harczban elbúvtak, kik a rá következő időszakban hivatalt vállaltak, avagy félénken s békén tűrték az elnyomást. Igaz, a politikai pálya ilyen, dicsőités és gyaláztatás, emelkedés és bukás váltják egymást. Nincs kebel, melynek ez ne fájna, nekem is fáj, de azért sem el nem csüggeszt, sem meg nem tántorit, si fractus illabatur orbis, bizony csak impavidum ferient ruinae!

Most is kinek volt igazsága? Azoknak-e, kik külsegedelemmel vakmerő politikára ragadták el a szegény nemzetet, vagy nekem, ki közeledést, egyezkedést, eszélyességet ajánlék, miután forradalomra nincs erőnk? De különben is ildomosság-e ugy a dynastiával s német

elemmel, mint a többi népfajokkal harczot kezdeni? Igy elszigetelve nemde meg kell buknunk? Ez a dilemma, ebből nincs menekvés. Kezdik igen sokan belátni nézetem alaposságát, irják otthonról, — czikkeim sokat gondolkodóba ejtettek, ezt jól esik hallanom, — de saját lelkiismeretemben keresem végre is az elégtételt.

Épen az év végén köszöntött be hozzám az öreg Ujházy László, ki Texasból jött Farkas nevü fiával, ki nálam 1847-ben patvarista volt. Ő, az apa, Anconába északamerikai consulnak van kinevezve. Szilárd jellem, elveihez hű, áldozni s tűrni kész, — azonban élelmes, ime most nem érezvén magát a rabszolgás Délben jól, tisztességes állomást szerzett magának. Bár ilyen lenne a magyar mind, elvhű, de tevékeny is.

Nálam többekkel találkozott. Azok közül valaki irta az ide zárt czikket, ki? azt nem tudom. Több hirlap-levelezőre gyanakodom, kik ekkor itt időztek.

Pesti Hirnök.

Páris, csütörtök, január 23-án 1862.

Uj év napjának reggelén Szemere Bertalannál valék, ki valóban megelőző szivességgel és fáradozó gondossággal igyekszik tanácsával segiteni az ide tanulás s okulás végett utazó magyarokat; midőn véletlenül belép az öreg Ujházy László fiával, Farkassal, ki Szemerének mint borsodi alispánnak oldalánál joggyakornok volt. Az amerikai státusokból megelőző napon érkezének meg. Valóban meghatá lelkemet a két számüzött meleg összeölelkezése, — találkozásuk hiszen oly véletlen, mint két kis csillagé az égi tér megmérhetlen üréiben. És hol leend sirotok? kérdém csendesen magamban. Ki tudja, ki tudja!

Ujházy már a hetvenen tul van, termete megroskadt, ábrázata beesett, szemei ugy ragyognak, mint ragyog kialuvó csillámlásában a mécs, de hangja most is rengő, hanem olyaténképen, milyen a sirba eresztett koporsó rengése. Képének fődisze a magyar kopasz homlok és melléig leérő hosszu s fehéren, zászlókint lengő ősz szakála.

Ez neki valami tisztelet- sőt méltóságteljes, de egyszersmind szelid kinézést ád. Szemere kis fia, Attila, alig $2^1/_2$ éves gyermek, félelem nélkül mene hozzá, s gömbölyded kezével simogatván a selyemszálakat, kérdé tőle: „Qui est ce qui vous a donné cette grande barbe?“ (ki adta neked e nagy szakált?) Leánya Gizella pedig sugva mondá anyjának: „ce monsieur a l'air du bon Dieu qui est à l'église“ — (ez ur hasonlit a jó Istenhez, kit a templomban láttam), értve azon hosszu szakállu alakot, melyben a tehetetlen emberi ecset, miután az ember Isten képére teremtetett, a mindenható Istent, egyik szomszéd egyházban ábrázolni kisérté meg.

Ujházy 1850 óta az Egyesült Státusok polgára. Előbb Iowa vadon vidékein foglala földet, de nem birván vele, sem az éghajlattal, elhagyá ezt, megszentelvén rövid ott időzését elhalt kedves nejének ott maradt sirjával. Aztán délre, Texasba költözködék, hogy ott is emberi kéz által soha sem illetett földet miveljen. St. Antonio kis városkától 20 angol mértföldnyi távolságra lakék ő magános s lakatlan vidéken, egy házikóban ő lakott két gyermekével, másikban, de még távolabb, leánya két kicsiny gyermekével lakott. Isten egyedül őrködék a két magányos házikó fölött, más senki és éjjel csak a hallgató csillagok vigyáztak reájuk. Maguk mivelék a földet, mely az élelmökre szükséges buzát s zöldséget termé, minden gyümölcsük vala egy kevés gazda-

sági dinnye s egy kevés szőllő; összes vagyonuk marhákból, t. i. lovakból s tehenekből állott, melyek télen nyáron zöld füvet bőven találtak az ottani hervadhatlan mezőkön, s friss vizet az örökké siető folyóban.

Hová nem hányja hazánk bujdosó fiait a kérlelhetlen sors? Ki hitte volna, hogy egykori dus földesuraink egyike oly országba jutand, hol ő saját kezeivel veszi el az ős talaj első szűzességét, hol ő baltát nem ismert erdőkben metszett fákból, mint uj Triptolem fogja az első ekét faragni? Ilyen bizonytalan e földi élet; a valóság csodálatosságaiban, a leghihetlenebb álmainkat is messze tulhaladja.

Kedélyes beszélgetések közt folyt le a két számüzött busan vidám ebéde. Hiában, ilyen sajátságos örömei a hontalanoknak is vannak. Nem franczia, de dr. Sauer-féle jeles budai és Mezőssy-féle tokaji borral ivott a két régi barát, miért? magukért? — korántsem, hanem az imádott hazáért és a jövőért — melyet csak Isten ismer, a mindentudó.

Innen Ujházy L. Olaszországba utazik, hol viszont Kossuthtal fog találkozni, mint Párisban Szemerével találkozott, mert ő, Ujházy, szivélyesb ember, semhogy a magyar emigratio azon tagjainak menthetlen türelmetlenségében osztozzék, kik a politikai véleménykülönbséget külföldön épen ugy mint egykor otthon, nemtelenül üldözik.

Pedig e véleménykülönbség Kossuth és Szemere közt kitölthetetlen űr. — Kossuth egykori mindenhatósága, a 48—49-ki pünkösdi királyság után vágyik, s minthogy hiu vágyai csak véres forradalom utján nyerhetnék a teljesülés chance-ait, mindent elkövetne, hogy azt előidézhesse, s kész e végett a haza és nemzet sorsát a legszerencsétlenebb eshetőségeknek koczkájára

tenni. Szemere ellenben hazáját inkább szeretvén mint magát, s a nemzetnek nagyobb biztosságát látván a jelen közjogi kapcsok állandóságában, mint bármely külsegély kecsegtetéseiben, a fenforgó differentiák megoldását békés uton reméli és ohajtja, mely czélra szükségesnek tartja, hogy a magyar nemzet anyagi erőhiányát okossággal, ildomossággal s józan politikával toldja meg, mint amaz ó-kori vitéznek, ki kardja rövidségéről panaszkodék, anyja tanácslá: lépj egyet előre s hosszabb lesz.

Minderre Ujházy azt mondja: szabadságot akarni kell, az a fő, de miként elérni azt? már erre nézve ki-ki cselekedjék belátása szerint. Hanc veniam damus petimusque vicissim.

És hova megy Ujházy? Mint az Egyesült Státusoknak kinevezett consula megy Anconába, ottani hivatalát elfoglalni. Z.

S itt megszakad Szemere Bertalan naplója . . .

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.